

ANUL VI, 2000

altera 15

DREPTURILE LINGVISTICE – DREPTURI FUNDAMENTALE

John Packer & Guillaume Sieminski
• LIMBAJUL ECHITĂȚII: ORIGINEA ȘI
DEZVOLTAREA RECOMANDĂRILOR
DE LA OSLO

Jim Cummins
• BILINGVISMUL ȘI ÎNSUȘIREA UNEI
A DOUA LIMBI

Miklós Kontra
• DREPTUL LA EXPRIMARE ÎN
LIMBA MATERNĂ ÎN EUROPA
CENTRALĂ ȘI STATELE UNITE
ALE AMERICII

Gábor Vincze
• DE LA MINORITATE NAȚIONALĂ LA
„ROMÂNI DE NAȚIONALITATE
MAGHIARĂ”

Gabriel Andreescu
• PAGINI DIN RECONCILIAREA
ROMÂNÓ-MAGHIARĂ:
1989-1999

Michael Shafir
• MIȘCĂRILE XENOFOBE ȘI
DILEMELE „INCLUDERII” ȘI
„EXCLUDERII”

Editori:

Smaranda Enache

Elek Szokoly

Colegiul editorial:

Gabriel Andreescu

Nicolae Harsanyi

Jakub Karpinski

Pierre Kende

Adrian Marino

Alan Phillips

Paul Philippi

William Totok

Dorin Tudoran

Secretar general de redacție:

Cornelia Cistelecan

Secretar tehnic:

Judit-Andrea Kacsó

Redactori:

Dan Culcer

Marius Cosmeanu

István Haller

Mihály Spielmann-Sebestyén

altera este o publicație periodică editată de Liga PRO EUROPA, asociație guvernamentală non-profit care își propune să stimuleze dialogul social, promovînd valorile pluralismului, respectul pentru diversitate și integrarea europeană.

Abonamente

în România: 280.000 lei/4 numere; în străinătate: 50 USD/4 numere
(cheltuieli poștale incluse)

Cont Banca Agricolă S.A. Sucursala Mureș
4596860100 (Lei); 47968601.300 (USD)

Adresa redacției:

altera

Liga PRO EUROPA

4300 Tîrgu-Mureș, ROMÂNIA, Piața Trandafirilor nr. 5, C.P. 1-154

Tel/fax: 40-(0)65-214076, 40-(0)65-217584

E-mail: altera@proeuro.netsoft.ro

www.proeuro.netsoft.ro

ANUL VI. 2000

altera 15

Cuprins

Editorial 3

DREPTURILE LINGVISTICE – DREPTURI FUNDAMENTALE

John Packer & Guillaume Sieminski

Limbaajul echității: Originea și dezvoltarea recomandărilor de la Oslo cu privire la drepturile lingvistice ale minorităților naționale 5

Jim Cummins

Bilingvismul și însușirea unei a doua limbi 25

Miklós Kontra

Dreptul la exprimare în limba maternă în Europa Centrală și în Statele Unite ale Americii. Similitudini și diferențe 43

DOCUMENT

Ordonanța nr. 137 din 31 august 2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare 62

Protocolul nr. 12 la Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale 70

Raport explicativ al Protocolului nr. 12 la Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale 72

Comentariu

István Haller,

Sancționarea tuturor formelor de discriminare 81

CONVERGENȚE TRANSILVANE

Gábor Vincze

De la minoritate națională la „români de naționalitate maghiară” 85

Gabriel Andreescu

Pagini din reconcilierea româno-maghiară: 1989-1999.
Rolul organizațiilor civice 128

Michael Shafir

Mișcările xenofobe și dilemele „incluzerii” și „excluzerii”:
cazul minorității maghiare din România 159

FETELE EUROPEI

Anna Maria Traversa

Val d’Aosta — o multitudine de resurse 181

RECENZII

Steliu Lambru

Jenő Szűcs: Trei regiuni istorice europene 195

Cornelia Cistelean

Doinea Cornea, La face cachée des choses (1990-1999) 199

English Summary

203

Editorial

altera continuă să ofere publicului cititor, în acest număr, o suită consistentă de studii și articole relevante privind dezbaterile consacrată, pe plan internațional, drepturilor lingvistice ca drepturi fundamentale ale omului și politicilor specifice de protecție a diversității lingvistice. Cum anul 2001 este unul consacrat promovării limbilor, prin decizia Consiliului European, credem că focusarea pe această tematică poate fi benefică într-un moment când, iată, în România au loc dezbateri aprinse în jurul legii care va reglementa, între altele, statutul limbilor minoritare în administrația publică. Prin complexitatea prevederilor sale, legea devine un important vehicul al descentralizării și, totodată, consacră *de facto* caracterul de limbă regională al unei limbi minoritare, chiar dacă această denumire lipsește explicit din lege. Prin aceasta, legislația românească în domeniul limbilor face un progres important, aliniindu-se standardelor europene celor mai liberale în domeniul tratamentului minorităților. Desigur, abia implementarea legii va da măsura adevărată a democratismului societății noastre, putând să servească, în caz de succes, ca exemplu de bună practică într-o regiune nu arareori frământată de contradicții.

Pornind de la titlul pentru care editorii au optat, *drepturile lingvistice – drepturi fundamentale*, în prima secțiune a **alterei**, au fost reunite studiile consacrate evoluțiilor recente în domeniul drepturilor lingvistice, cele consacrate bilingvistului și dialogului academic pe acest subiect.

John Packer și **Guillaume Sieminski** pledează pentru necesitatea reperelor și liniilor directoare în domeniul aplicării drepturilor lingvistice ale minorităților, prezentând originile și dezvoltarea Recomandărilor de la Oslo, proces inițiat și valorificat de instituția Înalțului Comisar OSCE pentru Minoritățile Naționale. Subliniind că documentul de la Oslo nu este și nici nu s-a dorit să constituie un set de standarde noi, autorii atrag atenția asupra faptului că recomandările doresc să faciliteze o interpretare coerentă și consecventă a standardelor privind drepturile lingvistice. Este de dorit ca statele să consulte recomandările atunci când inițiază politici și programe privind limbile minoritare.

Jim Cummins își concentrează analiza asupra achizițiilor recente în cercetarea și teoria referitoare la schimbarea limbii în prima copilărie, consecințele cognitive și școlare ale bilingvistului și modele teoretice de conceptualizare a dezvoltării bilingvistului, conchizând că, pe măsură ce diversitatea lingvistică și culturală sporește în cele mai multe din țările industrializate, crește și potențialul de conflict politic care poate fi pus în legătură cu gradul de sprijin instituțional pentru limbile și culturile minoritare.

Miklós Kontra alocă o parte importantă a articolului său diferențelor de abordare, în Europa Centrală față de SUA și Europa Occidentală, a domeniului drepturilor lingvistice. Autorul semnalează că aceste deosebiri, nu de puține ori semnificative, sînt generate de factori circumstanțiali, între care utilizarea inadecvată a terminologiei, citarea inexactă a textelor legislative, traducerile neprofesioniste sînt de cele mai multe ori responsabile pentru distorsionarea mesajului, conducînd la situația paradoxală a folosirii unor argumente identice pentru exprimarea unor poziții contrare.

Ca document, **altera** publică un act legislativ important și novator emis în anul 2000, Ordonanța privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare.

În a doua secțiune, **altera** propune trei solide abordări teoretice ale problematicii minorității maghiare din România și relevanța importanței pe care i-o acordă mediile civice și politice românești pentru evaluarea gradului de democratism a societății.

Dacă **Gábor Vincze** își consacră analiza, din unghi istoric, modului cum au fost tratate drepturile minorităților, în speță ale celei maghiare, în România perioadei 1944-1989, de la finele regimului profascist, pîna la finele regimului comunist, cu pertinente sublinieri ale similitudinilor dintre acestea în abordarea statutului minorității maghiare, mai exact a esenței lor naționaliste, ce transcend barierele ideologice. Autorul consideră că, fără un naționalism latent, dar endemic al societății românești, fondat pe suspiciunea istorică și culturală față de maghiari, aceste politici nu ar avea o susținere de masă.

În fine, într-un dialog virtual contrapunctic, Gabriel Andreescu și Michael Shafir analizează, de pe poziții apropiate, geneza a ceea ce a primit, în ultimul timp, titulatura de model românesc al relațiilor interetnice. Pornind de la premisa existenței reale a unui atare model, eseuul lui **Gabriel Andreescu** este interesat în primul rînd de relatarea cronologiei și inventarierea actorilor permanenți sau conjuncturali ai acestui proces, ambiționînd în esență să pună la punct devierile de la adevărul istoriei recente a construirii democrației românești. Pentru autor, rolul principal în construirea unor relații interetnice stabile și echilibrate, i-a revenit indubitabil societății civile din România, grație intervenției căreia, în cîteva rînduri, au fost oprite evoluții periculoase. Tot societății civile i se datorează lansarea reflecției intelectuale și implementarea unor propuneri legislative inspirate din practica europeană, în condițiile absenței unor inițiative politice credibile și coerente.

Michael Shafir este interesat primordial de modul în care partidele politice românești, dincolo de divizarea lor în democratice și xenofobe, au fost capabile sau dispuse să-și apropie tema relației cu maghiarii și cu formațiunea lor civico-politică reprezentativă, UDMR-ul. La capătul unor ample analize pertinente, autorul îndeamnă la prudență, concluzionînd că ar fi prematur să vorbim de un model românesc al relațiilor interetnice, chiar dacă progresele din acest domeniu nu sînt neglijabile.

În fine, dintre fețele Europei, **altera** reține Val d'Aosta, ca un posibil exemplu de aranjament lingvistic și interculturalitate, la capătul unei istorii nu lipsite de convulsii, dar conducînd în final la o prosperitate benefică pentru întreaga comunitate.

Editorii

Limbajul echității: Originea și dezvoltarea recomandărilor de la Oslo cu privire la drepturile lingvistice ale minorităților naționale

JOHN PACKER & GUILLAUME SIEMINSKI

Introducere

Prăbușirea blocului comunist s-a remarcat prin rapiditatea cu care a avut loc și prin faptul că a constituit un proces relativ pașnic. Scindarea Cehoslovaciei, unificarea Germaniei, dezintegrarea Uniunii Sovietice și apariția statelor suverane pe teritoriul ei — totul întâmplându-se în câțiva ani — atestă acest lucru. Aceste evenimente istorice ar fi putut cauza conflicte violente, de mari proporții, însă nu au făcut-o.

Acestea fiind spuse, schimbarea ordinii mondiale s-a dovedit din nefericire a nu fi total lipsită de violență și vărsări de sânge. Faptul că Europa avea să sufere cel mai destabilizant șoc de la căderea cortinei de fier nu datorită unui conflict inter-statal, ci unuia intra-statal a fost probabil surprinzător la vremea aceea. Conflictele din Iugoslavia, care au provocat în Balcani suferință și o dezordine de nedescris, au avertizat Europa că animozitățile interetnice însemnau o amenințare la adresa securității și stabilității sale, și că era foarte probabil să constituie în continuare un pericol. Războiul civil din Iugoslavia și consecințele sale au condus comunitatea internațională la înțelegerea faptului că problema relațiilor intercomunitare și interetnice din statele central și est-europene și de pe teritoriul fostei Uniuni Sovietice, care își câștigaseră recent independența, era o problemă de securitate, care ar fi putut afecta întregul continent european.

Motivele izbucnirii unor astfel de conflicte între majoritățile și minoritățile etnice sînt numeroase și variate. Totuși, experiența ne arată că în general șansele de izbucnire a conflictelor cresc atunci cînd o minoritate — sau, în context OSCE,

o *minoritate națională*¹ — își percepe viitorul său ca și comunitate ca fiind în pericol. Dacă majoritatea neglijează obligațiile pe care le are față de aspirațiile culturale și lingvistice legitime ale minorităților naționale, se poate crea senzația că spațiul vital pentru supraviețuirea comunității este amenințat. Iată în ce context devine evidentă importanța asigurării pentru o comunitate a spațiului necesar utilizării limbii materne, atât în particular cât și în public. Când membrii unei minorități, mai ales ai uneia numeroase și compacte, consideră că majoritatea amenință supraviețuirea și dezvoltarea lor lingvistică și culturală, pot apărea resentimente și conflicte. Se poate ajunge, în final, chiar și la violență.

Conflictul din Iugoslavia a constituit un impuls pentru statele membre OSCE în direcția înființării instituției de Înalt Comisar pentru Problemele Minorităților Naționale (HCNM) a cărui misiune ar fi să împiedice apariția unor astfel de conflicte². Domnul Max van der Stoep a fost prima persoană însărcinată cu această funcție la 1 ianuarie 1993. Activitatea domniei sale s-a axat în primul rând pe acele situații în care au fost implicate persoane aparținând grupurilor naționale/etnice care constituie majoritatea numerică într-un stat și reprezintă o minoritate numerică în altul³, antrenând astfel interesele autorităților guvernamentale din fiecare stat și constituind o sursă potențială de tensiuni sau chiar de conflicte inter-statale. Într-adevăr, asemenea tensiuni definesc o mare parte din istoria Europei.

În abordarea esenței tensiunilor în care sînt implicate minoritățile naționale, Înaltul Comisar tratează problemele de pe poziția unui actor independent, imparțial și cooperant. Cu toate că Înaltul Comisar nu este un mecanism de supraveghere, el utilizează standardele internaționale pe care fiecare stat le consideră reprezentative pentru sistemul său de evaluare și recomandările sale de bază. În acest sens este important să amintim angajamentele asumate de toate statele membre OSCE, mai ales cele din *Documentul de la Copenhaga al Conferinței asupra Dimensiunii Umane* (1990). În partea a IV-a a acestui document sînt formulate obligațiile legate de minoritățile naționale⁴. Este de asemenea important să consemnăm faptul că toate statele OSCE au obligații privind drepturile omului (inclusiv drepturile minorităților), obligații asumate în context ONU, și că marea majoritate a acestor state se obligă să respecte standardele impuse de Consiliul Europei. Acestea din urmă au fost consolidate prin angajamente aproape identice la nivel sub-regional, în special în contextul Inițiativei Central-Europene, al Comunității Statelor Independente și al Consiliului Statelor de la Marea Baltică.⁵

În cursul unei activități intense care a durat aproape șapte ani, Înaltul Comisar a identificat anumite probleme recurente, care au constituit obiectul atenției sale într-un număr de state analizate.⁶ Una dintre aceste probleme o constituie drepturile lingvistice ale minorităților naționale, cu alte cuvinte, dreptul persoanelor care aparțin unei minorități naționale de a-și folosi limba/limbile, în particular sau în public. Într-adevăr, atenția Înaltului Comisar s-a concentrat din ce în ce mai mult pe acest subiect.

Datorită diversității lingvistice din Europa, nu este surprinzător faptul că există multe dispute legate de problema limbii. La modul general, Ó Riagáin și Nic Shuibhne subliniază următoarele:

Din punct de vedere conceptual, problema drepturilor lingvistice ale minorităților poate fi plasată în cadrul clasicele controversate pe tema echilibrului dintre independența liberală și cerințele unei economii capitaliste, dintre echitate și eficiență. Când unei minorități care constituie o parte substanțială din populația țării i se refuză dreptul de cetățenie deplină din cauza limbii pe care o vorbește, atunci limba și drepturile lingvistice au o importanță foarte mare.⁷

E de ajuns să aruncăm o privire la peisajul geopolitic, mai ales al societăților post-comuniste și post-sovietice, pentru a înțelege că drepturile lingvistice ale minorităților naționale reprezintă un aspect important în complicatele relații dintre majorități și minorități. În Estonia și Letonia, eforturile de a modifica legile privitoare la limbă au reprezentat surse de tensiune între comunitățile nevorbitoare de letonă/estonă (în special cea rusofonă) și cele vorbitoare de letonă/estonă. Același lucru este valabil și în ceea ce privește eforturile altor state din Europa de Est și din fosta Uniune Sovietică de a impune limba națiunii majoritare ca singura limbă oficială în stat. Restricțiile impuse de legislația lingvistică în Republica Slovacă au stârnit proteste și revolte puternice printre minoritarii nevorbitori de limbă slovacă (în special maghiari). S-au înregistrat noi tensiuni cauzate de proiectele de lege naționaliste și exclusiviste din Georgia, Moldova și Ucraina. În aceste situații, ca și în altele asemănătoare, sursa tensiunilor și a nemulțumirilor o reprezintă încercarea autorităților de a impune restricții asupra dreptului legitim al minorităților de a uza de limba lor atât în public cât și în particular, ceea ce a devenit sursă de tensiune și discordie. Ca să nu mai vorbim de problemele legate de limbă care apar în contextul drepturilor la educație ale minorităților naționale. E suficient să menționăm în acest sens exemple cum ar fi acela al propunerii de desființare a liceelor de limbă rusă din Estonia, sau nerecunoașterea de către autoritățile macedoneene a universității de limbă albaneză din Tetovo, aflată în ilegalitate. Desigur, statul are dreptul să valideze o limbă pentru scopuri oficiale și administrație publică, dar acest lucru nu trebuie să vină în contradicție cu drepturile omului. Când decretează o limbă oficială, statul poate să se confrunte cu faptul că o parte semnificativă a populației nu cunoaște limba respectivă. În astfel de cazuri, statul va trebui cu siguranță să inițieze un program multilateral de educație și pregătire lingvistică, în scopul de a-i ajuta pe cei care nu vorbesc limba să atingă un grad minim de competență. Aceasta este provocarea cu care se confruntă mai ales statele mai mici care validează ca limbă oficială una care nu este cunoscută sau folosită la scară largă în afara granițelor. Dincolo de dificultățile practice pe care le presupune, o astfel de situație reliefează sensibilități politice mai acute, deoarece populația majoritară a statului își consideră limba „amenințată” și simte că aceasta ar avea nevoie de protecție specială. Mai

mult, datorită cerințelor care trebuie satisfăcute cu mijloace limitate în economiile de tranziție, majoritatea nu este întotdeauna convinsă de necesitatea investirii de fonduri și efort în educarea și instruirea altora.

În ce măsură este obligat un stat democratic, care respectă drepturile omului, să se angajeze în respectarea dorinței persoanelor care aparțin minorităților naționale de a uza de limba lor în mod public? Această întrebare este una legitimă, deoarece răspunsul privește o mare parte din funcțiile și domeniile de jurisdicție ale statului. De exemplu, dreptul persoanelor care aparțin unei minorități naționale de a uza de limba maternă în sfera publică ar putea afecta posturile naționale de radio și televiziune. De asemenea, acest drept ar putea obliga statul să asigure un număr de servicii publice în limba minorității, sau ar putea avea o anumită importanță în procedurile judiciare. Astfel de responsabilități ar putea constitui o greutate în plus pentru bugetul statelor, mai ales pentru cele care trec prin procesul dificil de tranziție către economia de piață. Cu toate acestea, odată ce statul este obligat să garanteze astfel de drepturi minorităților, trebuie să depună eforturi în acest sens, folosind toate mijloacele disponibile pentru aceasta.

Autoritățile guvernamentale sînt sensibile la problemele legate de limbă, deoarece acestea le percep adesea ca pe o amenințare a poziției majorității în stat. Astfel de susceptibilități sînt mai intense în statele de curînd independente (sau în cele care și-au recîștigat suveranitatea); guvernele privesc uneori afirmarea drepturilor minorităților (inclusiv a drepturilor lingvistice) ca pe o încercare de a le submina pe cele ale majorității, abia restaurat, după o lungă perioadă de represiuni sau colonizări externe. Pe de altă parte, persoanele aparținînd minorităților naționale se simt afectate în mod hotărîtor și pînă în cele mai mici amănunte de problemele legate de supraviețuirea pe termen lung și de viabilitatea limbii lor materne, de păstrarea și transmiterea acesteia din generație în generație. Problemele legate de limbă implică automat fenomene și concepte subiective și sensibile cum ar fi cele de identitate, demnitate, comunitate, tradiție etc. Aceasta face din chestiunile legate de limbă atît un teren fertil pentru conflicte cît și o problemă dificil de rezolvat.

2. Necesitatea reperelor

Drepturile lingvistice ale minorităților naționale sînt protejate prin legislația internațională a drepturilor omului.⁸ Standardele referitoare la drepturile omului care privesc drepturile lingvistice sînt variate. Unele fac parte din ceea ce este deseori denumit „hard law”. Aceste reguli țin de sfera obligativității legale și sînt în general stipulate în tratate. Un exemplu de astfel de normă, la nivel universal, îl constituie Articolul 27 din *Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice*⁹ (1966). Aceasta interzice categoric statelor să refuze persoanelor aparținînd minorităților „dreptul (...) de a-și folosi limba proprie în comun cu ceilalți membri ai grupului lor”. Alte exemple sînt: articolul 19(2) al *Convenției*

care garantează libertatea exprimării (inclusiv libera alegere a limbii ca mijloc de comunicare) și articolele 2 și 26 care interzic discriminarea bazată pe un număr de criterii, inclusiv cel al limbii. Articolul 2(1) din *Pactul internațional cu privire la drepturile economice, sociale și culturale*¹⁰ (1966) interzice de asemenea discriminarea pe criterii — *inter alia* — lingvistice, în raport cu drepturilor asigurate prin acest instrument. Articolul 2(1) din *Convenția privind drepturile copilului*¹¹ din 1989, garantează, de asemenea, interzicerea discriminării pe baze lingvistice cu privire la drepturile asigurate prin această convenție. Și mai edificatoare este *Convenția pentru protecția drepturilor tuturor muncitorilor emigranți și ale membrilor familiilor lor* din 1990, care stipulează în articolul 1(1) că convenția se va aplica beneficiarilor vizați „fără a face vreo deosebire, inclusiv (...) de ordin lingvistic.”¹² Poate fi considerată de o importanță specială *Convenția internațională pentru eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială* din 1965, care definește în articolul 1(1) „discriminarea rasială” ca incluzând „orice fel de distincție, excludere, restricție sau preferință bazată pe rasă, culoare, proveniență sau origine națională sau etnică”; în acest context noțiunea de „origine națională sau etnică” poate include sau poate fi identificată pe bază de limbă, deci această convenție conține, de asemenea, standarde relevante.¹³

La nivel regional, statele membre ale Consiliului Europei au adoptat două tratate care abordează problema drepturilor lingvistice ale minorităților naționale: *Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare*¹⁴ (1992), și *Convenția-cadru cu privire la protecția minorităților naționale*¹⁵ (1995). Pe lângă acestea, articolul 14 din *Convenția europeană pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale* (1950) interzice discriminarea bazată pe limbă în domeniul drepturilor și libertăților enumerate¹⁶. La nivel sub-regional trebuie luată în considerare *Convenția cu privire la garantarea drepturilor minorităților naționale* adoptată de Comunitatea statelor independente la 21 octombrie 1994; articolul I al Convenției specifică faptul că noțiunea de „minoritate națională” acoperă și problematica folosirii limbii.

Se face câteodată referire sub denumirea de „soft law” la cealaltă categorie de standarde, care au în vedere protecția drepturilor lingvistice ale persoanelor aparținând minorităților naționale. Aceasta include instrumente cum ar fi *Declarația ONU cu privire la drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale, etnice, religioase și lingvistice*¹⁷ (1992). Articolul 2(1) al *Declarației* se referă la dreptul persoanelor aparținând minorităților naționale „de a se bucura de propria lor cultură, de a profesa și practica propria lor religie și de a folosi propria lor limbă, în particular sau în public, fără imixtiuni sau alte forme de discriminare”. Cu toate că declarația este relativ specifică, ea nu are un caracter de obligativitate legală.¹⁸ Același lucru este valabil și pentru *Documentul de la Copenhaga* al OSCE, care conține prevederi specifice constituite din angajamente politice care obligă toate

statele participante OSCE; acestea nu sînt însă normative în cadrul legilor internaționale. La nivel sub-regional, *Documentul ICE (Inițiativa Central-Europeană) pentru protecția drepturilor minorităților* (1994) prevede protecția folosirii limbilor minoritare (statele sînt obligate să semneze acest document, chiar dacă nu este unul cu un caracter de obligativitate legală). Aceste instrumente formulează standarde de conduită care reflectă ceea ce comunitățile statelor respective au în vedere ca standard. Aceste instrumente ale legii „soft” constituie repere importante pentru comunitatea internațională, deoarece exprimă valori comune și anumite standarde care trebuie promovate și respectate în cadrul relațiilor dintre stat și persoanele aflate sub jurisdicția sa.

În ciuda listei semnificative de standarde relevante, formularea lor rămîne cîteodată generală, lipsită de specificitate în ceea ce privește aplicarea lor exactă în situații concrete. Avînd în vedere acest lucru și faptul că problemele legate de limbile minorităților apar frecvent în cadrul activității sale, Înalțul Comisar a ajuns la concluzia că ar fi folositor să consulte cîțiva experți de renume internațional și să le ceară să analizeze mai amănunțit drepturile lingvistice ale minorităților naționale, cu scopul de a dezvolta un set de repere practice. Înalțul Comisar a considerat că astfel de repere, fiind bazate în mod direct și exclusiv pe standarde internaționale existente, ar fi extrem de folositoare, deoarece statele ar putea recurge la ele în dezvoltarea și punerea în aplicare a legilor și strategiilor politice legate de limbile minorităților. Aceste repere ar mai putea servi de asemenea Înalțului Comisar ca referință în activitatea sa.

În vara anului 1996, Înalțul Comisar a cerut Fundației pentru Relații Interetnice (FIER) să preia inițiativa dezvoltării unor astfel de repere. Această inițiativă nu era gîndită ca o încercare de a crea noi standarde; desigur, nici Înalțul Comisar nici FIER nu dețineau împuterniciri care să le permită crearea de standarde. Mai degrabă, aceste repere trebuiau să constituie o interpretare de expertiză a standardelor existente care ar fi putut servi la facilitarea dezvoltării și punerii în aplicare a strategiilor politice și legilor care au legătură cu drepturile lingvistice ale minorităților naționale. Experții au încercat să ofere o interpretare a acestor standarde, legate în mod direct sau indirect de drepturile lingvistice ale minorităților naționale, menținînd coerența logică în cadrul întregului sistem al protecției internaționale a drepturilor omului.

Rezultatul acestui proces este un set de recomandări legate de limbă care se concentrează pe un număr de sfere de reglementare și activitate de o importanță deosebită pentru menținerea și dezvoltarea identității lingvistice a persoanelor aparținînd minorităților naționale. Recomandările sînt împărțite în următoarele categorii: nume, religie, viață comunitară și ONG-uri, mass-media, viața economică, autorități administrative și servicii publice, instituții naționale independente, autorități judiciare, și privarea de libertate. Nota explicativă care însoțește recomandările (ca parte integrantă a documentului) specifică legăturile dintre fiecare recomandare și standarde internaționale relevante ale drepturilor omului.

3. Procesul

A. În general

FIER a preluat sarcina dezvoltării reperelor dezirabile în virtutea experienței pe care o câștigase în procesul similar pe care îl inițiasse în 1995-1996 și care a avut rezultat *Recomandările de la Haga referitoare la drepturile minorităților naționale la educație*¹⁹. *Recomandările de la Haga* au avut rezonanță în mai multe cercuri²⁰, demonstrând astfel utilitatea unor astfel de reperi. Acest lucru l-a încurajat pe Înalțul Comisar să continue cu o serie similară de astfel de reperi privind drepturile lingvistice, ideea fiindu-i sugerată de directorul de atunci al FIER, Dr. Arie Bloed. Însă în timp ce educația este un domeniu aparte tratat de legile interne printr-o legislație separată, folosirea limbii în general (inclusiv drepturile lingvistice ale minorităților) reprezintă un domeniu mult mai larg, administrat printr-o serie de legi care, din alte puncte de vedere, nu au legătură între ele, și care implică o mare varietate de procedee/practici.²¹ Crearea unui set de reperi în această privință s-a dovedit astfel a fi o provocare mai serioasă decât elaborarea unora privind drepturile la educație ale minorităților. Publicarea *Recomandărilor de la Haga* a ușurat cel puțin sarcina experților în sensul în care aceștia nu au mai fost nevoiți să abordeze problema drepturilor lingvistice ale minorităților privind educația, din moment ce acestea fuseseră deja tratate în amănunt.

Recomandările de la Oslo privind drepturile minorităților naționale la educație sînt rezultatul a trei consultări amănunțite care au avut loc între experți în drepturile omului, militanți în drepturile omului, specialiști în lingvistică și politologie. Primele două întâlniri au avut loc la Oslo în iulie și octombrie 1996 sub conducerea Dr. Asbjorn Eide, pe atunci director al Institutului norvegian al drepturilor omului și președintele Grupului de lucru pentru minorități al ONU. Oslo a fost ales ca loc de întînire pentru primele două consultări datorită sprijinului generos al guvernului norvegian, care a asigurat resursele financiare necesare pentru a face posibile aceste dezbateri. Cea de-a treia și ultima discuție a avut loc în iunie 1997 la Haga sub conducerea profesorului Gudmundur Alfredson, co-președinte al Institutului Raoul Wallenberg pentru drepturile omului și drepturi umanitare, aflat la Lund, în Suedia.

Punctul de pornire al discuțiilor care au avut loc pe parcursul primului an a fost un articol de fond pregătit de staff-ul FIER (cu consultanța primită de la oficiul Înalțului Comisar pentru Minorități Naționale). Articolul supunea discuției un număr de sfere de activitate de importanță majoră în viața persoanelor aparținînd minorităților naționale. Aceste domenii de activitate urmau să fie discutate ținînd cont de standardele internaționale relevante pentru această problemă. Au fost împărțite în două grupuri, i.e. cele care țin de sfera privată și cele care țin de sfera publică. De la început s-a sugerat ca sfera privată să includă sub-categoriile ca numele persoanelor, viața organizată a comunității, manifestări colective ale vieții religioase

și viața comercială. Sfera publică, pe de altă parte, ar include autoritățile și administrația locală, limbile minoritare ca limbi oficiale ale statului, mass-media, educația și sistemul judiciar. Pe parcursul celor trei discuții, experții au reexaminat câteva dintre sugestiile originale împreună cu anumite premise inițiale. Urmează o selecție a celor mai importante dintre aceste aprecieri.

B. Cîteva subiecte analizate

1. Separarea sferei publice de sfera privată

Ideea fundamentală a legislației internaționale a drepturilor omului este aceea că statul trebuie să respecte autonomia ființei umane prin neamestecul său în anumite domenii. Acestea sînt sferile *private* ale individului. De asemenea, pentru asigurarea de către stat a libertății generale, în funcție de dorințele individuale ale fiecăruia, este nevoie de organizarea societății astfel încît să ofere protecție individului și să îi faciliteze în același timp inițiativele. Acestea sînt considerate sfere *publice* de acțiune legitimă a statului. Intenția inițială era aceea ca titlul recomandărilor să includă referiri la folosirea limbii minorităților în sfera publică și cea privată. Recomandările urmau să fie grupate în două categorii, una care să corespundă sferei private, alta celei publice. Experții au ajuns într-un timp relativ scurt la concluzia că, în ciuda valorii conceptuale a clasificării, aceasta nu era practică în formularea exactă a politicii de împărțire a recomandărilor în aceste două categorii, pentru că nu era posibilă clasificarea fiecărei activități umane ca aparținînd exclusiv uneia sau alteia dintre aceste sfere. Ceea ce poate fi considerat ca aparținînd sferei private ar putea avea în anumite situații consecințe importante în ceea ce privește interesele publice legitime, influențînd astfel sfera publică. De exemplu, corespondența aparține în general strict de sfera privată. Cu toate acestea, dacă există vreo suspiciune justificabilă din partea autorităților cum că respectiva corespondență ar conține ceva de natură să amenințe siguranța populației, statul poate să intervină cu riscul de a viola dreptul la confidențialitate. Corespondența ar putea conține planul unui atac terorist sau al răsturnării violente a guvernului. În astfel de cazuri, problema devine una de interes public legitim.²² Desigur, trebuie făcută distincția între conținutul corespondenței și folosirea unei anumite limbi ca mijloc de comunicare; în acest caz, nu pare să existe vreun interes public legitim care să permită impunerea sau interzicerea folosirii unei limbi anume²³. Cu toate acestea, exemplul corespondenței ilustrează punctul de vedere al experților în legătură cu imposibilitatea abordării procesului de formulare a recomandărilor într-un sens unilateral.

2. Problema restricțiilor

Versiunea inițială a recomandărilor includea o recomandare cu caracter general care servea pentru a sublinia faptul că dreptul persoanelor aparținînd minorităților naționale de a-și folosi limba nu trebuie supus nici unei restricții în

afară de cele prevăzute prin lege și necesare într-o societate democratică pentru a proteja siguranța și ordinea publică, sănătatea, siguranța națională și principiile morale²⁴. Autorii textului inițial au fost de părere că ar fi de dorit o lărgire a posibilităților precare pe care statul le oferă exercitării drepturilor lingvistice. Totuși, după o scurtă reflecție, experții au ajuns la concluzia că nu ar fi de nici un folos simpla repetare într-o recomandare a binecunoscutei frazeologii cu privire la limitările permise într-un astfel de set de recomandări. În plus, au presupus că este general acceptat faptul că puține drepturi ale omului sînt absolute, majoritatea lor fiind supuse restricțiilor. În consecință, includerea unei recomandări cu privire la restricții ar putea fi receptată greșit, ca un semnal negativ, și nu ar fi în spiritul documentului, care a fost conceput de experți pentru a stimula o abordare pozitivă, orientată spre aspecte practice, a protecției și promovării drepturilor minorităților (scopul acestui document nefiind să creeze impedimente sau scuze pentru aplicarea acestor drepturi.) În consecință, s-a decis eludarea acestei recomandări și tratarea problemei în cadrul remarcilor generale de la începutul notei explicative.

3. Definiția „minorității naționale”

Era inevitabilă, într-o fază inițială a dezbaterilor, evocarea problemei definirii conceptului de „minoritate națională” (ca entitate diferită de alte tipuri de minoritate). Subiectul fusese discutat într-o oarecare măsură în cadrul procesului de elaborare a *Recomandărilor de la Haga referitoare la drepturile minorităților naționale la educație*. Ca și atunci, și în cazul de față, experții au ajuns la concluzia că deși în legislația internațională nu există o definiție clară, general-acceptată, a conceptului de „minoritate națională”, cert este că mandatul Înaltului Comisar (HCNM) face referire la „minoritățile naționale” din cadrul OSCE. În legătură cu aceasta există suficiente referințe în standardele formulate și în jurisprudența în curs de dezvoltare a instituțiilor relevante pentru a clarifica problema în mare măsură, dacă nu chiar în întregime²⁵. În special, paragraful 32 al *Documentului de la Copenhaga* specifică în primele sale rînduri următoarele: „Apartenența la o minoritate națională este o problemă de opțiune individuală, și nici un dezavantaj nu poate rezulta dintr-o asemenea alegere”.

Preocuparea dominantă a experților a fost de a se asigura că prin concentrarea asupra „minorităților naționale” în special nu vor fi aduse deservicii altor minorități — fie ele (doar) lingvistice, etnice, religioase sau de alt tip. Aceștia au încercat să evite luarea unei poziții prin care să ofere în mod neintenționat puncte de referință acelor guverne care ar căuta modalități de a impune restricții asupra drepturilor lingvistice ale altor minorități, cum ar fi comunitățile de emigranți. Această preocupare este clar exprimată în observațiile generale din nota explicativă, în care se afirmă explicit că *Recomandările de la Oslo* „urmăresc să completeze și să consolideze acea categorie de drepturi ale omului care se referă la folosirea limbii”

și că „nu au fost create cu scopul de a restrînge în vreun fel efectul real sau potențial al acestor drepturi”.

4. Consolidarea legăturilor cu drepturile fundamentale

Atît în articolul de fond inițial cît și în schițele preliminare ale recomandărilor și ale notei explicative, au fost citate acele standarde ale drepturilor omului care fac referire directă la limbă sau sînt legate de aceasta în mod evident. S-au făcut referiri mai ales la standarde privind în special de limba cum ar fi articolul 27 din *Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice* (care menționează că persoanele aparținînd minorităților naționale au dreptul de a-și folosi propria limbă), articolul 30 din *Convenția pentru drepturile copilului* (care garantează dreptul copilului de a-și folosi limba lui/ei maternă), articolul 2(1) din *Declarația ONU cu privire la drepturile persoanelor aparținînd minorităților naționale, etnice, religioase și lingvistice* (care proclamă dreptul persoanelor aparținînd minorităților menționate de a-și folosi limba în mod public și privat). Au mai fost citate și alte standarde privind folosirea limbii, conținute de instrumente cu caracter regional, cum ar fi *Carta europeană a limbilor regionale sau minoritare*, *Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale* și *Documentul de la Copenhaga*. Experții au pornit de la ideea că drepturi fundamentale cum ar fi libertatea de exprimare și non-discriminarea vor fi respectate în orice circumstanțe și vor reprezenta fundamentul pentru celelalte drepturi. Experții au hotărît totuși că *Recomandările de la Oslo* trebuie să facă o conexiune puternică și demonstrabilă între drepturile lingvistice și concepte de bază cum ar fi demnitatea persoanei umane și noțiunea de egalitate fundamentală.²⁶ Dintre aceste precepte, drepturile care privesc limba au legătură și cu alte libertăți cum ar fi cele de asociere și întrunire. Prin urmare, *Recomandările de la Oslo* subliniază că dreptul persoanelor aparținînd minorităților naționale de a folosi limba/limbile lor în sfera publică și privată decurge din cele mai fundamentale drepturi și libertăți conținute de documentele internaționale.

5. Limba în sfera afacerilor

Se poate spune că consultările care au condus la setul final de recomandări au evoluat într-un ritm predominant echilibrat. Problema folosirii limbilor minoritare în afaceri a fost însă suficient de complexă și controversată încît să încetinească desfășurarea procesului. Cum au înaintat dezbaterile acestui subiect a apărut și consensul. Conducerea unei afaceri private a fost, evident, privită de experți ca aparținînd în primul rînd sferei private. Majoritatea experților au susținut imediat că statul nu are dreptul să impună restricții sau cerințe lingvistice neavenite în acest domeniu. Acest punct de vedere a fost totuși contestat de unii experți care au subliniat că o abordare atît de generală ar putea avea consecințe neprevăzute și nedorite în anumite circumstanțe. Exemplul statelor baltice a fost considerat un caz

elocvent. În situații în care limba majorității a avut de suferit datorită unei lungi perioade de represiune și se poate spune despre această limbă că este în curs de reabilitare (cum ar fi cazul Estoniei și Letoniei), o astfel de abordare „liberală” ar putea submina interesul social general în direcția folosirii unei limbi vorbite la scară largă — și deci accesibilă tuturor — în domeniul afacerilor și al administrației publice. În absența unei astfel de limbi cunoscute la scară largă au existat păreri cum că procesul de consolidare a statului și de integritate socială ar fi influențat negativ, existând și posibilitatea ca limba majorității să fie amenințată.

Experții au ajuns la concluzia că problema trebuie analizată mai în amănunt și au încredințat FIER sarcina de a continua analiza. FIER a invitat un important om de știință neafiliat la nici un partid, Dr. Fernand de Varennes, să scrie o lucrare pe această temă, din perspectiva teoriei și practicii dreptului internațional și comparativ. Lucrarea sa a fost pusă în circulație printre experți, care au elaborat diferite formulări ale recomandărilor înainte de a se ajunge, în cele din urmă, la un acord. În cadrul acestui proces s-a acordat atenție în special problemei metodelor eficiente de aplicare a teoriei: Cum ar putea fi reglementată folosirea limbii în activitățile comerciale, respectând drepturile omului (în special cel la confidențialitate) și libertatea inițiativei? În final, experții au ajuns la concluzia că, deși statul nu poate impune restricții lingvistice exagerate asupra administrației interne a unei companii private, acesta poate totuși să pretindă acelei companii să se adapteze limbii sau limbilor oficiale ale statului în probleme în care compania respectivă trebuie să interacționeze cu autoritățile publice, i.e. în probleme care sînt legate de interesul public legitim. De exemplu, acest lucru ar însemna că, deși o companie particulară își poate formula actele în limba pe care o alege, trebuie ca acestea să fie disponibile în limba oficială a statului cînd autoritățile cer acest lucru pentru bilanțul anual al impozitelor. Un alt exemplu: în cadrul unei companii ședințele pot să se desfășoare în orice limbă; același lucru se aplică și dezvoltării proiectelor. Dar compania ar putea avea obligația să afișeze instrucțiunile de evacuare urgentă și în limba sau limbile oficiale ale statului (în virtutea interesului public legitim de garantare a siguranței la locul de muncă). Nota explicativă face referire la un număr de domenii în care compania ar putea fi obligată să folosească limba sau limbile oficiale ale statului. Printre acestea se numără cele care privesc: fiscalitatea, raporturile financiare, protecția consumatorului, siguranța și igiena la locul de muncă, și de asemenea transportul, asigurarea de șomaj și domeniul sănătății (fiind asigurat de stat).

Efectul practic al acestor cerințe legitime poate consta în faptul că ar ușura, în cele din urmă, funcționarea acelei companii în ambele limbi. O altă alternativă ar fi ca respectiva companie să angajeze un număr mare de traducători, lucru care ar permite satisfacerea cerințelor statului fără a se renunța la limba folosită în cadrul companiei. În orice caz, experții au considerat că este important să sublinieze în nota explicativă faptul că cerințele lingvistice legitime înaintate de stat în această

sferă preponderent privată trebuie să fie direct proporționale cu importanța interesului public în virtutea căruia sînt formulate²⁷. Statul trebuie să fie rezonabil și nu poate emite cerințe nerealiste sau discriminatorii la adresa proprietarilor de companii particulare.

Dificultatea de a ajunge la un consens în ceea ce privește problema complexă a folosirii limbilor minoritare în sectorul afacerilor a fost interesantă datorită aspectelor pe care le-a subliniat în cadrul acestui proces de consultări. Pe de o parte, intervenția activiștilor de drepturile omului implicați în situații specifice ale statelor a însemnat un fel de „confruntare cu realitatea” în ceea ce privește un subiect care este în mod evident unul foarte spinos într-un număr de state. Acesta a fost un lucru bun. Contribuția activiștilor de drepturile omului la procesul elaborării *Recomandărilor de la Oslo* a dus la o abordare mai amănunțită a problemei. Pe de altă parte, această experiență a ilustrat în mod clar un punct de vedere general. Dezvoltarea principiilor de politică bazate pe dreptul internațional al drepturilor omului/minorităților și destinate aplicării generale într-o zonă eterogenă întinsă, cum ar fi cea acoperită de OSCE, nu trebuie să facă referire la sau să fie guvernată de considerente care sînt specifice unui context sau unei situații speciale. Desigur, în procesul implementării va trebui să se țină cont de elementele specifice ale fiecărei situații. Cu toate acestea, aprecierea atentă a unor domenii complexe cum ar fi acela al afacerilor demonstrează că elaborarea principiilor practice este posibilă și utilă.

6. Autoritățile administrative și serviciile publice

Referîndu-se la autoritățile administrative, documentele internaționale se referă la dreptul persoanelor aparținînd minorităților naționale de a comunica cu autoritățile în limba/limbile lor (i.e. minoritare). Dar acest drept este aplicabil numai în cazurile în care minoritatea respectivă locuiește pe acel teritoriu „în virtutea tradiției sau avînd un număr substanțial de membri” —implicînd drepturi exercitabile la nivel local și/sau regional. Noțiunea de „tradiție” indică în mod clar o perioadă foarte lungă de timp cu practici consacrate (încilinînd spre ideea unui drept recunoscut), pe cînd noțiunea de „număr substanțial” implică atît cantitatea cît și densitatea — dintre care fiecare contează în estimarea posibilității de implementare. Desigur, comunicarea cu autoritățile locale în limba maternă sau libertatea exprimării orale la oficiile autorităților și serviciilor publice administrative sînt importante pentru promovarea intereselor individului. Dar, pe cînd acest fapt este incontestabil, măsura în care acestea pot fi invocate ca *drepturi* (cu obligații corespunzătoare din partea statului) presupune o evaluare a faptelor în situații specifice (i.e. dacă grupul care formulează cererea — sau persoana care aparține unui astfel de grup — locuiește pe teritoriul respectiv în mod „tradițional” sau dacă grupul are un „număr substanțial” de membri). Experții au fost de părere, de exemplu, că dacă se iau în considerare, împreună cu principiile fundamentale

de egalitate și non-discriminare, standardele cuprinse în documente cum ar fi *Documentul de la Copenhaga* (paragraful 34) sau *Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale* (articolul 10, paragraful 2), deoarece acestea se referă la autoritățile administrative, se poate trage concluzia că autoritățile locale și regionale, în anumite situații (i. e. în cazul în care populația minoritară are un număr semnificativ de membri și compact privind distribuția geografică) trebuie să întreprindă demersuri pentru a oferi minorității naționale în chestiune servicii sociale și sanitare în limba ei. Folosirea limbii materne de către minoritate este importantă mai ales în sfera sanitară și a serviciilor sociale. Oamenii trebuie să se poată exprima pe deplin și neechivoc când se confruntă cu probleme de sănătate sau au nevoie de consultanță sau de servicii elementare. După o intensă dezbateră, experții au căzut de acord că relația dintre persoanele aparținând minorităților și autoritățile publice implică mai mult decât dreptul celor dintâi de a se adresa autorităților în limba lor maternă și de a primi un răspuns în această limbă. În anumite cazuri, poate include dreptul de a primi servicii oferite sau administrate de autorități în limba lor maternă. Obiectivul trebuie să fie acela de a organiza și facilita prestarea de servicii în beneficiul maxim al unui număr cât mai mare de persoane — nu numai pentru vorbitorii limbii(ilor) oficiale ale statului. Experții au remarcat că este de așteptat ca persoanele aparținând minorităților să fie considerate contribuabili și ca autoritățile publice să joace rolul de funcționari publici, sensibili la nevoile întregii populații (inclusiv a persoanelor aparținând minorităților naționale).

Prestarea serviciilor în limba unei minorități naționale poate necesita o implicare bugetară substanțială și poate provoca, în consecință, o reacție negativă din partea majorității. Cu toate că ajunseseră la un consens cu privire la implicațiile potențiale ale egalității și non-discriminării în prestarea delicată, din punct de vedere lingvistic, a serviciilor, experții s-au gândit la o abordare a acestei probleme prin prisma recomandărilor. Experții au fost de acord că, în ceea ce privește serviciile, Recomandarea nr. 14 ar trebui concepută în termeni generali. Totuși, în nota explicativă, au fost de acord că cele mai importante servicii (i.e. cele sanitare și serviciile sociale) trebuie puse în prim-plan, dar acest lucru nu înseamnă excluderea altor servicii sau facilități. Este de reținut în legătură cu acestea (ca o chestiune de ordin general) că pentru înțelegerea completă a părerii experților este necesară luarea în considerare a formulării exacte a unei recomandări și corelarea acesteia cu textul relevant din nota explicativă, mai ales când este vorba despre probleme care privesc resursele.

7. Realitățile demografice și falsificarea alegerilor

Nu au fost tratate în stadiile preliminare ale procesului de elaborare probleme cum ar fi falsificarea alegerilor sau modificarea arbitrară a compoziției demografice a unei regiuni prin evacuarea sau expulzarea populației. Inițial s-a considerat că, deși aceste probleme sînt de o importanță vitală pentru dezvoltarea intereselor minorităților naționale, ele nu sînt legate în mod necesar de drepturile lingvistice.

Cu toate acestea, în timpul dezbaterilor, câțiva experți au atras atenția asupra necesității abordării acestor subiecte. Experții au considerat că aceste probleme sînt strîns legate de posibilitatea minorităților naționale de a deveni și rămîne puternice prin număr și densitate într-o anumită regiune, și că au consecințe asupra drepturilor lingvistice ale minorităților. Dacă nu se acordă atenție acestor probleme, drepturile pot fi subminate prin măsuri electorale sau prin deplasări forțate ale populației. În urma acestor preocupări, secțiunea recomandărilor legate de autoritățile administrative și serviciile publice a fost extinsă pentru a include o recomandare cu privire la problema falsificării alegerilor și la modificarea arbitrară a compoziției demografice a regiunilor. Datorită evoluției recomandărilor în timp, aceasta părea nepotrivită și unii experți au propus omiterea ei. La cea de-a treia și ultima dezbateri, subiectul a fost abordat din nou. S-a reiterat punctul de vedere că ar trebui să se facă referiri la această problemă datorită importanței sale pentru supraviețuirea minorităților. Pînă la urmă a fost propusă și acceptată ideea că, deși această problemă trebuie abordată, ea să nu fie formulată ca recomandare, ci tratată în secțiunea notei explicative referitoare la autorități administrative și servicii publice.

8. Accesul la justiție

Documentele internaționale legate de protecția drepturilor persoanelor aparținînd minorităților naționale conțin puține referiri privind accesul la justiție în limba maternă. Cu toate acestea, experții au considerat că justiția și accesul la aceasta în limbile minoritare reprezintă o problemă care trebuie abordată. De aceea, *Recomandările de la Oslo* conțin patru recomandări cu privire la această problemă.

Recomandarea 16 se referă la crearea de instituții naționale independente cum ar fi tribunale ale drepturilor omului sau instituția ombudsman-ului al căror scop este să ofere posibilitatea recursului non-judiciar persoanelor care aparțin minorităților naționale și ale căror drepturi lingvistice au fost violate. Deși au recunoscut importanța pentru minorități a accesului la un astfel de recurs, experții nu au avut prea multe standarde privind drepturile minorităților la care să facă referire. Principalul punct de referință a fost *Convenția Internațională cu privire la eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială*, care stipulează în articolul 1(1) că termenul de discriminare rasială nu se limitează doar la rasă, ci include și discriminarea bazată pe origine etnică. Articolul 6 al *Convenției* cere statelor-părți să asigure tuturor celor aflați în jurisdicția lor protecție și remedii eficiente „prin intermediul tribunalelor și altor instituții competente ale statului, împotriva oricăror acte de discriminare rasială care violează drepturile omului și libertățile fundamentale, contrar acestei convenții...”

Conform recomandărilor 17 și 19 care tratează limbile minorităților în procesul judiciar, experții au făcut referiri la *Pactul internațional cu privire la drepturile civile și politice* și la *Convenția europeană pentru protecția drepturilor omului și*

a libertăților fundamentale, ambele tratînd administrarea justiției mai mult într-un context general decît într-unul special pentru minorități. Într-o manieră mai exactă, articolul 9 al *Cartei Europene a limbilor regionale sau minoritare* oferă un șir de alternative pentru a asigura utilizarea limbilor minoritare în fața autorităților judecătorești. Anumite tratate bilaterale protejează în mod expres astfel de drepturi²⁸. Menționînd aceste standarde, experții au încercat să stabilească conexiuni între acestea și alte drepturi fundamentale care privesc persoanele aparținînd minorităților naționale, acestea fiind în special măsurile de prevedere împotriva discriminării și dreptul la compensații efective.

În special în elaborarea acestor recomandări, experții s-au ghidat după îndemnul Înaltului Comisar pentru Minoritățile Naționale „de a fi curajoși și creativi și de a ține cont de parametrii legislației internaționale a drepturilor omului”. Experții au fost conștienți de faptul că recomandările propuse de ei în legătură cu autoritățile judecătorești ar putea contribui la consolidarea drepturilor de care se bucură minoritățile naționale în această privință. În consecință, aceste recomandări au necesitat mult timp de reflecție și dezbateră. În final, experții au elaborat recomandările menționate mai sus pe baza unei combinații de standarde, fiind vorba în special de principiile de non-discriminare și egalitate în fața curții de justiție, combinate cu alte standarde specifice legate de procese juridice, toate acestea adăugîndu-se la principiile de participare democratică și guvernare eficientă.

9. Privarea de libertate

În dezbateră problemelor legate de detenție și încarcerare, experții s-au confruntat cu o situație similară cu cea întîlnită în elaborarea recomandării legate de justiție. Nu există standarde explicite privind drepturile minorităților care să se refere la acest subiect. După lungi dezbateri, recomandările acceptate referitoare la privarea de libertate au fost fundamentate pe standarde universale cum ar fi *Ansamblul de reguli minime pentru tratamentul deținuților al ONU*²⁹(1955), în combinație cu alte standarde universale cum ar fi cele cu privire la egalitate și non-discriminare, libertatea de exprimare și dreptul folosirii limbii materne atît în public cît și în particular, toate acestea ținînd cont de densitatea numerică și cererile exprimate. A fost considerată necesară sublinierea faptului că interesele publice legitime de a priva persoanele de libertate cu scopul protejării comunității (și de a pedepsi delincvenții) nu trebuie să echivaleze cu sau să ducă la privarea de identitate culturală a celor sancționați. În consecință, autoritățile publice trebuie să întreprindă eforturi în direcția respectării drepturilor culturale chiar și (sau mai ales) în cazuri de privare de libertate.

4. Observații finale

Cînd analizăm *Recomandările de la Oslo cu privire la drepturile lingvistice ale minorităților naționale* trebuie să luăm în considerare faptul că ele nu sînt —

și nu s-a intenționat niciodată să reprezinte — standarde noi. Ar trebui mai degrabă privite ca o încercare de a oferi o specificitate mai accentuată în aplicarea standardelor internaționale existente. În acest scop, experții au încercat să interpreteze și să detalieze standardele existente, printr-o interpretare coerentă și consecventă a legislației internaționale a drepturilor omului, inclusiv a drepturilor persoanelor aparținând minorităților naționale. Obiectivul final a fost cel de a oferi autorităților interne un punct de reper în direcția elaborării legilor și politicilor în raport cu aplicarea practică și integrală a drepturilor lingvistice ale minorităților.

Câteva recomandări (de exemplu cele care privesc numele) sînt în mare măsură o reiterare a standardelor deja existente cu privire la drepturile minorităților, acestea fiind reformulate ca recomandări, pentru a li se conferi mai multă greutate și vizibilitate. Alte recomandări (cum ar fi cele cu privire la autoritățile judiciare) sînt versiuni ușor modificate ale unor standarde universale care nu sînt legate neapărat de drepturile minorităților ca atare, dar au o importanță specială pentru persoanele care aparțin minorităților naționale/lingvistice. În foarte multe cazuri, recomandările sînt privite în nota explicativă prin prisma altor standarde cu aplicare universală cum ar fi principiile de egalitate și non-discriminare. Alte recomandări (de exemplu cele care privesc viața economică și instituțiile naționale independente) sînt rezultatul multor discuții și al consensului dintre experți, fapt care contribuie la o înțelegere mai profundă a implicațiilor legislației internaționale existente pentru legislația și politica internă.

Drepturile lingvistice ale persoanelor aparținînd minorităților naționale pot avea o influență foarte mare și este de presupus că afectează categorii de aspirații umane care nu au fost subliniate în cadrul recomandărilor. Experții ar fi putut concepe categorii suplimentare de recomandări cu scopul de a le lărgi sfera de referință. Cu toate acestea, au considerat că pentru a avea legitimitatea și autoritatea necesară, recomandările trebuiau să fie în concordanță cu standardele internaționale ale drepturilor omului *deja existente*. În caz contrar, ar fi putut fi respinse în mod arbitrar ca un document subiectiv și nefondat. Recomandările au trebuit să fie privite de asemenea ca o unealtă flexibilă de prevenire a conflictelor pe care Înalțul Comisar să o poată folosi în diverse contexte. În special, trebuiau luate în considerare realitățile politice și limitările practice în ceea ce privește noile state democratice din Europa Centrală și de Est și fosta Uniune Sovietică în care Înalțul Comisar își desfășoară activitatea.

Recomandările de la Oslo nu au fost concepute pentru a epuiza subiectul drepturilor lingvistice ale minorităților naționale³⁰. Domeniul drepturilor omului/minorităților este unul care se află într-o continuă dezvoltare. Astfel, în ultimii ani au apărut mai multe standarde și instrumentele internaționale. Aceste declarații, rezoluții, pacturi și convenții oferă un cadru de promovare și protecție a drepturilor minorităților în întreaga lume. În acest context, *Recomandările de la Oslo* încearcă să faciliteze o interpretare coerentă și consecventă a acelor standarde și instrumente

care sînt legate în mod direct sau indirect de drepturile lingvistice ale persoanelor aparținînd minorităților naționale din regiunea OSCE. Este de dorit ca un astfel de punct de referință să fie util Înalțului Comisar în activitatea sa de prevenire a conflictelor. Este de asemenea de dorit ca statele să consulte *Recomandările* în încercarea de a dezvolta acțiuni politice și programe cuprinzătoare și echitabile cu privire la limbile minoritare. Experții care au elaborat *Recomandările de la Oslo* au considerat că aplicarea în regiunea OSCE a acestora în forma lor actuală ar crește stabilitatea și siguranța, iar probabilitatea de apariție a conflictelor interetnice ar scădea considerabil. Ca să nu mai amintim de dezvoltarea socială pozitivă generală și de perspectiva prosperității, care sînt incontestabil legate de preocupările pașnice și complementare generate de diverse interese, tradiții și culturi. Din această perspectivă, afirmația din articolul 1 al *Declarației universale a drepturilor omului*³¹ potrivit căreia „toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate” ar putea începe să aibă o semnificație concretă pentru persoanele aparținînd minorităților naționale prin menținerea și dezvoltarea culturii și identității lor lingvistice pe baza liberului arbitru. □

NOTE

1. Cu privire la problema complexă a definițiilor și implicațiilor acestora, vezi: J. Packer, On the Definition of Minorities în J. Packer și K. Myntti (eds.) — *The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities in Europe* (Turku/Abo, Abo Academy University Institute of Human Rights, 1993), pp.23-65; J. Packer, Problems in Defining Minorities în B. Bowring și D. Fottrell (eds.) — *Minority and Group Rights in the New Millenium* (Haga, Kluwer Law International, 1999) pp.223-273; și J. Packer ‘The Meaning of “Minority” in International Relations and Law’, lucrare nepublicată prezentată la conferința pe tema „Naționalism, identitate și drepturile minorităților”, în perioada 16-19 septembrie 1999, la Universitatea din Bristol.

2. Pentru descrierea și analiza pe larg a mandatului Înalțului Comisar OSCE, vezi R. Zaagman, The OSCE High Commissioner on National Minorities: An Analysis of the Mandate and the Institutional Context, în A. Bloed (ed.), *The Challenges of Change: The Helsinki Summit of the OSCE and Its Aftermath* (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1994), pp. 113-175. Pentru istoria elaborării mandatului, vezi R. Zaagman, The OSCE High Commissioner on National Minorities: Prehistory and Negotiations, în A. Bloed (ed.), *ibid.*, pp. 95-111.

3. Aceasta este esența noțiunii de „minoritate națională”, i.e. relația unei minorități cu un „stat înrudit” sau *mère-patrie*. De asemenea, ea pune imediat în lumină natura internațională și interstatală a problemei.

4. Pentru textul integral al *Documentului de la Copenhaga* vezi A. Bloed (ed.), *The Conference on Security and Co-operation in Europe; Analysis and Basic Documents* (Dordrecht: Martinus Nijhoff Publishers, 1993), pp. 439-465.

5. Pentru cîteva analize ale acestor angajamente sub-regionale, vezi J. Packer, ‘The Meaning of “Minority” in International Relations and Law, (*supra*, nota 1).

6. Pentru un scurt rezumat al principalelor probleme recurente în activitatea Înalțului Comisar, vezi J. Packer, ‘The OSCE High Commissioner on National Minorities’, în: G. Alfredson, G. Melander și B. Ramcharan (eds., 2001) pp. 633-647, *Human Rights Monitoring Procedures: A Textbook on How to Petition and Lobby International Organizations* (The Hague: Kluwer Law International, 1999.)

7. P.Ó Riagáin și Nic Shuibhne, 'Minority Language Rights', *Annual Review of Applied Linguistics*, vol. 17, pp. 11-29 at 12.
8. Pentru o tratare amănunțită a acestei probleme, vezi F. de Varennes, *Language, Minorities and Human Rights* (The Hague: Martinus Nijhoff Publishers, 1996). Vezi S. Trifunovska (ed.), *Minority Rights in Europe; European Minorities and Languages* (The Hague: T. M. C. Asser Press, 2001), care include o descriere a activităților desfășurate de importante organizații internaționale de protecție și promovare a folosirii limbilor minorităților naționale împreună cu un sondaj al activităților naționale în această privință în regiunea OSCE.
9. Pentru textul complet al *Pactului*, vezi *A Compilation of International Instruments*, vol. I (Partea întâi), (New York și Geneva: United Nations Publications, 1994), pp. 20-40.
10. Pentru textul integral al *Pactului*, vezi *ibid.*, pp. 8-19.
11. Pentru textul integral al *Convenției*, vezi *ibid.*, pp. 174-195.
12. Pentru textul integral al *Convenției*, vezi *A Compilation of International Instruments*, vol. I (Partea a doua), (New York și Geneva: United Nations Publications, 1994), pp. 554-593
13. Pentru textul integral al *Convenției*, vezi mai sus (nota 9), pp. 66-79
14. Pentru textul integral al tratatului, vezi *European Treaty Series No. 148*
15. Pentru textul integral al tratatului, vezi *European Treaty Series No. 157*
16. Pentru textul integral al *Convenției*, vezi *Human Rights in International Law* (Strasbourg: Council of Europe Press, 1992). pp. 159-181. Curtea europeană a drepturilor omului a stabilit în cazul *Problema lingvistică în Belgia* (procesul din 23 iulie 1968, seria A, vol.6, p.33) că, în timp ce articolul 14 care interzice discriminarea 'nu are o existență independentă, în sensul în care, în termenii articolului 14, are legătură doar cu „drepturi sau libertăți expuse în Convenție”, o măsură care este ea însăși în conformitate cu revendicările articolului care consacră dreptul sau libertatea în discuție poate totuși încălca acest articol când este luat în considerare împreună cu articolul 14 pe motiv că este de o natură discriminatoare' (*inter alia*, pe baze lingvistice)
17. Pentru textul integral al Declarației, vezi *A Compilation of International Instruments*, (mai sus, nota 9), pp. 140-143.
18. Pentru o analiză amănunțită a Declarației și pentru istoria elaborării sale, vezi P. Thornberry, 'The UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities: Background, Analysis, Observations and an Update', în A. Philips și A. Rosas (eds.), *Universal Minority Rights* (Turku/Abo: Abo Akademi University Institute on Human Rights, 1995), pp. 13-76.
19. Pentru textul integral al *Recomandărilor de la Haga*, analize și comentarii asupra strategiilor politice, vezi ediția specială a *International Journal on Minority and Group Rights*, vol. 4, nr. 2 (1996-1997)
20. Grupul de lucru pentru minorități a ONU a primit *Recomandările de la Haga* cu mare interes și le-a pus în circulație într-un cadru larg, așteptând comentarii, „în scopul de a le face universal aplicabile”; vezi documentul ONU E/CN.4/Sub.2/1997/18/ paragraf 111, și referatul pregătit de G. Sieminski pentru sesiunea din 1997 a Grupului de lucru pentru minorități a ONU, reproducusă în documentul ONU E/CN.4/Sub.2/AC.5/1997/WP.3. Înalțul comisar pentru minoritățile naționale consemnează că, de exemplu, ministrul educației din Letonia a afirmat la o conferință în Riga, în aprilie 1997, că *Recomandările de la Haga* vor sta la baza politicii și legislației letone; vezi M. Van der Stoep, 'The Role of the OSCE High Commissioner in Conflict Prevention', în: C. Crocker, F. Hampson și P. Aall (eds.) pp. 65-83, *Herding Cats: The Management of Complex International Mediation* (Washington: United States Institute of Peace, 1999), în curs de publicare.
21. Acest lucru este amplu demonstrat de rezultatele anchetei în cadrul OSCE în legătură cu procedura de stat, anchetă condusă de înaltul comisar; vezi *Report on the Linguistic Rights of*

Persons Belonging to National Minorities in the OSCE Area (The Hague: OSCE HCNM, martie 1999).

22. Există o jurisprudență considerabilă în ceea ce privește această problemă, în special din partea Curții europene a drepturilor omului, (care tratează problema în funcție de elementele subsidiare ale *Convenției pentru protecția drepturilor omului și libertăților fundamentale*, i.e. ca amestecul să fie „prevăzut prin lege”, „conform legii” și „necesar într-o societate democratică”; vezi P. Van Dijk și G.J.H. van Hoof, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, ediția a treia (The Hague: Kluwer Law International, 1998), pp. 761-773, în special la pp. 765-773.

23. În timp ce conținutul limbii este desigur limitat, se pare că opțiunea pentru o anume limbă ca vehicul de comunicare este un drept absolut. S-a ajuns la această concluzie, în parte, ținându-se seama de posibila limitare a libertății de exprimare în raport cu alegerea limbii: atât Tomuschat cât și Parker au susținut că este foarte greu de găsit vreun motiv plauzibil pentru o asemenea derogare, indicând astfel în mod implicit caracterul nelimitabil (i.e. absolut) al dreptului. Vezi: C. Tomuschat, ‘Protection of Minorities under Article 27 of the International Covenant on Civil and Political Rights’, în *Völkerrecht als Rechtsordnung Internationale Gerichtsbarkeit Menschenrechte — Festschrift für Hermann Mosler* (Berlin: Springer-Verlag, 1983), pp.949-979 la p. 977; și J. Packer United Nations Protection of Minorities in Time of Public Emergency: The Hard-Core of Minority Rights, în: D. Premont (ed.), *Non-Derogable Rights and States of Emergency* (Brussels: Etablissements Emile Bruylant, 1996), pp. 501-522 la p. 513-514.

24. Acest lucru decurge din motivele limitate de restricție specificate în mod expres în articolul 19 al *Pactului internațional cu privire la drepturile civile și politice* și în articolul 10 al *Convenției europene pentru protecția drepturilor omului și libertăților fundamentale*.

25. Pentru aspecte importante nesoluționate ale acestei probleme, vezi J. Packer, ‘Problems in Defining Minorities’ (*supra*, nota 1), pp. 227-229 (pentru exemple de cazuri) și p. 232 (pentru probleme nesoluționate).

26. Vezi contribuția lui M.Kusy la această ediție specială a IJMGR, ‘Innate Dignity, Cultural Identity and Minority Language Rights’, pp. 299-306.

27. Regula proporționalității este preluată din principiile generale legislative și, în raport cu legislația internațională drepturilor omului aplicabilă în mod specific, a fost aplicată de Curtea europeană a drepturilor omului, *inter alia*, în *Cazul Sunday Times*, hotărârea din 26 aprilie 1979, Seria A, vol. 30, pp. 38 ff.

28. Vezi, de ex., articolul 15(2)(g) al *Treaty of Good Neighbourliness and Friendly Co-operation between the Slovak Republic and the Republic of Hungary*.

29. Pentru textul integral al documentului, vezi *supra* (nota 9), pp. 243-262

30. În timp ce *Recomandările de la Oslo* încearcă să ofere politologilor și politicianilor o interpretare coerentă și consistentă a standardelor internaționale referitoare la drepturile omului și promovarea folosirii limbilor minoritare, varietatea de situații concrete implică în mod necesar o gamă largă de alternative de formulare a strategiilor politice și legislației în cazuri specifice. Respectul deplin pentru drepturile lingvistice ale minorităților și determinarea celei mai bune soluții în fiecare caz nu depinde numai de o evaluare a circumstanțelor concrete, ci și de o înțelegere evoluată a practicilor. Din păcate, după cum Ó Riagáin și Nic Shuibhne (*supra*, nota 7, p. 22) subliniază în această privință, „Există foarte puține cercetări științifice care să abordeze fezabilitatea (garantării) statutului oficial, sau să fixeze mijloacele optime de intervenție a statului”. În consecință, ar fi folositoare studii științifice de analiză comparativă.

31. Pentru textul integral al Declarației universale, vezi *supra* (nota 9), pp. 1-7.

Traducere de Anda Cadariu

John PACKER, director al Oficiului Înaltului Comisar pentru Minoritățile Naționale (HCNM) al OSCE din Haga, este autorul mai multor cărți, articole, studii privind problematica drepturilor omului, coeditor al *Human Rights Law Journal*. Fost demnitar al Oficiului Înaltului Comisar pentru Drepturile Omului al ONU din Geneva, mandatat cu studierea situației drepturilor omului, inter alia, din Irak, Myanmar (Burma), este licențiat în Studii Politice și Drept, specialist în drept internațional.

Guillaume SIEMINSKI, absolvent al Universității McGill, Facultatea de Studii Ruse și Slavone în 1976, licențiat în studiul Rusiei contemporane al Universității Sorbonne Nouvelle din Paris. Desemnat în 1995 de către Guvernul Canadei la Oficiul Înaltului Comisar pentru Minoritățile Naționale, a fost însărcinat cu coordonarea elaborării și publicării *Recomandărilor de la Haga referitoare la drepturile lingvistice ale minorităților naționale*.

*

John Packer & Guillaume Sieminski, *The Language of Equity: The Origin and Development of the Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities*, articol publicat în **International Journal on Minority and Group Rights** 6: pp. 329-350 (1999), editat de Kluwer Law International și preluat cu permisiunea editurii.

Bilingvismul și însușirea unei a doua limbi

JIM CUMMINS

Introducere

Interesul pentru fenomenele bilingvismului și însușirii unei a doua limbi a continuat să sporească în ultimii cinci ani atât în rîndul cercetătorilor cît și al celor care dețin decizia politică. În parte, continua vizibilitate a acestor fenomene se datorează creșterii rapide a diversității culturale și lingvistice din societățile industrializate, ca o consecință a intensificării imigrării și programelor de stabilire a refugiaților. Cei ce dețin decizia politică sînt în mod firesc interesați să optimizeze eficiența programelor prin care copiii și adulții învață limba/limbile dominantă/e în societate.

Crescînda interdependență economică și științifică de pe arena internațională generează și ea o cerere tot mai mare de indivizi cu competențe bilingve care pot facilita colaborarea interculturală. În mod special, răspîndirea în întreaga lume a limbii engleze ca a doua limbă ridică atît probleme tehnice, legate de pedagogia predării limbii, cît și probleme socioculturale legate de hegemonia culturală și economică (Pennycook 1992, Phillipson 1992, Tollefson 1991).

Pe lîngă diversitatea și contactul crescînde dintre culturi pe plan intern și internațional, un al treilea factor care alimentează interesul pentru bilingvism și învățarea unei a doua limbi îl constituie în numeroase țări un mai mare grad de recunoaștere a drepturilor lingvistice ale minorităților indigene și culturale. Mass media electronică face ca izolarea lingvistică să diminueze chiar și în comunitățile cele mai îndepărtate, consecința fiind că pentru multe grupuri minoritare se accelerează ritmul asimilării lingvistice. În diverse părți ale lumii, grupurile minoritare au solicitat și primit sprijin instituțional pentru păstrarea și revitalizarea limbilor periclitare de către mass media și sistemul educațional.

În multe țări, se mai intersectează cu fenomenele bilingvismului și învățării unei a doua limbi problemele echității sociale și educaționale. Și anume, rezultatele slabe la învățătură — devenite constante la elevii proveniți din anumite grupuri minoritare în societățile occidentale, rezultînd într-un grad de instrucție și de statut economic

inferior în rândul adulților din aceste grupuri —, ridică întrebări cu privire la programele educaționale adecvate și politicile necesare răsturnării modelului istoric al rezultatelor slabe. Sînt extrem de controversate în Statele Unite și, într-o măsură mai mică, în alte țări, mai ales programele educaționale bilingve în care prima limbă (L1) a copiilor minoritari este folosită doar parțial ca mijloc de instruire. Chiar dacă controversele sînt în primul rînd de natură socio-politică, fiind concentrate asupra temerilor că educația bilingvă va avea ca rezultat ceea ce Schlesinger (1991) numește „Dezbinarea Americii”, interpretarea cercetărilor academice referitoare la bilingvism și învățarea unei limbi constituie și ea subiectul unei dezbateri la fel de fluctuante.

Studiul de față abordează achizițiile recente în cercetarea și teoria referitoare la aceste probleme; mai concret, sînt dezbătute aici următoarele: 1) schimbarea limbii în prima copilărie, 2) consecințele cognitive și școlare ale bilingvismului și învățării unei a doua limbi, 3) bilingvismul și învățarea unei a doua limbi în anii de școală, și 4) modele teoretice pentru conceptualizarea dezvoltării bilingvismului și învățării unei a doua limbi.

Schimbarea limbii în prima copilărie

Un număr crescînd de grupuri minoritare din punct de vedere lingvistic și de acum înrădăcinate în țara de adopție își văd amenințată supraviețuirea ca și comunități distincte, ca urmare a pierderii limbii. De exemplu, în cazul minorității francofone din Ontario, Canada, rata asimilării a crescut de la 28,8% în 1981 la 33,4% în 1986 (Wagner și Grenier 1991:108). Cu alte cuvinte, în decursul vieții sale, unul din trei francofoni trece de la franceză la engleză ca principala limbă de folosință zilnică.

În Noua Zeelandă, cercetări sociolingvistice făcute la sfîrșitul anilor '70 arătau că limba maori se afla în potențialul pericol de a dispărea în timpul unei generații (Benton 1988). Aceste date au constituit un catalizator pentru comunitate și guvern pentru a acționa în sensul revitalizării limbii maori prin instituirea de programe preșcolare suținute exclusiv în limba maori. Depășind în prezent cifra de 600 și incluzînd 16,6% din totalul copiilor maori sub vîrsta de cinci ani (Waite 1992), aceste *kohango reo* (cuibare lingvistice) au sporit presiunea în favoarea înființării unor programe de imersiune în limba maori pentru nivelele elementare și gimnaziale. În timp ce astfel de programe s-au extins în ultimii ani, numai 0,4% din elevii maori de nivel elementar urmează în momentul de față programe de imersiune în limba maori (Kura Kaupapa Maori), 3,6% urmînd școli bilingve, iar 9,2% urmează cursuri în școli în care limba predominantă este engleza (Waite 1992). Rezultatele acestui experiment social, ce are ca obiect împiedicarea schimbării limbii, urmează să se vadă în deceniul viitor, însă date din alte părți ale lumii sugerează că — singură — școala are o putere limitată în revitalizarea limbilor periclitare (Fishman 1991).

Unul din cele mai cuprinzătoare studii în domeniul păstrării și schimbării limbii în prima copilărie a fost alcătuit de Sirén (1991). Acest studiu a implicat peste 600 de familii din zona Stockholmului în cadrul cărora părinții vorbeau acasă altă limbă

decît suedeza. Părinții au fost intervievați în timpul gravidității mamelor, iar mai apoi în jurul vârstei de 2 ani și jumătate și, respectiv, patru ani a copiilor. La patru ani, 84% din copii urmau programe preșcolare, însă numai 35% din cei ce ar fi fost îndreptățiți la sprijinirea limbii vorbite acasă, primeau efectiv acest sprijin. Sirén anunța că în cazurile în care ambii părinți vorbeau în casă exclusiv limba minoritară cu copiii lor în vîrstă de patru ani, majoritatea copiilor foloseau în comunicare această limbă (indexul lui Sirén referitor la transmiterea limbii), însă chiar și în aceste cazuri influența suedezei era evidentă: un număr considerabil de copii vorbeau mai fluent suedeza (16%) sau cu aceeași fluență (13%). Mai mult, 25% din copii foloseau suedeza acasă ca pe o limbă suplimentară.

Cînd unul din părinți folosea suedeza ca principală limbă de comunicare cu copilul, transmiterea limbii minoritare s-a dovedit mult mai slabă; pentru 77% suedeza era limba în care aveau o mai mare fluență atunci cînd ea era vorbită de tată și 89% dacă ea era vorbită de mamă. Totuși, chiar și în cazurile în care suedeza a devenit limba mai fluentă, transmiterea limbii minoritare era puternică (peste 80%) atunci cînd părintele care vorbea limba minoritară folosea exclusiv această limbă în comunicarea sa cu copilul. În contrast, în cazurile în care părintele care vorbea limba minoritară folosea atît suedeza cît și limba minoritară, transmiterea a fost mult mai slabă, reducîndu-se la 26% atunci cînd tatăl era cel care folosea ambele limbi și la 41% cînd folosea mama ambele limbi.

În opinia lui Sirén, limba folosită în programul preșcolar are un efect dramatic asupra fluenței copiilor în limba folosită acasă. Copiii cu care s-a folosit exclusiv limba minoritară în ciclul preșcolar, au păstrat-o ca limbă cu mai mare fluență într-o proporție covârșitoare (86%), iar din restul de 14%, 8% au demonstrat aceeași fluență în ambele limbi, iar 5% o mai mare fluență în limba suedeză. Cifrele echivalente pentru copiii care beneficiau și la grădiniță de un oarecare sprijin pentru limba vorbită acasă sînt de 50% avînd drept limbă predominantă limba vorbită acasă, 14% cu fluență egală în ambele limbi și 36% avînd ca limbă predominantă suedeza. Atunci cînd programul preșcolar se desfășoară exclusiv în limba suedeză, numai 25% dintre copii păstrează limba de acasă ca limbă predominantă, 12% au fluență egală în ambele limbi, iar 63% au mai multă fluență în suedeză. În cazurile în care copiii rămîn mai mult acasă, 64% din ei își păstrează limba de acasă cu fluență mai mare, 6% au fluență egală, iar 30% au mai multă fluență în suedeză (Sirén 1991:185, Tabelul 12.8). Sirén conchide că atunci cînd mama vorbește exclusiv în limba minoritară cu copilul, chiar și un sprijin minim în perioada preșcolară poate contribui la menținerea limbii minoritare.

Implicațiile acestor date asupra politicilor referitoare la limba optimă a programelor preșcolare au fost discutate în paginile publicației *Education Week* de către Porter (1991) și Wong Fillmore (1991a). Porter invocă principiul „time-on-task” (timpul alocat învățării limbii) pentru a maximiza contactul preșcolar al copiilor cu limba engleză, în timp ce Wong Fillmore sugerează că preponderența unui contact preșcolar exclusiv cu engleza constituie un factor major în distrugerea comunicării

familiale. Este în mod evident de dorit continuarea cercetării în acest domeniu, pentru a se stabili relevanța acestei chestiuni pentru dezvoltarea personală și educațională a copiilor.

Urmările bilingvismului

În ultimii 20 de ani, un număr mare de studii au investigat consecințele bilingvismului pe plan școlar, cognitiv și lingvistic (vezi Reynolds 1991b pentru o trecere în revistă de actualitate). Numeroase studii publicate în ultimii ani continuă această linie de cercetare și, în plus, continuă să fie propuse și finalizate încercări de sinteze teoretice.

Două studii efectuate în Canada sugerează că dezvoltarea performanței în L1 a elevilor minoritari poate influența pozitiv învățarea altor limbi. Ambele cercetări au fost conduse într-un mare consiliu școlar metropolitan din Toronto care oferă franceza ca a doua limbă 20 de minute pe zi în clasele I-IV, iar apoi, opțiunea unui program bilingv francez-englez în clasele V-VIII. Elevii au de asemenea posibilitatea de a participa la un program de moștenire lingvistică implicând învățarea unei alte limbi decât engleza sau franceza începând din grădiniță și pînă la terminarea clasei a opta.

Primul studiu (Bild și Swain 1989) demonstrează că elevii de clasa a opta care au urmat programul de moștenire lingvistică și au fost înscriși în programul bilingv englez-francez au rezultate mai bune într-o serie de măsurători gramaticale ale francezei, însă nu și în ce privește bagajul lexical, decât cei care au urmat un program englez. S-a remarcat și o corelație semnificativ pozitivă între numărul de ani în care au frecventat cursurile de moștenire lingvistică și indicele de performanță la franceză.

Cel de al doilea studiu (Swain, Lapkin, Rowen și Hart 1991) a implicat peste 300 de elevi de clasa a opta din același program bilingv. Swain, et al., au comparat patru grupe de elevi la diferite măsurători ale performanței în limba franceză: 1) cei care nu cunoșteau nici o limbă din programul de moștenire (PM); 2) cei care aveau anumite cunoștințe dintr-o limbă PM, însă exclusiv orale; 3) cei care aveau și abilități de scris/citit într-o limbă PM, însă doar la modul pasiv; și, în sfârșit, 4) cei care înțelegeau și foloseau o limbă PM la modul scris. Primul grup provenea din părinți cu un grad de instruire și statut profesional mai înalte decât ai celor din celelalte trei grupuri, în cadrul cărora nu exista nici o diferență în această privință.

S-au observat diferențe extrem de semnificative în favoarea elevilor din grupurile 3 și 4 în ce privește atât deprinderile orale cât și cele scrise în limba franceză. Aceste diferențe sînt demne de notat mai ales cu privire la faptul că acești elevi proveneau din medii socio-economice considerabil inferioare decât elevii care aveau ca primă limbă engleza. S-a remarcat de asemenea că elevii a căror primă limbă era una romanică aveau rezultate mai bune la aspectele orale ale limbii franceze, însă efectul acestei variabile era cu mult mai mic decât efectul abilităților scrise într-o limbă din programul de moștenire. Autorii conchid că există un transfer de cunoștințe și de procese de

învățare de la o limbă la alta și că dezvoltarea abilităților scrise în L1 atrage după sine beneficii concrete pentru elevi în învățarea altor limbi.

Aceste două studii luate împreună sugerează că trilingvismul reprezintă un obiectiv fezabil pentru elevii proveniți din grupuri lingvistice minoritare și că abilitățile scrise în limba vorbită acasă facilitează dezvoltarea deprinderilor academice în alte limbi.

Rezultatele unui recent studiu australian (Ricciardelli 1989) exemplifică tipurile de avantaje pe care le poate conferi procesarea de informații bilingve asupra dezvoltării copilului. Ricciardelli a condus două investigații legate de influența bilingvismului asupra creativității și abilităților cognitive ale copiilor. Prima a implicat 57 de copii bilingvi (italiană-engleză) și 55 de copii monolingvi (engleză) cu vârsta cuprinsă între cinci și șase ani la data întocmirii studiului. Folosind analiza covarianței pentru a controla statistic diferențele rezultate din mediul de proveniență, Ricciardelli a făcut cunoscut faptul că copiii performanți în engleză și italiană aveau rezultate semnificativ mai bune decât 1) copiii performanți numai în engleză și 2) copiii bilingvi care erau performanți în engleză, dar mai puțin în italiană, la mai multe măsurători reflectând gândirea creativă (măsurătorile *imaginație și fluență Torrance*), conștientizarea metalingvistică (*corectarea topică*) și abilități verbale și non-verbale.

Cea de a doua investigație a fost condusă la Roma cu 35 de copii bilingvi (italiană-engleză) și 35 de copii monolingvi (italiană), cu vârsta cuprinsă între cinci și șase ani. Din nou, copiii performanți în ambele limbi aveau rezultate semnificativ mai bune decât ceilalți la măsurătorile *imaginație și fluență Torrance*, precum și *Corectarea Topicii și Citirea Cuvintelor*. Ricciardelli conchide că formarea de abilități bilingve fluente intensifică aspecte ale dezvoltării lingvistice și cognitive ale copiilor.

O tendință asemănătoare reiese dintr-un studiu efectuat asupra unor copii cu vârsta între cinci și șase ani din Voivodina din fosta Iugoslavie (Göncz și Kodzopelic 1991). Cercetarea a implicat cinci grupuri de copii: 1) un număr de 22 de copii având sîrbo-croata ca prima limbă (L1) înscriși într-un program preșcolar experimental în care se preda engleza 30 de minute zilnic; 2) un număr de 22 de copii avînd ca primă limbă sîrbo-croata frecventînd un program experimental de imersie în limba franceză în cadrul căruia franceza reprezenta singura limbă de instrucție cu excepția a 30 de minute desfășurate în sîrbo-croată o dată la două zile; 3) un grup control de 22 de copii frecventînd un program sîrbo-croat obișnuit; 4) un grup de 20 de copii avînd ca primă limbă (L1) maghiara și care ajunseseră la o oarecare fluență și în sîrbo-croată, în principal în urma contactului din cadrul comunității; și 5) un grup de 20 de copii monolingvi (maghiară) care urmau același program în limba maghiară. S-au format perechi cu copiii din cele două secțiuni ale studiului în funcție de variabile ale mediului precum statut socio-economic, abilități non-verbale, vîrstă și sex. Prima parte a studiului a făcut comparație între grupurile 1, 2 și 3, iar partea a doua între grupurile 4 și 5.

Din comparații a reieșit că copiii care aveau experiențe bilingve timpurii obțineau rezultate semnificativ mai bune la diverse teste metalingvistice. Autorii

au sugerat că învățarea unei a doua limbi pe durata grădiniței îi ajută pe copii să-și concentreze atenția asupra fenomenelor lingvistice și promovează o orientare analitică înspre limbaj. Un studiu efectuat în continuarea celui dintâi asupra acelorași copii aflați de această dată în clasa întâi a arătat că profesorii considerau că copiii care avuseseră o experiență preșcolară bilingvă (50 la număr) au deprinderi mai bine dezvoltate în funcții cognitive relevante pentru citit în comparație cu cei (30 la număr) a căror experiență preșcolară fusese monolingvă. Diferențele erau mai mari în favoarea copiilor ale căror experiențe bilingve anterioare clasei întâi fuseseră mai intense.

Dacă aceste studii recente sînt relativ bine concepute, în general există probabilitatea ca comparațiile dintre grupurile monolingve și cele bilingve să fie întotdeauna problematice din cauza dificultății de a elimina sursele de potențială părtinire (Hakuta 1986, Reynolds 1991a). Totuși, curente care sugerează o anumită superioritate în aspecte ale dezvoltării metalingvistice sînt atît de copleșitoare în studiile realizate în ultimii 20 de ani încît rezultatele de ansamblu ale muncii de cercetare sînt convingătoare pentru mulți cercetători.

Diaz și Klinger (1991) au propus ceea ce ei denumesc drept schița unui model explicativ pentru a da seama de datele empirice. Prima lor propunere este aceea că expunerea la o vîrstă fragedă la două limbi într-o manieră sistematic cumulativă duce la o conștientizare obiectivă a regulilor gramaticale și funcțiilor lingvistice. A doua lor ipoteză este că această conștientizare sporită a funcțiilor cognitive ale limbajului duce la folosirea mai intensă și mai eficientă a limbajului ca instrument de gîndire. Și, în sfîrșit, ei mai sugerează că recurgerea bilingvilor la conversația familiară și medierea verbală promovează dezvoltarea funcțiilor cognitive executive. În același spirit, Bialystok (1991) interpretează datele rezultate din cercetare ca fiind un indiciu clar că copiii bilingvi au o conștiință mai acută a componentelor analitice și de control ale procesului lingvistic. Ea susține că sistemele de prelucrare dezvoltate pentru a servi două sisteme lingvistice sînt în mod necesar diferite de sistemele de procesare similare care funcționează în folosirea unuia singur.

Malakoff și Hakuta (1991) au explorat și mai în profunzime relația dintre bilingvism și conștientizarea metalingvistică, în cadrul a două studii care au investigat traducerea dintr-o limbă într-alta de către studenții minoritari. Ei au făcut cunoscut faptul că capacitatea de a traduce este larg răspîndită în rîndul copiilor bilingvi aflați la sfîrșitul ciclului primar. Această capacitate pare să fie legată atît de performanța lingvistică din cele două limbi cît și de o capacitate metalingvistică distinctă, care nu are legătură cu performanța din cele două limbi. Ei mai sugerează că traducerea oferă un excelent instrument pedagogic pentru acutizarea conștiinței metalingvistice a elevilor și a mîndriei lor pentru faptul că sînt bilingvi.

Pe scurt, cercetarea empirică și teoretică avînd ca obiect procesarea bilingvă și cognitivă a cunoscut nuanțări importante în ultimii ani. Continuă să se acumuleze dovezi ale unei anumite intensificări a dezvoltării metalingvistice a elevilor bilingvi

și se prefigurează promițătoare direcții teoretice de explicare a acestor fenomene. În mod clar, promovarea bilingvismului și a instrucției bilingve în anii de școală va necesita în mod obișnuit și o formă de educație bilingvă. Date recente referitoare la rezultatele programelor bilingve sugerează că astfel de abordări educaționale au capacitatea de a susține bilingvismul adițional.

Educația bilingvă

Polemica ce caracterizează dezbaterea din Statele Unite, referitoare la eficacitatea și dezirabilitatea educației bilingve pentru studenții minoritari, a continuat fără încetare în ultimii ani. (Vezi Cazden și Snow pentru o antologie de studii prezentând ambele viziuni asupra problemei, și Crawford 1989; 1992 pentru o explicație a politicii „exclusiv engleză”). Împotriva educației bilingve atacul cel mai complet elaborat este cel din volumul lui Porter (1990), intitulat *Forked tongues: The politics of bilingual education*. Analiza întreprinsă de această autoare a fost criticată în mai multe rânduri (de pildă, Baker 1992, Cummins 1991a). În special, cercetări întinse i-au demontat afirmația că ar exista o relație directă între cantitatea de instruire desfășurată în limba engleză la școală de către copiii minoritari („timpul alocat însușirii limbii”) și realizările lor în acea limbă.

Șubrezimea ipotezei „timpul alocat însușirii limbii” reiese din succinta trecere în revistă a cercetării efectuată de Krashen înainte de 1991. Ipoteza este demontată și de alte două studii ale unor cercetări pe termen lung, publicate recent. Cel dintâi este un studiu longitudinal, desfășurat pe o perioadă de opt ani și incluzând peste 2000 de elevi latino-americani în cadrul a trei tipuri diferite de program, care se deosebeau prin cantitatea de instruire în engleză și spaniolă (Ramirez, Yuen și Ramey 1991, Ramirez, et al. 1991). Cel de al doilea set de studii constă într-o serie de evaluări ale programelor bilingve basce-spaniole din Țara Bascilor din Spania (Gabina, et al. 1986, Sierra și Olaziregi 1989; 1991).

Studiul lui Ramirez compară progresele școlare din ciclul primar ale copiilor latino-americani din cadrul a trei tipuri de program: 1) imersiune în limba engleză, presupunând folosirea aproape exclusiv a englezei în ciclul primar; 2) program bilingv cu abandonarea timpurie a primei limbi, în care spaniola era folosită aproximativ o treime din timp în cursul grădiniței și a clasei întâi, un sfert din timp în clasa a doua, urmată apoi de abandonarea sa rapidă; și 3) program bilingv cu abandonarea târzie a primei limbi, în cadrul căruia se folosea în principal spaniola în timpul grădiniței, în clasele întâi și a doua folosirea englezei cam o treime din timp, jumătate din timp folosirea englezei în clasa a treia, iar apoi aproximativ 60% din timp folosirea englezei.

Unul din cele trei programe bilingve cu abandonarea târzie a primei limbi care au fost urmărite în studiu a constituit o excepție de la modelul general, în sensul în care elevii urmau o educație în principal în engleză încă de la sfârșitul clasei a doua, educația în limba spaniolă reducându-se la minimum în clasele a cincea și a șasea. Cu alte

cuvinte, acest program bilingv cu „abandonarea târzie a primei limbi” era asemănător în practică celor de abandonare timpurie. Elevii care urmau programe de imersie în limba engleză sau de abandonare timpurie a primei limbi au fost urmăriți din grădiniță și pînă în clasa a treia, în timp ce aceia care urmau programe de abandonare târzie a primei limbi au fost urmăriți în două grupări (clasele: grădiniță-3 și 3-6).

S-a putut face o comparație directă între progresele copiilor din programele de imersie în limba engleză și cele bilingve cu abandonarea timpurie a primei limbi, însă a fost posibilă numai o comparație indirectă între aceste două tipuri de program deja menționate și programele cu abandonare târzie a primei limbi deoarece acestea din urmă existau în cartiere și școli separate de cele dintîi. Comparația dintre programele de imersie și cele de abandonare timpurie a primei limbi au demonstrat că în jurul clasei a treia, elevii dețineau cam același nivel în limba engleză atît în capacitatea de a citi cît și în performanțele matematice. Elevii din fiecare program de acest fel progresau din punct de vedere școlar în același ritm cu elevii majoritari, distanța dintre ei și elevii majoritari menținîndu-se însă mare. Cu alte cuvinte, tendința lor era de a nu rămîne și mai mult în urmă între clasele întîi și a treia, însă nici nu reușeau să micșoreze distanța față de majoritari în mod semnificativ. Contrar așteptărilor multora dintre cei ce dețin decizia politică, elevii care urmează programul de imersie în limba engleză nu părăseau mai repede programul decît elevii din programul de abandonare timpurie a primei limbi, fapt care sugerează că programele vizînd strategia imersiunii pot fi comparabile din punctul de vedere al costului cu programele bilingve.

Dacă aceste rezultate nu demonstrează superioritatea programelor de abandonare timpurie a primei limbi față de cele de imersiune în limba engleză, ele demolează argumentul că ar exista o relație directă între cantitatea de timp alocată educației în limba engleză și dezvoltării școlare în limba engleză. Dacă ar fi valabilă noțiunea de „timp alocat însușirii limbii”, elevii care au urmat programele de abandonare timpurie a primei limbi ar fi trebuit să se situeze la un nivel semnificativ inferior față de cei care au urmat programele de imersie în limba engleză, fapt care nu s-a întîmplat.

Datele rezultate din analiza programelor de abandonare târzie a primei limbi au infirmat și ele ipoteza „timpului alocat însușirii limbii”. Datele referitoare la clasele 3-6 arată că elevii din cele două grupări care au continuat să fie educați cel puțin 40% din timp în prima limbă recuperează decalajul față de elevii majoritari. Această recuperare se produce în ciuda faptului că acești elevi erau mult mai puțin timp educați în limba engleză decît elevii din programele de abandonare timpurie a primei limbi și decît cei din programele de imersie în limba engleză și că, proporțional, mai multe din familiile lor proveneau din straturi cu cele mai reduse venituri față de elevii din celelalte două tipuri de program.

Au fost observate diferențe interesante și între trei grupuri care urmau programe de abandonare târzie a primei limbi în ceea ce privește matematica, limba engleză

(mai exact, deprinderi ca punctuația, folosirea majusculilor etc.), și cititul în limba engleză; mai concret, potrivit raportului:

„În ceea ce privește matematica și limba engleză, se pare că elevii din grupul E, care au beneficiat de cele mai mari oportunități de a-și dezvolta deprinderile ținând de prima lor limbă, au înregistrat un progres mai mare în capacitatea lor de a citi în limba engleză decât cea a grupului de control din acest studiu. Sprijiniți în continuare, s-ar putea aștepta din partea acestor elevi să ajungă din urmă și să aproximeze nivelul mediu de realizare al acestui grup de control.” (Ramirez, Yuen și Ramey 1991: 35).

În contrast, elevii din grupul G care au fost trecuți brusc în primele clase la o educație aproape în totalitate în engleză (într-o manieră asemănătoare elevilor din programele de abandonare timpurie a primei limbi) păreau să piardă teren în fața elevilor majoritari între clasele 3-6 la matematică, limba engleză și citire. Raportul concluzionează în felul următor:

„Elevii cărora li s-a oferit un program coerent și substanțial de dezvoltare în prima lor limbă și-au însușit deprinderile matematice, de limbă și citire în engleză la fel de repede ori chiar mai repede decât elevii majoritari auți în considerare în acest studiu. De vreme ce dezvoltarea lor în aceste capacități școlare este atipică pentru tineretul defavorizat, ea susține ipoteza eficacității dezvoltării primei limbi pentru facilitarea însușirii deprinderilor în limba engleză” (1991:36).

Date provenite din Țara Bascilor au arătat în același chip o legătură minimă între cantitatea de timp în care educația se desfășoară în limba majoritară și rezultatele școlare la acea limbă. Cele trei studii sînt asemănătoare în concepție, în sensul în care fiecare studiu compara realizările în limba bască și în cea spaniolă ale elevilor din ciclul primar în trei tipuri de program: 1) educație în limba spaniolă cu limba bască drept a doua limbă (Modelul A); 2) spaniola și basca folosite în educație fiecare aproximativ 50% dintimp (Modelul B); 3) educație în limba bască, iar spaniola ca materie de studiu (Modelul D). Elevii care urmau modelul D proveneau atît din familii în care se vorbea spaniola cît și din familii în care se vorbea limba bască, în timp ce majoritatea elevilor din celelalte două programe proveneau din familii în care se vorbea spaniola. În toate cele trei studii, au fost alese la întîmplare mostre stratificate reprezentative pentru populația din Țara Bascilor.

A reieșit un model similar de rezultate în toate cele trei studii și la ambele clase studiate (clasele a doua și a cincea). Au ieșit în evidență diferențe extrem de mari între Modelele A și D în stăpînirea bascei atît oral cît și scris, Modelul B situîndu-se pe o poziție intermediară. În ce privește spaniola, totuși, diferențele dintre programe erau mici pentru ambele clase. De pildă, în cel de-al doilea studiu, care implica elevi de clasa a cincea (Sierra și Olaziregi 1989), s-a înregistrat o diferență de numai șase puncte pe ansamblul punctajelor la spaniolă între Modelele A și D (79,81, devierea standard fiind de 7,99, față de 73,77, devierea standard fiind de 9,31) în comparație cu cele 56 de puncte diferență înregistrate la punctajul pentru limba bască

(23,17 față de 79,04). În cadrul Modelului D, era semnificativă limba vorbită acasă în prevederea punctajelor la spaniolă; cei care vorbeau întotdeauna sau aproape întotdeauna în limba bască au înregistrat un punctaj oarecum inferior la spaniolă. Totuși, luate toate cele trei programe în general, factorii individuali (de pildă, abilitățile școlare) se aflau la baza celor mai multe variații în spaniolă, în timp ce pentru limba bască cele mai semnificative s-au dovedit variațiile programelor și prima limbă a elevilor.

Obiectivele programelor bilingve basce (Modelul B) și de imersiune în limba minoritară (Modelul D) diferă de cele ale majorității programelor bilingve din Statele Unite. Obiectivul major în Țara Bascilor îl constituie promovarea bilingvismului adițional, în vreme ce țelul primordial al programelor bilingve din Statele Unite îl constituie realizările școlare în limba majoritară. Cu toate acestea, descoperirile sînt izbitor de asemănătoare: educația prin intermediul unei limbi minoritare pentru o bună parte a timpului petrecut la școală atrage după sine dezavantaje școlare minime sau chiar nu atrage nici un fel de dezavantaje școlare în ceea ce privește limba majoritară. Rezultate similare s-au înregistrat și pentru minoritatea francofonă din Canada (Landry și Allard 1991, studiu trecut în revistă mai jos).

Date provenite din programele bilingve turco-olandeze din Olanda relevă un model asemănător și vin în sprijinul eficacității educației în L1 pentru elevii minoritari. Verhoeven (1991a) a investigat însușirea unei educații bilingve în rîndul a 138 de copii care vorbeau turca și care urmau programe fie exclusiv olandeze, fie turco-olandeze de abandonare a primei limbi. Copiii au fost observați pînă la sfîrșitul clasei a doua și au fost supuși unei serii de teste de evaluare a abilităților orale și scrise din ambele limbi. Datele au arătat că elevii care au primit și educație scrisă în limba turcă (L1) au avut rezultate la fel de bune la aspectul scris al limbii olandeze (L2) cu cei care au primit educație exclusiv în limba olandeză. De fapt, Verhoeven (1991a:72) subliniază faptul că exista o tendință în rîndul elevilor care urmau programul de abandonare a primei limbi de a obține rezultate mai bune la aspectele scrise ale L2 decît cei care urmaseră cursuri exclusiv în L2, însă majoritatea comparațiilor nu au avut relevanță statistică. S-au observat însă diferențe semnificative în atitudinea față de aspectul scris al limbii; elevii din clasele bilingve au manifestat o orientare mai pozitivă spre aspectul scris al limbii atît în L1 cît și în L2 decît elevii care urmaseră clase exclusiv în L2.

Verhoeven a realizat și o analiză prin metoda aleatorie pentru a investiga relațiile deprinderilor scrise dintre turcă și olandeză. Pentru grupul care urmase cursuri exclusiv în olandeză el a înregistrat „un puternic transfer de la decodarea însușită anterior și deprinderile de înțelegere a unui text în L2 înspre deprinderi similare însușite mai tîrziu în L1” (1991a:71), iar în rîndul elevilor din programul bilingv el a observat un transfer pozitiv al deprinderilor scrise din L1 înspre deprinderi însușite mai tîrziu în L2.

Într-un alt studiu care a inclus copii în vîrstă de șase ani de proveniență turcă, Verhoeven (1991b) a înregistrat semnificative relații interlingvistice atît în deprinderile

pragmatică cît și în cele gramaticale. De o relevanță specială în acest studiu este puternica relație pozitivă dintre performanța în olandeză și contactul cu limba turcă în programele preșcolare. Interacțiunea educatorilor prin intermediul L1 în programele preșcolare, deși în cele mai multe cazuri extrem de limitată (inexistentă pentru 40% din copii, iar pentru restul de 60% situîndu-se între 4-8 ore pe săptămîină), a constituit un factor de previziune a performanței atît turce cît și olandeze din timpul școlii.

Transferul interlingvistic al deprinderilor scrise a fost investigat și de Bossers (1991) care a înregistrat dovezi că capacitatea de a citi din L2 este o funcție atît a capacității de citi din L1 cît și a stăpînirii L2. La nivele inferioare de competență în L2, capacitatea de a citi nu constituie un factor de previziune semnificativ, însă ea cîștigă în importanță la nivele superioare de competență în L2. Cu alte cuvinte, există un transfer direct al deprinderilor de a citi din L1 spre L2 numai după ce a fost însușită o anumită cantitate de cunoștințe în L2.

Dacă pentru transferul capacităților de a citi dintr-o limbă într-alta s-au acumulat dovezi considerabile, educația orientată spre promovarea acestei forme de transfer nu este întotdeauna adecvată în contextele educaționale bilingve. Acesta pare să fie, cel puțin, argumentul convingător adus de Harris (1990) în analiza întreprinsă de el asupra sistemului educațional aborigen din Australia. El sugerează că există o prăpastie atît de mare în viziunile despre lume ale culturii occidentale și ale celei aborigene încît educația bilingvă ar trebui să separe net domeniile culturale occidentale de cele aborigene, această separare menținîndu-se și în ce privește limbile de predare. Folosirea limbii aborigene ca mijloc de predare a conceptelor gîndirii occidentale riscă să submineze cultura aborigenă și să contribuie la abandonarea ei în favoarea celei occidentale. Această analiză are implicații pentru grupurile indigene de pe întreg globul care sînt îngrijorate că bilingvismul nu este altceva decît pasul spre monolingvismul limbii majoritare din punct de vedere societal.

Un domeniu de cercetare (și de controversă politică) care s-a impus cu pregnanță în ultimii ani este educația bilingvă/biculturală pentru elevii hipoacuzici care implică (în America de Nord) folosirea limbajului semnelor american (LSA) ca mijloc de educație. Puternic susținute de un studiu cu mare influență al lui Johnson, Lidell și Erting (1989), se află în derulare în mai multe părți din America de Nord proiecte pilot folosind LSA ca limbă de predare (vezi Israelite, Ewoldt și Hoffmeister 1992 pentru o trecere în revistă a cercetării în acest domeniu).

A fost publicat în anii din urmă un număr considerabil de volume care anunță descoperiri și analize conceptuale relevante pentru dezvoltarea și realizările bilingve ale elevilor minoritari. Perspectivele europene sînt prezente în compilația lui Byram și Lemay (1990) a evaluărilor Modelului Foyer de educație bilingvă din Bruxelles, precum și în volume de mai mare întindere ca acela al lui Eldering și Klopogge (1989) și cel al lui Jaspaert și Kroon (1991). Perspectivele nord-americane sînt prezentate de Malave și Duquette (1991), în timp ce volumul *Focusschrift in honor*

of *Joshua Fishman* al lui Garcia (1991) prezintă o selecție excelentă de analize și studii de caz realizate pe plan internațional. În sfârșit, un volum editat de Harley, Allen, Cummins și Swain (1990) prezintă rezultatele unui proiect de cercetare derulat pe o perioadă de cinci ani, concentrat asupra dezvoltării bilingvismului și performanței în cea de a doua limbă atât în rîndul elevilor minoritari cît și în al celor majoritari, urmînd diferite tipuri de programe educaționale.

În concluzie, există un grad considerabil de concordanță în rezultatele programelor educaționale bilingve în ceea ce privește dezvoltarea școlară și lingvistică; aceste rezultate sînt valabile atît pentru elevii minoritari cît și pentru cei majoritari. În mod concret, realizările din limba minoritară sînt în general sensibile față de cantitatea de educație desfășurată în limba respectivă, însă dezvoltarea limbii majoritare este relativ insensibilă la contactul școlar. De fapt, tendințele reieșite dintr-un număr considerabil de programe sugerează o relație inversă dintre contactul cu limba majoritară și realizările din acea limbă. În mod clar, o serie de factori sociopolitici, istorici și pedagogici vor intermedia aceste relații, însă se poate afirma cu certitudine că ipoteza „timpului alocat însușirii limbii” susținută de Porter (1990) este lipsită de orice dovadă empirică.

Modele teoretice integrative

Majoritatea cercetărilor pe care le-am trecut în revistă pînă în momentul de față sînt legate direct ori indirect de chestiuni teoretice. În această secțiune, sînt abordate modelele teoretice și cercetările legate de ele care încearcă să integreze determinantele psihologice și sociologice ale dezvoltării bilingvismului și însușirii unei a doua limbi. O privire de ansamblu asupra acestor numeroși factori este oferită de Hamers și Blanc (1989); de aceea, acest capitol se va concentra asupra cercetărilor publicate după apariția volumului lor. Vor fi reliefate două modele teoretice: primul este propus de Wong Fillmore pentru a integra influențele cognitive, lingvistice și sociale asupra însușirii unei a doua limbi; al doilea este elaborat de Landry și Allard (1991) și Landry, Allard și Theberge (1991) pentru a explora influențele psihologice, socio-psihologice, și sociologice asupra dezvoltării bilingvismului adițional și reductiv.

Modelul lui Wong Fillmore este potențial mai util în reliefaarea anumitor factori pedagogici și psiholingvistici care facilitează însușirea unei a doua limbi. Ea distinge trei componente: 1) elevi care înțeleg că trebuie să vorbească limba țintă (LT) și sînt motivați să o facă; 2) vorbitori ai LT care o cunosc destul de bine pentru a putea oferi elevilor accesul la limba respectivă și ajutorul necesar pentru a o învăța; și 3) un cadru social care să-i pună în contact pe elevi cu vorbitorii LT destul de frecvent pentru a face posibilă învățarea limbii.

Pe lîngă aceste trei componente de bază, există trei tipuri interconectate de procese care joacă un rol în însușirea unei limbi: procese cognitive, lingvistice și sociale. Procesele sociale se referă la măsurile întreprinse în colaborare de către elevi și

vorbitorii LT pentru a crea cadre sociale în care este posibilă și dorită o comunicare largă în limba țintă. În aceste cadre, elevii fac uz de cunoștințele lor sociale pentru a ghici cam ce ar putea spune oamenii, dată fiind situația socială respectivă.

Procesele lingvistice se referă la presupunerile făcute de vorbitorii LT și elevi care îi fac să producă și să interpreteze datele lingvistice în moduri care să promoveze comunicarea. Datele lingvistice derivate dintr-un context social favorabil constituie pentru elevi dovezile care le permit să descopere modul în care funcționează limba și modul în care o folosesc oamenii. Ca rezultat al competenței lor anterioare în L1, elevii au posibilitatea de a face presupuneri despre ce ar putea vorbi oamenii într-o serie de situații. Acest proces de transfer poate avea atât urmări pozitive cât și negative (de pildă interferența), însă în ansamblu, în opinia lui Wong Fillmore, rezultatele transferului sînt pozitive.

În fine, procesele cognitive în însușirea unei limbi „implică operațiile și procedurile analitice care au loc în mintea elevilor și duc în cele din urmă la însușirea acelei limbi” (Wong Fillmore 1991b:56). Elevii trebuie să descopere sistemul de reguli pe care le respectă vorbitorii LT, să sintetizeze aceste reguli într-o gramatică pe care să și-o interiorizeze apoi astfel încît să o poată folosi pentru a produce ei înșiși aserțiuni corespunzătoare semantic și sintactic.

Wong Fillmore se inspiră în descoperirile cercetărilor sale din studiile pe care ea și colegii ei le-au întreprins pentru a ilustra în ce mod se intersectează acești factori în procesul însușirii unei a doua limbi, acordînd o atenție specială interacțiunilor din cadrul clasei care facilitează sau obstrucționează acest proces.

În contrast cu factorii psiholingvistici din modelul lui Wong Fillmore, Landry și Allard (1991) se inspiră în principal din perspectivele sociale și psihologice în elaborarea modelului lor „macroscopic” de dezvoltare bilingvă. Țelul lor îl constituie mai degrabă precizarea diferitelor tipuri și grade de bilingvism decît explicarea procesului de la baza acestora. Modelul încearcă să facă legătura dintre dezvoltarea bilingvă și comportamentul lingvistic adoptat de indivizi, care este la rîndu-i determinat de trei seturi de variabile. Variabilele psihologice includ aptitudinea și competența în limbă precum și convingerile ținînd de vitalitatea etnolingvistică a grupului. Variabilele socio-psihologice se concentrează asupra rețelei de contacte lingvistice ale individului (RCLI) prin mass media, școli, familie și prieteni. În sfîrșit, variabilele sociologice pivotază în jurul vitalității etnolingvistice care reiese din capitalul ori resursele culturale, economice, politice și demografice ale unei comunități. Landry și Allard propun în continuare un „model contrabalansant de experiență bilingvă” prin care „bilingvismul adițional este posibil pentru membrii unui grup minoritar numai cînd frecvența ocaziilor de contact lingvistic în L1 poate compensa predominanța L2” (1991:205). În cele mai multe din cazuri, aceasta presupune ca contextul familial și școlar să fie aproape în totalitate unilingv în L1.

Două studii de mare întindere implicând elevi de clasa a douăsprezecea reliefează utilitatea acestui model în precizarea dezvoltării bilingve în rândul elevilor proveniți din minoritatea francofonă atât din estul cât și din vestul Canadei. În ambele studii, indicii diferitelor componente ale modelului au fost derivați din chestionare și teste de limbă. Ambele studii (Landry și Allard 1991, Landry, Allard și Theberge 1991) au relevat școala ca pe principalul contributor la bilingvismul adițional, însă ei consideră școala ca nepotrivită în sine pentru a compensa în totalitate nivelele slabe de vitalitate lingvistică de pe plan social sau nivelele scăzute de contact lingvistic din familie sau din mediul social. În ciuda educației în limba franceză, majoritatea elevilor foloseau predominant engleza. În concordanță cu rezultatele altor contexte educaționale bilingve, s-a descoperit că educația în L1 (limba franceză) sau o pregnantă ambianță familială franțuzească nu sînt în detrimentul rezultatelor școlare din L2 (limba engleză).

Modelele elaborate de Landry și Allard (1991) și de Wong Fillmore (1991b) pot fi în mod util considerate ca fiind complementare în sensul în care dimensiunile procesuale puse în lumină de Wong Fillmore sînt în mare parte absente din modelul lui Landry și Allard, viceversa fiind valabilă pentru dimensiunile socio-culturale reliefate de Landry și Allard.

Concluzii

Pe măsură ce diversitatea lingvistică și culturală crește în cele mai multe din țările industrializate, crește și potențialul de conflict politic care poate fi pus în legătură cu gradul de sprijin instituțional pentru limbile și culturile minoritare. De ambele fețe ale acestor probleme, argumentele politice urmează să fie raționalizate în general în funcție de adevăratele interese ale copiilor, de aceea rezultatele cercetărilor dobîndesc adeseori statutul de muniție. Din fericire, în momentul de față există un mare grad de concordanță a rezultatelor cercetărilor în ceea ce privește anumite chestiuni. De pildă, este evident că abandonarea primei limbi are loc într-un ritm extrem de rapid în multe situații ale minorităților și că este necesar un puternic sprijin instituțional pentru ca L1 să poată rezista acestui proces. Sprijinirea L1 la nivelele preșcolar și elementar, dusă chiar pînă la educația predominantă în L1 în decursul tuturor acestor clase, nu pare să obstrucționeze însușirea deprinderilor conversaționale sau școlare în limba majoritară. De fapt, tendințele care se desprind din datele despre elevii minoritari care se află în pragul eșecului școlar arată existența unei relații de inversă proporționalitate dintre contactul cu limba majoritară și rezultatele din acea limbă. Această proporționalitate inversă probabil este în parte rezultatul transferului de la o limbă la alta a deprinderilor care țin de aspectul scris al limbii, însă pare să fie totodată afectată de factori pedagogici și socio-politici din organizarea sistemului educațional pentru elevii minoritari (Cummins 1989).

Descoperiri ale relațiilor pozitive dintre deprinderile scrise dintre limbi par să se bucure de un grad considerabil de generalitate. În unele cazuri au fost puse

în evidență relații interlingvistice pozitive nu numai în ce privește deprinderile ce țin de aspectul scris al limbii ci și în ce privește deprinderile pragmatice sau conversaționale.

În fine, probe considerabile arată că dezvoltarea competenței în două limbi poate să ducă la o mai mare conștientizare metalingvistică și la facilitarea însușirii unei limbi suplimentare. Numeroși cercetători și-au îndreptat atenția înspre explorarea mecanismelor lingvistice și cognitive care se află la baza acestor procese de transfer și consolidare. Pe scurt, în timp ce bilingvismul și însușirea unei a doua limbi va continua să suscite pasiuni sociopolitice în multe țări, există acum potențialul de a pune la dispoziția acestor dezbateri date care deschid o plajă mai largă de opțiuni de dezvoltare a limbii pentru toți copiii. □

BIBLIOGRAFIE ADNOTATĂ

- Byram, M. și J. Lemon (eds.) 1990. **Bicultural and tricultural education: The Foyer model in Brussels**. Clevedon. Avon: Multilingual Matters. Acest volum documentează succesul unui model particular de educație pentru copiii imigranților marocani, turci, spanioli și italieni din Bruxelles, Belgia. Proiectul se desfășoară în mai multe școli, iar printre obiectivele sale se numără promovarea unui bilingvism și trilingvism complet (L1+olandeză+franceza) prin educație bilingvă. Prezentările evaluative ale diferitelor componente ale proiectului ilustrează câteva posibilități de îmbogățire ale diversității culturale și lingvistice care este adeseori socotită de educatori doar ca o problemă ce trebuie depășită.
- Harris, S. 1990. **Two way Aboriginal schooling: Education and cultural survival**. Canberra: Aboriginal Studies Press. Acest volum trece în revistă cercetarea australiană în domeniul educației aborigene și oferă câteva perspective provocatoare asupra rațiunilor și funcționării educației bilingve pentru aborigeni. El recomandă separarea domeniilor culturale ca principii călăuzitor în organizarea programei de învățământ, ceea ce ar presupune predarea în limba engleză a materiilor care intră în mod obișnuit în componența programei de învățământ occidentale din societățile industrializate și rezervarea educației în limba abigenă pentru materiile care reflectă sau disting cunoștințele și concepțiile aborigene despre lume. Aceste recomandări curriculare sînt plasate în cadrul unei analize a formării identității și relațiilor de putere din societatea australiană.
- Landry, R., R. Allard și R. Theberge. 1991. *School and family French ambiance and the bilingual development of francophone western Canadians*. **The Canadian Modern Language Review**. 47.878-915. Acest studiu a observat peste 300 de elevi din 13 licee aflate în trei provincii vestice ale Canadei și cuprinde o bogăție de date referitoare la probleme legate de contactul lingvistic, identitate și dezvoltare bilingvă. Aceste date sînt interpretate în cadrul teoretic al autorilor care încearcă să conecteze factorii sociolingvistici cu cei psihologici în explicarea modelelor de dezvoltare bilingvă.
- Reynolds, A. G. (ed.) 1991b. **Bilingualism, multiculturalism, and second language learning**. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum. Colaboratorii la acest volum sînt fie foști studenți fie colegi ai lui Wallace E. Lambert, care a exercitat o influență majoră asupra cercetărilor din domeniul bilingvismului și al însușirii unei a doua limbi, vreme de mai bine 40 de ani. Studiile sînt de o calitate excepțională și integrează cercetarea cu teoria într-o arie foarte vastă de domenii. Chiar dacă predomină perspectivele socio-psihologice, sînt reprezentate și perspectivele cognitive și neuropsihologice. Capitolul final constă în răspunsul lui Lam-

bert la problemele ridicate de studiile cuprinse în volum și oferă o retrospectivă profundă și adeseori amuzantă a principalelor probleme din domeniu.

Sirén, U. 1991. **Minority language transmission in early childhood: Parental intention and language use**. Stockholm: Institute for International Education, Stockholm University. Acest studiu documentează modelele de menținere și abandonare a limbii minoritare în rândul copiilor preșcolari din Stockholm. Rapiditatea abandonării reiese cu claritate din date, însă este la fel de evident rolul potențial al folosirii sistematice de către părinți a L1 și al sprijinirii L1 în perioada preșcolară pentru încetinirea acestui proces de abandonare. Se face aluzie la factori socio-politici și socio-istorici încă activi în diferitele modele de dezvoltare bilingvă observate în familiile care vorbesc finlandeza în comparație cu cele care vorbesc alte limbi minoritare.

BIBLIOGRAFIE NEADNOTATĂ

- Baker, K. 1992. *Comments on Suzanne Irujo's review of Rosalie Pedalino Porter's Forked tongue: The politics of bilingual education*. A reader reacts. *TESOL Quarterly*. 26.397-405.
- Benton, R. A. 1988. *The Maori language in New Zealand education*. **Language, Culture and Curriculum**. 1.75-83.
- Bialystok, E. 1991. *Metalinguistic dimensions of bilingual language proficiency*. În E. Bialystok (ed.) **Language processing in bilingual children**. Cambridge: Cambridge University Press. 113-140.
- Bild, E. R. și M. Swain. 1989. *Minority language students in a French immersion programme: Their French proficiency*. **Journal of Multilingual and Multicultural Development**. 10.255-274.
- Bossers, B. 1991. *On thresholds, ceilings and short-circuits: The relation between L1 reading, L2 reading and L2 knowledge*. În J. H. Hulstijn și J. F. Matter (eds.) **Reading in two languages**. Amsterdam: AILA. 45-60 (AILA Review 8.)
- Cazden, C. B. și C. E. Snow (eds.) 1990. **English plus: Issues in bilingual education**. Newbury Park: Sage Publications (The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 508.)
- Crawford, J. 1989. **Bilingual education: History, politics, theory and practice. A report by the former Washington editor of Education Week**. Trenton, NJ: Crane Publishing.
- Crawford, J. 1992. **Hold your tongue: Bilingualism and the politics of "English Only."** Reading MA: Addison-Wesley.
- Cummins, J. 1989. **Empowering minority students**. Sacramento, CA: California Association for Bilingual Education.
- Cummins, J. 1991a. *Forked tongue: The politics of bilingual education: A critique*. **Canadian Modern Language Review**. 47.786-793.
- Cummins, J. 1991b. *The development of bilingual proficiency from home to school: A longitudinal study of Portuguese-speaking children*. **Journal of Education**. 173.2.85-98.
- Diaz, R. M. și C. Klinger. 1991. *Towards an explanatory model of the interaction between bilingualism and cognitive development*. În E. Bialystok (ed.) **Language processing in bilingual children**. Cambridge: Cambridge University Press. 167-192.
- Eldering, L. și J. Klopogge (eds.) 1989. **Different cultures, same school: Ethnic minority children in Europe**. Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Fishman, J. 1991. **Reversing language shift**. Clevedon, Avon: Multilingual Matters.

- Gabina, J. J., et al. 1986. **EIFE. Influence of factors on the learning of Basque.** Gasteiz: Central Publications Service of the Basque Country.
- Garcia, O. (ed.) 1991. **Bilingual education: Focusschriften honor of Joshua A. Fishman.** Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin.
- Göncz, L. și J. Kodzopeljic. 1991. *Exposure to two languages in the preschool period.* **Journal of Multilingual and Multicultural Development.** 12.137-163.
- Hakuta, K. 1986. **Mirror of language: The debate over bilingualism.** New York: Basic Books.
- Hamers, J. și M. Blanc. 1989. **Bilinguality & bilingualism.** Cambridge: Cambridge University Press.
- Harley, B., P. Allen, J. Cummins și M. Swain (eds.) 1990. **The development of second language proficiency.** Cambridge: Cambridge University Press.
- Israelite, N., C. Ewoldt și R. Hoffmeister. 1992. **Bilingual/bicultural education for the deaf and hard-of-hearing students: A review of the literature on the effects of native sign language on majority language acquisition.** Toronto: Ministry of Education.
- Jaspaert, K. și S. Kroon (eds.) 1991. **Ethnic minority languages and education.** Amsterdam/Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Johnson, R., S. Lidell și C. Erting. 1989. **Unlocking the curriculum: Principles for achieving access in deaf education.** Washington, DC: Gallaudet University. /Working Paper 89-3./
- Krashen, S. 1991. **Bilingual education: A focus on current research.** Washington, DC: National Clearinghouse for Bilingual Education. /Occasional Papers in Bilingual Education, Spring 1991, Number 3./
- Landry, R. și R. Allard. 1991. *Can schools promote additive bilingualism in minority group children?* În L. M. Malave și G. Duquette (eds.) **Language, culture & cognition.** Clevedon, Avon: Multilingual Matters. 198-231.
- Malakoff, M. și K. Hakuta. 1991. *Translation skill and metalinguistic awareness in bilinguals.* În E. Bialystok (ed.) **Language processing in bilingual children.** Cambridge: Cambridge University Press. 141-166.
- L. M. Malave și G. Duquette (eds.) **Language, culture & cognition.** Clevedon, Avon: Multilingual Matters. 198-231.
- Phillipson, R. 1992. **Linguistic imperialism.** Oxford: Oxford University Press.
- Pennycook, A. 1992. *The cultural politics of teaching English in the world.* Toronto: University of Toronto. Ph. D. diss.
- Porter, R. P. 1990. **Forked tongue: The politics of bilingual education.** New York: Basic Books.
- Porter, R. P. 1991. *The false alarm over early English acquisition.* **Education Week.** June 5, 36 și 29.
- Ramirez, J. D., S. D. Yuen și D. R. Ramey. 1991. **Executive summary: Final report: Longitudinal study of structured English immersion strategy, early-exit and late-exit transitional bilingual education programs for language-minority children.** Washington, DC: the US Department of Education. /Contract No. 300-87-0156./
- Ramirez, J. D., et al. 1991. **Longitudinal study of structured English immersion strategy, early-exit and late-exit transitional bilingual education programs for language-minority children.** Washington, DC: the US Department of Education. /Contract No. 300-87-0156. Two Volumes./
- Reynolds, A. G. 1991a. *The cognitive consequences of bilingualism.* În A. G. Reynolds (ed.) **Bilingualism, multiculturalism and second language learning.** Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum. 145-182.

- Ricciardelli, L. 1989. **Childhood bilingualism: Metalinguistic awareness and creativity.** Adelaide: University of Adelaide. Ph. D. diss.
- Schlesinger, A. M. Jr. 1991. **The disuniting of America.** New York: Whittle Direct Books.
- Sierra, J. and I. Olaziregi. 1989. **EIFE 2. Influence of factors on the learning of Basque.** Gasteiz: Central Publications Service of the Basque Country.
- Sierra, J. and I. Olaziregi. 1991, **EIFE 3. Influence of factors on the learning of Basque. Study of the models A, B and D in second year Basic General Education.** Gasteiz: Central Publications Service of the Basque Country.
- Swain, I. Lapkin, N. Rowen și D. Hart. 1991. *The role of mother tongue literacy in third language learning.* În S. P. Norris și M. Phillips (eds.) **Foundations of literacy policy in Canada.** Calgary: Detselig Enterprises Ltd. 185-206.
- Tollefson, J. W. 1991. **Planning language, planning inequality.** New York: Longman.
- Verhoeven, L. 1991a. *Acquisition of biliteracy.* În J. H. Hulstijn și J. F. Matter (eds.) **Reading in two languages.** Amsterdam: AILA. 61-74. (AILA Review 8.)
- Verhoeven, L. 1991b. *Predicting minority children's bilingual proficiency: Child, family and institutional factors.* **Language Learning.** 41.205-233.
- Wagner, S. și P. Grenier. 1991. **Analphabétisme de minorité et alphabétisme d'affirmation nationale à propos de l'Ontario français. Volume I: Synthèse théorique et historique. /Minority group illiteracy and promotion of literacy development among Franco-Ontarians. Volume I: Theoretical synthesis an history./** Toronto: Ministry of Education.
- Waite, J. 1992. **Aotearoa: Speaking for ourselves. Part B: The issues. A discussion on the development of a New Zealand languages policy.** Wellington, New Zealand: Ministry of Education.
- Wong Fillmore, L. 1991a. A question for early-childhood programs: English first or families first? *Education Week,* June 19. 32, 34.
- Wong Fillmore, L. 1991b. *Second language learning in children: A model of language learning in social context.* În E. Bialystok (ed.) **Language processing in bilingual children.** Cambridge: Cambridge University Press. 49-69.
- Wong Fillmore, L. 1991c. *When learning a second language means losing the first, Early Childhood Research Quarterly.* 6.323-346.

Traducere de Doina Baci

*

*Jim CUMMINS, profesor al Departamentului de Curricula, Predare și Învățare al Institutului pentru Studii despre Educație al Universității Toronto. Cercetările lui s-au concentrat asupra educației studenților bilingvi, drepturile lingvistice ale omului și asupra posibilităților și capcanelor utilizării tehnologiei în educație. Autor a numeroase cărți, studii și articole, cum ar fi: *Bilingualism and Minority Language Children* (1981), *Heritage languages: Special issue of the Canadian Modern Language Review*, *Bilingual Special Education in International Encyclopedia of Education* (1989); *Theory and Policy in Bilingual Education*, *Linguistic Minorities and Multicultural Policy in Canada* (1984), *Empowering Minority Students: An Analysis of Bilingual Education Debate* (1990).*

Jim CUMMINS, *Bilingualism and Second Language Learning*, publicat în **Annual Review of Applied Linguistics** (1993) 13, 51-70 de Cambridge University Press și preluat cu permisiunea autorului.

Dreptul la exprimare în limba maternă în Europa Centrală și în Statele Unite ale Americii. Similitudini și diferențe

MIKLÓS KONTRA

1. Repere introductive

Un fenomen curios, în cazul diverselor discursuri despre drepturile lingvistice sau bilingvism, este acela că ele utilizează argumente aparent identice, invocate însă în scopuri diametral opuse. De pildă, s-a pretentat că absența serviciilor bilingve de bază, adică serviciile în limba 1, la care este îndrituit un grup de persoane a căror limbă maternă diferă de limba oficială a statului în care trăiesc, poate bloca adaptarea lor la populația majoritară. (vezi: Nicolau și Valdiviesco, din 1988/1992; 320). Pe de altă parte, aceeași absență a serviciilor bilingve de bază este citată și drept cauza posibilă a asimilării de către majoritate a respectivei minorități. Spre exemplu, acest din urmă caz, respectiv absența bilingvismului, ar intensifica sau chiar promova asimilarea, susțin maghiarii din Slovacia. Opinia că absența bilingvismului blochează adaptarea, a fost susținută, pe de altă parte, în referirile la unii vorbitori de spaniolă din S. U. A. Astfel de paradoxuri aparente par să reprezinte o nefericită caracteristică a numeroase discursuri populare și politice consacrate drepturilor de exprimare într-o limbă, dar aceleași inconsecvențe pot fi uneori detectate inclusiv în discursul lingviștilor.

În ce mă privește, am ajuns recent la concluzia că riscul unor divergențe între — să zicem — un universitar din Europa Centrală și unul din Europa de Vest sau America de Nord sînt considerabil mai mari decît se admite de obicei și, în consecință, este necesar ca universitarii să acorde maximă atenție minimalizării oricăror neînțelegeri posibile. O parte a problemei o constituie faptul că cercetătorii antrenaji în comunicarea științifică sînt vorbitori nativi ai unor limbi diferite, iar competența limitată în limba pe care o folosesc în lucrări conduce la o perturbare imperceptibilă

a comunicării. Mai mult decât atât, perturbarea comunicării poate proveni și din diferențele la nivelul informației și percepțiilor de bază, care pot rămâne nedetectabile, în ciuda celor mai bune intenții din partea celor aflați în dialog. De pildă, cuvântul englezesc *democracy* (democrație) are toate șansele să provoace probleme când e folosit, să zicem, de un maghiar sau de un englez, căci fiecare dintre ei îl poate folosi cu înțelesuri foarte diferite. Un sociolog maghiar și unul englez, angajați în dialog, pot, în ciuda celor mai bune intenții, să eșueze lamentabil.

Divergențele pot proveni și din lipsa de acuratețe a informației tipărite și, cu cât publicația care oferă respectiva informație e mai prestigioasă, cu atât mai mare e șansa ca ea să fie luată de bună. De exemplu, pînă de curînd, am recurs cu mult folos la publicațiile Minority Rights Group (Londra, Anglia), fără să am nici un fel de suspiciuni privind posibile inexactități. Recent, însă, am citit într-un articol referitor la Cehoslovacia următorul pasaj:

„În septembrie 1992, Consiliul Național Slovac (CNB) a sprijinit adoptarea unei constituții pentru o republică independentă, bazată pe principiile democrației parlamentare... Limba slovacă este limba oficială, iar folosirea altor limbi va fi reglementată printr-o lege separată... Legea limbii aplicată în Slovacia, acordă statut de limbă oficială unei limbi minoritare dacă minoritatea etnică care o vorbește depășește, într-o anumită regiune, 20% din populație.” (Plichtová, 1993: 17)

Cititorul neprevenit al acestui text va fi surprins să afle că în cea de-a doua accepțiune a sintagmei *limba oficială* acoperă de fapt o situație în care, dacă minoritatea depășește 20% din populația locală, limba respectivei minorități poate fi folosită în contactele oficiale oral, dar nu și în scris, iar oficialităților locale nu li se pretinde prin lege să cunoască și să utilizeze limba acelei minorități. Aceasta a fost situația de fapt din Slovacia în momentul când a intrat în vigoare *Legea Limbii Oficiale în Slovacia*, în octombrie 1990. Secțiunea 6, paragraf 2 din această lege subliniază faptul că oficialitățile locale cît și cele naționale nu au obligația să cunoască și să utilizeze limbile minoritare și că documentele oficiale vor fi redactate în limba oficială, definită prin lege a fi slovacă (vezi, de exemplu, Zalabai 1995:324). Deci, termenul de *limbă oficială* e utilizat de Plichtová pentru a denumi referențiale extrem de diverse: de pildă, oficialitățile guvernamentale trebuie să cunoască și să folosească *limba oficială* (1), dar nu și *limba oficială* (2), iar documentele oficiale sînt întotdeauna întocmite în *limba oficială* (1), însă niciodată în *limba oficială* (2).

Nu mai puțin, comparații de genul celei pe care o propun în cele ce urmează, riscă să fie sortite eșecului ori unei înțelegeri eronate, dacă se neglijează menționarea clară și repetată a diferențelor istorice și politice dintre regiunile comparate. Ne vom strădui să evităm aceste capcane prin punctarea a ceea ce ni se pare a fi diferențele pertinente dintre Europa Centrală și S.U.A.

Relațiile dintre minorități și majorități s-au schimbat radical în Europa Centrală în urma Tratatului de la Versailles, la sfârșitul primului război mondial. Monarhia austro-ungară s-a prăbușit, s-au trasat noi granițe și s-au creat noi state, precum Cehoslovacia și Iugoslavia. Minoritățile de altădată au devenit majorități și viceversa. (vezi: Slapnicka 1993). Noile granițe ale Ungariei au fost stabilite fără să se țină cont de granițele etnice și, ca urmare, în jur de o treime din vorbitorii de limbă maghiară au devenit cetățeni ai uneia din țările vecine. (vezi: Magocsi 1993; 134-5).

Situația în care s-au trezit milioane de maghiari după terminarea primului război mondial ar putea fi asemănată stării jalnice a mexicanilor care „într-o dimineață când s-au trezit s-au văzut cetățeni ai S.U.A.” (Marshall 1986:40), atunci când S.U.A. au anexat New Mexico, în urma Tratatului de la Guadalupe Hidalgo, în 1848. Primul aspect important de la care pornim este acela că minoritățile maghiare din Slovacia, Ucraina, România, Iugoslavia, Croația și Austria sînt *minorități indigene*, întocmai precum vorbitorii de spaniolă ce au devenit cetățeni americani, după ce teritoriul New Mexico a fost preluat de S.U.A. Ei nu sînt priviți defel ca imigranți (indiferent că acceptăm sensul propriu sau pe cel figurat al cuvîntului). (Nu există emigrație dinspre Ungaria către nici una dintre țările vecine, nici chiar slovacii trăitori în Ungaria nu au emigrat în Slovacia). De aici decurge și țelul minorităților maghiare din afara granițelor Ungariei, și anume acela al *menținerii limbii și culturii* și opoziția la a se lăsa asimilați de către etnia majoritară a țării în care trăiesc. E potrivit să menționăm și faptul că presiunile asimilaționiste exercitate asupra minorităților maghiare din statele ce s-au format în urma destrămării Imperiului Austro-Ungar, au tins să fie mult mai mari și mai directe decît presiunile exercitate asupra minorităților imigrante din S.U.A. (vezi Janics Borsody 1982, Schöpflin & Poulton 1990, și *Distrugerea identității etnice*, 1989).

Cu riscul unei simplificări grosiere, voi încerca să caracterizez situația politicii externe actuale din Bazinul Carpatic. De aproximativ un deceniu, mai bine zis din 1988, Ungaria susține că maghiarii care locuiesc în țările învecinate ei constituie parte integrantă a națiunii maghiare și că statul ungar are o obligație specială față de ei (vezi Oltaz, 1992). Cel puțin trei dintre țările învecinate (Slovacia, România și Serbia) refuză ideea că statul maghiar ar avea vreo obligație față de minoritățile maghiare trăitoare în țările lor. În România trăiesc aproximativ 2.000.000 de maghiari și poate 300.000 de mii în Voivodina, Serbia). Propaganda oficială din țările respective prezintă deseori pe ungurii din Ungaria și pe maghiarii din țările vecine ei, ca avînd pretenții de revizuire a granițelor, iar “pericolul maghiar” este parte integrantă a propagandei extremiste a acestor state, în ciuda faptului că, de cel puțin o jumătate de veac, nici un guvern ungar nu a exprimat vreodată pretenții teritoriale față de nici unul din statele vecine. O a doua realitate importantă de care trebuie ținut cont este că problemele ridicate de drepturile minoritare și lingvistice din Europa sînt, prin definiție, *intim legate de politica externă*.

După prăbușirea comunismului, țările central-europene și-au manifestat interesul să se alătore Consiliului Europei (CE). O importantă precondiție pentru ca aceste state să fie admise în diversele organizații de integrare europeană este aceea ca ele să-și rezolve toate diferendele prin semnarea de tratate bilaterale. Statul ungar s-a străduit să promoveze o politică de internaționalizare a revendicărilor minoritare (vezi Oltay 1992), exprimându-și, bunăoară, o profundă preocupare în privința drepturilor minorităților din România, Slovacia și Serbia, atât în cadrul Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE), cât și cu prilejul unor conferințe internaționale. Cu toate acestea, Slovacia, România și Serbia susțin că minoritățile maghiare se bucură de drepturi egale cu ale celorlalți cetățeni și că singura problemă este cea reprezentată de pericolul separatismului ungar. Ungaria și Slovacia, dar nu și România și Iugoslavia, și-au câștigat statutul de membru asociat al Uniunii Europene, în decembrie 1991. Ca urmare, drepturile minorităților și drepturile lingvistice au constituit deseori un punct pe ordinea de zi a negocierilor dintre organizațiile europene și Ungaria, Slovacia, România sau — într-o oarecare măsură — Serbia. Deși poate fi detectată o certă influență europeană în privința sorții minorității maghiare, e încă neclar în ce măsură forțele politice internaționale vor afecta viitorul ei. Al treilea fapt de care e bine să ținem seama — cel puțin teoretic — este că diversele organizații europene, cum ar fi CE sau OSCE, ar putea influența promovarea drepturilor lingvistice ale minorităților într-o direcție general europeană.

Un ultim aspect se referă la termenul *democrație*. În opinia mea, politologul american Barany are dreptate când susține că: „Se pare că în Europa de Est de azi *democrația* denumeste în mod frecvent dominanța majorității, dublată de neglijarea sau chiar discriminarea minorităților neprotejate.”

2. Metoda

Sursele folosite în elaborarea acestui studiu nu sînt multe. O examinare comparativă a legislației discriminatorii („X-Only”, adică doar limba X poate fi oficială, limbă de stat), așa cum am promis-o din titlul acestei lucrări, ar necesita scrierea uneia sau chiar a mai multor cărți. Prin urmare, în acest studiu voi spicui argumente ce stau la baza legislației restrictive în domeniul drepturilor lingvistice minoritare, așa cum apar ele în cinci lucrări de referință, cărora li se adaugă alte câteva surse auxiliare de informare, în special publicistice. Volumele la care mă refer sînt următoarele:

Crawford, 1992 a. (*Hold Your Tongue*);

Crawford, 1992 b. (*Language Loyalties*);

Berényi, 1994 (*Nyelvországlás*, o carte despre cauzele sociale și istorice ce-a dus la adoptarea Legii Limbii Oficiale din Slovacia din 1990, redactată de un membru maghiar al Parlamentului slovac);

Zalabai, 1995 (*Mit ér a nyelvünk ha magyar?*), o colecție de documente din presa maghiară din Slovacia despre „războiul tăblițelor cu denumiri de localități” și „războiul numelor de familie” în perioada 1990-1994);

„*Legea Slovacă a Limbii de Stat și Minoritățile — Analiză critică și observații*” ISBN 963 04 6102 1. Acest volum conține o traducere engleză a *Legii Limbii Oficiale a Statului Slovac* din 1995, Justificarea (= un comentariu ce explică scopul legii) atașată proiectului de lege prezentat Consiliului Național al Republicii Slovace în data de 24 octombrie 1995, precum și analize critice (în studiul de față cartea va fi abreviată SSSL).

O altă restricție se impune acestui studiu: nu numai că-mi limitez analiza la datele oferite de volumele prezentate mai sus, mai mult, le voi utiliza într-o manieră selectivă. Numărul argumentelor referitoare la legislația lingvistică restrictivă se apropie de ordinul sutelor, ceea ce m-a forțat să aleg doar câteva din ele pentru această lucrare. Limitele spațiului m-au obligat și ele să mă concentrez pe Slovacia și să exclud din discuție România și Iugoslavia. Un motiv esențial ce susține alegerea Slovaciei constă în faptul că, în mai puțin de șase ani, au fost propuse în această țară două legi ale limbii oficiale în stat: Legea nr. 428/1990 vizînd Limba Oficială în Republica Slovacă precum și Legea Limbii Oficiale din Republica Slovacă, adoptată pe 15 noiembrie 1995. Ultima a revocat-o pe cea din 1990 și a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1996.

Voi clasifica argumentele în două categorii: cele similare se vor regăsi în Secțiunea 3, iar cele contrare vor fi cuprinse în Secțiunea 4, avînd mereu în atenție păstrarea distincției între argumentele care militează pentru o legislație lingvistică restrictivă, discriminatoare, și cele care i se împotrivesc.

3. Argumente similare

3.1. Dreptul de a nu fi supus la discriminare lingvistică

S-a susținut că vorbitorii de limbă engleză sînt discriminați, de pildă, în ținutul Dade din Florida (vezi Crawford 1992 b: 104-5). O membră a Parlamentului Slovac, Eva Gorajová, a susținut la rîndul ei, în cadrul dezbaterilor pe marginea proiectului de lege a limbii oficiale a statului slovac, că respectiva lege „ar trebui să stopeze discriminările lingvistice și procesul de asimilare națională a slovacilor”, căci ea nu reprezintă o amenințare pentru nimeni și „oferă o posibilitate de stabilire a egalității lingvistice și sociale între toți locuitorii Slovaciei” (SSLL: 18).

Dreptul de a nu fi supus la discriminare lingvistică este un argument de care fac uz atît cei care propun proiecte de lege lingvistică restrictivă de tipul „numai limba X”, cît și oponenții săi. Cei care, în cazurile învocate, pledează pentru engleză sau slovacă folosesc același argument, pe care îl utilizează și „Mexican American Legal Defense and Education Fund” (vezi Crawford 1992a: 151) sau maghiarii trăitori în

Slovacia. Se pare că toți cei implicați în dezbateri de genul celei amintite recurg inevitabil la acest argument și totodată fiecare dintre părțile implicate reclamă faptul că doar ei sînt cei discriminați.

În mod cert, pentru ca acest argument să fie utilizat într-o manieră rezonabilă, este necesară o anumită procedură pentru a se stabili care este grupul de indivizi, aflat într-un mediu lingvistic dat, realmente discriminat. Dreptul de a nu fi supus discriminării lingvistice poate fi citat atît ca *pro* limba X-exclusiv, cît și ca *impotriva* legislației de tipul limba X-exclusiv. În cele ce urmează, voi încerca să delimitez argumentele pro și contra legate de legislația lingvistică restrictivă.

3.2. Argumente similare în favoarea utilizării exclusive a unei limbi

3.2.1. Acces egal la educație și șanse egale de participare pleneră la viața politică, economică și socială a țării

S.U.A., dar și țări din Europa Centrală (de exemplu Slovacia și România) au susținut că legislația lingvistică restrictivă de tipul: utilizarea exclusivă a limbii X creează egalitate socială, așadar că legislația respectivă e singura bună.

Printre alții, secretarul de stat al S.U.A. pentru educație, William J. Bennett, a susținut că „alternativa” abordării nonbilingve în predarea noțiunilor de bază ale limbii engleze celor doritori să vorbească respectiva limbă ar pregăti copiii pentru participarea deplină la oportunitățile și provocările societății americane (Crawford 1992b; 358). În acest sens, engleza este o limbă comună ce permite tuturor să participe total și să se integreze societății americane.

Justificarea din preambulul legii slovace demonstrează că Republica Slovacă „oferă educație bilingvă în regiuni locuite de cetățeni de mai multe etnii, ceea ce permite minorităților naționale să stăpînească într-o măsură suficientă limba oficială a statului, contribuind la adîncirea înțelegerii.” (SSL: 15). O asemenea „garantare a șanselor egale” le este oferită maghiarilor din Slovacia și România, indiferent dacă ei și-au manifestat ori nu dorința de a beneficia de respectivul drept. De obicei, ei nu optează pentru acest drept, după cum o demonstrează un recent reportaj din presă (Vonyik, 1996), în care un cetățean de etnie slovacă pretindea că:

„Maghiarii nu sînt deloc discriminați dacă își însușesc limba oficială. Aceasta le permite să se descurce în orice zonă a țării s-ar afla și, ca urmare, nu vor mai fi legați de regiunea cu pricina.”

Răspunsul la acest argument pretinde o simplă interogație retorică:

„De ce credeți că maghiarii ar dori să se mute? Au casele și pămînturile lor aici...”

Acest tip de argument a fost inspirat rezumat de către Joshua Fishman (1988/1992b: 169): „noi nu vrem decît să-i eliberăm de sindromul închisorii etnice”. O recentă folosire a acestui argument se regăsește într-o epistolă expediată de către Ministrul de externe slovac Înaltului Comisar OSCE pentru Minoritățile Naționale.

În această scrisoare, ministrul îi explică lui Max van der Stoel că, în urma eșecului versiunii slovace a „educației alternative”, „această formă de educație nu va fi introdusă, din cauza lipsei consimțirii parentale (astfel respectându-se în totalitate principiul opțiunii voluntare, proclamat de Guvernul Republicii Slovace) și că metode diferite de instruire în limba slovacă, declarată limbă oficială a statului, vor fi aplicate cu scopul de a se atinge — cu precădere în interesul viitorului copiilor maghiari minoritari — un standard adecvat presupus de limba slovacă.”

3.2.2. Legislația restrictivă întărește armonia socială

S-a afirmat în S.U.A. că stăpînirea exclusiv a limbii engleze „e necesară pentru a promova armonia rasială” la locul de muncă (vezi Crawford 1992b: 279-80). Cu toate acestea, judecătorul Curții de Apel a decis în 1988 că interzicerea exprimării în limba maternă a angajaților poate contribui la acumularea de tensiuni rasiale și că argumentul conform căruia acest demers ar asigura armonia rasială e nefondat.

Preambulul Legii Limbii Oficiale a Statului Slovac arată că legea a fost adoptată pentru a asigura „libertatea și egalitatea în demnitate și în drepturi” a cetățenilor (SSLL, p.7).

Argumentul care susține că legislația lingvistică de tip restrictiv garantează echilibrul social pare a fi unul popular.

3.2.3. Instruirea în limba minorităților deschide calea ideologiei anti-majoritare

Argumentul susține că eliminarea instruirii în limba minorităților poate reduce, ba chiar suprimă, ideologia anti-majoritară.

În anii '20, în procesul Mezer versus Nebraska, Curtea Supremă a hotărât că „a permite străinilor să-și crească și să-și educe copiii în limba lor maternă are ca urmare inducerea unor idei și sentimente străine de interesele acestei țări.” (Crawford 1992b: 235).

Justificarea la Legea Slovacă are observații de genul: „Un număr mare de manuale și rechizite provenind din Ungaria, cu conținut iredentist, apar în școlile din Sudul Slovaciei”, și astfel „elevii nu sînt învățați să respecte patria slovacă în care trăiesc”. (SSLL: 15).

3.2.4. Minoritățile nu vor să învețe limba țării în care locuiesc

Acesta este un argument frecvent folosit în susținerea utilizării exclusive a limbii engleze (vezi Crawford 1992a și 1992b). E de asemenea amintit și în cadrul *Justificării* ce însoțește Legea Slovacă, însă în cazul respectiv apare un element imposibil de detectat în dezbaterile pe marginea utilizării limbii engleze, și anume acela că dascălii vorbitori de limba slovacă-limbă maternă fac dovada unei competențe îndoielnice în propria lor limbă:

„O consecință a neglijării educației în limba oficială a statului este aceea că în regiunile cu populație mixtă din Sudul Slovaciei, persoanele ce instruiesc tînăra

generație a minorității maghiare consideră că stăpînirea limbii oficiale la nivel minim nu este necesară; de fapt, se întîmplă ca etnicii maghiari și chiar dascălii de etnie slovacă să nu fie familiarizați îndeajuns cu limba oficială a statului.” (SSLL, 15)

3.2.5. Minoritatea nedorită ar trebui să fie deja complet asimilată, sau similitudinea insultelor

Negarea dreptului populației indigene dintr-un teritoriu de a-și folosi numele reprezintă o gravă insultă ce poate fi întîlnită atît în S.U.A., cît și în Europa Centrală. Argumentul implicit ce se ascunde în spatele unor astfel de insulte ar suna cam în felul următor: minoritatea nedorită ar trebui să fie deja complet asimilată.

Cînd constituția Californiei a fost revizuită în 1878—79, drepturile lingvistice ale minorității spaniole au fost și ele dezbătute, și un anume domn Tinnin se lamenta pe motivul că tone de documente fuseseră „publicate în spaniolă în beneficiul străinilor”. Această afirmație a provocat următorul schimb de replici:

Domnul Rolfe: „*Numiți populația băștinașă a acestui stat străină?*”

Domnul Tinnin: „*Au avut timp suficient pentru a învăța limba.*” (Crawford 1992b: 53)

În iunie 1994, cîțiva politicieni slovaci au declarat că „nu mai există maghiari în Slovacia, ci doar „cetățeni slovaci vorbitori ai limbii maghiare”, care sînt „slovaci maghiarizați ce vorbesc ungurește” (Vezi Zalabai 1995: 202 și 211).

În 1993, un cetățean de etnie maghiară a ridicat vocea indignat, în legătură cu alegerea limbii, opinînd, așa cum o demonstrează următoarea traducere dintr-un articol de ziar, că: „Totul depinde de unghiul din care un individ alege să privească... Pentru noi, maghiara nu este o limbă străină, pentru noi ea este limba noastră maternă și — oricît de ciudat ar suna pentru unii — în ceea ce ne privește, slovacă este o limbă străină.

Susțin respectuos faptul că noi vorbim maghiara nu pentru că nu ne-am însușit (încă) limba slovacă, ci pentru că sîntem maghiari. E acest lucru atît de greu de priceput?” (Zolczer 1995: 118—9).

3.3. Argumente similare utilizate împotriva legislației restrictive

3.3.1. Promovarea legislației în favoarea unei singure limbi insultă și alienează minoritățile

În examinarea argumentelor în favoarea utilizării englezei ca limbă oficială, Leibowicz notează că:

„*Bazîndu-se pe o teamă nefondată de separatism și fragmentare culturală, pasajul din E. L. A. insultă și înstrăinează o parte semnificativă a societății noastre în numele unității naționale.*” (1985/1991: 111).

O posibilă consecință alienatoare dramatică a legislației slovace restrictive a fost semnalată de un primar maghiar din Sudul Slovaciei, într-un recent articol de ziar. Din 1 ianuarie 1996, s-a iscat o controversă pe marginea legalității ori a ilegalității utilizării limbii maghiare, alături de slovacă, în contactele oficiale cu administrația locală din Sudul Slovaciei. Cîțiva primari maghiari au propus ordonanțe locale pentru a-i face pe cetățenii de etnie maghiară egali cu cetățenii slovaci, în cadrul întîlnirilor oficiale din municipiile lor. Primarii în cauză susțin că ordonanțele au devenit necesare deoarece Legea Limbii Oficiale în Stat a revocat-o pe cea anterioară, care permitea o utilizare oficială parțială a limbii minoritare în localități unde populația minoritară ajunge la un procent de cel puțin 20%. Fragmente dintr-un articol semnat de primarul maghiar al localității Zsitvaudvard/Dvory nad Žitavou, József Száraz, se prezintă astfel:

„Cînd am luat inițiativa [cînd am propus respectiva ordonanță prin care și maghiara poate fi folosită în contactele oficiale ale municipalității], am avut ca scop pur și simplu reflectarea realității circumscrise de viețile noastre, realitate cu care ne-am mulțumit de atîta vreme. Toți indivizii vorbesc în limba pe care o stăpînesc cel mai bine și prin intermediul căreia se pot exprima pe ei înșiși în maniera cea mai inteligibilă posibilă. Am respectat și vom respecta și de acum încolo limba oficială a statului. Toate documentele întocmite de oficialitățile locale, din care fac parte, sînt redactate într-o slovacă standard, cu o ortografie perfectă.

Tot ce-am făcut a fost să reflectăm realitatea. Realitatea în cauză a reprezentat mereu o simbioză perfectă între plante, animale și oameni (slovaci, maghiari, romi și evrei) în cel mai drag nouă colțisor din lume, în orașul nostru natal din sudul Slovaciei.

Pînă acum n-am întîlnit pe nimeni care să fi învățat cîinii să miaune, pisicile să latre, sau care să picteze în albastru minunata iarbă verde de pe malurile Dunării. Vremurile s-au schimbat și multe lucruri sînt extrem de dificil de acomodat. Mulți dintre noi nu sînt capabili să facă față acestor anomalii. Ei sînt nefirești și încearcă să ne provoace să respingem ceva ce pînă azi era considerat de noi ca natural. Pentru persoanele bine-intenționate, iubitoare de pace, nimic nu s-a schimbat, nici măcar acum.

Sper ca nici unul dintre cei care permanent fac declarații despre europenizare, democrație și toleranță să nu îmi pretindă pe viitor să renunț la limba cea mai familiară nouă, la limba noastră maternă pe care o folosesc atunci cînd vorbesc cu părinții mei, cu vecinii sau cu mulți dintre vizitatorii primăriei care vin să-mi ceară sfatul. Sper că nimeni nu are pretenția ca eu să recurg la limba oficială a statului cînd vorbesc cu acești oameni... Ce mi-ar zice ei în acest caz este de netipărit... și asta pe bună dreptate...” (Száraz, 1996)

3.3.2 Legislația lingvistică restrictivă provoacă dislocări culturale și dezrădăcinări sociale

Unul dintre cele mai puternice argumente contra legislației restrictive vizînd impunerea utilizării unei singure limbi este acela că ea poate cauza pierderea identității

unui grup de indivizi. În clasicul său articol, *Blestemul lui Babel*, Haugen (1973/1992: 407) declară următoarele:

„Limba nu e o problemă decît dacă e folosită ca bază a discriminării și, de fapt, așa a fost utilizată de cînd ne amintim. Atît în Suedia, cît și în S.U.A., tendința este legată de o schimbare a limbii, schimbare ce-i vizează pe minoritari pentru că ei trebuie să fie mai deplin integrați în viața națională. Dar acesta este un proces care provoacă dislocări culturale și dezrădăcinare socială, proces care privează minoritățile nu numai de identitatea lor de grup, ci chiar și de demnitatea lor umană.

În lupta sa împotriva consecințelor legislației slovace restrictive, Pál Csáky (1996), un membru maghiar al Parlamentului slovac, a afirmat că:

„A veghea la identitatea noastră a devenit recent o chestiune primordială. Aș putea mai degrabă reformula zicînd că aceasta a redevenit chestiunea primordială. Aș putea de asemenea afirma că e păcat că a devenit o chestiune primordială. Motivul atîtor nuanțe este atacul frontal îndreptat asupra noastră, atac aparținînd celor ce dețin puterea.”

Cînd Csáky formulează în termenii unui „atac frontal asupra minorității maghiare din Slovacia”, el se referă la încercările susținute de a interzice denumirile maghiare de localități și, ca urmare, de a legifera scrierea denumirilor localităților exclusiv în limba slovacă. Asta înseamnă doar denumiri slovace în hărți, în manuale, în ziare, uneori în discursurile crainicilor radio sau TV, dar pînă acum (încă?) nu în interviuri (vezi Zalabai 1995:82). Într-un articol de ziar publicat în 1993, avocatul de etnie maghiară József Gyönyör (1993/1995: 101—2) scria:

„Cred că e imposibil de imaginat că denumirile geografice pot fi învățate exclusiv în slovacă, căci asta ar face ca nume vechi, de origine maghiară, să se scufunde în uitare. Este absolut imposibil de imaginat ca nume [ungurești] cum sînt Csallóköz, Bodrogeköz, Mátyusföld, sau numele munților, dealurilor și cîmpiilor să rămînă necunoscute de către generațiile viitoare. Dacă aceasta s-ar întîmpla, Slovacia și totodată Europa ar fi mai sărace.”

Acest argument demonstrează că legislația lingvistică restrictivă produce dislocări culturale, înstrăinare și pierderea identității, fiind așadar greșită.

3.3.3. Legislația restrictivă face comunicarea ineficientă și generează resentimente

Se poate demonstra că dacă indivizii sînt forțați să folosească limba pe care o stăpînesc mai greu, comunicarea poate să nu fie atît de fructuoasă cum ar fi dacă ei ar fi lăsați să se exprime în limba lor maternă. Un caz extrem, dar deloc neobișnuit este cînd vorbitorilor monolingvi ai L1 li se oferă anumite servicii vitale doar în L2. Trebuind să recurgă la o limbă în detrimentul celeilalte, cînd ambele ar putea fi folosite — acest fapt poate genera resentiment și poate duce la o violare a drepturilor fiecărui om de a se exprima în limba sa maternă. În mod încurajator, nu citesc prea

mult în primul principiu al recente declarații a Linguistic Society of America privind drepturile lingvistice când presupun că motivația ce se ascunde în spatele său poate fi asemănătoare cu ce am afirmat aici. Acest prim principiu din recenta declarație a Societății de Lingvistică Americană susține că:

„Tuturor rezidenților S. U. A. le vor fi garantate cel puțin următoarele drepturi lingvistice:

A. Să se exprime, în particular sau în public, în limba aleasă de ei.” (Buletinul L. S. A., nr. 151, martie 1996)

Orașul Šamorin/Samorja în sudul Slovaciei, într-o recentă ordonanță care stipula egalitatea între limbile maghiară și slovacă în comunicarea oficială în orașul în care cam 70% din cei 12.000 de locuitori sînt etnici maghiari, a aplicat principiul potrivit căruia fiecare trebuie să aibă dreptul de a folosi limba pe care o alege:

„Toți cetățenii și reprezentanții orașului Samorja au dreptul de a utiliza limba în care ei consideră că se pot exprima cel mai bine oral și scris în comunicarea oficială.” (*Új Szó*, 29 ianuarie, 1996, p. 3)

Această ordonanță mandatează staful consiliului orășenesc să folosească în contactele cu cetățenii limba în care aceștia i se adresează.

4. Argumente contrare ce sprijină legislația restrictivă

Căutînd argumente care se deosebesc, în Europa Centrală, de cele din S.U.A., oricine poate identifica: (a) argumente ce par să fie absente din ambele contexte și (b) argumente care, deși aparent similare, în realitate sînt distincte.

4.1. Greșelile trecutului istoric trebuie îndreptate

Deși oricine poate susține că între situația din S.U.A. și cea din Republica Slovacă există asemănări, în sensul că ambele populații majoritare ale respectivelor țări reprezintă majorități considerabile, există deosebiri istorice enorme care demonstrează că realitățile celor două țări sînt extrem de distincte. Ba mai mult, o lungă perioadă din istoria lor, slovacii n-au beneficiat de propria lor țară independentă (vezi, de pildă, Karpát 1993). Slovacia și ceea ce Slovacia înseamnă azi au aparținut regatului ungar și Imperiului multinațional Austro-Ungar pînă în 1920. Mai apoi, timp de peste șapte decade au făcut parte dintr-o federație, alături de cehi. Rivalitățile etnice și tensiunile de intensitate variată fiind o caracteristică a Bazinului Carpatic de-a lungul secolelor, nu ne surprind dese referiri din discursurile politice la „dreptatea istorică” și la rănilor din trecut.

Prima parte a *Justificării* ce însoțește Legea Limbii Oficiale a Statului Slovac din 1995 (SSLL, pp. 12-3) a fost redactată în acest spirit:

„De la finele veacului al 18-lea, limba slovacă a trebuit să reziste la presiunea crescîndă exercitată de limba maghiară.

Maghiarizarea forțată de pe vremea Ungariei istorice, ca și dintre anii 1938-1945, când Ungaria a ocupat o largă porțiune din Sudul Slovaciei, a cauzat răni ce au rămas deschise pînă azi”.

Acest *argument istoric* pare a fi baza rațională a legii vizînd protejarea limbii oficiale în Slovacia, o țară cu o populație ce cuprinde mai mult de 80% slovaci, cam 11% maghiari, precum și comunități mai mici formate din romi, cehi, ruteni, ucrainieni, nemți și polonezi. Cu toate acestea, așa cum Jouko Lindstedt (Helsinki) sublinia într-o discuție purtată prin poșta electronică din 30 aprilie 1996: “Oprimarea limbii slovace în Imperiul Austro-Ungar n-a avut bineînțeles nimic de-a face cu drepturile lingvistice ale actualilor maghiari din Slovacia. Dacă Slovacia crede că da, rezultatul este sortit să fie nesatisfăcător din perspectiva drepturilor fundamentale ale omului.”

În S.U.A. a fost susținută ideea că engleza ar fi atacată de celelalte limbi, dar după cîte știu eu, nimeni nu a invocat nedreptăți istorice suferite de americani drept justificare pentru alegerea englezei ca limbă oficială.

4.2. Stăpînirea perfectă a limbii — condiție esențială de acordare a cetățeniei

Unul dintre principiile de bază ale statului american, unde limba oficială este engleza, susține că:

„Toți candidații la cetățenia S.U.A. vor trebui să-și demonstreze capacitatea de a înțelege, vorbi, citi și scrie engleza elementară precum și cunoașterea elementară a sistemului nostru de guvernare.” (Crawford 1996: 145)

Cînd Legea Limbii Oficiale a Statului Slovac a fost adoptată, în noiembrie 1995, un articol și o scrisoare de la un cititor, publicate în ziarul *The New York Times*, au sugerat ambasadorului slovac la Washington DC „să prezinte în ansamblu legislația slovacă”. Citez, substanțial, primul paragraf din scrisoarea ambasadorului:

„Scopul principal al legii în discuție este de conservare a formei actuale a limbii, țel întîlnit în multe țări europene, cum ar fi Franța, Belgia sau Olanda. *Stăpînirea limbii oficiale a unui stat este o cerință obligatorie în vederea obținerii cetățeniei în toate țările lumii.* [Sublinierea mea, M.K.] Pentru a trăi plenar și pentru o implicare în viața socială și economică a Republicii Slovace, e necesar ca limba slovacă să fie vorbită, ba mai mult: să fie vorbită bine. Cetățenii minoritari au posibilitatea și totodată obligația să-și conserve limba culturii lor originare.” (Lichardus 1995)

Referirea la obținerea cetățeniei din acea declarație pare ciudată din moment ce relativ puține persoane imigrează în Slovacia și cer cetățenie slovacă în aceste zile. Minoritățile naționale și etnice din Republica Slovacă sînt cetățeni ai acestei țări de la Tratatul de la Trianon înapoi (cu excepția anilor 1945-1948, cînd nemții și maghiarii au fost lipsiți de toate drepturile civile, inclusiv de cetățenie; vezi, de exemplu, Janics/Borsody 1982).

Dacă referirea ambasadorului slovac la pretenția de stăpânire a limbii drept condiție esențială în acordarea cetățeniei nu-i vizează doar pe străinii care cer cetățenie slovacă acum, sau o vor face în viitor, atunci avem de-a face cu un argument radical diferit de cel care explica alegerea limbii engleze ca limbă oficială în S.U.A. Americanii afirmă că o persoană trebuie să-și însușească *engleza de bază* dacă dorește să *devină* cetățean al S.U.A. Ambasadorul slovac afirmă că o persoană trebuie să vorbească *bine* slovacă dacă acea persoană *este* cetățean slovac. Dacă americanii ar fi să adopte această orientare logică, ei ar trebui cu siguranță să militeze pentru programe federale care să-i învețe, de pildă, pe toți cetățenii din New Mexico să vorbească engleza corect. Un popor cucerit ar fi astfel învățat în mod forțat să vorbească *bine* limba cuceritorilor.

4.3. „Limba este lege mai presus de orice altă lege”

Legislația care militează pentru adoptarea unei singure limbi oficiale este preocupată, cel puțin în S.U.A., de limba anume pe care un individ o folosește în comunicarea orală și scrisă. După câte știu eu, americanii nu s-au arătat preocupați de implicațiile opțiunii pentru o limbă, adică de *modalitatea* în care un individ ar trebui să o folosească, mai exact: care cuvinte, care expresii sînt adecvate și care nu, cum să fie ele pronunțate... Acest aspect îi deosebește de unele țări din Europa Centrală. Acestea din urmă s-au străduit nu numai să legifereze obligativitatea unei singure limbi oficiale în anumite situații de comunicare, ci și au impus formele lingvistice particulare ce trebuiau folosite.

În anii premergători adoptării, în Slovacia, a Legii privind Registrul Stării Civile (din 1994), s-a desfășurat, printre altele, o dezbatere îndrjrită care viza acordarea sau nu a permisiunii pentru femeile care nu erau de etnie slovacă de a-și ortografia numele în conformitate cu legile și tradițiile limbii lor materne, punctul de divergență constituindu-l obligația impusă de normele ortografice slovace de a adăuga sufixul „-ová” ca terminație a numelor lor. Argumentul adus în cursul dezbaterii a fost că „limba e o lege mai presus de lege” („jazyk je zákon nad zákonom”) adică „legea limbii slovace” care cere folosirea sufixului „-ová” la sfîrșitul numelor feminine trebuie să fie deasupra oricăreia dintre reglementările europene, cum ar fi:

„Fiecare persoană aparținînd unei minorități va avea dreptul să-și folosească atît numele de familie cît și prenumele, așa cum figurează în limba sa maternă, și să ceară recunoașterea lor oficială.” (Recomandarea 1201 din 1993 a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, articolul 7, paragraful 2).

După părerea lui Jernudd, o astfel de încercare, dacă ar fi pusă în practică, ar constitui o violare a drepturilor lingvistice ale oricărui individ. Jernudd (1994:130) a argumentat în mod convingător că „ajustarea forțată a numelor este o metodă de a nega existența unui grup” și „dovedește dorința vizibilă de asimilare a grupurilor etnice prin

pretenția de schimbare a numelor.” Dacă luăm în considerare reportajele din presă (vezi, de pildă Zalabai 1995: 199-201), aflăm că un grup de lingviști slovaci și-au sprijinit guvernul în eforturile de a asimila în mod forțat grupuri etnice.

În acest caz, eforturile de impunere în exclusivitate a limbii slovacă ca limbă oficială au eșuat, căci Consiliul European a luat atitudine și, în consecință, femeile non-slovace au acum dreptul să-și înregistreze numele fără sufixul final *-ová*, dacă o doresc.

Cu toate acestea, există situații recente în cazul cărora proiectul limbii slovacă depășește granițele propriu-zise ale limbii slovacă, iar lingviștii slovaci joacă un rol activ într-un astfel de demers. Poate că exemplul cel mai evident se regăsește în normele ortografiei slovacă (*Pravidlá slovenského pravopisu*), concepute de lingviștii de la Institutul Lingvistic din cadrul Academiei Slovacă de Științe și Definitivitate în 1991. În conformitate cu aceste norme, ortografierea numelor personale inițial scrise cu litere latine este interzisă în limba slovacă, cu o singură excepție. Anumite denumiri istorice maghiare trebuie re-ortografiate, de exemplu Rákóczi — Rákoci și Pálffy — Pálfí. Astfel de reortografieri se impun dacă purtătorul numelui este privit în mod oficial ca aparținând „erei maghiare din istoria Slovaciei”. De vreme ce *William Shakespeare* nu se încadrează aici, numele său nu va fi reortografiat: *Viliam Sekspir* (Vezi Zalabai 1995: 193). După părerea mea, aceasta e o dovadă clară a discriminării lingvistice. Situația este cu atât mai deplorabilă, cu cât normele concepute de lingviștii slovaci și publicate în 1991 vor servi de acum drept bază legală unor măsuri implicite de politică lingvistică, urmare a adoptării Legii Limbii Oficiale în stat din 1995. În conformitate cu Secțiunea 2, Paragraful 2 al acestei legi „forma standard a limbii oficiale a statului e decretată de Ministerul Culturii Republicii Slovacă care va ține cont de propunerile făcute de institutele specializate de lingvistică”. Paragraful următor subliniază că: „nici o formă de interferență în normele limbii oficiale, care nu se aliniază acestor reguli, nu se admite.” În stricta interpretare a acestei legi, dacă o placă comemorativă de pe o clădire conține un text slovac cu nume ungurești ortografiate în maghiară, (de exemplu Pálffy în loc de Pálfy), proprietarul clădirii poate fi amendat de „consultanții lingvistici” ai guvernului slovac. (Vezi: din II Rákóczi Ferencböl — František Rákoci II.?)

5. Divinitatea supremă al gramaticii slovacă

De vreme ce tradiția americană a codificării limbii (și în genere cea anglo-saxonă) este total diferită de tradiția Ungariei, a Slovaciei ori a României (nu există o instituție centrală care să normeze limba engleză), lingviștii americani nu pot juca un rol similar celui jucat de lingviștii slovaci. De pildă, ei nu pot stabili reguli ortografice care să poată deveni o bază legală de implementare a politicilor favorabile legislației lingvistice restrictive, discriminatoare sau nu. Expertiza lor lingvistică nu poate fi folosită de guvern drept „justificare științifică” a legislației restrictive de tipul limba engleză-exclusiv.

Slovacia prezintă caracteristici aparte, iar lingviștii slovaci au un rol total diferit de cel al americanilor. Istoria recentă a Slovaciei a dat naștere unei situații în care promulgarea legislației limbii, poliția lingvistică, este supervizată de lingviști profesioniști. Acest rol semi-legal al lingviștilor a fost clar precizat de ministrul culturii Dušan Slobodník, în iulie 1993. Când guvernul slovac a decis să returneze parlamentului slovac legea privind numele de persoane, ministrul a spus, într-o conferință de presă:

„În nici un caz aceasta nu reprezintă o încălcare a cererii Consiliului Europei (CE) privind libertatea numelor, iar Consiliul Europei, pur și simplu, nu poate să ne impună anumite lucruri.” El a răspuns în acest fel cererii minorității maghiare de a nu fi obligați să adauge sufixul *-ová* (o regulă gramaticală de derivare în limba slovacă pentru formarea numelor de persoane feminine). Limba slovacă acceptă cu ușurință unele elemente din alte limbi. Dar există anumite limite pe care nici o limbă nu le poate depăși și nimeni nu poate exercita presiuni asupra noastră cu orice pretext, a spus Slobodník.

El a adăugat că decizia guvernului slovac se bazează pe necesitatea prezervării principiului gramaticii slovace. Consiliul Europei nu ne poate impune gramatica și asta nu intră în competențele sale. Aceasta ține de competența divinității supreme a gramaticii slovace, L'udovít Štúr Language Institute, a accentuat Slobodník. (FBIS-EEU-93-133)

Ceea ce Slobodník numea „suprema divinitate în privința gramaticii slovace”, reprezentată de Institutul de Lingvistică L'udovít Štúr din cadrul Academiei Slovace de Științe, este cel mai important institut de cercetare a limbii slovace. Lingviștii acestui institut au fost cei care au conceput normele discriminatorii ale ortografiei slovace publicate în 1991. Și tot foștii și actualii directori ai acestui institut se numără printre membrii „Consiliului Central Lingvistic”, înființat în martie 1996, de către guvernul slovac. Ziarul maghiar *Új Szó* relatează în 22 martie 1996 că:

„Ieri, ministrul culturii Ivan Hudec i-a numit pe membrii Consiliului Central de Lingvistică în Bratislava. Aceștia sînt: Ján Dovul'a, Ján Kačala, Milan Majtán, Ivan Masár, Jozef Mistrik, Jozef Mlacek, Simon Ondruš, Mária Pisárčikova, Matej Považaj, Ivan Ripka și Ján Sabol. Intră în atribuțiile lor să ia măsuri pentru mai buna punere în aplicare a legii vizînd protejarea limbii oficiale a statului și să-și exprime opiniile cu privire la propunerile de modificare a formei actuale a limbii oficiale. De asemenea, sarcina lor este de a emite opinii de expert în problemele contencioase privind folosirea limbii oficiale, de a monitoriza activitatea diferitelor comitete de stabilire a terminologiei din cadrul corpurilor administrației publice și de a superviza activitatea unor lingviști consultanți”.

O astfel de cooperare strînsă între corpurile legiuitoare, politicienii și lingviștii academicieni în crearea *practicilor lingvistice* reprezintă probabil mai degrabă o excepție decît o regulă în majoritatea țărilor lumii de azi. Cu toate că o detaliere

minuțioasă a cazului slovac ar putea oferi multora dobîndirea unei perspicacități în aplicarea lingvisticii, aici spațiul limitat nu ne permite decît punctarea fundamentării teoretice a tendinței politicii și legislației lingvistice slovace. Cartea la care ne referim a fost scrisă de un fost director al Institutului Lingvistic L'udovít Stúr, Jan Kačala, (1994) și este intitulată *Slovenčina-vec politická?* (Limba slovacă — o problemă politică?)

În cele ce urmează, voi proceda la o trecere în revistă fugitivă a acestei cărți.

Capitolul V/3 (162-168) are în centrul său „suveranitatea lingvistică”. Printre altele, aflăm că suveranitatea lingvistică e strîns legată de suveranitatea statală și națională. Supremația lingvistică se manifestă atît prin filtrarea aspectelor împrumutate din alte limbi, cît și prin luarea în considerare a modalității în care numele altor țări sînt formate în limbă. Vulnerabilitatea acestei „abordări teoretice” a fost clar demonstrată de primul ministru slovac V. Mečiar, în ianuarie 1966, cînd a încercat să influențeze guvernul Germaniei unificate în alegerea denumirii țării în limba slovacă. Potrivit unui raport recent (OMRI *Daily Digest*, 22 ianuarie 1966), primul ministru slovac „i-a spus ministrului afacerilor externe german, Kinkel, că Germania poate decide singură care să fie denumirea oficială a țării în limba slovacă, potolind astfel o dispută care bloca semnarea mai multor tratate bilaterale. Guvernul lui Mečiar insistase inițial asupra numelui adoptat în timpul Războiului Rece: Republica Federală Germană, dar denumirea preferată de Germania a fost: Republica Federală a Germaniei.”

În opinia lui Kačala, suveranitatea națională și lingvistică presupune de asemenea posibilitatea ca o națiune să decidă cu responsabilitate atunci cînd soluționarea problemelor legate de situația și folosirea limbii naționale reclamă o legislație lingvistică.

Capitolul V/5 (172-176) discută noțiunea de limbă literară și implicațiile ei politice, oferind o bază solidă pentru conturarea preambulului la Legea privind Limba Oficială a Statului din 1995, unde limba slovacă este denumită „cea mai valoroasă piesă a moștenirii culturale și expresie a suveranității Republicii Slovace și un mijloc general valabil de comunicare pentru cetățenii săi, care le garantează libertatea și egalitatea în drepturi pe teritoriul Republicii Slovace.”

Capitolul V/7 (178-185) oferă o bază istorică legii din 1995. Cea dintîi schiță a unei legi privind limba oficială slovacă a fost publicată de către directorul de atunci al Institutului Stur, în cotidianul *Pravda*, la 8 mai 1968. Nevoia unei legislații lingvistice, susține Kačala, a fost îndeosebi resimțită nu numai de către lingviști, ci și de către vorbitorii obișnuți ai limbii slovace, mai ales cei care s-au simțit amenințați în însăși identitatea lor de slovaci. Ni se spune că în amestecul etnic (maghiari și slovaci) regiunile slovace sînt supuse discriminării și presiunilor asimilaționiste. De aceea este nevoie de o legislație care să îi protejeze pe slovaci în propria lor țară, împotriva presiunilor lingvistice externe și interne.

Afirmația conform căreia slovacii sînt asimilați într-un proces forțat de maghiarizare, în sudul Slovaciei de astăzi, servește mai degrabă ca fundament ideologic al Legii din 1995, dar nu a beneficiat niciodată de cercetări serioase și substanțiale. De fapt, numărul maghiarilor ce locuiesc în Slovacia a scăzut de la 650.600 (21,7%) în 1921 la 566.700 (10,8%) în 1991 (vezi Plichtová 1993: 18). Dar, exact la fel cum se prezintă lucrurile în dezbaterile pe marginea opțiunii exclusive pentru limba engleză, tot așa, în discursurile politice ale slovacilor referitoare la problema limbii, *faptele nu contează*.

6. De unde toate aceste similitudini?

Există asemănări frapante între argumentele care susțin engleza-exclusiv și cele care susțin slovacă-exclusiv [“numai limba X”]. Reprezentanții ai englezei americane și unii dintre proiectanții Legii Limbii Oficiale Slovace din 1995 au avut chiar unele contacte directe. Singurul ziar maghiar publicat în Slovacia, *Új Szó*, relatează, pe data de 5 octombrie 1995, că o delegație americană a vizitat Slovacia pentru a-i întâlni pe autorii proiectului de lege și pe membrii opoziției maghiare din parlamentul slovac. Potrivit știrii din ziar, președintele delegației, Mauro Mujica, a încercat să-și convingă ascultătorii că în Statele Unite: „performanța academică a elevilor care beneficiază de programe educaționale bilingve este săracă; astfel de copii sînt înlăturați de competiția socială și sînt sortiți să rămîna în gheto-uri.”

Delegația engleză din America a fost capabilă să convingă cel puțin un membru maghiar din parlamentul slovac de faptul că: „organizația pe care o reprezintă U.S. English a fost înființată în special pentru a-i ajuta pe imigranții porniți spre America” (pentru detalii, vezi Kontra, 1995/1996).

Nu mult după vizita acestei delegații în Slovacia, *Justificarea* atașată proiectului de lege înaintat Consiliului Național Slovac în 24 octombrie 1995 conținea următorul text: În conceperea proiectului acestei legi a limbii de stat, am ținut cont de reglementările avînd forță de lege în mai multe țări europene, în special în Franța, Lituania, Belgia și Olanda.

Următoarea informație, provenind din S.U.A., este esențială:

Tobi Roth, congressman republican, a înaintat Congresului un proiect de lege care punea în discuție oportunitatea desemnării limbii engleze ca limbă oficială în SUA. Legea avea în vedere educația simultană terminală bilingvă în școlile elementare și secundare ca și problemele privind alegerea educației multilingve. În opinia sa, procedurile privind obținerea cetățeniei americane trebuiau să se desfășoare în engleză. Propunerea avea deja un număr de 150 de susținători și urma să fie dezbătută și votată în liniște pînă la [mai bine zis, votată în timpul acestui an, M.K.] sfîrșitul anului. Pe lîngă faptul că engleza este proclamată limbă oficială în stat, proiectul de lege declară de asemenea că limba engleză este forma preferată de contact [mai bine zis: în comunicare, M.K.] dintre cetățenii SUA, fapt care va fi

sprijinit de guvern. Relațiile de serviciu cu cetățenii [mai bine zis: comunicarea de serviciu cu cetățenii, M.K.] se vor desfășura tot în limba engleză. Cetățenii au obligația să învețe să scrie, să citească și să vorbească în engleză, fiecare după posibilitățile sale fizice și intelectuale. Instituțiile care se ocupă de naturalizare vor cere candidaților la cetățenie un nivel standard de însușire a limbii engleze. [sic, M.K.] (Legea Limbii Oficiale a Statului Slovac și Minoritățile, 14).

Cu toate acestea, apropierea și referirile la engleza-exclusivă [English-Only] nu trebuie să sugereze faptul că Legea 101, trecută prin Adunarea Națională a Quebecului, a putut să furnizeze unele idei în schițarea legii slovace din 1995. Asemănările dintre cele două legi sînt deseori izbitoare, în ciuda enormelor diferențe dintre istoria și relațiile dintre francofonii din Quebec (o majoritate în provincia Quebec în 1977 și o minoritate în Canada) și slovacii din Slovacia (o majoritate impresionantă într-un stat național).

Concluzii

Legislația restrictivă vizînd alegerea limbii oficiale într-un stat și drepturile fiecărui om de a se exprima în limba maternă ău ajuns în centrul atenției forurilor internaționale. Așa cum se întîmplă de prea multe ori, informația care nu este ușor accesibilă în engleză sau în altă limbă de circulație internațională este frecvent ignorată. În acest studiu, am încercat să prezint golurile de informație din discursurile internaționale concentrate pe drepturile lingvistice, comparînd cîteva argumente în favoarea alegerii unei singure limbi oficiale în SUA și în Europa Centrală. Am încercat să identific cîteva dintre virtualele capcane ale unei comparații de acest fel între argumentele pro drepturi lingvistice și legislația diferitelor țări și culturi. Totodată îmi exprim convingerea că e absolut necesară o extindere a preocupării internaționale, preocupare care să vizeze în principal drepturile de exprimare în limba maternă, pe de o parte, și drepturile lingvistice fundamentale, pe de altă parte.

Adendă (ianuarie 2001)

Acest studiu se bazează pe discursul meu ținut la University of Illinois at Urbana-Champaign (SUA), în martie 1996, și a apărut în volum în 1998. În cei cinci ani care au trecut de atunci au avut loc mai multe schimbări în politica lingvistică, evenimente care — deși nu au devalidat esența studiului —, trebuie luate în considerare.

Azi știm că poliția lingvistică, menită să implementeze Legea din 1995 a limbii de stat din Slovacia, nu a fost în realitate pusă în funcțiune de către guvernul slovac. Ca urmare a alegerilor din septembrie 1998, guvernul lui V. Mečiar a căzut și a ajuns la putere un nou guvern de coaliție al cărui membru este și Partidul Coaliției Maghiare. După schimbarea de guvern, relațiile slovaco-maghiare s-au detensionat în mod considerabil. La 10 iulie 1999 parlamentul slovac a aprobat

Legea nr. 184 din 1999 cu privire la folosirea limbilor minoritare în relațiile cu autoritățile, care a lărgit oarecum drepturile lingvistice ale minorității maghiare.

Doresc să atrag atenția cititorilor și asupra noilor apariții în domeniul drepturilor lingvistice, în primul rând asupra revistei care se preocupă integral de drepturile lingvistice ale minorităților naționale, *International Journal on Minority and Group Rights*, anul VI, nr. 3 (Kluwer Law International, 1999), în al doilea rând asupra volumului Kontra, Miklós, Robert Phillipson, Tove Skutnabb-Kangas, Tibor Váradi, red., *Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights* (Budapest: Central European University Press, 1999). □

Traducere de Ioana-Maria Cistelecan

*

Miklós KONTRA, profesor la Universitatea József Attila, Departamentul de Filologie și Lingvistică Aplicată Seghedin, autor a numeroase cărți, studii și articole de referință, printre care: „Don't Speak Hungarian in Public!” — *A Documentation and Analysis of Folk Linguistic Rights*”, „Nyelvementés vagy nyelvárulás? Vita a kisebbségi magyar nyelvhasználatról”, „On the right to use the Language of One's Choice in Slovakia”.

Miklós KONTRA, **Language Rights Arguments in Central Europe and the USA: How Similar are They?**, preluat cu permisiunea autorului.

Ordonanța nr. 137 din 31 august 2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare

În temeiul prevederilor art. 107⁷ alin. (1) și (3) din Constituția României și ale art. 1 lit. S pct. 2 din Legea nr. 125/2000 privind abilitarea Guvernului de a emite ordonanțe,

Guvernul României adoptă prezenta ordonanță.

CAPITOLUL I

Principii și definiții

Art. 1. - (1) În România, ca stat de drept, democratic și social, demnitatea omului, drepturile și libertățile cetățenilor, libera dezvoltare a personalității umane reprezintă valori supreme și sînt garantate.

(2) Principiul egalității între cetățeni, excluderea privilegiilor și discriminării sînt garantate în special în exercitarea următoarelor drepturi:

a) dreptul la un tratament egal în fața instanțelor judecătorești și a oricărui alt organ jurisdicțional;

b) dreptul la securitatea persoanei și la obținerea protecției statului împotriva violențelor sau maltratărilor din partea oricărui individ, grup sau instituție;

c) drepturile politice, și anume drepturile electorale, dreptul de a participa la viața publică și de a avea acces la funcții publice;

d) alte drepturi civile, în special:

(i) dreptul la libera circulație și la alegerea reședinței;

(ii) dreptul de a părăsi țara și de a se întoarce în țară;

(iii) dreptul de a obține cetățenia română;

(iv) dreptul de a se căsători și de a-și alege partenerul;

(v) dreptul de proprietate;

(vi) dreptul de moștenire;

(vii) dreptul la libertatea de gândire, conștiință și religie;

(viii) dreptul la libertatea de opinie și de exprimare;

(ix) dreptul la libertatea de întrunire și de asociere pașnică;

e) drepturile economice, sociale și culturale, în special:

(i) dreptul la muncă, la libera alegere a ocupației, la condiții de muncă echitabile și satisfăcătoare, la protecția împotriva șomajului, la un salariu egal pentru muncă egală, la o remunerație echitabilă și satisfăcătoare.

(ii) dreptul de a înființa sindicate și de a se afilia unor sindicate;

(iii) dreptul la locuință;

(iv) dreptul la sănătate, la îngrijire medicală, la securitate socială și la servicii sociale;

(v) dreptul la educație și la pregătire profesională;

(vi) dreptul de a lua parte, în condiții de egalitate, la activități culturale;

f) dreptul de acces la toate locurile și serviciile destinate folosinței publice.

(3) Orice persoană juridică sau fizică are obligația să respecte principiile egalității și nediscriminării.

Art. 2. - (1) În prezenta ordonanță, prin discriminare se înțelege orice deosebire, excludere, restricție sau preferință, pe bază de rasă, naționalitate, etnie, limbă, religie, categorie socială, convingeri, sex sau orientare sexuală, apartenență la o categorie defavorizată sau orice alt criteriu care are ca scop sau efect restrângerea sau înlăturarea recunoașterii, folosinței sau exercitării, în condiții de egalitate, a drepturilor omului și a libertăților fundamentale sau a drepturilor recunoscute de lege, în domeniul politic, economic, social și cultural sau în orice alte domenii ale vieții publice.

(2) Orice comportament activ sau pasiv care, prin efectele pe care le generează, favorizează sau defavorizează nejustificat ori supune unui tratament injust sau degradant o persoană, un grup de persoane sau o comunitate, față de alte persoane, grupuri de persoane sau comunități, atrage răspunderea contravențională conform prezentei ordonanțe, dacă nu intră sub incidența legii penale.

(3) Dispozițiile sau, după caz, reglementările unei persoane fizice sau juridice, care generează efectele enunțate în alin. (2), antrenează răspunderea contravențională a persoanei fizice sau juridice, dacă nu intră sub incidența legii penale.

(4) Măsurile luate de autoritățile publice sau de persoanele juridice de drept privat în favoarea unei persoane, unui grup de persoane sau a unei comunități, vizînd asigurarea dezvoltării lor firești și realizarea efectivă a egalității de șanse a acestora în raport cu celelalte persoane, grupuri de persoane sau comunități, precum și măsurile pozitive ce vizează protecția grupurilor defavorizate nu constituie discriminare în sensul prezentei ordonanțe.

(5) În înțelesul prezentei ordonanțe eliminarea tuturor formelor de discriminare se realizează prin:

a) instituirea unor acțiuni afirmative sau a unor măsuri speciale pentru persoanele și grupurile de persoane aparținînd minorităților naționale, pentru comunitățile minorităților naționale, respectiv în vederea protecției grupurilor defavorizate, atunci cînd acestea nu se bucură de egalitatea șanselor;

b) sancționarea comportamentului discriminatoriu prevăzut în dispozițiile alin. (2) și (3).

Art. 3. - Dispozițiile prezentei ordonanțe se aplică tuturor persoanelor fizice sau juridice, publice sau private, precum și instituțiilor publice cu atribuții în ceea ce privește:

a) condițiile de încadrare în muncă, criteriile și condițiile de recrutare și selectare, criteriile pentru realizarea promovării, accesul la toate formele și nivelurile de orientare profesională, de formare profesională și de perfecționare profesională;

b) protecția socială și securitatea socială;

c) serviciile publice sau alte servicii, accesul la bunuri și facilități;

d) sistemul educațional;

e) asigurarea libertății de circulație;

f) asigurarea liniștii și ordinii publice.

Art. 4. - În înțelesul prezentei ordonanțe, categorie defavorizată este acea categorie de persoane care fie se află pe o poziție de inegalitate în raport cu majoritatea cetățenilor datorită originii sociale ori unui handicap, fie se confruntă cu un comportament de respingere și marginalizare datorită unor cauze specifice cum ar fi o boală cronică necontagioasă ori infecția HIV, statutul de refugiat sau azilant.

CAPITOLUL II

Dispoziții speciale

Secțiunea I

Egalitatea în activitatea economică și în materie de angajare și profesie

Art. 5. - Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, condițio-

narea participării la o activitate economică a unei persoane ori a alegerii sau exercitării libere a unei profesii de apartenența acesteia la o rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială, respectiv de convingerile, sexul sau orientarea sexuală, de vîrsta sau de apartenența acesteia la o categorie defavorizată.

Art. 6. - Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, discriminarea unei persoane pe motiv că aparține unei rase, naționalități, etnii, religii, categorii sociale sau unei categorii defavorizate, respectiv datorită convingerilor, vîrstei, sexului sau orientării sexuale a acesteia, într-un raport de muncă și protecție socială, manifestată în următoarele domenii:

a) încheierea, suspendarea, modificarea sau încetarea raportului de muncă;

b) stabilirea și modificarea atribuțiilor de serviciu, locului de muncă sau a salariului;

c) acordarea drepturilor sociale, altele decît cele ce reprezintă salariul;

d) formarea, perfecționarea, reconversia și promovarea profesională;

e) aplicarea măsurilor disciplinare;

f) dreptul de aderare la sindicat și accesul la facilitățile acordate de acesta;

g) orice alte condiții de prestare a muncii, potrivit legislației în vigoare.

Art. 7. - (1) Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, refuzul unei persoane fizice sau juridice de a angaja în muncă o persoană pe motiv că aceasta aparține unei rase, naționalități, etnii, religii, categorii sociale sau categorii defavorizate ori datorită

convingerilor, vârstei, sexului sau orientării sexuale a acesteia.

(2) Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, condiționarea ocupării unui post, prin anunț sau concurs lansat de angajator sau de reprezentantul acestuia, de apartenența la o rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau categorie defavorizată, de vîrsta, de sexul sau orientarea sexuală, respectiv de convingerile candidaților, cu excepția situației prevăzute la art. 2 alin. (4).

(3) Persoanele fizice și juridice cu atribuții în medierea și repartizarea în muncă vor aplica un tratament egal tuturor celor aflați în căutarea unui loc de muncă, vor asigura tuturor persoanelor aflate în căutarea unui loc de muncă accesul liber și egal la consultarea cererii și ofertei de pe piața muncii, la consultanță cu privire la posibilitățile de ocupare a unui loc de muncă și de obținere a unei calificări, și vor refuza sprijinirea cererilor discriminatorii ale angajatorilor. Angajatorii vor asigura confidențialitatea datelor privitoare la rasa, naționalitatea, etnia, religia, sexul, orientarea sexuală sau a altor date cu caracter privat care privesc persoanele aflate în căutarea unui loc de muncă.

Art. 8. - Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, discriminarea angajaților de către angajatori în raport cu prestațiile sociale pe care le acordă acestora, datorită apartenenței angajaților la o rasă, naționalitate, comunități lingvistice, origine etnică, religie, categorie socială sau categorie defavorizată ori datorată vârstei, sexului,

orientării sexuale sau convingerilor acestora.

Art. 9. - Prevederile art. 5-8 nu pot fi interpretate în sensul restrîngerii dreptului angajatorului de a refuza angajarea unei persoane care nu corespunde cerințelor și standardelor uzuale în domeniul respectiv, atîta timp cît refuzul nu constituie un act de discriminare în sensul prezentei ordonanțe.

Secțiunea a II-a

Accesul la serviciile publice administrative și juridice, de sănătate, la alte servicii, bunuri și facilități

Art. 10. - Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, refuzarea asigurării serviciilor publice administrative și juridice, pentru o persoană fizică, un grup de persoane sau o persoană juridică, datorită apartenenței acesteia/ acestuia ori a persoanelor care administrează persoana juridică la o rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau o categorie defavorizată, respectiv datorită convingerilor, vârstei, sexului sau orientării sexuale a persoanelor în cauză, dacă fapta nu intră sub incidența legii penale.

Art. 11. - Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, refuzarea accesului unei persoane sau al unui grup de persoane la serviciile de sănătate publică - alegerea medicului de familie, asistența medicală, asigurările de sănătate, serviciile de urgență sau alte servicii de sănătate -, datorită apartenenței acesteia/ acestuia la o rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau

la o categorie defavorizată, respectiv datorită convingerilor, vârstei, sexului sau orientării sexuale a persoanelor în cauză.

Art. 12. - Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, refuzul de a vinde sau de a închiria un teren sau un imobil cu destinație de locuință, de a acorda un credit bancar sau de a încheia orice alt tip de contract cu o persoană sau un grup de persoane, datorită apartenenței acesteia/acestuia la o rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată, respectiv datorită convingerilor, vârstei, sexului sau orientării sexuale a persoanelor în cauză.

Art. 13. - Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, refuzarea accesului unei persoane sau al unui grup de persoane la serviciile oferite de hoteluri, teatre, cinematografe, biblioteci, magazine, restaurante, baruri, discoteci sau orice alți prestatori de servicii, indiferent dacă sînt în proprietate privată sau publică, ori de companiile de transport în comun - prin avion, vapor, tren, metrou, autobuz, troleibuz, tramvai, taxi sau prin alte mijloace -, datorită apartenenței acesteia/acestuia la o rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată, respectiv datorită convingerilor, vârstei, sexului sau orientării sexuale a persoanelor în cauză.

Art. 14. - Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, refuzarea acordării pentru o persoană sau pentru un grup de persoane a unor drepturi sau facilități, datorită apartenenței acesteia/

acestuia la o rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată, respectiv datorită convingerilor, vârstei, sexului sau orientării sexuale a persoanelor în cauză.

Secțiunea a III-a

Accesul la educație

Art. 15. - (1) Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, refuzarea accesului unei persoane sau al unui grup de persoane la sistemul de educație de stat sau privat, la orice formă, grad și nivel, datorită apartenenței acesteia/acestuia la o rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată, respectiv datorită convingerilor, vârstei, sexului sau orientării sexuale a persoanelor în cauză.

(2) Prevederile alineatului precedent se aplică tuturor fazelor sau la etapelor din sistemul educațional, inclusiv la admiterea sau la înscrierea în unitățile ori instituțiile de învățămînt și la evaluarea ori examinarea cunoștințelor.

(3) Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, solicitarea unor declarații doveditoare a apartenenței acelei persoane sau acelu grup la etnia respectivă, care să condiționeze accesul unei persoane sau al unui grup de persoane la educație în limba maternă. Excepție face situația în care în învățămîntul liceal și universitar candidații concurează pe locuri special acordate pentru o anumită minoritate și se impune dovedirea, printr-un act din partea unei organizații legal constituite a minorității respective, a apartenenței la această minoritate.

(4) Prevederile alin. (1), (2) și (3) nu pot fi interpretate în sensul restrîngerii dreptului unității ori instituției de învățămînt de a refuza înscrierea sau admiterea unei persoane ale cărei cunoștințe și/sau rezultate anterioare nu corespund standardelor sau condițiilor de înscriere cerute pentru accesul în instituția respectivă, atît timp cît refuzul nu este determinat de apartenența persoanei în cauză la o rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată, respectiv datorită convingerilor, vîrstei, sexului sau orientării sexuale a acesteia.

(5) Prevederile alin. (1) și (2) nu pot fi interpretate în sensul restrîngerii dreptului unității ori instituției de învățămînt pentru pregătirea personalului de cult de a refuza înscrierea unei persoane al cărei statut confesional nu corespunde condițiilor stabilite pentru accesul în instituția respectivă.

(6) Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, orice îngrădiri pe criterii de apartenență la o rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată în procesul de înființare și de acreditare a instituțiilor de învățămînt înființate în cadrul legislativ în vigoare.

Secțiunea a IV-a

Libertatea de circulație, dreptul la libera alegere a domiciliului și accesul în locurile publice

Art. 16. - (1) Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, orice acțiuni constînd în amenințări, constrîngerii, folosirea forței sau orice

alte mijloace de asimilare, strămutare sau colonizare de persoane, în scopul modificării compoziției etnice, rasiale sau sociale a unei zone a țării sau a unei localități.

(2) Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, orice comportament constînd în determinarea părăsirii domiciliului, în deportare sau în îngreunarea condițiilor de viață și de trai cu scopul de a se ajunge la renunțarea la domiciliul tradițional al unei persoane sau al unui grup de persoane aparținînd unei rase, naționalități, etnii sau religii, respectiv al unei comunități, fără acordul acestora. Constituie o încălcare a prevederilor prezentei ordonanțe atît obligarea unui grup de persoane aparținînd unei minorități naționale de a părăsi localitatea, aria sau zonele în care locuiește, cît și obligarea unui grup de persoane aparținînd majorității de a se stabili în localități, arii sau zone locuite de o populație aparținînd minorităților naționale.

Art. 17. - (1) Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, orice comportament care are ca scop mutarea sau alungarea unei persoane sau a unui grup de persoane dintr-un cartier sau dintr-un imobil, datorită apartenenței acesteia/acestui la o rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată, respectiv datorită convingerilor, vîrstei, sexului sau orientării sexuale a persoanelor în cauză.

(2) Prevederea alin. (1) nu poate fi interpretată în sensul restrîngerii dreptului autorităților de punere în aplicare

a planurilor de sistematizare și amenajare a teritoriului, atît timp cît mutarea se face în condițiile legii, iar măsura luată nu este determinată de apartenența persoanei sau grupului de persoane în cauză la o rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o categorie defavorizată, respectiv datorită convingerilor, vârstei, sexului sau orientării sexuale a acesteia/acestora.

Art. 18. - Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, interzicerea accesului unei persoane sau al unui grup de persoane în locurile publice, datorită apartenenței acesteia/acestui la o rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau la o altă categorie defavorizată, respectiv datorită convingerilor, vârstei, sexului sau orientării sexuale a persoanelor în cauză.

Secțiunea a V-a

Dreptul la demnitatea personală

Art. 19. - Constituie contravenție, conform prezentei ordonanțe, dacă fapta nu intră sub incidența legii penale, orice comportament manifestat în public, avînd caracter de propagandă naționalist-șovină, de instigare la ură rasială sau națională, ori acel comportament care are ca scop sau vizează atingerea demnității sau crearea unei atmosfere intimidante, ostile, degradante, umilitoare sau ofensatoare, îndreptat împotriva unei persoane, unui grup de persoane sau unei comunități și legat de apartenența acesteia/acestui la o rasă, naționalitate, etnie, religie, categorie socială sau categorie defavorizată, ori de convingerile, sexul sau orientarea sexuală a acestuia/acesteia.

CAPITOLUL III

Sancțiuni

Art. 20. - (1) Contravențiile prevăzute la art. 5-8, 10-14, art. 15 alin. (1), (2), (3), (6), art. 16, art. 17 alin. (1), art. 18 și 19 din prezenta ordonanță se sancționează cu amendă între 500.000 lei și 10.000.000 lei, dacă discriminarea vizează o persoană fizică, respectiv cu amendă între 1.000.000 lei și 20.000.000 lei, dacă discriminarea vizează un grup de persoane sau o comunitate.

(2) Sancțiunile se aplică și persoanelor juridice.

(3) Constatarea și sancționarea contravențiilor prevăzute la cap. II din prezenta ordonanță se fac de către membrii Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării. Dispozițiile Legii nr. 32/1968 privind stabilirea și sancționarea contravențiilor, cu modificările și completările ulterioare, se aplică în mod corespunzător.

(4) Actualizarea cuantumului amenzilor prevăzute în prezenta ordonanță se va face în conformitate cu prevederile art. 7 din Legea nr. 32/1968 privind stabilirea și sancționarea contravențiilor, cu modificările și completările ulterioare.

Art. 21. - (1) În toate cazurile de discriminare prevăzute în prezenta ordonanță persoanele discriminate au dreptul să pretindă despăgubiri proporțional cu prejudiciul suferit, precum și restabilirea situației anterioare discriminării sau anularea situației create prin discriminare, potrivit dreptului comun.

(2) Cererea de despăgubire este scutită de taxă judiciară de timbru.

(3) La cerere, instanța poate dispune retragerea, de către autoritățile emi-

tente, a autorizației de funcționare a persoanelor juridice care, printr-o acțiune discriminatorie, cauzează un prejudiciu semnificativ sau care, deși cauzează un prejudiciu redus, încalcă în mod repetat prevederile prezentei ordonanțe.

Art. 22. - (1) Organizațiile neguvernamentale care au ca scop protecția drepturilor omului au calitate procesuală activă în cazul în care discriminarea se manifestă în domeniul lor de activitate și aduce atingere unei comunități sau unui grup de persoane.

(2) Organizațiile prevăzute la alin. (1) au calitate procesuală activă și în cazul în care discriminarea aduce atingere unei persoane fizice, dacă aceasta din urmă mandatează organizația în acest sens.

CAPITOLUL IV

Dispoziții finale

Art. 23. - (1) În termen de 60 de zile de la data publicării prezentei ordonanțe în Monitorul Oficial al României, Partea I, se constituie Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării, organ de specialitate al administrației publice centrale, în subordinea Guvernului.

(2) Structura organizatorică și celelalte atribuții ale Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării vor fi reglementate prin hotărâre a Guvernului.

Art. 24. - Prezenta ordonanță intră în vigoare în termen de 60 de zile de la data publicării ei în Monitorul Oficial al României, Partea I. □

PRIM-MINISTRU
MUGUR CONSTANTIN ISĂRESCU

Contrasemnează:
Ministru delegat pe lângă primul-ministru pentru minoritățile naționale,
Eckstein Kovács Péter

Ministrul muncii și protecției sociale,
Smaranda Dobrescu

Ministru de stat, ministrul sănătății,
Hajdú Gábor

p. Ministrul educației naționale
Adrian Miroiu, secretar de stat

Ministrul finanțelor,
Decebal Traian Remeș

p. Ministrul funcției publice,
Ioan Onisei, secretar de stat

București, 31 august 2000.

*Monitorul Oficial nr. 431
din 2 septembrie 2000*

Protocolul nr. 12 al Convenției pentru apărarea drepturilor omului și libertăților a fundamentale

Statele membre ale Consiliului Europei, semnatare ale prezentului Protocol,

Luând în considerare principiul fundamental în virtutea căruia toate persoanele sunt egale în fața legii și au dreptul la o protecție egală din partea legii,

Hotărâte să ia noi măsuri pentru promovarea egalității tuturor persoanelor prin garantarea colectivă a unei interziceri generale a discriminării, prin intermediul Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale, semnată la Roma la 4 noiembrie 1950 (denumită în continuare „Convenția”),

Reafirmând că principiul nediscriminării nu împiedică statele părți să ia măsuri pentru promovarea unei egalități depline și efective, cu condiția existenței unei justificări obiective și rezonabile a acestor măsuri,

Au convenit asupra celor ce urmează:

Articolul 1 - Interzicerea generală a discriminării

1. Exercițarea oricărui drept prevăzut de lege trebuie să fie asigurată fără nici o discriminare bazată, în special, pe sex, rasă, culoare, limbă, religie, opinii politice sau orice alte opinii, origine națională sau socială, apartenența la o minoritate națională, avere, naștere sau oricare altă situație.

2. Nimeni nu va fi discriminat de o autoritate publică pe baza oricăruia dintre motivele menționate în paragraful 1.

Articolul 2 - Aplicarea teritorială

3. Orice stat poate, la data semnării sau depunerii instrumentului său de ratificare, acceptare sau aprobare, să indice teritoriul sau teritoriile cărora li se va aplica prezentul Protocol.

4. Orice stat poate, la orice dată ulterioară, printr-o declarație adresată Secretarului General al Consiliului Europei, să extindă aplicarea prezentului Protocol asupra oricărui alt teritoriu

indicat în declarație. Protocolul va intra în vigoare, în ceea ce privește acest teritoriu, în prima zi a lunii care urmează după expirarea perioadei de trei luni de la data primirii declarației de către Secretarul General.

5. Orice declarație făcută în temeiul celor două paragrafe precedente poate fi retrasă sau modificată, în ceea ce privește orice teritoriu indicat în declarație, printr-o notifi care adresată Secretarului General. Retrager ea sau modificarea va produce efecte în prima zi a lunii care urmează după expirarea perioadei de trei luni de la data primirii acestei notificări de către Secretarul General.

6. O declarație făcută conform prezentului articol va fi considerată ca fiind făcută conform paragrafului 1 al articolu lui 56 din Convenție.

7. Orice stat care a făcut o declarație conform paragrafului 1 sau 2 al pre zentului articol poate ulterior, în orice moment, să declare, referitor la unul sau mai multe dintre teritoriile vizate în declarație că acceptă competența Curții de a primi cererile persoanelor fizice, organizațiilor neguvernamentale sau grupurilor de particulari, în conformitate cu articolului 34 al Convenției, referitoare la articolul 1 al prezentului Protocol.

Articolul 3 – Raportarea la Convenție

Statele părți consideră articolele 1 și 2 ale prezentului Protocol ca articole adiționale la Convenție și toate dispozițiile Convenției vor fi aplicate în mod corespunzător.

Articolul 4 – Semnarea și ratificarea

Prezentul Protocol va fi deschis spre semnare statelor membre ale Consiliului Europei care au semnat Convenția. El va

fi supus ratificării, acceptării sau apro bării. Un stat membru al Consiliului Europei nu poate ratifica, accepta sau aproba prezentul Protocol fără a ratifica în prealabil sau simultan Convenția. Instrumentele de ratificare, acceptare sau aprobare vor fi depuse la Secretarul Gen eral al Consiliului Europei.

Articolul 5 - Intrarea în vigoare

8. Prezentul Protocol va intra în vigoare în prima zi a lunii care urmează după expirarea perioadei de trei luni de la data la care zece state membre ale Consi liului Europei își vor fi exprimat consimțămîntul de a fi legate prin prezentul Proto col, conform prevederilor articolului 4.

9. Pentru orice stat membru care își va exprima ulterior consimțământul de a fi legat prin prezentul Protocol, acesta va intra în vigoare în prima zi a lunii care urmează după expirarea perioadei de trei luni de la data depunerii instrumentelor de ratificare, acceptare sau aprobare.

Articolul 6 – Funcțiile depozitarului

Secretarul General al Consiliului Europei va notifica tuturor statelor mem bre ale Consiliului Europei:

- a. orice semnare;
- b. depunerea oricărui instrument de ratificare, acceptare sau aprobare;
- c. orice dată de intrare în vigoare a pre zentului Protocol conform articolelor 2 și 5;
- d. orice alt act, notificare sau comunicare avînd legătură cu prezentul Protocol.

În considerarea celor de mai sus, subsemnații, avînd depline puteri în acest scop, au semnat prezentul Protocol. □

*Încheiat la Roma,
la data de 4 noiembrie 2000*

Raport explicativ la Protocolul nr. 12 al Convenției pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale

Introducere

1. Articolul 1 al Declarației universale a drepturilor omului proclamă: „Toate ființele umane se nasc libere și egale în demnitate și drepturi”. Principiul general al egalității și nediscriminării constituie un element fundamental al dreptului internațional în materie de drepturile omului. El a fost afirmat ca atare în articolul 7 al Declarației universale a drepturilor omului, articolul 26 al Pactului internațional relativ la drepturile civile și politice și în prevederile similare ale altor instrumente internaționale din domeniul drepturilor omului. În această privință, prevederea relevantă a Convenției europene a drepturilor omului (CEDO) o reprezintă articolul 14. Totuși, protecția oferită de articolul 14 al Convenției privind egalitatea și nediscriminarea este limitată în comparație cu prevederile altor instrumente internaționale. Motivul principal constă în faptul că articolul 14, spre deosebire de

dispozițiile altor instrumente internaționale, nu enunță o interdicție distinctă a discriminării, deoarece el nu o interzice decât în ceea ce privește „exercitarea drepturilor și libertăților” definite în Convenție. Din 1950, anumite garanții specifice privind numai egalitatea dintre soți au fost enunțate în articolul 5 al Protocolului nr. 7 la CEDO.

2. Din 1960 și până în prezent, Adunarea Parlamentară și comitete interguvernamentale competente de experți ale Consiliului Europei au propus sau studiat variate modalități de asigurare a unor garanții suplimentare în domeniul egalității și nediscriminării. Un nou impuls a fost dat de lucrările desfășurate în ultimii ani în domeniul egalității între femei și bărbați și al luptei împotriva rasismului și intoleranței. Comisia europeană împotriva rasismului și intoleranței (ECRI), Comitetul permanent pentru egalitatea între femei și bărbați (CDEG) și Comitetul permanent

pentru drepturile omului (CDDH) au examinat activ posibilitatea întăririi garanțiilor CEDO în aceste două domenii.

3. Participanții la cel de-al 7-lea Colocviu internațional privind Convenția europeană a drepturilor omului (Copenhaga, Oslo și Lund, 30 mai – 2 iunie 1990) au afirmat că principiile egalității și nediscriminării sunt elemente esențiale ale dreptului internațional în materie de drepturile omului. În ce privește extinderea protecției oferite de articolul 14 al Convenției peste limita menționată mai sus (a se vedea paragraful 1 de mai sus) prin dezvoltarea jurisprudenței de la Strasbourg, participanții au recunoscut că existau, din acest punct de vedere, puține posibilități de dezvoltare a jurisprudenței, din cauza faptului că interdicția enunțată de articolul 14 avea un caracter clar secundar în raport cu alte garanții de fond ale Convenției.

4. Din 1990, examinarea unei posibile întăririi a garanțiilor Convenției cu privire la egalitate și nediscriminare a fost făcută întâi în mod independent și prin perspective specifice de Comitetul permanent pentru egalitatea între femei și bărbați și de Comisia europeană împotriva rasismului și intoleranței.

5. Pe parcursului lucrărilor, CDEG a subliniat, în cadrul instrumentelor constrângătoare ale Consiliului Europei, absența protecției juridice a egalității dintre femei și bărbați ca drept fundamental independent. Considerând că o normă juridică în acest scop constituie una din condițiile esențiale pentru atingerea egalității *de jure* și *de facto*,

CDEG și-a concentrat majoritatea activității sale pentru a include dreptul fundamental al egalității între femei și bărbați în Convenția europeană a drepturilor omului. Activitatea CDEG s-a concretizat într-o propunere detaliată de includerea unui asemenea drept într-un protocol al CEDO. În 1994, Comitetul Miniștrilor a împuternicit Comitetul permanent pentru drepturile omului să analizeze necesitatea și fezabilitatea unei astfel de măsuri luând în considerare, *inter alia*, raportul propus de CDEG. Pe baza activității Comitetului de experți pentru dezvoltarea drepturilor omului (DH-DEV), CDDH a fost de acord în octombrie 1996 că era necesară adoptarea unor norme de către Consiliul Europei în domeniul egalității dintre femei și bărbați dar, din punct de vedere al principiului universalității drepturilor omului, el și-a exprimat rezervele asupra unui proiect de protocol bazat pe o abordare sectorială. Ca urmare a solicitării CDDH, Comitetul Miniștrilor l-a împuternicit, în decembrie 1996, să studieze soluții de ordin normativ referitoare la egalitatea dintre femei și bărbați, altele decât cea a unui proiect de protocol specific la CEDO și să facă propuneri în acest sens.

6. Între timp, activitatea Consiliului Europei privind problema rasismului și intoleranței s-a intensificat ca urmare directă a primului Summit al șefilor de stat și de guvern ai statelor membre, ținut la Viena în 8-9 octombrie 1993. Declarația și Planul de acțiune privind lupta împotriva rasismului, xenofobiei, antisemitismului și intoleranței, adoptate cu ocazia acestei întâlniri, au exprimat

îngrijorarea asupra renașterii acestor fenomene și dezvoltării unui climat de intoleranță. În cadrul abordării globale a acestor probleme definite în Planul de acțiune, șefii de stat și de guvern au decis să înființeze Comisia europeană împotriva rasismului și intoleranței și să-i confere, printre altele, sarcina de a întări garanțiile împotriva tuturor formelor de discriminare și, în acest context, de a studia instrumentele juridice internaționale aplicabile în domeniu în vederea întăririi acestora dacă era necesar.

7. După studierea tuturor instrumentelor internaționale relative la drepturile omului care tratau problemele discriminării, ECRI a transmis concluziile sale Comitetului Miniștrilor. ECRI era de părere că protecția oferită de CEDO împotriva discriminării rasiale trebuia întărită printr-un protocol adițional care să conțină o clauză generală de protecție împotriva discriminării bazate pe rasă, culoare, limbă, religie sau origine etnică sau națională. Propunând un nou protocol, ECRI a recunoscut că dreptul singur nu era suficient pentru a elimina rasismul în multiplele lui forme, din diferitele grupuri și, în același timp, a subliniat că lupta pentru justiția rasială nu poate avea succes fără lege. ECRI era convinsă că proclamarea unui drept pentru protecția împotriva discriminării rasiale, ca drept fundamental al ființei umane, va constitui o etapă importantă în lupta împotriva manifestărilor de violare a drepturilor omului, care rezultă din rasism și xenofobie. Ea a subliniat că atitudinile discriminatorii și violența rasistă se răspândesc în prezent în multe

dintre țările europene și a constatat că renașterea ideologiilor rasiste și a intoleranței religioase adaugă tensiunii zilnice pe care societățile noastre o cunosc, o tentativă de legitimizare a discriminării în societățile noastre.

8. În lumina propunerilor ECRI, Comitetul Miniștrilor a decis, în aprilie 1996, să împuternicească Comitetul permanent al drepturilor omului să studieze oportunitatea și fezabilitatea unui instrument juridic împotriva rasismului și intoleranței, ținând cont de raportul amănunțit al ECRI privind întărirea clauzei de nediscriminare a CEDO.

9. Pe baza activității pregătitoare a DH-DEV, care includea identificarea argumentelor pro și contra diverselor soluții de ordin normativ, luate în considerare (un protocol adițional bazat pe propunerea ECRI, un protocol adițional care să lărgească de o manieră generală câmpul de aplicare al articolului 14, o convenție-cadru sau alt tip de convenție, sau o recomandare a Comitetului Miniștrilor) CDDH a adoptat, în octombrie 1997, un raport în atenția Comitetului Miniștrilor referitor la problema egalității între femei și bărbați și la cea a rasismului și intoleranței. CDDH a fost de părere că un protocol adițional la CEDO era oportun și fezabil, atât ca soluție normativă referitoare la egalitatea dintre femei și bărbați cât și ca instrument juridic împotriva rasismului și intoleranței.

10. Pe baza acestui raport, la cea de-a 622-a întâlnire a delegațiilor miniștrilor (10-11 martie 1998), Comitetul Miniștrilor a mandatat CDDH să elabo-

reze un protocol adițional la Convenția europeană a drepturilor omului, lărgind într-o manieră generală câmpul de aplicare al articolului 14 și conținând o listă ne-exhaustivă a motivelor de discriminare.

11. În 1998 și 1999, CDDH și comitetul lui de experți, DH-DEV, au elaborat proiectul de protocol și raportul explicativ. Pe parcursul etapelor anterioare ale acestei activități, CDEG și ECRI s-au asociat, după cum a fost cazul, prin intermediul reprezentanților lor. Pe parcursul acestei perioade, participării la colocviul european regional "Toți implicați – eficiența protecției drepturilor omului la 50 de ani după Declarația universală" (Strasbourg, 2-4 septembrie 1998), organizat de Consiliul Europei ca o contribuție la sărbătorirea celei de a 50-a aniversări a Declarației universale a drepturilor omului, și Comitetul Miniștrilor prin declarația sa politică adoptată la 10 decembrie 1998, cu ocazia aceleiași aniversări, s-au exprimat în favoarea unei redactări rapide a proiectului de protocol.

12. CDDH, după consultarea Curții europene a drepturilor omului, a Adunării Parlamentare și a altor instanțe ale Consiliului Europei, a finalizat textul proiectului de protocol în cadrul adunării extraordinare din 9-10 martie 2000 și a decis să-l transmită, împreună cu proiectul raportului explicativ, Comitetului Miniștrilor.

13. Comitetul Miniștrilor a adoptat textul Protocolului în 26 iunie 2000 la a 715-a întâlnire a delegaților miniștrilor și l-a deschis spre semnare statelor membre ale Consiliului Europei la 4 noiembrie 2000.

Comentarii asupra dispozițiilor protocolului

Preambul

14. Succintul preambul se referă, în primul paragraf, la principiul egalității în fața legii și al protecției egale din partea legii. Este vorba despre un principiu general fundamental, bine stabilit și despre un element esențial al protecției drepturilor omului, recunoscut în constituțiile statelor membre și în dreptul internațional din domeniul drepturilor omului (a se vedea și paragraful de mai sus).

15. În timp ce principiul egalității nu apare foarte explicit nici în textul articolului 14 al Convenției, nici în cel al articolului 1 al prezentului protocol, trebuie notat că principiul nediscriminării și al egalității sunt strâns legate. De exemplu, principiul egalității necesită ca situații egale să fie tratate egal și situații inegale, diferit. Orice prejudiciu în acest sens va fi considerat ca discriminare, cu excepția existenței unei justificări obiective și rezonabile (a se vedea paragraful 18 de mai jos). În jurisprudența ei relativă la articolul 14, Curtea a făcut deja referire la "principiul tratamentului egal" (a se vedea, de exemplu, decizia Curții din 23 iulie 1968 în cazul „*Lingvistica belgiană*”, seria A, no.6, paragraful 10) sau la "egalitatea sexelor" (a se vedea, de exemplu, decizia din 28 mai 1985 în cazul *Abdulaziz, Cabales și Balkandali v. Marea Britanie*, seria A, no. 94, paragraful 78).

16. Al treilea paragraf al preambului se referă la măsurile luate pentru promovarea unei egalități depline și efective și reafirmă că astfel de măsuri

nu sunt interzise de principiul nediscriminării, în măsura în care ele răspund unei justificări obiective și rezonabile (acest principiu apăruse deja în anumite dispoziții internaționale existente: a se vedea, de exemplu, articolul 1, paragraful 4 al Convenției internaționale privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială, articolul 4, paragraful 1 al Convenției internaționale privind eliminarea tuturor formelor de discriminare a femeilor și, la nivel regional, articolul 4, paragraful 3 al Convenției – cadru pentru protecția minorităților naționale). Faptul că anumite grupuri sau categorii de persoane sunt defavorizate sau existența unor inegalități *de facto* pot constitui justificări pentru adoptarea unor măsuri care acordă anumite avantaje în vederea promovării egalității, cu condiția ca principiul proporționalității să fie respectat. Într-adevăr, există multe instrumente internaționale care obligă sau încurajează statele să adopte măsuri pozitive (a se vedea, spre exemplu, articolul 2, paragraful 2 al Convenției internaționale pentru eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială, articolul 4, paragraful 2 al Convenției – cadru pentru protecția minorităților naționale și Recomandarea no. R (85) 2 a Comitetului Miniștrilor către statele membre privind protecția juridică împotriva discriminării sexuale). Oricum, prezentul Protocol nu impune nici o obligație de adoptare a unor asemenea măsuri. De altfel, o asemenea obligație programatică ar fi nepotrivită față de caracterul global al Convenției și al sistemului ei de control care sunt

bazate pe o garanție colectivă a drepturilor individuale, enunțate în termeni suficient de specifici pentru a fi folosiți de justiție.

Articolul 1 – Interzicerea generală a discriminării

17. Acest articol conține principalele dispoziții de fond ale protocolului. Formularea lui se bazează pe considerațiile generale care urmează.

18. *Noțiunea de discriminare* a fost interpretată constant de Curtea europeană a drepturilor omului prin jurisprudența ei relativă la articolul 14 al Convenției. În mod deosebit, această jurisprudență a clarificat că nu orice distincție sau diferențiere de tratament conduce la discriminare. După cum Curtea a enunțat, de exemplu, în decizia referitoare la cazul *Abdulaziz, Cabales și Balkandali v. Marea Britanie*: „o diferențiere de tratament este discriminatorie dacă ‘nu are o justificare obiectivă și rezonabilă’ și anume dacă nu urmărește ‘un scop legitim’ sau dacă nu există ‘un raport rezonabil de proporționalitate între mijloacele utilizate și scopurile care trebuiau atinse’” (decizia din 28 mai 1985, seria A, nr. 94, paragraful 72). Semnificația termenului de „discriminare” din articolul 1 este identică cu cea a articolului 14 din Convenție. Formularea textului francez al articolului 1 („fără nici o discriminare”) diferă ușor de cea a articolului 14 („fără nici o deosebire”), dar ea nu implică o semnificație diferită ci, dimpotrivă, este vorba despre o adaptare terminologică care dorește să ilustreze mai bine conceptul de discriminare în sensul articolo-

lului 14, aliniind textul francez la cel englez (a se vedea, la acest punct, decizia Curții din 23 iulie 1968 în cazul „*Lingvistica belgiană*”, seria A, nr. 6, paragraful 10).

19. În măsura în care nu orice diferențiere sau diferență de tratament echivalează cu o discriminare și datorită caracterului general al principiului nediscriminării, nu a fost considerat necesar nici oportun să se includă o clauză restrictivă în prezentul protocol. De exemplu, în dreptul multora dacă nu al tuturor statelor membre ale Consiliului Europei sunt operate anumite diferențieri pe baza naționalității în ce privește anumite drepturi sau prestații. Situațiile în care asemenea diferențieri sunt acceptabile sunt îndeajuns de acoperite de însăși semnificația noțiunii de „discriminare” după cum a fost descrisă în paragraful 18 de mai sus, deoarece diferențierile pentru care există o justificare obiectivă și rezonabilă nu constituie o discriminare. Mai mult, trebuie reamintit că potrivit jurisprudenței Curții europene a drepturilor omului, este permisă autorităților naționale o anumită marjă de aproximare pentru a determina dacă și în ce măsură diferențele între situații analoge justifică diferențieri de tratament juridic. Limita de apreciere variază în funcție de circumstanțe, domeniu și context (a se vedea, de exemplu, decizia din 28 noiembrie 1984 a cazului *Rasmussen v. Danemarca*, seria A, nr. 87, paragraful 40). De exemplu, Curtea a recunoscut o marjă largă de aproximare în ce privește elaborarea și implementarea unei politici

fiscale (a se vedea, de exemplu, decizia din 3 octombrie 1997 în speță *Societatea Națională și Provincială de Construcții și Alții v. Marea Britanie*, Culegere de hotărâri și decizii 1997 — VII, paragraful 80).

20. *Lista motivelor de discriminare* din articolul I este identică cu cea din articolul 14 al Convenției. Această soluție a fost preferată altora, cum ar fi includerea expresă a unor motive suplimentare (de exemplu: handicapul fizic și psihic, orientarea sexuală, vârsta), nu din necunoașterea faptului că aceste motive au, în societatea de azi, o importanță deosebită în comparație cu epoca în care articolul 14 al Convenției a fost redactat, ci pentru că o asemenea includere a fost considerată inutilă din punct de vedere juridic, deoarece lista motivelor de discriminare nu este exhaustivă și includerea unui motiv special suplimentar ar putea genera interpretări *a contrario* în ce privește discriminarea bazată pe motive neincluse în listă. Se reamintește faptul că articolul 14 a fost deja aplicat de Curtea europeană a drepturilor omului în ce privește motive de discriminare care nu sunt menționate în această dispoziție (a se vedea, de exemplu, în ceea ce privește motivul de orientare sexuală, decizia din 21 decembrie 1999 în cazul *Salgueiro de Silva Mouta v. Portugalia*).

21. Articolul I prevede o clauză generală de nediscriminare și astfel, sfera de protecție pe care o oferă este mai largă decât „exercitarea drepturilor și libertăților recunoscute în (prezenta) Convenție”.

22. În mod deosebit, sfera suplimentară de protecție conform articolului 1 se referă la cazurile în care o persoană face obiectul unei discriminări:

i. în exercitarea oricărui drept specific acordat individului de către dreptul național;

ii. în exercitarea oricărui drept care rezultă în dreptul național din obligațiile clare ale autorităților publice, și anume atunci când aceste autorități publice sunt obligate de legea națională să se comporte într-un anumit fel;

iii. din partea autorităților publice în exercitarea unei puteri discreționare (de exemplu: acordarea unor anumite subvenții);

iv. prin orice alt act sau omisiune din partea autorităților publice (de exemplu: comportamentul polițiștilor care cercetează un scandal).

1. În acest sens, a fost considerat inutil să se specifice care din aceste patru elemente relevă din primul paragraf al articolului 1 și care din al doilea. Cele două paragrafe sunt complementare și efectul lor combinat face ca toate cele patru elementele să fie acoperite de articolul 1. Trebuie reținut, de asemenea, că distincția între categoriile de la i la iv nu este perfect definită și că sistemele juridice naționale pot avea maniere diferite de abordare pentru a ști dacă un caz anumit intră într-o categorie sau alta.

2. Formularea articolului 1, în termenii acestei dispoziții, reflectă o abordare echilibrată a eventualelor *obligații pozitive* ale Părților. Aceasta conduce la întrebarea în ce măsură articolul 1 obligă Părțile să ia măsuri

pentru prevenirea discriminării, chiar și acolo unde discriminarea apare în relațiile dintre particulari (așa numitele „efectele orizontale indirecte”). Aceeași întrebare se pune referitor la măsurile de remediere a cazurilor de discriminare. Deși astfel de obligații pozitive nu pot fi global excluse, principalul obiectiv al articolului 1 este stabilirea unei obligații negative pentru Părți: cea de a se abține de la orice discriminare a persoanelor fizice.

3. Pe de o parte, articolul 1 asigură o protecție împotriva discriminării din partea autorităților publice. Acest articol nu are intenția să impună Părților obligația generală pozitivă de a lua măsuri de evitare sau remediere a tuturor cazurilor de discriminare în relațiile dintre particulari. Un protocol adițional la Convenție, care în esență enunță drepturile individuale justițiabile formulate într-o manieră concisă, nu ar constitui un instrument potrivit pentru definirea diferitelor elemente ale unei obligații atât de cuprinzătoare, cu caracter programatic. Reguli specifice și detaliate au fost deja enunțate în cadrul convențiilor distincte, destinate în mod exclusiv eliminării discriminării bazate pe motivele speciale vizate de aceste convenții (a se vedea, de exemplu Convenția privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială și Convenția privind eliminarea tuturor formelor de discriminare împotriva femeilor, amândouă fiind elaborate în cadrul Națiunilor Unite). Este clar că prezentul protocol nu poate fi interpretat ca o restricție sau o derogare de la prevederile dreptului intern sau tratatelor care asigură o protec-

ție suplimentară împotriva discriminării (a se vedea comentariile articolului 3 în paragraful 32 de mai jos).

4. Pe de altă parte, nu se poate exclude în totalitate că dorința de „a asigura” care figurează în primul paragraf al articolului 1, antrenează obligații pozitive. De exemplu, această problemă poate apare când există o lacună clară în protecția oferită de dreptul național împotriva discriminării. În ce privește, în special, relațiile între particulari, absența protecției împotriva discriminării în aceste relații ar putea fi atât de netă și de gravă încât să angajeze în mod clar responsabilitatea statului și să cadă, astfel, sub incidența articolului 1 al protocolului (a se vedea, *mutatis mutandis*, decizia Curții din 26 martie 1985 în cazul *X și Y v. Olanda*, seria A, nr. 91, paragraful 23-24, 27 și 30).

5. Totuși, este probabil ca sfera oricăror obligații pozitive decurgând din articolul 1 să fie limitată. Trebuie reținut că sfera primului paragraf este delimitată de referința la „exercitarea oricărui drept prevăzut de lege” și că al doilea paragraf precizează că „nimeni nu va fi discriminat de o autoritate publică, oricare ar fi aceasta”. Trebuie, de asemenea, notat că, în ce privește responsabilitatea statului, articolul 1 al Convenției fixează o limită generală deosebit de pertinentă în cazul discriminării între particulari.

6. Reiese din aceste considerații că orice obligație pozitivă din domeniul relațiilor dintre particulari se va referi, în cea mai mare măsură, la relațiile din sfera publică reglementate de lege în

mod normal, lege pentru care statul are o anumită responsabilitate (de exemplu: refuzul arbitrar privind accesul la muncă, accesul la restaurante sau la sfera de servicii pe care persoanele private pot să le pună la dispoziția publicului cum ar fi îngrijirea medicală sau utilitățile precum apa, electricitatea etc.). Forma precisă de răspuns pe care statul ar trebui să o dea va varia în funcție de circumstanțe. Este de la sine înțeles că relațiile strict private nu vor fi afectate. Reglementarea acestor afaceri ar putea fi susceptibilă de a se interfera cu dreptul de respectare a vieții private și de familie, a domiciliului și corespondenței fiecăruia, garantat de articolul 8 al Convenției.

7. Primul paragraf al articolului 1 se referă la „orice drept prevăzut de lege”. Această expresie vizează să definească limita garanției furnizate de această frază și să limiteze posibilele efecte orizontale indirecte (a se vedea paragraful 27 de mai sus). În măsura în care ar putea exista o îndoială asupra faptului că această frază înglobează ea singură cele patru elemente care constituie câmpul de aplicare suplimentar al protocolului (în mod deosebit, întrebarea poate apare referitor la elementele iii și iv — a se vedea paragraful 22 de mai sus), trebuie amintit că primul și al doilea paragraf al articolului 1 sunt complementare. Rezultatul este că acele patru elemente sunt în toate cazurile acoperite de articolul 1 în întregime (a se vedea paragraful 23 de mai sus). Termenul „lege” poate, de asemenea, acoperi dreptul internațional, dar, acesta

nu înseamnă că această dispoziție conferă Curții europene a drepturilor omului competența de a examina respectarea regulilor de drept conținute în alte instrumente internaționale.

8. Termenul de „autoritate publică” din paragraful 2 a fost împrumutat din articolul 8, paragraful 2 și articolul 10, paragraful 1 al Convenției și are aici aceeași semnificație ca în aceste dispoziții. El înglobează nu numai autoritățile administrative ci și tribunalele și organele legislative (a se vedea paragraful 23 de mai sus).

Articolul 2 – Aplicarea teritorială

9. Este vorba aici despre clauza de aplicare teritorială conținută în modelul de clauze finale adoptat de Comitetul Miniștrilor în februarie 1980. Paragraful 5 continuă îndeaproape articolul 56, paragraful 4 al Convenției.

Articolul 3 – Relațiile cu Convenția

10. Scopul acestui articol este de a preciza relațiile prezentului protocol cu Convenția, indicându-se că toate dispozițiile convenției se aplică articolelor 1 și 2 ale protocolului. Printre aceste prevederi, este cazul să se atragă atenția îndeosebi asupra articolului 53, conform căruia „nici o dispoziție a prezentei Convenții nu va fi interpretată ca limitativă sau derogatorie de la dreptu-

rile omului și libertățile fundamentale care ar putea fi recunoscute conform legilor de orice Parte contractantă sau conform oricărei alte convenții la care această Parte contractantă este parte”. Este clar că prezentul articol va fi aplicat relațiilor dintre prezentul protocol și Convenția însăși. S-a decis să nu se includă în protocol referințe la articolul 16 al Convenției.

11. După cum s-a menționat deja în paragraful 21 de mai sus, articolul 1 al protocolului înglobează protecția oferită de articolul 14 al Convenției, dar sfera sa este mult mai largă. Ca protocol adițional, acesta nu modifică nici nu suprimă articolul 14 al Convenției, care, deci, se va aplica în continuare statelor părți la protocol. Există, deci, o suprapunere între cele două dispoziții. Conform articolului 32 al Convenției, orice problemă de interpretare privind relațiile precise între aceste dispoziții intră în competența Curții.

Articolul 4 – Semnarea și ratificarea

Articolul 5 – Intrarea în vigoare

Articolul 6 – Funcțiile depozitarului

12. Dispozițiile articolelor 4 și 6 corespund formulării modelului de clauze finale adoptat de Comitetul Miniștrilor al Consiliului Europei. □

Sanționarea tuturor formelor de discriminare

ISTVÁN HALLER

În România ultimilor zece ani au fost adoptate unele măsuri speciale pentru protecția minorităților naționale, cum ar fi spre exemplu asigurarea reprezentării în Parlament. Acești pași au fost deosebit de pozitiv apreciați de către comunitatea internațională. În același timp însă nu s-au luat măsurile necesare într-una din problemele de fond, cea a non-discriminării.

Conform **Constituției României**, cetățenii sînt egali doar „*în fața legii și a autorităților publice*” (art. 16)¹. Prin urmare, **Codul penal**, la art. 247, prevede: „*îngrădirea, de către un funcționar public, a folosinței sau a exercițiului dreptului vreunui cetățean, ori crearea pentru acesta a unor situații de inferioritate pe teme de naționalitate, rasă, sex sau religie, se pedepsește cu închisoare de la 6 luni la 5 ani*” (s.n.). Încălcarea principiului de egalitate și de nediscriminare de către o persoană care nu este funcționar public nu se consideră, nici conform **Constituției**, nici conform **Codului penal**, faptă ilicită.

Declarația universală a drepturilor omului, la art. 7 formulează, în mod semnificativ, diferit: „*Toți oamenii sînt egali în fața legii și au, fără nici o deosebire, dreptul la o egală protecție a legii. Toți oamenii au dreptul la o protecție egală împotriva oricărei discriminări care ar viola prezenta declarație și împotriva oricărei provocări la o asemenea discriminare.*” Se subînțelege din această formulare necesitatea unei legislații care protejează împotriva oricărei discriminări. **Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială**² prevede expres: „*fiecare stat parte trebuie, prin toate mijloacele corespunzătoare, inclusiv, dacă împrejurările o cer, prin măsuri legislative, să interzică discriminarea rasială*³ practică de persoane, de grupuri sau de organizații și să-i pună capăt” (art. 2, lit. d).

Convenția pentru apărarea drepturilor omului și libertăților fundamentale⁴, prin art. 14, interzice discriminarea⁵, dar acest articol nu poate fi invocat decît

împreună cu un alt articol, satisfăcînd astfel condiția lezării unui drept recunoscut de **CEDO**. **Protocolul nr. 12** aduce o modificare semnificativă față de această practică. Art. 1, alin. 1 se referă la respectarea oricărui drept prevăzut de legislația internă a statelor semnatare, fără nici o discriminare, indiferent dacă dreptul este sau nu prevăzut în **CEDO** și indiferent dacă cel care ar comite discriminarea este sau nu o autoritate publică. Alineatul 2 interzice în mod expres discriminarea din partea autorităților publice.

CEDO, ca și alte tratate internaționale în domeniu, pornind de la filosofia drepturilor omului, ocrotește individul în fața autorităților. Comiterea unei discriminări din partea unei persoane fizice nu înseamnă o încălcare a drepturilor omului în acest sens, dar statul, prin legi, este obligat să asigure ca astfel de evenimente să nu aibă loc, iar dacă au loc, să fie pedesite. Inexistența unei astfel de legi poate fi considerată încălcarea art. 1, alin. 1. al **Protocolului nr. 12**.⁶

Este remarcabil și planul de activitate al Uniunii Europene în domeniul combaterii discriminării pentru perioada 2001-2006⁷, care specifică: „*legislația [împotriva discriminării] este o componentă cheie a strategiei, dar nu și singura*”. Strategia prevede atît studiul problematicii discriminării, colaborarea internațională pentru combaterea acestui fenomen, cît și monitorizarea și evaluarea permanentă a programului, deschis nu numai statelor membre dar și celor în curs de integrare. Prin urmare, măsurile efective de combatere a discriminării în statele candidate la aderare vor fi urmărite consecvent.

România a fost criticată la foruri internaționale în repetate rînduri pentru lipsa unei legislații care să prevină și să sancționeze discriminarea⁸. **Ordonanța nr. 137 din 31 august 2000 privind prevenirea și sancționarea tuturor formelor de discriminare**, adoptată, la 30 de ani de la aderarea la **Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială**, soluționează această problemă.

În Capitolul I, **Ordonanța** stabilește principiile și definițiile care dau cadrul de aplicabilitate. Elementele cele mai semnificative sînt:

- clarificarea sferei persoanelor care au obligația de a respecta legea, incluzînd și persoanele fizice;
- definirea discriminării, exceptînd măsurile pozitive ce vizează protecția grupurilor defavorizate⁹;
- antrenarea răspunderii contravenționale a persoanei care încalcă legea, dacă nu intră sub incidența legii penale.

La o întîlnire cu lideri ai comunității de romi, s-a pus în discuție dacă răspunderea contravențională este în măsură să protejeze împotriva discriminării, sau ar fi nevoie de răspundere penală. Avînd în vedere faptul că funcționarul public răspunde penal, iar documentele internaționale, inclusiv **Protocolul nr. 12**, fac o distincție evidentă între discriminarea comisă de persoane private și cele comise de autorități, prevederea **Ordonanței** este corespunzătoare (mai ales că s-a întrodus și o a treia categorie în **Ordonanță**, cea a persoanelor juridice, care, aplicînd discriminări, își

pot pierde autorizația de funcționare). Dintr-un alt punct de vedere, se cere ca anumite fapte, cum ar fi insulta și calomnia, incluse în **Codul penal**, să intre sub incidența răspunderii contravenționale; în aceste circumstanțe nu se explică aplicarea pedepsei penale pentru discriminarea comisă de persoane private.

Capitolul III conține câteva elemente deosebit de importante:

- constituirea Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării¹⁰, care să constate și să sancționeze discriminarea;
- posibilitatea de a acționa în justiție, cerînd despăgubiri, împotriva persoanelor care aplică discriminări¹¹;
- recunoașterea calității procesuale active a organizațiilor neguvernamentale¹² care au ca scop protecția drepturilor omului, chiar dacă ele nu sînt victime ale discriminării.

Un singur aspect negativ cu privire la **Ordonanța nr. 137/2000**: conform dispozițiilor finale, Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării trebuia să se constituie în termen de 60 de zile de la data publicării **Ordonanței în Monitorul oficial**, adică cel tîrziu la 1 noiembrie 2000. Ceea ce nu s-a întîmplat, pornindu-se cu stîngul în respectarea acestei norme juridice. □

NOTE

1. Similar, la art. 6 alin. 2, numai măsurile luate de stat trebuie să fie conforme cu principiile de egalitate și de nediscriminare.

2. **Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială** a fost adoptată de Adunarea Generală a ONU la 21 decembrie 1965, iar România a aderat la ea prin **Decretul nr. 345 din 14 iulie 1970**.

3. Conform art. 1 al **Convenției**, „*expresia «discriminare rasială» are în vedere orice deosebire, excludere, restricție sau preferință întemeiată pe rasă, culoare, ascendență sau origine națională sau etnică*”.

4. **Convenția pentru apărarea drepturilor omului și libertăților fundamentale**, cunoscută și sub titlul de **Convenția europeană a drepturilor omului (CEDO)**, adoptată la Roma la 4 noiembrie 1950, ratificată de România prin **Legea 30 din 18 mai 1994**, publicată în **Monitorul oficial nr. 135 din 31 mai 1994**.

5. Textual: „*exercitarea drepturilor și libertăților recunoscute de prezenta Convenție trebuie să fie asigurată fără nici o deosebire bazată, în special, pe sex, rasă, culoare, limbă, religie, opinii politice sau orice alte opinii, origine națională, avere, naștere sau orice altă situație*”.

6. Este interesant cum formulează **Comentariile asupra dispozițiilor protocolului**, afirmînd inițial la pct. 25 că articolul 1 „*nu are intenția să impună Părților obligația generală pozitivă de a lua măsuri de evitare sau remediere a tuturor cazurilor de discriminare în relațiile dintre particulari*”, dar pe urmă revenind și considerînd că „*în ce privește, în special, relațiile între particulari, absența protecției împotriva discriminării în aceste relații ar putea fi atît de netă și de gravă încît să angajeze în mod clar responsabilitatea statului*” (pct. 26). Astfel se face o distincție dintre situația lipsei totale a unei legislații care să pedepsească discriminarea și situația existenței unei legi, dar care nu are în vedere toate aspectele discriminării.

7. Documentul cu numărul **599PC0567**.

8. Semnatarul prezentului studiu și-a exprimat în mod constant părerea conform căreia în România este necesară o lege care pedepsește discriminarea și în relațiile dintre particulari, propunînd

Grupului de lucru ONU pentru minorități, în 1998 și 1999, să urmărească acest aspect. **Ordonanța 137/2000** este rezultatul și al lobby-ului susținut de societatea civilă.

9. **Constituția României** nu face o distincție evidentă între discriminare și măsuri pozitive, ci din contră, permite interpretări prin care pare să protejeze majoritatea de minorități: „*măsurile de protecție luate de stat pentru păstrarea, dezvoltarea și exprimarea identității persoanelor aparținând minorităților naționale trebuie să fie conforme cu principiile de egalitate și de nediscriminare în raport cu ceilalți cetățeni români*”. Pe baza acestui articol, formulat inadecvat, au fost atacate spre exemplu, ca fiind neconstituționale, măsuri pozitive prin care s-au alocat locuri studenților maghiari și romi la diferite facultăți. Formularea din **Ordonanță** are ca punct de pornire **Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială**.

10. Activitatea Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării poate fi comparată oarecum cu cea a Oficiilor pentru Protecția Consumatorilor care, în situațiile în care constată abateri, aplică amenzi. Astfel poate verifica respectarea drepturilor consumatorilor din proprie inițiativă sau pe baza sesizărilor primite.

11. Acest aspect e foarte important, pentru că astfel persoana discriminată nu depinde în exclusivitate de activitatea Consiliului Național pentru Combaterea Discriminării, ci poate acționa, în mod direct, în justiție, cerând plata daunelor rezultate din discriminare.

12. Această **Ordonanță** este singura normă juridică care are o astfel de prevedere. A fost nevoie de includerea acestei dispoziții datorită faptului că în majoritatea cazurilor persoanele discriminate ori s-au obișnuit cu acest tratament, ori nu au curajul, perseverența sau priceperea de a se prezenta în fața instanței.

*

István HALLER (n. 1962) a absolvit Facultatea de Geologie din Cluj. După 1990 a fost reporter și redactor la mai multe reviste (Erdélyi Figyelő, Gazeta de Mureș etc.). Din 1993 este coordonatorul Biroului pentru Drepturile Omului din cadrul Ligii Pro Europa. A publicat studii și articole în reviste din România, Ungaria și Germania (Revista 22, Beszélő, Korunk).

De la minoritate națională la „români de naționalitate maghiară”

GÁBOR VINCZE

„Pentru un politician român problema maghiară poate să apară doar în următorul sens: să li se dea ungarilor tot ce nu este posibil să nu li se dea.”

(László Szabédi, 1946)

Introducere

În cele ce urmează, nu dorim să ne ocupăm de evoluția situației minorității maghiare în general (de aceea nu ne vom opri, de exemplu, nici asupra schimbărilor demografice petrecute în societatea maghiară), ci vom încerca — chiar dacă numai sumar¹ — o prezentare a modului în care „problema maghiară” a fost tratată de politicienii bucureșteni în acea jumătate de secol ce a urmat după ieșirea României din coaliția hitleristă, respectiv, a evoluțiilor politicii în general, și a practicii politice în special, față de minoritatea maghiară. Poate părea neobișnuit faptul că nu ne vom ocupa de politica minoritară sau națională în general, cum au procedat anterior mulți dintre autori². Procedăm astfel datorită faptului că, în urma cercetărilor noastre de pînă acum, am constatat că dintre minoritățile naționale de mărime semnificativă înainte de 1940 — care, să nu uităm, erau foarte diferite prin număr³, prin „predispoziția” lor spre asimilare, respectiv emigrare, și prin atitudinea Bucureștiului față de ele, atitudine dependentă de relațiile României cu țările-mamă ale acestora ! — „problema” minorității ruse, ucrainiene, germane, bulgare și evreiești a fost considerată ca și „rezolvată” din punctul de vedere al șovinismului statului național. Prin anexarea Basarabiei și a Bucovinei de Nord la Uniunea Sovietică, majoritatea covârșitoare a minorității ucrainiene și ruse, iar prin cedarea Cadrilaterului Bulgariei, majoritatea preponderentă a minorității bulgare au ajuns în afara granițelor României; evreii la rîndul lor și-au pierdut

rolul dominant pe care l-au avut înainte de 1940 în viața economică, Holocaustul i-a decimat, iar emigrarea ce a urmat a redus de asemenea în mod continuu numărul lor; marea majoritate a sașilor din Ardeal, plecați de bună voie sau siliți, în toamna anului 1944, nu s-au mai întors niciodată în locurile natale, mare parte a germanilor rămași a fost deportată în Uniunea Sovietică și privată mulți ani la rînd de drepturile economice și cetățenești. Politica față de aceste minorități ridica cu totul alte probleme după 1945, sau începînd cu anii '70, decît cea dusă față de minoritatea maghiară. Luate toate la un loc, după cel de-al doilea război mondial, în calea înfăptuirii „statului național omogen” au mai rămas doar cei peste un milion și jumătate de maghiari din Ardeal, cu o conștiință puternică a identității lor naționale, dispunînd pînă în 1948 de un cuprinzător sistem instituțional economic, cultural-educativ și politic, care — după cum s-a văzut ulterior — nu puteau fi nici asimilați rapid, nici „vînduți”. Cu toate acestea, după părerea noastră, întreaga serie de măsuri, întreaga practică politică, evocată oficial pe atunci ca politică națională „marxist-leninistă” sau „socialistă”, acoperea în majoritatea cazurilor politica față de minoritatea maghiară. (Două exemple: Statutul Naționalităților din 1945 nu a fost elaborat pentru soluționarea „problemei germane”, deoarece aceasta a fost deja — cel puțin momentan — „soluționată” prin deportarea germanilor în Uniunea Sovietică; după cum nici Consiliul Oamenilor Muncii de Naționalitate nu a fost înființat în 1968⁴ pentru intelectualitatea germană nemulțumită, ci pentru liniștirea intelectualității maghiare „agitate”).

Avînd în vedere cauzele de mai sus, sîntem de părere că, începînd cu 1945, se poate vorbi mai degrabă de o «problemă maghiară» și, legată de aceasta, de o politică față de maghiarime, decît în sens generalizat de o problemă minoritară sau o politică minoritară.

Politica față de maghiari a guvernelor de generali

Politica față de maghiarii din Ardeal a partidelor istorice, ajunse la guvernare în urma „revoluției de palat” din 23 august 1944, s-a caracterizat la început, pe de o parte, printr-o încercare de „dezmaghiarizare” a Ardealului⁵ prin izgonirea a cît mai multor maghiari pînă la începerea tratativelor de pace, iar pe de altă parte, prin susținerea sloganului că „toți maghiarii sînt fasciști” și prin tratarea colectivă a minorității maghiare ca pe niște criminali de război, încercîndu-se împingerea lor la situația unei totale privări de drepturi.

Ca o primă măsură în direcția privării colective de drepturi poate fi considerat ordinul din 12 septembrie 1944 al ministrului de interne Aurel Aldea, care prevedea concedierea tuturor funcționarilor de naționalitate maghiară și germană. După o săptămînă, inspectorul general al jandarmeriei emite ordinul prin care pe lîngă aparatele de radio și armele deținute de cetățenii maghiari și germani, trebuiau confiscate și cele ale cetățenilor români de naționalitate maghiară și germană.

Privarea de drepturi și de proprietate a maghiarilor din Ardealul de Nord s-a obținut, în parte, prin aplicarea principiului „restitutio in integrum”. Între altele, acest „restitutio in integrum” a însemnat că, pe teritoriile ajunse din nou sub jurisdicție română în septembrie-octombrie 1944, se restabilește «starea de drept» de dinaintea lui august 1940, iar toate bunurile și instituțiile care după cel de-al doilea dictat de la Viena au ajuns în proprietatea maghiarilor vor trece din nou în cea a românilor. Pînă la urmă, „cel mai eficace” instrument al pauperizării generale și al privării conștiinței a maghiarilor din Ardealul de Nord de sistemul lor instituțional economic s-a dovedit a fi așa numita lege CASBI, emisă la 10 februarie 1945, a cărei aplicare i-a revenit însă lui Petru Groza, considerat „prieteni al minorităților”, după numirea sa ca prim ministru.

Deoarece, spre deosebire de Beneș, politicienii români de dreapta nu au obținut sprijinul Moscovei pentru evacuarea colectivă a maghiarilor, ei au fost nevoiți să aplice metode „artizanale”. Pe baza cercetărilor de pînă acum pare verosimil ca prin crimele brutale, „execuțiile” publice, atrocitățile sistematice și internările în masă, Bucureștiul să fi dorit ca maghiarii ardeleni refugiați, ca urmare a știrilor groaznice, să nu aibă curajul să se întoarcă pe plaiurile natale, respectiv, ca dintre cei rămași încă în căminele lor să se refugieze cît mai mulți. Trebuie să menționăm că, în toamna anului 1944 - începutul lui 1945, nu numărul maghiarilor uciși de „gărzile-Maniu”, de alte formațiuni paramilitare, precum și de jandarmeria română a fost semnificativ (după cercetările de pînă acum numărul acestora nu a atins cifra de 200⁶, ci numărul celor tîrîți în diferitele tabere de internare și de muncă (le amintim doar pe cele mai cunoscute: Tîrgu-Jiu, Brașov, Feldioara), respectiv, al celor care au pierit acolo. Nici pînă azi nu se știe exact cîți au murit din cauza tratamentului inuman, dintre cei 50-60 de mii de maghiari deportați, dar numărul lor, chiar și după evaluarea cea mai prudentă, se ridică la mai multe mii.

În cele din urmă, acțiunea de restabilire a ordinii desfășurată de jandarmerie și de „voluntari”, care a durat două luni și jumătate, a avut efectul contrar, fiindcă atrocitățile săvîrșite au oferit pretexte excelente conducerii sovietice, astfel încît la mijlocul lunii noiembrie să expulzeze din Ardealul de Nord întregul aparat de stat român reîntors și să încerce, printr-o indecizie afișată cu privire la apartenența teritoriului, să influențeze raporturile de forțe interne în favoarea ei. (Una din modalitățile de șantajare a Bucureștiului a fost și sprijinirea în mod fățiș a aspirațiilor autonomiste din Ardealul de Nord de către comandanții trupelor sovietice de ocupație).

Politica de vitrină la sfîrșitul anului 1944

Vestea crimelor comise a ajuns și la aliații antifasciști, ceea ce era deja jenant pentru București, cu atît mai mult cu cît trebuia să se gîndească la tratativele de pace care urmau să înceapă odată cu încheierea războiului, la care situația internă împovărată de grave tensiuni minoritare ar fi putut diminua șansele României.⁶ Trebuiau deci luate de urgență măsuri care să ofere speranța îmbunătățirii *evaluării*

externe a țării. La ședința consiliului de miniștri din 10 noiembrie s-a decis înființarea unui *minister pentru problemele minorităților*, iar peste trei zile a și fost publicat în Monitorul Oficial decretul cu privire la înființarea acestuia. (Între timp, pe 12 noiembrie, general-colonelul Vinogradov, șeful Comisiei de Control al Alianților (sovietici) din România a ordonat retragerea administrației române din Ardealul de Nord). Preluând conducerea ministerului, dar deocamdată fără vreo competență concretă, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, sociolog de stînga, a elaborat foarte repede, în doar o jumătate de lună (!) un *proiect de statut al minorităților*. Proiectul, publicat la începutul lui decembrie de gazeta bucureșteană, România Liberă, — deși a însemnat o schimbare juridică explicită și fundamentală în raport cu situația dintre cele două războaie mondiale — a fost obiectul multor critici din partea politicianilor și a publiciștilor maghiari din Ardealul de Nord: una dintre cele mai importante obiecții s-a referit la faptul că autorii legii nu au luat în seamă că începînd din toamna lui '44 Universitatea Maghiară din Cluj a funcționat continuu, iar legea ar fi permis înființarea numai a unor *catedre* maghiare (și germane) în cadrul Universității *Române* din aceeași localitate. După părerea noastră, nu acesta a fost însă cel mai mare defect al statutului, ci acela că cele mai multe dintre prescripțiile sale *nu s-au aplicat* în practică. Nu ne mai miră acest lucru, dacă luăm în considerare că, pe de o parte, regele Mihai a semnat statutul după o ezitare de două luni, — probabil dintr-o rațiune tactică, de a se servi de el eventual ca argument la tratativele de pace care urmau să vină, «iar apoi vom vedea». Pe de altă parte, funcționarii șovini moșteniți de la administrația regimului Antonescu au putut refuza aplicarea în practică a unor dispoziții ale statutului invocînd faptul că întreaga reglementare juridică prevăzută de statut contravine spiritului Constituției din 1923.

„Politica națională democratică” a guvernului-Groza

Politica de „vitrină” a guvernelor Sănătescu și Rădescu ce reprezentau patidele de dreapta, s-a dovedit a fi insuficientă pentru a recăpăta Ardealul de Nord. Lui Stalin nici nu i-a trecut prin gînd să restituie acest teritoriu partidelor de dreapta, orice fel de politică de „prietenie cu minoritățile” ar fi promovat ele. Generalisimul a condiționat permisiunea reîntoarcerii administrației române de garantarea egalității în drepturi a minorităților de către un guvern „într-adevăr democratic” (adică de stînga și prieten cu Moscova). Pe 6 martie 1945, regele Mihai a fost nevoit să numească un guvern de coaliție, cu predominanță comunistă, condus de Petru Groza, în schimbul permisiunii reîntoarcerii administrației române în Ardealul de Nord.

Dar politica față de maghiari a guvernului Groza, evocată cu predilecție de către presa maghiară din România⁸ și mediile din Ungaria ca „maghiarofilă”, poate fi considerată foarte *contradictorie*, fiindcă — în pofida a mai multor pozitve — numeroase exemple arată că, într-o bună măsură, a supraviețuit

politică anti-maghiară a epocii anterioare. Din acest motiv, se poate observa o *foarte mare deosebire* între *principiile* propagate de Groza, între numeroasele *declarații și promisiuni* făcute reprezentanților minorității maghiare și *practica* sa politică. Această discrepanță are mai multe cauze, deocamdată ne oprim doar asupra celei mai importante. Pe de o parte, este verosimil ca Groza să fi avut o bunăvoință într-adevăr sinceră față de maghiari (și ceea ce nu este lipsit de importanță: a cunoscut bine limba și cultura maghiară). Dar declarațiile și dispozițiile sale „promaghiare” nu pot fi reduse doar la acești factori subiectivi. Nu se poate pierde din vedere nici faptul că lui Groza i-a fost clar că pînă vor continua tratativele de pace trebuie să se ducă o politică față de maghiari care să-i convingă pe politicienii anglo-saxoni, care susțineau revendicările teritoriale maghiare, că „problema maghiară”⁹ se poate soluționa și în România, fără modificarea granițelor. (La începutul lui 1946, un informator român bine documentat al Misiunii Politice Maghiare din București considera de asemenea că: „politica drepturilor egale inaugurată de guvernul Groza *este cel mai important argument* al eforturilor românești pentru pregătirea păcii.”¹⁰). Avînd în vedere „privirea atentă” a marilor puteri, o parte din revendicările minorității maghiare trebuiau satisfăcute.

Groza era în clar cu „așteptările externe”. Numai că el a sesizat și faptul că politica națională „democratică” („maghiarofilă”) propagată de el, *este respinsă*¹¹ nu numai de marea parte a societății românești, aflată în opoziție cu coaliția guvernamentală comunistă, dar și de o parte a membrilor de partid, ba chiar și a membrilor aparatului de partid al PCR și al PSDR. Aflăm din mai multe surse că, în problema CASBI, de exemplu, chiar și conducerea de vîrf al PCR *s-a împotrivit* politicii „îngăduitoare” a lui Groza. De asemenea, conducerea PCR s-a manifestat mai rigid și în problema universității maghiare.

Datorită acestor cauze, nici chiar primul ministru nu putea face altceva decît să încerce să oscileze între revendicările, așteptările minorității maghiare și „marja de toleranță” a șovinismului majoritar; iar concesiile făcute acestuia din urmă i-a făcut pe mulți maghiari ardeleni să considere că aproape că nu există vreo diferență între partidele istorice și stînga în ceea ce privește politica lor față de minoritatea maghiară, ba mai degrabă s-ar putea observa o anumită *continuitate* între ele.

Continuitatea cu politica față de maghiari a partidelor de dreapta

Faptul că, după 6 martie 1945, atît în domeniul legislației, cît și în practica politică s-a aplicat în continuare principiul „*restitutio in integrum*” demonstrează *continuitatea* cu politica guvernării anterioare de dreapta. Să vedem cîteva exemple: legea nr. 406 din 29 mai 1945 a dispus ca toate școlile românești, care s-au refugiat din Ardealul de Nord după 30 august 1940, să se reîntoarcă în reședințele lor anterioare. (În urma aplicării legii trebuiau să se restituie românilor nu numai

toate clădirile fostei Universității Ferenc József, ci și toate acele clădiri de școli care au fost confiscate între 1920 și 1940, în care pînă la dispariția imperiului Austro-Ungar, iar mai apoi în perioada de după dictatul de la Viena, s-a desfășurat învățămîntul în limba maghiară. Aplicarea în continuare a principiului „*restitutio in integrum*” se manifestă și prin românizarea rapidă a administrației de stat și a orașelor cu populație majoritară maghiară din Ardealul de Nord. „Românizarea” s-a împlinit pe două căi: pe de o parte, prin colonizarea în masă a românilor, iar pe de altă parte, prin evacuarea — sub pretexte cusute cu ață albă — a unei părți a populației maghiare.¹²

Un alt aspect al continuității cu epoca anterioară a însemnat și faptul că, imediat după reîntoarcerea jandarmeriei române în Ardealul de Nord, au reînceput, este adevărat, cu o intensitate mai mică decît în toamna lui 1944, atrocitățile împotriva maghiarilor. (Terorizarea populației maghiare are loc — sub ochii pasivi ai jandarmeriei — în primul rînd în satele cu populație mixtă de pe Cîmpie. În urma acestora, exasperarea a crescut într-atît încît în unele zone localnicii au început să se preocupe de ideea emigrării din țară).

Deși „planul fascist” de expulzare colectivă a maghiarilor a fost condamnat de guvernul Groza, tendința — deghizată — ca pînă la decizia finală a marilor puteri cu privire la litigiul teritorial româno-maghiar să rămîna cît mai puțini maghiari în Ardeal s-a perpetuat. Procesul de „dezmaghiarizare” a Ardealului s-a manifestat atît prin încercarea organelor de supraveghere a granițelor de a *împiedica reîntoarcerea* refugiaților maghiari la domiciliul lor din Ardeal, cît și prin efortul autorităților locale de a *expulza*, sub diferite pretexte, cît mai mulți maghiari de pe teritoriul țării.¹³ Comunistul Lucrețiu Pătrășcanu, pe atunci ministru de justiție, a declarat public de mai multe ori că pe cei trei-patru sute de mii de maghiari ardeleni care, conform dispozițiilor legii nr. 261 din 4 aprilie 1945 cu privire la cetățenie, și-au pierdut cetățenia română, *îi va expulza din țară*. (Reglementarea juridică invocată nu recunoștea cetățenia română nici celor cel puțin o sută de mii de maghiari ardeleni, care nu au putut s-o obțină înainte de 1940 și nici acelor maghiari din Ardealul de Nord care între 1940 și 1944 au optat pentru cetățenia maghiară.) Nu de Pătrășcanu a depins în cele din urmă că nu și-a putut îndeplini planul... (Problema cetățeniei a fost soluționată definitiv abia în iulie 1948, după semnarea tratatului de pace de la Paris.)

Pauperizarea conștientă a comunității maghiare, privarea ei de bunurile sale economice, poate fi legată de asemenea de numele guvernului-Groza. Fără a mai intra în detalii, amintim doar trei chestiuni: a) legea reformei agrare române din 23 martie 1945 (în cadrul căreia — simplificînd oarecum — s-a întîmplat ca, din nou, unde s-a putut, să li se ia pămînturile doar maghiarilor, iar beneficiarii reformei să fie, în bună parte, doar români); b) instrucțiunile cu privire la aplicarea legii CASBI din 5 aprilie 1945 (în urma căreia au fost naționalizate în mod mascat

toate întreprinderile industriale, comerciale și financiare ardeleno de interes ungar, mare parte a întreprinderilor ungare aflate pe teritoriul Ardealului de Nord, iar prin enunțarea categoriei de „dușman prezumtiv” au fost sechestrate averile mai multor zeci de mii de persoane private din Ardealul de Nord); c) situația imposibilă în care au fost aduse după 1945 asociațiile cooperatiste maghiare.¹⁴

După toate acestea nu ne mai poate mira faptul că Béla Demeter, ziarist ardeleno (care din vara lui 1945 participa la Budapesta la lucrările pregătitoare ale păcii), a constatat, după nouă luni de guvernare-Groza, că maghiarii din Ardeal „nu văd vreo diferență, în cele mai esențiale probleme, între politica națională a guvernelor reacționare ale ultimilor 22, respectiv 27 de ani și cea a guvernelor românești, arborând slogane democratice, venite la putere după eliberare.”¹⁵

Politica „filomaghiară” contradictorie a lui Petru Groza

În ceea ce privește cealaltă față a medaliei, „atuul” cel mai important al propagandei-Groza (și al pregătirii tratatelor de pace) l-a constituit *înființarea universității maghiare din Cluj*. Numai că soarta universității maghiare (și în general a învățământului maghiar din România) de după 1945 ar putea reprezenta chiar simbolul politicii contradictorii față de maghiari a guvernului-Groza. Faptul că între 1945-1948 s-a putut institui *autonomia învățământului maghiar* – care, de altfel, nu a fost niciodată consfințită juridic —, paralel cu o largă rețea de școli maghiare și că, în pofida diverselor greutăți s-a reușit organizarea unei instituții de învățământ superior,¹⁶ ne arată poate cel mai clar măsura în care această politică era determinată de „așteptările” externe.

Este incontestabil că Uniunea Populară Maghiară (UPM), care a luat asupra sa reprezentarea intereselor minorității maghiare, a obținut cele mai mari succese tocmai în domeniul învățământului și culturii de limbă maghiară. Numai că aceste succese au avut cel puțin două „cusururi”: pe de o parte, regimul financiar nu a fost dispus pur și simplu să finanțeze, aproape un an și jumătate, instituțiile maghiare de învățământ și cultură, motiv pentru care acestea au funcționat timp de mai multe luni grație donațiilor publice ale comunității maghiare. (Această situație a fost remediată doar odată cu apropierea alegerilor...) Pe de altă parte, se poate observa tendința potrivit căreia măsurile favorabile minorității maghiare s-au bazat în cele mai multe cazuri pe *norme de drept inferioare* (ordonanțe ministeriale, instrucțiuni), care au venit în contradicție cu *sursa de legitimitate superioară*, (cu legea în vigoare și consfințită de parlament încă între cele două războaie sau cu Constituția). Invocând acest fapt, funcționarii șovini care dominau aparatul de stat încercau pe unde puteau să „saboteze” executarea dispozițiilor favorabile maghiarilor. Din această cauză, totul dădea impresia de *provizorat*, iar în mulți s-a înrădăcinat părerea că rezultatele obținute prin lupte grele se vor dovedi doar succese efemere. Desfășurarea evenimentelor din 1947-48 le-a confirmat pesimismul...

În fine, trebuie să ne oprim și asupra instituțiilor de „vitrină” ale politicii față de maghiari a lui Petru Groza. *Ministerul Naționalităților Minoritare* — înființat încă pe vremea lui Sănătescu — după câteva săptămîni de la numirea lui Petru Groza ca prim ministru, a fost „degradat”, devenind *Subsecretariat de stat* (tradus în mod consecvent de presa maghiară prin expresia de „subminister”). Șeful subsecretariatului de stat a rămas pe mai departe același Gh. Vlădescu-Răcoasa, cu rang de secretar de stat. Între timp, s-a schimbat și denumirea subsecretariatului, ca urmare a unui decret-lege care a anulat folosirea oficială a termenului de „minoritate” înlocuindu-l cu cel de „naționalitate”, utilizat în continuare.

Schimbarea denumirii poate fi considerată de asemenea ca un act propagandistic al politicii „filomaghiare/filominoritare” a lui Groza: și prin aceasta încercîndu-se să se sugereze că s-a terminat cu statutul de minoritar, exprimînd subordonare, iar de-acum încolo minoritățile naționale care trăiesc în țară sînt parteneri egali ai națiunii române majoritare.¹⁷ Pentru a evita însă vreo neînțelegere, trebuie să precizăm: nu se poate spune că Groza ar fi *impus* opiniei publice maghiare folosirea termenului de „naționalitate”. Intelectualitatea maghiară însăși considera utilizarea termenului de „minoritate națională” umilitoare, ca semn vădit al inegalității. O parte a intelectualității spera (sau se autoamăgea) că oficializarea folosirii expresiei de „naționalitate” („conlocuitoare”) are valoare de semnal: guvernul vrea într-adevăr să creeze o adevărată egalitate în drepturi între națiunea majoritară și minorități.¹⁸ Tocmai de aceea va stîrni consternare faptul că, la începutul anilor '50, Bucureștiul va reveni la folosirea termenului de „minoritate națională”.

„Degradarea” ministerului minorităților/naționalităților la rang de subsecretariat nu a schimbat însă cu nimic esența: „subministerul” a rămas în continuare *în afara centrului decizional*¹⁹, hotărîrile mai importante cu privire la maghiari sau la celelalte minorități naționale fiind luate în continuare personal de către Petru Groza și/sau Gh. Gheorghiu-Dej, precum și de Vasile Luca.²⁰

În încheiere, trebuie menționat că, deși Uniunea Populară Maghiară în sens formal nu a făcut parte din guvern, ea a fost totuși reprezentată datorită faptului că, în fruntea a trei județe din Secuime (Trei Scaune, Odorhei, Ciuc), au fost numiți prefecți maghiari, de asemenea, mai multe județe ale țării au avut subprefecți maghiari, iar în 1945 la Subsecretariatul Naționalităților a fost numit un consilier maghiar (Nándor Czikó), la fel la Ministerul Propagandei (József Méliusz), iar apoi, în octombrie 1946, cu o lună și jumătate înainte de alegerile parlamentare, Ödön Felszeghy este numit secretar general al Ministerului Educației Naționale. Dar, în opinia noastră, toate acestea nu au însemnat mai mult decît niște gesturi abile, fiindcă nici Czikó, nici Méliusz nu s-au aflat în poziții de decizie, și nici existența cvasi autonomiei învățămîntului maghiar pînă la „reforma învățămîntului” din 1948 nu a depins în vreun fel de Felszeghy.

Schimbarea „politicii filomaghiare”

Schimbarea politicii guvernului Groza față de maghiari poate fi explicată prin trei cauze.

Pe de o parte, PCR — care prin teroare și fraude electorale grosolane a câștigat practic alegerile parlamentare din noiembrie 1946 —, nu mai avea nevoie în așa măsură de sprijinul de pînă atunci a minorității maghiare, respectiv, a organizației sale reprezentative (UPM), deoarece partidele «istorice» de dreapta dispăuseră practic de pe arena politică. Pe de altă parte, odată cu semnarea tratatului de pace de la Paris la 10 februarie 1947, a dispărut și „presiunea externă” care a determinat conducerea politică bucureșteană în perioada 1945-46 să acorde diferite concesi (calificate drept „privilegii” ulterior) minorității maghiare. În sfîrșit, dar nu în ultimul rînd, după alegeri, *centrul deciziilor politice* a trecut de la primul ministru — deși Groza a rămas și pe mai departe în funcție pînă în 1952 — la Comitetul Politic al PCR. Structura dublă a puterii, caracteristică perioadei de tranziție, aparținea trecutului. la sfîrșit „epoca de aur”, în care se mai putea negocia, se mai puteau smulge concesi cabinetului lui Groza, care-și manifestase de multe ori bunăvoința față de maghiari. În anii următori — în toiul „intensificării luptei de clasă” — soarta minorității maghiare n-a mai fost decisă de înțelegeri și negocieri, ci de *hotărîri și directive*, sau alte documente de partid sau *indicații secrete, de multe ori verbale*, contrare hotărîrilor și normelor de drept în vigoare la acel moment. (Nu trebuie să uităm că, în regimurile totalitare, „documentele de partid sînt pasibile de o dublă lectură și interpretare, una de suprafață, «publică», și una ascunsă, «de uz intern». În cele din urmă, tocmai această dualitate face posibil ca, în urma cercetării unei perioade relativ mai lungi, obiectivele politicii naționale declarate în documentele de partid să contureze o tendință similară cu cea dezvăluită de practica politicii naționale din România.”²¹)

Primul semn al schimbării l-a constituit apariția articolului cu rol de „directivă” („Calea maghiarimii din România”) a lui Vasile Luca (pe atunci membru al Comitetului Central al PCR și responsabil cu „problema maghiară” în conducerea mai restrînsă a partidului) în gazeta clujeană *Igazság* din 22 mai 1947. Articolul conținea, printre altele, chemarea adresată conducerii Uniunii Populare Maghiare de a declanșa o acțiune de epurare internă în rîndurile maghiarilor. Drept urmare, atît în cadrul UPM, cît și în cel al instituțiilor culturale, de învățămînt etc. maghiare, a început o *largă acțiune de epurare* care a dus în cele din urmă la arestarea, în 1949, respectiv, 1952, a lui Edgár Balogh, Gyárfás Kurkó, József Méliusz, dr. Lajos Csögör, precum și a lui Lajos Jordáky și János Demeter, considerați pînă atunci adepți de încredere ai partidului comunist.

Paralel cu epurările politice s-a desfășurat și *lichidarea* sistemului instituțional economic autonom maghiar, proces început odată cu asimilarea cooperativelor maghiare în vara anului 1947 și continuat cu naționalizările din 11 iunie 1948.²²

Consecința zdrobirii sistemului instituțional economic a fost aceea că minoritatea maghiară a devenit și mai aservită puterii centrale. În 1948 (odată cu reforma învățământului din 3 august) a început și *restringerea treptată a cadrului instituțional al învățământului în limba maghiară*, iar mai târziu, între 1948-50, au fost lichidate și asociațiile și societățile culturale maghiare. (În paranteză, observăm că interzicerea asociațiilor, represiunile împotriva bisericilor etc., *aparent* au lovit în aceeași măsură atât majoritatea română, cât și minoritatea maghiară și celelalte minorități, numai că desființarea asociațiilor culturale și izolarea bisericilor între zidurile acestora, instituții ce îndeplineau un rol important în conservarea și cultivarea conștiinței naționale, a atins mult mai grav minoritățile, ocrotirea identității naționale a majorității fiind înlesnită și de către alte instituții ale statului).

Pe lângă acestea, a continuat fără oprire *românizarea orașelor cu o populație încă majoritar maghiară*: printr-un decret din 9 mai 1947 s-au aplicat restricții severe în legătură cu stabilirea reședinței noilor veniți în orașele ardelenne mai mari, ceea ce practic a însemnat că majoritarii, pe baza diferitelor pretexte, puteau obține aprobarea stabilirii, pe când maghiarii (sau germanii), în majoritatea cazurilor, nu. Restricțiile cu privire la alegerea liberă a domiciliului stabil, introduse atunci, au continuat practic să rămână în vigoare pînă în 1989. Apoi, în 1948-49, s-a revenit la practica mai veche a evacuării unei părți a populației urbane: cei vizați acum fiind „dușmanii de clasă”, numai că partea determinantă a membrilor „claselor exploatare” din orașele Ardealului de Nord (în parte și ale Ardealului de Sud) erau de origine maghiară (și pe alocuri evreiască și germană).²³

În locul „volatilizării frontierelor”, se lasă cortina de fier

Un semn de asemenea frapant al schimbării politicii față de maghiari — mai ales pentru aceia care își mai aminteau că în perioada anilor 1945-46 Groza le-a pus în vedere în mod sistematic „volatilizarea” graniței româno-maghiare — a constituit-o și faptul că, începînd din 1947, s-a îngreunat în mod deosebit menținerea legăturilor cu țara-mamă. Trecerea frontierei a fost înăsprită însă înainte de încheierea disputei de frontieră româno-maghiară: în iunie 1945, ministrul de interne comunist, Teohari Georgescu, a repus în vigoare și pe frontiera româno-maghiară *obligativitatea pașapoartelor*. De acum încolo se vor îngreuna tot mai mult condițiile de eliberare a pașapoartelor. Deja din octombrie, pentru orice plecare era nevoie și de o „viză specială de ieșire”, iar din ianuarie 1946 — deși Consiliul Miniștrilor de Externe nu luase încă decizia finală cu privire la stabilirea definitivă a frontierei româno-ungare —, o parte a punctelor de trecere a frontierei, care de-a lungul graniței româno-ungare stabilite la Trianon funcționaseră înainte de 1940, au fost închise.

Chiar și dintre cele șapte existente încă după semnarea tratatului de pace, au mai rămas deschise doar două puncte de trecere feroviare și numai unul singur (!)

de trecere rutieră. Începînd din 1947-48, între cele două „țări frățești democrat-populare” s-a lăsat o adevărată *cortină de fier*.²⁴ Situația s-a înrăutățit într-atîta încît, după ratificarea din partea României a Tratatului româno-maghiar cu privire la vize, intrat în vigoare începînd cu 8 decembrie 1948, practic n-au mai fost eliberate pașapoarte obișnuite. (Conform unor informații diplomatice maghiare, punctul de vedere oficial al ministrului de interne Georgescu a fost acela că nu pot fi autorizate călătoriile particulare. Lichidarea micului trafic de frontieră și realizarea sistemului de protecție a frontierei dintre cele două țări de către conducerea din București s-a datorat, probabil, acestei poziții.)

Drept consecință a întreruperii eliberării de pașapoarte a fost faptul că, pe parcursul anilor 1947-48, *trecerea ilegală a frontierei spre Ungaria a devenit un fenomen de masă*, chiar dacă în ianuarie 1948 au fost înăsprite pedepsele pentru asemenea cazuri: cei prinși putîndu-se aștepta la o pedeapsă cu închisoarea de la 3 la 10 ani cu confiscarea averii, iar în multe cazuri grănicerii foloseau arma împotriva „fugarilor”.

Menținerea legăturilor țării-mamă cu maghiarii din Ardeal ar fi putut să fie oarecum înlensită prin redeschiderea *consulatului maghiar* care funcționase la Cluj în perioada de dinaintea dictatului de la Viena, cerință nerealizată din cauza împotrivirii rigide a părții române în cadrul tratatelor româno-ungare din 1948-49. În final, Budapesta a acceptat soluția de compromis, în urma căreia Ambasada Ungariei din București, în loc de Consulat, și-a deschis în august 1949 la Cluj doar un *serviciu de pașapoarte*. Paradoxal este faptul că tocmai în răstimpul funcționării oficiului de pașapoarte s-au efectuat cele mai puține călătorii din România în Ungaria.

Continuarea politicii de vitrină

În timp ce, prin epurările desfășurate în mai multe valuri — între 1947-1952 —, intelectualitatea maghiară a fost aproape decapitată (trimițîndu-i la închisoare deopotrivă pe liberalii conservatori, oponentii ai regimului, cît și pe social-democrați și comuniști), și a fost lichidat în mare parte sistemul instituțiilor maghiare, partidul se străduia să-și „demonstreze politica națională democratică” prin unele *măsurile de fațadă*.

Unul dintre reperatele politicii naționale „reprezentînd spiritualitatea lui Marx, Engels și Stalin» a fost noua Constituție din 1948, al cărei articol 24 conținea o serie de „declarații frumoase”. Ca de exemplu: „*În Republica Populară Română se asigură naționalităților conlocuitoare dreptul de folosire a limbii materne și organizarea învățămîntului de toate gradele în limba maternă. Administrația și justiția, în circumscripțiile locuite și de populații de altă naționalitate decît cea română, vor folosi oral și scris și limba naționalității respective și vor face numiri de funcționari din sînul naționalității respective sau din altă naționalitate, care*

cunosc limba populației locale." (sbl.n.V.G.) Este de remarcat că, proiectul de constituție dat publicității cuprindea și specificarea: „în acele zone în care cel puțin 30% din populație nu este română, ci de altă naționalitate, în administrație și în jurisdicție trebuie să se folosească și limba naționalității respective...”²⁵ Din textul final și promulgat a fost omisă precizarea proporției concrete...

„Subministerul” național, instituția de „vitrină” a lui Groza, a avut și el o soartă caracteristică. În noul guvern, constituit după alegerile din 19 noiembrie 1946, postul de secretar de stat al naționalităților a rămas neocupat, mai târziu, la începutul lui decembrie 1947, Groza l-a numit pe Lajos Takács, una dintre personalitățile de marcă ale Uniunii Populare Maghiare, în funcția de „subministru”. În noul cabinet al lui Groza, constituit în aprilie 1948, nu mai apare această instituție, ea este „înlocuită” cu *Direcția Generală pentru Problemele Naționalităților Conlocuitoare*, care funcționa pe lângă președinția Consiliului de Miniștri. Sarcina Direcției, condusă de Takács, a fost aceea *de a lua în evidență, de a studia problemele minorităților*, avînd și posibilitatea de a înainta *propuneri* în vederea soluționării pe cale politică, juridică și administrativă a acestor probleme.”²⁶

Sfîrșitul politicii „îngăduitoare” față de maghiari, asociabilă cu numele lui Groza, poate fi marcat prin hotărîrea Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, în „problema națională” (sic!), publicată în 12 decembrie 1948. Acest document a determinat în mod decisiv și politica față de naționalități/maghiari în anii ce au urmat. Pe lângă faptul că fiecare minoritate națională a fost sancționată pentru o anume „vină”, aici apare formulată pentru prima dată teza conform căreia problema națională/minoritară „trebuie subordonată întotdeauna sarcinii majore a clasei muncitoare.”²⁷

Abandonarea politicii „leninisto-staliniste” față de maghiari

Politica față de maghiari a PMR a fost la fel de duplicitară ca și aceea a guvernului-Groza. Pe de o parte, hotărîrile de partid făcute publice precizau de fiecare dată că partidul continuă politica sa națională în „spiritul indicațiilor lui Marx, Engels, Lenin și Stalin.” Formal, aceasta însemna că se duce o politică „internaționalistă”. (Era vorba în bună parte de copierea servilă a modelelor sovietice.) Însă în realitate pozițiile naționalismului românesc «tradițional» s-au întărit tot mai mult și în cadrul conducerii superioare de partid, consecințele acesteia devenind, mai devreme sau mai târziu, perceptibile și în politica față de maghiari.

La început, deși în anii precedenți au avut deja loc evenimente negative, părea că se va continua politica față de maghiari începută în martie 1945 de Groza. La 24 septembrie 1952, Marea Adunare Națională a votat o nouă Constituție. Aceasta a preluat aproape cuvînt cu cuvînt pasajele referitoare la minorități ale Constituției anterioare.²⁸ Semnificația ei deosebită rezida însă în înființarea *Regiunii Autonome Maghiare*.

Antecedentul înființării noii unități administrative l-a constituit „reforma administrativ-teritorială” din septembrie 1950, în urma căreia, după modelul sovietic, țara a fost împărțită în regiuni și raioane. (Din cele 22 de județe ale Ardealului s-au creat 11 regiuni.) Cu această ocazie, teritoriul Secuimii a fost împărțit între două regiuni cu o populație majoritară românească (teritoriul vechilor „scaune” Gheorgheni și Mureș a intrat în componența regiunii Mureș, iar Ciucul, Odorheiu Secuiesc și Trei Scaune au fost integrate în regiunea Stalin/Brașov). Una din motivațiile publice ale înființării Regiunii Autonome Maghiare a constituit-o necesitatea anulării acestei măsuri discriminatorii.

Cu toate acestea, caracterul contradictoriu al politicii partidului față de maghiari poate fi observat și în cazul înființării Regiunii Autonome Maghiare. Pe de o parte, limitele noii regiuni, cu majoritate maghiară, au fost în așa fel modelate încât în componența ei să fie incluse zone cu o populație pur românească (Întorsura Buzăului, Mureșul Superior etc.) astfel încât recensământul din 1956 indica în această unitate administrativă doar o majoritate maghiară de 77%. Pe de altă parte, deși articolul 21 al noii Constituții preciza faptic că: „Statutul Regiunii Autonome Maghiare va fi elaborat de Sfatul Popular al Regiunii Autonome Maghiare și va fi înaintat spre aprobare Marii Adunări Naționale a Republicii Populare Române”, acest lucru nu s-a realizat niciodată. (După unele surse, în 1955, la inițiativa lui János Fazekas, șeful „comisiei naționalităților”, ce funcționa pe lângă secretariatul Comitetului Central al PMR, a fost elaborat un proiect de statut, căruia însă i s-a pierdut repede urma.)

În realitate, nici această regiune nu a fost cu nimic mai independentă decât celelalte unități administrative. (Altminteri, totalitarismul de tip stalinist, implantat și în România, nu tolera nici un fel de particularisme sau forme de autonomie. De aceea este ridicolă acuzația naționaliștilor români, precum că teritoriul „autonom” maghiar ar fi constituit o „enclavă” separată în corpul României...) Diferența a constat „doar” în faptul că în această regiune maghiarii s-au putut *intr-adevăr* bucura de toate acele drepturi pe care și le-au obținut după 1945. Începînd cu înființarea Regiunii Autonome Maghiare însă, în restul regiunilor din Ardeal, printre altele, au „dispărut” treptat inscripțiile bilingve, au apărut tot mai multe piedici în folosirea limbilor minorităților în locurile publice — drepturile maghiarilor au fost știrbite văzînd cu ochii. (Între timp însă, conducerea de partid a încercat să concentreze marea parte a instituțiilor culturale maghiare pe teritoriul RAM, grăbindu-se să deposedeze Clujul de rolul său de centru cultural-educativ maghiar: secția maghiară a Institutului de Artă Teatrală a fost transferată în vara lui 1954 la Tîrgu-Mureș — deși acolo nu funcționa o operă maghiară, în schimb, în februarie 1953 a fost întreruptă apariția revistei *Irodalmi Almanach*/Almanahul Literar/ care pînă atunci fusese editată la Cluj, pentru ca un an mai tîrziu să fie repornită la Tîrgu-Mureș, dar sub titlul de *Igaz Szó* /Adevărul/. Conform unor informații din epocă, tot atunci s-a inițiat și proiectul de mutare a Universității Bolyai la Tîrgu-Mureș.³⁹)

După înființarea Regiunii Autonome Maghiare, conducerea de partid a considerat că o poate lăsa mai moale cu „politica activă față de minorități”, se poate pune capăt perioadei „concesiilor excesive”. Într-un fel, acesta este și mesajul articolului lui Gh. Gheorghiu-Dej din 29 ianuarie 1953, apărut în cotidianul clujean *Igazság*, în care declara că în România *problema națională a fost rezolvată*. (De acum se va vorbi în mod consecvent de „problema națională” în loc de „problema naționalităților”!) De aici, în opinia conducerii de partid, se putea trage concluzia că nu mai e nici o nevoie de Uniunea Populară Maghiară, pornită inițial ca organ politic al reprezentării intereselor minorității maghiare dar, spre sfârșitul anilor patruzeci, devenită oricum ștearsă, un fel de „for cotidian de agitație” al partidului. În martie 1953, conducerea UPM a fost pusă să pronunțe *autodizolvarea* (aproape simultan cu organizațiile germane și evreiești) uniunii. (Desființarea pe tăcute a direcției generale pentru problemele „naționalităților conlocuitoare” poate fi dedusă tot din declarația anterioară a lui Gheorghiu-Dej).

„Rezolvarea problemei naționale”, însă, a atras după sine și o altă modificare pe tărîmul politicii lingvistice: începînd cu 1952, în textele oficiale s-a revenit treptat de la termenul de „naționalități” („conlocuitoare”) la cel de „minorități naționale”.³⁰ Mare parte a elitei intelectuale maghiare de atunci era conștientă de semnificația acestei schimbări terminologice: și-au dat seama că *politica partidului față de maghiari s-a schimbat*. Redactorul șef de atunci al revistei *Falvak Népe*, András Sütő, îi mărturisise în iunie 1952 ambasadorului maghiar László Pataki că „și el a fost surprins la început de această expresie. Au cerut explicații conducerii UPM și a partidului. Li s-a răspuns că acest termen este folosit și de tovarășul Stalin...”³¹

Schimbarea politicii partidului față de maghiari poate fi regăsită cel mai bine în evoluția situației învățămîntului în limba maghiară. Prima lovitură a primit-o învățămîntul politehnic în limba maghiară, din anul universitar 1953-54 fiind desființată secția maghiară a Institutului de Mecanică de la Cluj. (Din 1954 s-a accelerat și lichidarea școlilor elementare ale ceangăilor maghiari înființate la sfârșitul anilor patruzeci, începutul anilor cincizeci.) Din anul universitar 1955/56 nu s-a mai anunțat admitere nici la secția maghiară a Institutului Agronomic. Paralel a fost începută și reducerea învățămîntului mediu profesional în limba maghiară: în tot mai puține locuri au fost deschise școli profesionale în limbile minorităților și a demarat — ce-i drept, deocamdată doar sporadic — *comasarea* școlilor de limbă română și maghiară. (Nu este întîmplător faptul că, în anii cincizeci, în publicațiile de limbă maghiară abia vom găsi date statistice, naționale sau regionale, mai detaliate referitoare la școli.) Înainte de 1955 a fost lichidată cîte o școală sau secție în limba maghiară mai degrabă la inițiativa autorităților locale. La 15 iulie 1956, însă, a fost emisă o hotărîre de partid și de stat care prevedea organizarea învățămîntului mixt (cu secții române și ale naționalităților). De aici începe de fapt lichidarea școlilor de limbă maghiară pînă atunci autonome.

O altă discriminare gravă a minorităților în prima jumătate a anilor cincizeci — cel puțin pentru intelectualitate — a fost întreruperea aproape totală a legăturilor cultural-științifice cu țara-mamă. De-abia puteau pătrunde câteva titluri de literatură beletristică, de specialitate, reviste sau ziare, pe deasupra, din 1954, motivându-se cu penuria de devize, au fost reduse în mod drastic și tirajele pînă atunci admise. Una din cauzele încetării aproape totale a schimburilor culturale dintre cele două țări a fost suspiciunea și rezerva părții române față de politica reformistă a guvernului Imre Nagy, care a dus în cele din urmă la închiderea în 1955 a biroului de pașapoarte din Cluj de către București.

Simultan însă, a fost creată din nou o pseudoinstituție: *comitetul cu problemele minorităților naționale* (condusă de János Fazekas), de pe lângă secretariatul Comitetului Central al PMR. Comitetul — despre existența căruia ziarele vremii au păstrat o tăcere profundă! —, după informațiile noastre de pînă acum nu a desfășurat nici o activitate reală, influența sa asupra evoluției politicii față de maghiari trebuie să fi fost minimală. Spre sfîrșitul anilor cincizeci a dispărut ca și cum n-ar fi existat niciodată...

„Vara fierbinte” a lui 1956 în Ardeal

Evenimentele din prima jumătate a anului 1956 au umplut pe mulți cu noi speranțe. În urma Congresului al XX-lea al PCUS din februarie, conducerea de partid din România și-a pierdut din siguranță, amplificînd speranțele și curajul intelectualității antistaliniste maghiare (și române). Vara lui 1956 s-a dovedit „fierbinte” și la Cluj, evoluțiile din Ungaria iradiind puternic spre capitala Transilvaniei, nemaivorbind de faptul că informațiile parvenite la forurile centrale ale partidului vorbeau de mai multă vreme de *nemulțumirile* majore ale intelectualității maghiare. Influența evenimentelor din Ungaria s-a amplificat și datorită faptului că, începînd cu a doua jumătate a anului precedent, a început și eliberarea pașapoartelor pentru persoane private, fapt în urma căruia mii de maghiari din Ardeal au putut trece — pentru prima oară după mulți ani de zile — granița.

Sub efectul știrilor neliniștitoare, conducerea centrală a ajuns la concluzia că e timpul ca intelectualitatea maghiară clujeană, tot mai zgomotos nemulțumită, să fie pusă la punct. La sfîrșitul lui august, o delegație numeroasă de „pompieri”, condusă de Miron Constantinescu, un membru reformist al Biroului Politic, a descins la Cluj. Calculele conducerii superioare de partid nu s-au îndeplinit, însă, în loc de sancțiuni exemplare, din cauza rezistenței hotărîte a intelectualității, au fost nevoiți să accepte *compromisuri*. Astfel au fost acceptate din nou admiterile la secția maghiară a Institutului Agronomic, în noiembrie a fost înființată în cadrul Ministerului Învățămîntului o direcție generală pentru naționalități (în fruntea căreia a fost numit László Bányai, pînă atunci rector al Universității Bolyai), de asemenea a fost autorizată, începînd cu anul următor, înființarea a două reviste noi (*Korunk* și magazinul pentru copii *Napsugár*). (Mai mulți au cerut conducerii de partid să

se reînființeze Uniunea Populară Maghiară sau o altă organizație similară care să reprezinte interesele minorității maghiare, să se elaboreze un nou statut al naționalităților. Bineînțeles că aceste revendicări „excesive” au fost respinse de reprezentanții conducerii centrale de partid...) Numai că, în timp ce conducerea de partid a cedat în probleme considerate secundare din punctul de vedere al Bucureștiului, în probleme cu adevărat esențiale nu a făcut acest lucru: executarea hotărârii de partid din august nu a fost suspendată. Ca urmare, după statisticile oficiale, în anul școlar 1956-57 numărul secțiilor cu predare în limba maghiară în cadrul școlilor generale de 7 ani s-a triplat, iar în cadrul liceelor s-a dublat față de anul precedent, în timp ce numărul instituțiilor de învățământ maghiare independente a scăzut considerabil.³²

Efectele revoluției maghiare

Sub influența evenimentelor revoluționare de la Budapesta, o parte a liceenilor și studenților maghiari din Ardeal au început să se agite. Diferitele nuclee de organizare (sau doar tentative de organizare), calificate drept «conspirații», au fost sever pedepsite: între 1956-59, două mari valuri de *represiuni și arestări* în masă au avut loc. Nu avem nici pînă astăzi o imagine exactă despre proporția represiunilor legate de evenimentele din '56. Memoriile și studiile apărute pînă acum oferă date foarte diferite în legătură cu numărul celor persecutați și condamnați, de la cîteva mii pînă la cincizeci de mii. Oricare ar fi fost numărul celor ce au suferit în urma represaliilor, un lucru este cert: atmosfera de teamă creată atunci a ușurat mult efortul Bucureștiului de a transpune în practică fără rezistență noile sale *măsuri antimaghiare*. Din faptul că participarea intelectualilor, studenților și liceenilor maghiari la diferitele mișcări și organizații a fost destul de numeroasă, conducerea PMR a tras concluzia că *politica de dinainte de 1956 a partidului față de maghiarime a fost în general eronată*, în sensul că „s-au făcut concesii exagerate” maghiarilor. S-a considerat, de asemenea, că tocmai tineretul s-a dovedit a fi fost mai contaminat de „naționalismul burghez”, ergo, înființarea învățămîntului elementar, liceal și universitar independent în limba maghiară a fost o mare greșeală, fiindcă instituțiile respective s-au dovedit a fi focare ale „naționalismului” și „separatismului” maghiar. (După informațiile ambasadorul maghiar de la București, Ferenc Keleti, în 1959, Athanase Joja, pe atunci ministru al învățămîntului, ar fi declarat într-o discuție confidențială că: „Politica dusă pînă acum în domeniul învățămîntului în limba naționalităților a fost eronată. Nu-și poate imagina cum de s-a putut săvîrși o astfel de greșeală. A fost o eroare să se permită funcționarea separată a școlilor de limba maghiară...”)³³

Nu trebuie să uităm nici faptul că politica naționalistă a lui Gheorgiu-Dej față de maghiari a fost susținută indirect chiar și de conducerea de partid de la Budapesta. În timpul turneului din 1958 a delegației ungare de partid și de stat,

János Kádár și Gyula Kállai au făcut mai multe declarații elogioase cu privire la politica națională a „partidului frate” român. (În cursul vizitei, Kádár a declarat cu satisfacție: „Noi am știut și am apreciat mult și pînă acum, iar cu aceasta ocazie am putut constata și personal că, în *Republica Populară Română, s-a realizat egalitatea în drepturi a naționalităților* în toate domeniile vieții politice, economice și culturale.”³⁴ (Subl.n.V.G.) Conducerea de partid de la București ajunge astfel la concluzia că Budapesta „și-a luat mîna” de pe maghiarii din Ardeal, dîndu-și astfel girul pentru continuarea politicii de asimilare.

Cu toate acestea, nu este neglijabil nici rolul factorului sovietic: în vara anului 1958 au fost retrase trupele sovietice din România, ca urmare Bucureștiul a început să pășească tot mai decis pe calea unei politici „proprii”, „naționale”, în urma căreia, într-o bună parte a societății românești, s-au intensificat nu numai sentimentele naționale pozitive, ci și cele ale naționalismului tradițional antimaghiar. Consecințele cele mai destructive ale „politicii naționale socialiste”, care începuse să manifeste tot mai mult trăsăturile practicii politice șovine, antimaghiare, din perioada interbelică, s-au produs în domeniul cel mai important, cel al învățămîntului în limba maternă. În urma hotărîrii de partid din vara anului 1956, începînd din 1958/59, s-a înmulțit numărul secțiilor maghiare ale școlilor elementare și liceelor față de anul școlar precedent. Înființarea „secțiilor” s-a produs pe două căi: în localitățile în care au existat școli de limba maghiară și română cu administrație separată, ele au fost comasate. În schimb, acolo unde pînă atunci au funcționat numai instituții de învățămînt cu limba de predare maghiară, au fost înființate, în cadrul acestora, secții în limba română. Bineînțeles, în ambele cazuri, procesul a fost însoțit de presiuni mai blînde sau mai aspre din partea autorităților. Independent de metodele utilizate, rezultatul a fost același: pînă la mijlocul anilor '60, liceele independente cu limba de predare exclusiv maghiară au „dispărut” aproape cu desăvîrșire.³⁵

1959 este incontestabil unul dintre anii negri ai învățămîntului maghiar din România. În acel an au fost desființate ultimele școli elementare cu limba de predare maghiară ale ceangăilor maghiari din Moldova, atunci a fost desființată Direcția generală pentru naționalități a Ministerului Învățămîntului. Tot atunci s-a realizat „unificarea” universităților Babeș și Bolyai și lichidarea definitivă a secției maghiare a Institutului Agronomic. (Desființarea Universității Bolyai a fost remarcată chiar și de mediile occidentale!) Intelectualitatea maghiară, intimidată în urma represiunilor de după 1956, a fost obligată să *suporte* suprimarea universității maghiare. În timp ce ultimul rector, Lajos Takács, victimă a propriei sale credulități, asista ca „figurant” la lichidarea instituției sale, profesorul universitar László Szabédi s-a sinucis în semn de protest împotriva teroarei...

O altă gravă nedreptate — pe lîngă lichidarea învățămîntului în limba maternă — a fost și „reforma administrativ-teritorială” din decembrie 1960, prin care (la

inițiativa personală a lui Nicolae Ceaușescu) s-au recroit limitele Regiunii Autonome Maghiare: invocându-se motive economice, partea sudică din Trei Scaune a fost anexată la Regiunea Brașov, în același timp cu anexarea mai multor raioane cu majoritate românească la Regiunea Autonomă Maghiară. Una dintre consecințele acestei reforme a fost scăderea numărului maghiarilor de la 564.000 la 473.000, și creșterea numărului românilor de la 147.000 la 266.000 (proporția românească crescînd de la 22% la 36%). Creșterea numărului populației românești a fost un pretext suficient pentru începerea românizării administrației și a aparatului de partid. Pînă la începutul anilor '60, în prima linie a aparatului de partid și de stat (primul secretar regional, președintele sfatului popular, șeful securității etc.) au fost plasați români. Românizarea aparatului administrativ al regiunii ce purta de-acum numele de Regiunea Mureș-Autonomă Maghiară a facilitat „românizarea” în 1962 și a *Institutului de Medicină și Farmacie din Tîrgu-Mureș*, în care, pînă la acea dată, s-a predat exclusiv în limba maghiară. Metoda a fost similară cu cea folosită la desființarea Universității Bolyai: nu au fost înființate separat secții maghiare și române, ci s-a început predarea unei părți (apoi a majorității!) disciplinelor în limba română și pentru studenții maghiari. (La românizarea IMF, considerată instituție maghiară încă de la înființarea ei, a contribuit și faptul că, de la un an la altul, au fost admiși din ce în ce mai mulți studenți români, în paralel cu aceasta crescînd considerabil și numărul profesorilor români.)

Ține de asemenea de evoluțiile începutului anilor șaizeci faptul că, în cîteva cotidene maghiare din provincie (de exemplu, *Fáklya* din Oradea), nu s-a mai permis utilizarea numelui maghiar al așezărilor. (În acest domeniu lucrurile s-au schimbat doar după 1968.) Acest fenomen poate fi trecut eventual în contul „excesului de zel” al conducerii regionale,³⁶ dar faptul că denumirea străzilor din orașele ardelenne mai mari, avînd și o populație maghiară, au fost rebotezate la începutul anilor șaizeci, revenindu-se adesea la denumirile românești pe care le aveau în perioada dintre 1920-1940, a fost deja un fenomen general.

La începutul anilor '60, într-un singur domeniu s-a petrecut o oarecare *schimbare pozitivă*: în domeniul eliberării pașapoartelor. Deși din octombrie 1956 s-a lăsat din nou cortina de fier, situația ce amintea de începutul anilor '50 — nu în ultimul rînd și datorită presiunii continue din partea conducerii Kádár! —, a dispărut încetul cu încetul. În 1961 a fost încheiat acordul cu privire la anularea obligativității vizelor între cele două țări (este adevărat că România va aplica această înțelegere doar cu o întîrziere de cîteva ani), în urma căreia, de exemplu, în 1962 s-au înregistrat 26.000 de călătorii în Ungaria, iar în 1964, 71.000.

În pofida acestor aspecte, relația dintre București și Budapesta, după cei cîteva ani de raporturi cordiale de după '56, a început să se răcească din nou la începutul anilor '60, îndeosebi în urma „declarației de independență” din aprilie 1960. În urma vorba de declarația conducerii centrale a PMR din 16 aprilie.

suveranitate și dreptul partidelor comuniste de a urma căi proprii.) În aprecierea de atunci a Budapestei, conducerea română de partid, „pe linia sa politică sprijinindu-se, pe de o parte, pe naționaliștii extremiști și pe forțele restauraționiste de dreapta, iar pe de altă parte, pe elementele dogmatic-sectante opuse tezelor congresului XX și XXII, tinde către lichidarea relațiilor internaționaliste cu țările socialiste, respectiv, către crearea unei «politici naționale»...”³⁷

Faptul că, la mijlocul anilor '60, conducerea PCR se bazează tot mai ferm pe „forțele naționaliste extremiste”, este confirmat și de evoluția politicii sale față de maghiari...

În drum spre statul etnocratic

În 1965, odată cu venirea la putere a lui Nicolae Ceaușescu, mulți intelectuali români și maghiari au nutrit speranța că, în sfârșit, și în România va începe un proces de destalinizare. O parte a intelectualității maghiare mai spera că noul secretar general va renunța la politica naționalistă a lui Gheorghiu-Dej față de maghiari. Speranțele s-au transformat în curînd în dezamăgire, numeroasele semne, apărute deja în vara anului 1965, arătau că nu se poate conta pe schimbări de fond în această problemă.

Congresul al IX-lea al PCR din iulie 1965 (cînd Ceaușescu a fost ales secretar general), indica sub multe aspecte începutul unei noi ere politice și ideologice, din perspectiva temei noastre și pentru că la acest congres au fost încetățeniți termenii de „națiune socialistă” și „stat național socialist”; tot aici, în discursul său, Ceaușescu vorbește despre problema minorităților ca despre un „proces încheiat”.³⁸ (Începînd de atunci, noul conducător al partidului a declarat de nenumărate ori — iar în anii '80, în mod sistematic — că „*partidul nostru a rezolvat pentru totdeauna problema națională /sic!/*”).

Deși cuvîntarea lui Ceaușescu la congres nu putea trezi mari speranțe, faptul însă, că în noua constituție, votată în august, reapare din nou conceptul de „*naționalitate conlocuitoare*”, era promițător. Această terminologie, aparent generoasă — ca și termenul de „naționalitate” introdus pe vremea lui Groza — sugera că în România minoritățile naționale și națiunea majoritară se bucură de același statut. În realitate însă, în spatele schimbării limbajului politic se afla o rațiune politico-ideologică urmărind, pe de o parte, privarea minorităților naționale de posibilitatea protejării lor juridice internaționale datorată statutului de minoritate, iar, pe de altă parte, escamotarea diferențelor existente între minorități în ceea ce privește trecutul lor istoric, fundalul economic-cultural sau numărul membrilor acestora.

„Spiritul nou” al politicii față de minorități a lui Ceaușescu a constat deocamdată în faptul că, la inițiativa sa, în 1965, a fost reînființată *Comisia pentru problemele minorităților naționale* (desființată la începutul anului 1959), sub tutela secretariatului CC. În fruntea comisiei se afla însuși secretarul general, dar conducerea propriu-zisă aparținuse la început „liberalului” Miron Constantinescu,

iar mai apoi lui Paul Niculescu-Mizil. Membrii maghiari ai comisiei (printre care Géza Domokos, Lajos Takács, András Sütő), prin numeroasele lor deplasări efectuate în provincie au căutat în următorii trei ani să se documenteze cu privire la problemele învățămîntului în limbile minorităților naționale, ale instituțiilor teatrale sau de cultura minorităților. Propunerile formulate în urma inventarierii problemelor au fost înaintate Comitetului Central, fără ca acesta să fi luat vreodată vreo decizie de fond. În cele din urmă, pe la începutul anului 1968, comisia „s-a stins” de la sine... Întrucît comisia nu a putut prezenta vreun rezultat, pe bună dreptate se poate pune întrebarea: ce rost a mai avut înființarea ei? Cîteva documente diplomatice maghiare contemporane ne sugerează că, (și) această pseudo-instituție „se adresase” în primul rînd *străinătății* (Budapestei și, indirect, Moscovei). Ea a avut menirea de-a demonstra că Ceaușescu, spre deosebire de predecesorul său, ia în serios problematica minorităților naționale.

Noi speranțe și concesii mărunte

Pentru ca să se petreacă din nou o schimbare de fond în politica față de minoritatea maghiară, ca în 1956, trebuia să aibă loc o modificare a *condițiilor externe*: „Primăvara reformistă” din 1968, care a stîrnit neliniște atît în cercul intelectualilor reformiști români cît și maghiari, precum și invadarea Cehoslovaciei, au determinat conducerea română să strîngă rîndurile. Sentimentul amenințării externe a constrîns Bucureștiul să facă anumite modificări în politica sa față de maghiari, bineînțeles, doar în măsura în care nu se atingea esența. Dar nu numai factorii politici internaționali au exercitat presiune, ci și activizarea din vara anului 1968 a intelectualității maghiare, provocată pe de o parte de problemele nerezolvate în timp (unificarea școlilor, învățămîntul profesional în limba maghiară, „dispariția” inscripțiilor bilingve), iar de altă parte, de noi nedreptăți. Una din cele mai recente a fost legată de noua „reformă administrativ-teritorială”, respectiv „împărțirea pe județe”.

În 1967 s-a hotărît să se modifice din nou structura administrativă a țării și — pentru ca secretarul general să-și poată asigura propria-i bază de putere — s-a revenit la sistemul județelor. Formîndu-se mai multe județe decît regiuni, s-a pus și problema viitorului Regiunii Mureș-Autonomă Maghiară. Deși în a doua parte a anului 1967 — după informațiile ambasadei ungare din București — rapoartele secretarului general subliniau printre criteriile care trebuie luate în seamă la configurarea noilor teritorii administrative „componenta națională a populației”³⁹, în directivele plenarei CC al PCR din 5-6 octombrie 1967, adoptate pentru îmbunătățirea împărțirii administrativ-teritoriale, nu a mai figurat acest criteriu. În urma acesteia, la stabilirea județelor și a circumscripțiilor administrative inferioare, s-au produs, în cîteva cazuri, modificări în *dezavantajul* minorității maghiare. Astfel de exemplu, Sighișoara (locuită de sași și în bună parte de români), la fel și Tîrnăveni, împreună cu împrejurimile sale, (cu populație majoritar românească) au fost anexate județului Mureș, cu scopul univoc de a diminua

proporția populației maghiare. Pe deasupra, însăși trasarea teritorială a județelor a iscat în Secuime serioase conflicte. Și asta, deoarece, spre deosebire de planul inițial (care a fost susținut cu stăruință de János Fazekas, membru al Comitetului Executiv al CC al PCR, care prevedea formarea unui *mare județ secuiesc* pe teritoriul actualelor județe Covasna și Harghita), în final au fost constituite două județe separate, Covasna, respectiv Harghita. Cel din urmă a luat ființă pe teritoriul fostelor raioane Ciuc și Odorhei, provocând o intensă controversă între Odorheiu Secuiesc și Miercurea Ciuc, pe tema viitoarei reședințe de județ.⁴⁰

Conducerea de partid încerca să descarce tensiunile existente prin acțiuni de fațadă. În 27 iunie 1968 are loc la București o largă consfătuire între conducerea de partid și cei peste o sută de proeminenți intelectuali maghiari invitați. La consfătuire, după informațiile scurse, unii dintre participanți ar fi ridicat problema necesității elaborării unui *nou statut al naționalităților* (deși cel din 1945 era încă în vigoare!), iar alții ar fi insistat asupra necesității soluționării definitive a *problemei învățămîntului* (în primul rînd al celui profesional) *în limba maternă*. (După informațiile lui József Vince, ambasadorul Ungariei la București, „ideea de a se folosi de acest prilej pentru ridicarea problemei statutului naționalităților și a învățămîntului profesional în limba maghiară”⁴¹ trebuie să fi pornit din anturajul lui János Fazekas.) Ceaușescu a respins însă în mod rigid ambele propuneri, ceea ce a provocat exasperare în rîndurile liderilor intelectualității maghiare. Pentru a contracara decepția lor, la început a fost constituită o nouă *instituție de vitrină* (Consiliul Oamenilor Muncii de Naționalitate), iar mai apoi s-au făcut mici concesii pentru a-i dezarma: în cadrul Ministerului Învățămîntului a fost reînființată *Direcția pentru naționalități*, iar în 1970 a fost aprobată înființarea unui săptămînal central (*A Hét*), a unei edituri independente a naționalităților (*Kriterion*) și s-a dat girul pentru emisiunea TV în limba maghiară.

Oricît de important ar fi fost pentru conservarea identității maghiare pînă în 1989, rolul editurii *Kriterion* sau — pînă la încetarea sa — cel al emisunii în limba maghiară a televiziunii din București, credem totuși că în 1968 elita intelectualității maghiare a fost din nou victima unei *iluzii*: a avut încredere în promisiunile conducerii de partid, a luat în serios schimbările promise de Ceaușescu în discursurile sale. Timp îndelungat ei nu și-au dat seama că: în schimbul identificării lor depline cu politica conducerii de partid în 1968, nu au primit aproape nimic. O bună parte a concesiilor nu au fost realizate niciodată, altele au fost revocate în anii următori, iar vechile nedreptăți, provenite încă din anii '50, nu au fost remediate.

Organizația de vitrină a lui Ceaușescu

La plenara CC al PCR din 24-25 octombrie 1968 — la care Ceaușescu a promis că se va acorda un cîmp mai larg folosirii limbilor minorităților în învățămînt și în numeroase domenii ale vieții culturale — s-a luat hotărîrea conform căreia, sub egida Frontului Democrației și Unității Socialiste, se vor înființa Consiliile Oamenilor Muncii

de Naționalitate. La această ședință, Ceaușescu a trasat drept cea mai importantă sarcină a acestor consilii: să faciliteze „munca politico-educativă a organelor de partid și de stat”, să încurajeze „creația științifică, artistică, literară a naționalităților conlocuitoare în limbile lor materne...” și, de asemenea, „vor garanta colaborarea tot mai activă a oamenilor muncii maghiari, germani și de alte naționalități în (...) elaborarea și realizarea politicii externe a partidului și statului.”⁴² Se poate observa și din aceasta că, de fapt, a fost vorba numai de înființarea unei noi organizații de „vitrină”. Organizația consultativă înființată — subordonată direct CC — nu dispunea de dreptul la inițiativă, dreptul de veto și nici nu avea membri permanenți — nici măcar nu a fost consultată sistematic. Era convocată exclusiv atunci când interesul momentan al „conducătorului” dicta acest lucru. Prima ședință plenară a Consiliului Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară a fost convocată la 8 iulie 1969 (printre membrii săi numărându-se mare parte a elitei politice/intelectuale maghiare de atunci: Károly Király, Lajos Takács, József Méliusz, Edgár Balogh, Pál Bodor, András Sütő, Géza Domokos și alții) în care au fost dezbătute doar problemele generale ale țării. În primii ani problemele și îngrijorările minoritare nici nu puteau fi puse. În schimb, la plenara din 12 martie 1971, atmosfera a fost cu totul alta. În primul rând, secretarul general a făcut o afirmație surprinzătoare: „Trebuie să respectăm dorința tinerilor cu privire la alegerea liberă a școlii și a limbii în care doresc să învețe!” Puțin mai târziu, pentru a-i mai liniști pe intelectualii eventual decepționați de lipsa dezbaterilor de fond, el va mai afirma: „din faptul că națiunea mai are o perspectivă îndelungată de existență urmează că și *existența naționalităților are o perspectivă îndelungată*.”⁴³ (Subl.n.,V.G.). Nu este de mirare că, după astfel de încurajări, plîngerile s-au revărsat (pe deasupra, doi participanți au cutezat să intervină în *limba maghiară!* Așa ceva nici nu s-a mai întâmplat după aceea...) Rezultatele concrete ale consfățuirii s-au redus la faptul că, la indicațiile lui Ceaușescu, au fost înființate șase licee cu limba de predare exclusiv maghiară (peste un deceniu și jumătate ele vor fi desființate din nou), și clase maghiare în câteva licee tehnice (în bună parte în profesii cu prestigiu social inferior).

În următorii trei ani iarăși nu au mai fost convocate consiliile, însă în aprilie 1974, nu mai puteau fi mușamalizate nedreptățile. Lajos Takács (cel care în funcția de rector al Universității Bolyai a sprijinit unificarea celor două universități!) în luarea sa de cuvînt a înșirat îndelung și documentat cu date, nedreptățile care persistau în domeniul învățămîntului. A mai amintit că în cadrul aparatului administrației de stat și al organelor executive (procuratură, judecătorie, miliție etc.) proporția minorității maghiare este aproape infimă, iar inscripțiile în limba maghiară „au dispărut” (plăcuțele bilingve cu numele străzilor au rămas la locurile numai pe teritoriul fostei RAM, pînă la sfîrșitul anilor '80.) Takács nu a trecut sub tăcere nici faptul că, în multe locuri, autoritățile interzic folosirea denumirii localităților în limba maternă.⁴⁴ După intervenția sa, a urmat cuvîntarea lui Ceaușescu. Chiar de la început, secretarul general a făcut afirmația conform căreia

consiliile naționalităților n-ar trebui să insiste prea mult asupra problemelor specifice ale minorităților, ci ar trebui să se ocupe de „sarcinile generale ale dezvoltării țării”. A urmat dezvoltarea ideii că învățămîntul în limba maternă nu este chiar atît de important, fiindcă toți vor trebui să vorbească *o singura limbă*, cea a „socialismului multilateral dezvoltat”, în consecință, accentul trebuie pus pe însușirea limbii de stat!⁴⁵

După ședințele plenare din '75 și '76, care s-au ocupat de asemenea numai de „probleme de interes național”, la consfătuirea națională din 4 aprilie 1977, în centrul dezbaterilor s-a aflat „revizionismul ce amenință integritatea teritorială a țării, iredentismul și horthysmul.” (La această ședință ar fi trebuit să participe și Jenő Szikszay, profesor brașovean de limba maghiară, care, hărțuit și torturat la interogatoriile Securității, între timp, *s-a sinucis*, la 11 aprilie. În cursul aceleiași luni a început și persecutarea profesorului de matematică din Covasna, Zoltán Zsuffa.) După cunoștințele noastre, la această consfătuire s-a întîmplat pentru prima oară ca secretarul general să pomenească de „*pericolul amenințării externe!*” La această oră, din conducerea de vîrf a Consiliului lipsesc deja personalitățile reprezentative de odinioară (Sütő, Méliusz etc.), locul lor fiind ocupat de nomenclaturiști de genul lui Lajos Fazekas, Mihály Gere, Sándor Koppándi, János Vincze/Ion Vințe. Ședințele plenare la nivel național au mai fost convocate în 1978 și 1979, apoi peste patru ani, în 1983, iar ultima a avut loc în februarie 1987, cu sarcina de a dezavua „Istoria Ardealului”, lucrare apărută la Budapesta.

Legat de această organizație de vitrină, merită să facem o mică incursiune în politica de cadre a anilor '70-'80. Încă de la începutul anilor '50 a demarat, sub diferite motive, înlăturarea cadrelor maghiare (și evreiești) din pozițiile de încredere mai importante (în primul rînd din armată, securitatea statului, afacerile externe). În anii '70 procesul s-a intensificat. Membrii generației care a ajuns în poziții de conducere încă din anii 1945-48 (avînd în general un serios trecut în mișcarea muncitorească sau în lupta ilegalistă) au fost deja triați sau au ajuns la vîrsta pensionării.⁴⁶ În anii '70, în posturi de conducere nu se mai găsesc maghiari. (Îndepărtarea cadrelor maghiare indezirabile a fost ușurată de practica generală a „rotației cadrelor”). Dacă totuși, în cîteva locuri, au mai rămas cadre de *origine* maghiară (în fruntea celor două județe secuiești Harghita și Covasna, de exemplu), acestea, de regulă, nu se identificau cu comunitatea maghiară, fiind considerate din acest motiv „maghiari de decoratie”. În schimb, la nivelele „reprezentative” (adică nu în poziții de putere, ci în Marea Adunare Națională, de exemplu), s-a manifestat o mare grijă ca minoritățile naționale să fie reprezentate în conformitate cu proporția lor demografică pe țară. (Sublinierea reprezentării proporționale a naționalităților în parlament sau în consiliile populare a fost unul din subiectele predilecte ale propagandei românești...)

„Mica revoluție culturală” și politica de omogenizare

„Relaxarea” generală, politica mai „conciliantă” față de minoritatea maghiară nu au ținut însă mult. În vara lui 1971, reînforși din China și Coreea de Nord, soții Ceaușescu lansează o nouă politică culturală care va influența și politica față de maghiari. La începutul lui iulie secretarul general a convocat Comitetul Politic Executiv al CC al PCR. Prezentînd noile sale propuneri legate de minoritățile naționale, el a făcut următoarea afirmație: „Sarcina organelor de partid este aceea de a combate ferm orice tendință și formă de manifestare a naționalismului”⁴⁷ (bineînțeles că nu se referea la naționalismul majoritar inițiat și îndrumat de către stat!).

După o săptămîna, din expunerea susținută la „Consfătuirea de lucru a activului de partid din domeniul activității ideologice, politice și culturale” se poate afla și „cum a rezolvat partidul nostru problema națională (sic!)”. În expunerea sa, Ceaușescu — ca și la Congresul al IX-lea — a negat că România ar fi o țară multinațională (adică, ar dispune și de teritorii în care o anumită minoritate națională ar fi majoritară!), iar în locul acestui termen a utilizat formularea absurdă, conform căreia: „România se află în situația în care, pe teritorii extinse, pe lîngă poporul român s-au stabilit de-a lungul secolelor și conviețuiesc împreună cu românii maghiari, germani și alte naționalități.”⁴⁸

Ce consecințe a avut pentru minoritatea maghiară noul curs poreclit „mica revoluție culturală”? Paralel cu manifestările tot mai deșănțate ale „cultului personalității” (mai precis: ale dictaturii personale) politica culturală șovină a început să atrofieze viața culturală a minorităților naționale. În cazul nostru, de exemplu, teatrele maghiare, pînă atunci autonome, au fost retrogradate la statutul de „secții” — la fel ca în trecut, școlile maghiare —, iar ansamblurile de dansuri populare de la sate sau alte grupuri de creație au fost puse sub controlul „festivalului național Cîntarea României”, organizat la sfîrșitul anilor '70, ca instrument al autoadulării secretarului general.

Pe lîngă aceasta, în discursurile numărului unu al țării reappare termenul de „omogenizare”. Ce trebuie înțeles prin aceasta? Ceaușescu folosise pentru prima oară sintagma de „omogenizare a societății” în 1969, la cel de-al X-lea Congres al PCR, cînd vorbise de procesul de omogenizare a societății socialiste în urma lichidării „claselor exploatatoare”.⁴⁹ Analiza evenimentelor de mai tîrziu ne demonstrează însă că, de fapt, prin omogenizare socială trebuia să înțelegem omogenizarea *etnică/lingvistică*. În consecință, prin folosirea conceptului de „omogenizare socială” trebuia mascată politica asimilării forțate. (Același scop a fost servit și de conceptul de „națiune socialistă unitară”, propus la începutul anilor '70 de colectivul de specialiști condus de Paul Niculescu-Mizil, unul dintre cei mai naționaliști politicieni ai conducerii restrînsă a partidului. Acesta considerase că expresia de „omogenizare a societății” a fost demonetizată deja în fața intelectualilor minoritari...) La Conferința Națională a PCR din iunie 1972, scopul, obiectivat la nivel de directivă de partid, este deja

„formarea națiunii socialiste, incomparabil mai puternică și mai omogenă decât națiunea burgheză.”⁵⁰ (Subl.n.V.G.)

Pentru realizarea scopului propus de Ceaușescu, și anume, crearea „națiunii socialiste omogene” (din punct de vedere etnic/lingvistic), era însă necesară *asimilarea* minorităților naționale. Ca minoritățile să nu fie capabile să se împotrivescă procesului de asimilare, a fost nevoie — după cum ne arată și cazul ceangăilor din Moldova — ca, pe de o parte, să se desfășoare învățământul în limba maternă, iar, pe de altă parte, să fie lichidată, într-un fel sau altul, intelectualitatea minoritară.

Apariția politicii etnocratice cu privire la învățământ și cultură

Primul pas spre lichidarea învățământului în limbile minorităților a fost decretul-lege nr.273 din 13 mai 1973 cu un caracter *vădit discriminatoriu*. Această reglementare prevedea printre altele: pentru înființarea unei clase cu limba de predare a naționalităților trebuie să fie înscriși, în cazul școlilor generale, cel puțin 26 de elevi, iar în cazul liceelor, 36 de elevi — în timp ce o clasă cu limba de predare română putea lua ființă și cu *un singur* elev înscris. Începând cu anii '70, pe lângă limitarea posibilităților de a învăța în limba maternă, în liceele pedagogice au fost pregătiți tot mai puțini învățători. (Începând din 1977/78, numai la Odorheiu Secuiesc și la Oradea au mai funcționat licee pedagogice în limba maghiară, respectiv mixte, în maghiară și română.) Din cauza acestei scăderi a numărului învățătorilor și profesorilor, la sfârșitul anilor '70, doar 4,5% din numărul total al cadrelor didactice pe țară erau de naționalitate maghiară în timp ce proporția pe țară a maghiarilor se ridica la 8-9%.

În 1977, printr-un nou decret — în strânsă legătură cu industrializarea forțată —, se va modifica din nou sistemul liceal: o parte a liceelor teoretice vor fi „reprofilate” în licee profesionale. În acest fel, o parte a liceelor teoretice cu limba de predare maghiară au fost transformate în licee profesionale. În același timp, o bună parte a acestor licee au fost profilate la profesiuni cu un prestigiu social inferior; în anumite specialități (informatică, asistență sanitară, administrație de stat etc.) a fost aprobată cu greu înființarea unor clase în limba maghiară. Consecințele s-au arătat repede: pînă în anii '80, proporția minorității maghiare în profesiile amintite s-a redus considerabil.

Începând din toamna lui 1976 a fost introdusă obligativitatea învățământului de zece clase. Reorganizările efectuate cu această ocazie au oferit noi privilejii pentru restrîngerea posibilităților de a învăța în limba maternă. În multe localități au fost desfășurate clasele XI-XII cu limba de predare maghiară.⁵¹ Elevii care au învățat în primii zece ani în limba maghiară au fost puși în fața unei alegeri: ori trec în clase cu limbă de predare română în ultimii doi ani — mulți nu au putut agree această soluție —, ori își vor continua studiile în școli profesionale. Foarte mulți au ales cea de a doua soluție, fiind constrînși să renunțe la a deveni intelectuali. (În 1978-79, din totalitatea elevilor din clasele XI-XII, abia 3% au fost maghiari.)

O altă modalitate de a frâna formarea intelectualilor a fost îngreunarea artificială a accesului tinerilor maghiari la universități și institute superioare. În anumite domenii, deja la începutul anilor '70, a fost aplicat un sever *numerus clausus*. În consecință, la mijlocul anilor '70, de exemplu, din totalitatea studenților la drept numai 1,2% au fost de etnie maghiară. La fel de proastă a fost și situația studenților maghiari de la științe economice. Doar cu puțin era mai bună situația la filologie, facultatea care asigura formarea viitoarei intelectualități umaniste, unde însă, după 1975, numărul candidaților admiși a scăzut de la 25 la 15. (Pentru a evita orice confuzie, nu era vorba de scăderea numărului candidaților maghiari, ci despre faptul că la București au fost aprobate doar atâtea locuri!) În 1976 a fost „românizată” și ultima instituție de învățământ superior cu limba de predare exclusiv maghiară: a fost înființată o secție română și la Institutul de Artă Dramatică Szentgyörgyi István din Tîrgu-Mureș. Ca urmare, numărul candidaților maghiari admiși a scăzut continuu, în timp ce acela al românilor creștea.

În calea asimilării minorității maghiare, pe lângă învățământul în limba maghiară, stătea o pătură de intelectuali încă relativ puternică care, chiar și sub presiunea condițiilor tot mai precare, a avut un rol important în formularea și ocrotirea conștiinței identitare a minorității maghiare. Pentru ca încetul cu încetul să poată fi lichidată, trebuia stăvilită completarea rîndurilor sale, una dintre modalități constînd în *repartizarea majorității licențiaților maghiari în regiuni cu populație pur românească*. Ultima reglementare a repartițiilor a fost făcută prin decretul Consiliului de Stat din 30 mai 1975.⁵² Conform acestuia, repartiția fusese reglementată central și era obligatorie. Iar toți acei absolvenți „naționaliști” (legați de plaiurile lor natale) care nu au acceptat noul loc de muncă, aflat adesea foarte departe de familia lor, trebuiau să restituie cheltuielile de studii și nu mai puteau ocupa posturi în instituțiile de stat. (Nu avea șanse mai mari nici tînărul maghiar care printr-un complex de împrejurări ar fi terminat facultatea în Ungaria: diploma obținută acolo nu era oricum recunoscută. De altfel, din 1972, autoritățile române, spre deosebire de celelalte țări socialiste, nu și-au dat acordul ca din an în an, un anumit număr de tineri să-și continue studiile în universități și institute din țara-mamă.)

Repartiția (de fapt exilarea) licențiaților maghiari în regiuni cu o populație pur românească a constituit în anii '70 o practică atît de generală (mai ales în cazul Institutului Medico-Farmaceutic din Tîrgu-Mureș)⁵³, încît în 1978 Lajos Takács, András Sütő și János Fazekas au înaintat un memorandum lui Ceaușescu cu privire la această chestiune, iar la Plenara din 13-14 martie 1978 a Consiliului Național al Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară mai multe persoane au cutedat să protesteze — cu băgare de seamă — împotriva acestor practici. Secretarul general nu a întîrziat cu răspunsul său liniștitor: „În general, trebuie să se insiste ca absolvenții, mai ales cadrele didactice, dar și cei care ajung în rețeaua sanitară sau agricolă, să fie trimiși în locurile lor natale și să nu fie trimiși în celălalt capăt al țării sau al județului.”⁵⁴ (Subl.n.V.G.)

Evoluția din anii ce-au urmat arată însă că autoritățile au „insistat” tocmai în sensul ca un număr tot mai mare de absolvenți să fie exilați în zonele pur românești...

Pentru realizarea „societății românești unitare”, pe lângă lichidarea învățământului în limbile minorităților, trebuia să se creeze și „cultura socialistă unitară românească”, adică trebuia lichidată cultura minorităților. Acest scop a fost slujit și de cele două legi promulgate în 1974: legea nr.63 cu privire la „moștenirea culturală națională” prevedea luarea în proprietatea statului a întregului tezaur „istoric-civilizațional”, a fiecărei relicve arheologice, iar cealaltă lege dispunea ca toate documentele aflate în posesiunea bisericii sau a persoanelor private să treacă în proprietatea Fondului „Arhivei Naționale”. Ambele reglementări loveau înainte de toate bisericile istorice ardelen, căci doar acolo se mai găseau diferite documente istorice și piese de tezaur. (Invocând această lege, în anii 1970-1980, au fost „colectate” multe relicve istorice și obiecte de artă care, în cel mai fericit caz, au sporit stocul vreunei colecții publice din București, iar în cel mai puțin fericit, mai devreme sau mai târziu au fost nimicite...)

Corelația dintre politica economică și cea minoritară

Amintisem mai devreme că partea covârșitoare a sistemului instituțional economic autonom maghiar pînă în 1948 fusese practic lichidată. Dar privarea deplină a minorității maghiare de bunurile sale economice se încheie odată cu lichidarea cooperativelor meșteșugărești, iar apoi, la începutul anilor '60, cu lichidarea marii majorități a proprietății funciare private. Cu o oarecare exagerare, se poate afirma că societatea maghiară minoritară de la începutul anilor '60 și pînă la căderea comunismului, era formată din masa *angajaților aserviți* la maximum statului.

Formarea și evoluția politicii economice românești ultracentralizate de tip stalinist au fost puternic influențate și de problema minorităților. Nu putem decît să fim de acord cu Bálint Magyar care, cu 18 ani în urmă, într-un studiu dedicat analizei dezvoltării economiei românești, a ajuns la concluzia: „Una din trăsăturile esențiale ale problemei naționale în România este angrenarea «fără zarvă» a politicii antiminoritare în procesul — dependent la începutul anilor '50, iar mai apoi autonom — al acumulării socialiste originale.” Ba, mai mult, în multe privințe, politica economică și cea națională s-au fortificat reciproc...” (Subl.n.V.G.)

În ceea ce privește agricultura, înfăptuirea colectivizării forțate a ridicat probleme specifice în Secuime. Pe teritoriile muntoase de aici, în multe cazuri, înființarea gospodăriilor colective se datorase conducerii locale de partid care a supralicitat prevederile planurilor centrale. Ca urmare, au fost înființate gospodării colective și în multe locuri care inițial nu figuraseră în planurile de cooperativizare.⁵⁶ În deceniul ce urmează încheierii colectivizării forțate au putut fi observate două fenomene: pe de o parte, județele locuite de secui nu aparțineau teritoriilor deosebit de dezvoltate, din care cauză decalajul față de județele cu majoritate românească era în continuă creștere. (Singurele schimbări au fost că în județul Covasna, datorită

interesului pentru cultivarea la scară industrială a sfecei de zahăr și a cartofilor, s-au făcut investiții mai mari). Pe de altă parte, în timp ce pînă în anii '60 -'70, satele maghiare și românești învecinate aveau fiecare cooperativa lor, începînd cu sfîrșitul anilor '70 are loc un proces de *centralizare* dirijat de sus. Una din urmările „concentrării colectivelor” a fost aceea că, în multe locuri, cooperativele satelor maghiare au fost anexate la cele ale comunelor românești învecinate, privînd astfel comunitatea maghiară în cauză și de rămășițele resurselor sale economice locale.

Industrializarea forțată de tip stalinist, începută la sfîrșitul anilor '40, continuă și în a doua jumătate a anilor '60, modificîndu-i-se însă accentele: pe lîngă siderurgie și industria de oțel, industria constructoare de mașini etc., industria chimică și cea ușoară ajung și ele în prim plan. Cîteva orașe pe axa industrială a Ardealului de Sud (Brașov, Lupeni, Arad etc.) au avut dintotdeauna un număr important de locuitori maghiari. Deși investițiile anilor '60-'70 au fost cele mai importante pe această axă, minoritatea maghiară nu s-a putut bucura de avantajele industrializării. Maghiarii, cu o cultură tehnică mai dezvoltată, erau adesea excluși din procesul de industrializare, închizîndu-li-se astfel calea urbanizării. (În 1976 au fost luate măsuri și mai stricte de stabilire în orașele închise.)

Datorită faptului că pînă la mijlocul anilor '70 dezvoltarea Secuimii nu era la ordinea zilei, o parte a *surplusului de forță de muncă* s-a revărsat, de nevoie, în orașele săsești mai apropiate, mai mici, încă „deschise”, unde are loc o oarecare creștere a proporției populației maghiare.⁵⁷ În schimb, începînd de la mijlocul anilor '70, cele două județe secuiești (Harghita și Covasna) beneficiază în mai mare măsură de investițiile centrale, însă Bucureștiul corelează cu stricteteț planurile de dezvoltare a învățămîntului cu cele ale industriei: începutul activității cîte unei fabrici coincidea cu absolvirea elevilor unor școli profesionale românești corespunzătoare, astfel pe lîngă aceste fabrici se vor stabili întregi clase de absolvenți români. (...)

În urma *migrației dirijate*, corelată cu industrializarea forțată, s-a accelerat și *românizarea* orașelor ardelenene.⁵⁸ Dacă în anii '50-'60 a fost modificată componența etnică a orașelor din afara Regiunii Autonome Maghiare (apoi Mureș-Autonome Maghiare), în anii '70-'80 a venit și rîndul orașelor mai mici din Secuime. Intelectuali și muncitori calificați români, care acceptau să se mute în teritoriile locuite în majoritate de maghiari, beneficiau de o retribuție mascată — așa numitul ajutor de stabilire. În privința populației românești care, începînd cu anii '60 și pînă la sfîrșitul anilor '80, s-a stabilit în orașele cu o populație inițial majoritar maghiară, trebuie precizat faptul că ea provenea din cele mai diferite zone ale țării (chiar dacă cercetările lui Károly Vécsey arată că proporția celor proveniți de dincolo de Carpați este mică față de cea evaluată anterior.⁵⁹) Drept rezultat al acestei eterogenități, „coloniștii” ajunși dintr-un mediu rural într-unul urban, necunoscut, adesea cu un nivel de civilizație și de cultură a muncii mai scăzut, nu au fost capabili (sau nici nu au vrut) să se integreze în

comunitățile date. Din cauza dezrădăcinării, aceștia au fost mai ușor manipulabili, devenind unul dintre „cele mai bune” medii de rezonanță a propagandei antimaghiare.

Intensificarea instigării antimaghiare

Odată cu intensificarea politicii de asimilare forțată apare și *propaganda șovină, antimaghiară*.⁶¹ La început, în a doua jumătate a anilor '60, încă nu publicațiile deschis instigatoare sînt caracteristice, ci publicațiile propagandistice camuflete în lucrări istorice. Acestea conțin aceleași toposuri ca și scrierile apărute la sfîrșitul anilor '70. De exemplu: în Ardeal, unicul popor „autohton” este poporul român; maghiarii cînd au descălecat în Ardeal, au găsit o civilizație românească superioară în raport cu a lor; maghiarii i-au asuprit timp de un mileniu pe românii majoritari dintotdeauna etc. (Aceste clișee pot fi găsite și în cuvîntările de atunci ale lui Ceaușescu.⁶² Diferența consta doar în aceea că, în lucrările de la sfîrșitul anilor '60, începutul anilor '70, aceste idei erau exprimate într-un mod mai *estompat*.)

La sfîrșitul anilor '70 în schimb, apar scrieri cu caracter *deschis instigator* prin care membrii „școlii istoriografice” Pascu-Drăgan ațîțau spiritele împotriva minorității maghiare. *Caracterul perfid* al regimului s-a manifestat și prin faptul că publicațiile centrale de limba maghiară au fost obligate să preia din presa română și texte de o spiritualitate extremist-fascistoidă, precum cel al lui Ion Spălățelu: „Lunga noapte a lui Sf. Bartolomeu”.⁶³ Tot în 1978 apare și „Teroarea horthystă în partea nord-estică a Transilvaniei”, care relua acuzațiile din toamna lui 1944, învinuind în mod *colectiv* minoritatea maghiară (cel puțin pe cei din Ardealul de Nord) de fascism și horthysm, iar „suferințele” românilor amplificîndu-le la scară apocaliptică.

Cortina de fier se lasă din nou

Am amintit mai devreme că la sfîrșitul anilor '40 – începutul anilor '50, între cele două „țări democrat-populare frățești” s-a lăsat o adevărată cortină de fier, care devine permeabilă încetul cu încetul de-abia pe la mijlocul anilor '60. Dezghețul n-a durat însă mult, întrucît decretul-lege nr. 225 din 6 decembrie 1974 va interzice cetățenilor străini (cu excepția rudelor apropiate) să se cazeze la persoane particulare. Cei care nu respectau prevederile legii erau pasibili de o amendă între 5-15.000 de lei. Doi ani mai tîrziu însă decretul a fost modificat în așa fel încît persoanele de cetățenie străină, dar de origine română, nu mai intrau sub incidența prevederilor restrictive. Această reglementare *discriminativă* a dezvăluit de fapt adevărata intenție a Bucureștiului: izolarea minorităților naționale — în primul rînd a minorității maghiare — de țara-mamă.⁶⁴

Începînd din a doua jumătate a anilor '70, Bucureștiul și Budapesta au dus o practică diametral opusă și în privința politicii-pașapoartelor: în timp ce România a restrîns din nou posibilitățile de călătorie în străinătate (eliberîndu-se doar din

doi în doi ani pașapoarte turistice), Ungaria a simplificat formalitățile necesare efectuării călătoriilor în țările socialiste (de la sfârșitul anilor '70 nu se mai limitează numărul călătoriilor în țările socialiste). De la începutul anilor '80 (paralel cu creșterea greutăților economice), cortina de fier din partea României se lasă treptat: din an în an se eliberează un număr tot mai mic de pașapoarte, cercul celor cu pașaport de mic trafic a fost redus de la început (populația orașelor de frontieră mai mari nu putea profita de acest avantaj), celor obligați pentru serviciul militar — mai ales aflați înaintea recrutării — li s-au eliberat tot mai greu pașapoarte, ca și celor care aveau rude rămase în străinătate. Pe de altă parte, la granița maghiaro-română, intrarea cetățenilor maghiari era îngreunată prin tot mai multe piedici „administrative”.

Începînd cu sfârșitul anilor '70 — începutul anilor '80 — ca un barometru al răcirii legăturilor dintre cele două state și partide, și a intensificării politicii antimaghiare — sub fel și fel de pretexte artificiale, organele române de frontieră tot mai des refuzau intrarea în țară a cetățenilor maghiari. Are loc o vînațoare sistematică împotriva publicațiilor și cărților în limba maghiară care (în primul rînd cele cu tematică istorică) erau confiscate în masă. (Baza juridică pentru confiscare a fost creată încă în 1974 cînd, prin legea presei, a fost interzisă introducerea în țară a publicațiilor străine, în scopul „difuzării”.) Mai tîrziu, în noiembrie 1983 — după informațiile Agenției Maghiare Ardelene de Știri⁶⁵ — s-a întîmplat și ca punctele de trecere de frontieră Nădlac și Curtici să fie închise pe cîte o jumătate de zi, iar toți maghiarii care vroiau să treacă să fie întorși din drum...

Ultimul asalt: „eliminarea virtuală” a minorității maghiare

Încă în 1981, un istoric occidental considera că, „de teama reacțiilor interne (?) și externe, Bucureștiul nu va risca o ripostă dură la protestele minorităților...”⁶⁶ Dacă Bucureștiul într-adevăr nu avea de ce să se teamă de „reacții interne”, se putea observa însă că, pînă la începutul anilor '80, a ținut totuși cont de anumite reacții externe (în primul rînd ale Washingtonului). În jurul anilor 1983-84 regimul devenise însă tot mai *insensibil*, de parcă și-ar fi pierdut flexibilitatea tactică.⁶⁷ Devenise mai *agresiv* și în aplicarea șovinismului antimaghiar, *mai grosolan* în stil și *mai nerăbdător*, față de perioadele anterioare.

O atare schimbare de atitudine a regimului o putem explica prin mai multe cauze. Pe de o parte, situația internă s-a deteriorat tot mai mult. Intensificarea crizei economice, prăbușirea aprovizionării populației lăsa să se întrevadă pericolul unor revolte ale foamei, pericolul de a se repeta și în altă parte mișcările greviste ale minerilor din valea Jiului din 1977. Bineînțeles, în astfel de situații de criză, orice regim totalitar se străduiește să canalizeze în alte direcții nemulțumirile acumulate, căutînd să găsească un *șap ispășitor*. Întrucît „eternal șap ispășitor”, evreimea, dispăruse aproape în întregime (emigrînd) din țară, locul ei în centrul

propagandei șovine a fost ocupat în mod firesc de către maghiari. (Lucru cu atât mai facil cu cât, după spălarea creierului de mai bine de un secol, masele românești erau convinse de „vinovația istorică” a maghiarilor...)

Situația conducerii de partid fusese înrăutățită, pe lângă intensificarea crizei interne, și de schimbarea relațiilor internaționale. După Helsinki, dimensiunea drepturilor omului trece în prim plan, mediile occidentale acordându-i tot mai multă atenție, iar datorită așa-numitei „renașteri etnice” Occidentul devine mult mai sensibil în privința problemei minorităților, decât fusese mai înainte. Or, faima României devenise tot mai proastă atât în privința drepturilor omului, cât și în cea a minorităților.⁶⁸ Aprecierea și așa proastă a țării a fost deteriorată și mai mult la sfârșitul anilor '70 de falimentul economico-financiar.

În final, dar nu în ultimul rând, trebuie luat în considerație și un factor subiectiv, în măsura în care, în orice sistem totalitar, notele personale ale dictatorilor influențează puternic și evoluția politică a regimului. Așa a fost și în România. În opinia lui Ion Pacepa (care, în calitatea sa de „șef al spionajului”, l-a cunoscut într-adevăr de aproape pe conducătorul țării), Ceaușescu a fost dintotdeauna un naționalist fanatic, care „cel mai mult îi ura pe maghiarii din România.”⁶⁹ Nu este de mirare că, după toate acestea, resimțind necazurile tot mai grave, „geniul Carpaților” devenea tot mai agresiv și mai intolerant față de minoritatea maghiară. Poate a simțit că timpurile nu-i mai sînt favorabile, căci din anii '80 nu mai găsim nici urmă a tacticii sale politice anterioare și a manipulării prin concesiile parțiale. Peste toate acestea, o influență tot mai mare în chestiuni curente va avea „prima doamnă”, Elena Ceaușescu, și mai limitată și mai violentă decât soțul ei. Conform mai multor surse de încredere, de la mijlocul anilor '80, în politica față de maghiari, deciziile se luau în așa-numitul „cabinet doi”, adică de către Elena Ceaușescu, a cărei ură viscerală față de maghiari era bine cunoscută.

Criza economică a afectat în multe privințe mai puternic minoritatea maghiară decât majoritatea românească. De exemplu, unul dintre simptomurile crizei, *șomajul* — conform unor mărturii care, bineînțeles, nu pot fi confirmate prin statisticile oficiale — i-a lovit pe tinerii maghiari într-o măsură mai mare decât pe tinerii români. Datorită faptului că stabilirea românilor în orașele ardelene a continuat fără întrerupere pînă în anul 1989⁷⁰, în ciuda crizei economice, în privința ocupării locurilor de muncă românii au fost firește avantajați. (De altfel, șomajul era calificat în România drept „parazitism” fiind pedepsit în baza decretului prezidențial 153/1970). Șomajul, nerecunoscut oficial, lipsa de perspectivă — pe lângă oprimarea minorităților —, devin adesea cauzele *emigrării* legale sau ilegale.(...)

La sfârșitul anilor '80, „*recrutarea*” oamenilor pe șantierul de interes național (la „monumente” ale megalomaniei naționale, precum centrala atomică de la Cernavodă, sau «Casa Poporului» din București) devenise o practică obișnuită, ceea ce însemna că acela care primea „ordin de chemare” era rupt de familia sa timp de mai

multe luni sau trebuia să lucreze în condiții de muncă extreme. Au fost și cazuri în care muncitorii erau „detașați” în masă, împreună *cu familiile lor*, la complexe industriale din Regat sau în zonele miniere. Și cum muncitorii calificați și inginerii maghiari sau germani erau considerați mai de încredere și, în general, mai apreciați, aceste dispoziții loveau în mod prioritar minoritatea germană sau cea maghiară.⁷¹

În această perioadă nu numai adulții erau „exilați” la locuri de muncă aflate departe de casa lor, ci și *copiii* maghiari. În toamna anului 1988 se plănuiuse repartizarea unor clase întregi de liceu în județele de dincolo de Carpați. (În locul elevilor maghiari au fost aduși elevi români.) Planul prevedea mutarea — în bună parte în localități din Regat sau cel puțin în localități transilvane cu populație pur românească⁷² — a 1200-1400 de elevi maghiari din județul Harghita, 1450 din județul Mureș și 1730 din județul Cluj. Scopul era evident: copiii smulși din mediul lor de-acasă, într-un mediu românesc ar fi fost mult mai ușor lipsiți de limba și de conștiința identității lor.⁷³ (O demonstrase foarte bine cazul preoților ceangăi-unguri, care, scoși din mediul lor de-acasă, în seminariile teologice românești, erau educați să uite limba strămoșilor lor și să devină antimaghiari fanatici.) Când acest plan fascistoid a ieșit la iveală, indignarea părinților maghiari a fost atât de mare, încât majoritatea elevilor în cauză au refuzat să-și părăsească locurile natale, „oponenților” refuzându-li-se însă atât locuri de muncă dar și posibilitatea de a-și continua studiile. În final, câți elevi au ajuns efectiv în școlile din Regat și ce soartă au avut acolo în continuare, rămân deocamdată necunoscute.

Paralel cu accentuarea crizei economice, cu înrăutățirea aprovizionării populației, instigarea împotriva maghiarilor a devenit tot mai zgomotoasă, mai sălbatică și mai sistematică. În 1984 editura minorităților naționale, Kriterion, a fost pusă să publice în limba maghiară lucrarea de propagandă, ambalată într-un veșmînt „științific”, (*Ce este Transilvania? Civilizația transilvană în cadrul civilizației române*), a faimosului istoric șovin, hungarofob, Ștefan Pascu, lucrare construită pe binecunoscutele stereotipii mai vechi. Apariția în Ungaria a *Istoriei Transilvaniei* a fost un excelent pretext pentru intensificarea isteriei antimaghiare. În propaganda curentă se dezlănțuie un nou val al instigărilor antimaghiare, care a răsunat aproape fără încetare pînă în decembrie 1989. După apariția în 1983 a cărții lui Lăncrăjan (*Cuvînt despre Transilvania*)⁷⁵, cărți, articole scrise în spirit extremist șovin, fascistoid au fost publicate în serie.⁷⁶ (Este de ajuns poate să ilustrăm teribila atmosferă cu un citat dintr-un articol furibund apărut în 1987 în revista *Orizont* din Timișoara: „...maghiarii, acest popor asiatic sălbatic, nici pînă în ziua de azi nu s-a ridicat la un nivel de civilizație, pentru care să li se cuvină măcar Pusta.”⁷⁷

Pe deasupra, aceste articole, cărți erau publicate nu numai în limba română (și în limbile occidentale de largă circulație) ci, cel puțin o parte din ele, și *în limba maghiară*.⁷⁸ În opinia noastră, Bucureștiul nu putea să aibă alt scop decît *provocarea comunității maghiare, „testarea” răbdării sale.*

Intoleranța regimului era exprimată și prin rapida agravare a situației învățământului în limba maghiară. Pretutindeni au fost desființate liceele cu limbă de predare exclusiv maghiară, înființarea secțiilor fiind urmată adesea de atrofierea secțiilor maghiare pînă la dispariția lor treptată. Pe la mijlocul anilor '80, în multe localități mai mari din Banat și de pe Cîmpie, unde trăiau și maghiari, nu mai funcționase nici o clasă în limba maghiară. Începuse românizarea chiar și a Secuimii. În 1984, în județul Harghita fusese numit un nou secretar județean de partid și un nou inspector școlar general, ambii fiind binecunoscuți șovini români.⁷⁹ În urma activității lor, pînă în 1989, într-un județ cu o majoritate maghiară de 80%, dispare aproape complet învățământul mediu în limba maghiară. (La fel s-a întîmplat și în județul Covasna.) Pentru clasele maghiare încă rămase, fuseseră numiți tot mai mulți profesori care nu cunoșteau limba maghiară, făcînd astfel iluzoriu învățământul în limba maghiară.

Rezervele intelectualității maghiare au ajuns la un nivel critic. Deși exista o acută lipsă de medici și profesori de liceu maghiari, la facultățile de profil fuseseră admiși *tot mai puțini* studenți. (Între anii 1980–1989 numărul candidaților maghiari admiși la Institutul de Medicină din Tîrgu-Mureș a scăzut la un sfert!) Repartizarea studenților în zone cu populație românească a devenit o practică aproape curentă. Nu numai majoritatea absolvenților de la Medicină au fost împărășiați astfel⁸⁰, ci și cei de la Filologie. De exemplu, în 1985, dintre absolvenții specialității *limba maghiară* + o limbă străină, au fost repartizați în Ardeal doar 5, restul de 16 ajungînd în diferite județe din Regat, în timp ce 70% din absolvenții români puteau rămîne în Ardeal. Această discriminare crasă i-a indignat atît de mult pe cei în cauză încît mulți dintre ei au refuzat postul ce li s-a oferit. Cu această ocazie s-a întîmplat pentru prima oară că un grup de intelectuali maghiari *a protestat organizat* împotriva acestor practici de repartitie.

În ultima jumătate a deceniului menționat, regimul a avut o atitudine tot mai dură față de intelectualitatea maghiară. Cei de la vîrf fiind conștienți că o comunitate poate fi transformată într-o masă amorfă ușor manipulabilă dacă este decapitată de elita sa intelectuală, la mijlocul anilor '80 au ales tactica eliberării pașapoartelor de emigrare majorității solicitanților (respectiv, pașaportul turistic, în speranța că nu se vor mai întoarce). Astfel a putut pleca în Ungaria marea parte a redactorilor și autorilor publicației samizdat *Ellenpontok* (Contrapunct) și a membrilor cercului „Limes”. (În anii '80, circa 50 de scriitori, poeți, ziariști, redactori, zeci și zeci de actori, compozitori și artiști plastici s-au stabilit în străinătate.) Cei care nu au fost dispuși să plece din țară, continuîndu-și activitățile „antistatale”, „antinaționale”, au fost persecutați sistematic, iar la cumpăna anilor 1983–84 mulți au fost arestați. Mai multe persoane au fost împinse de Securitate la *sinucidere* sau au fost *uciși*. (Printre victimele securității se numără, printre alții, preotul catolic Géza Pálffy, preotul evanghelic Iván Hadházy, la fel și actorul Árpád Visky.) În 1988, chiar și ambasadorul Republicii Populare Ungare s-a simțit obligat să constate: „devine tot mai evident că, împotriva intelectualilor maghiari, conducerea românească a declanșat un război.”⁸¹

La sfârșitul anului 1984 conducerea de la București se decide pentru o nouă turnură în politica sa „lingvistică”. Expresiile folosite pînă atunci, de felul: „fără deosebire de naționalitate”, „toți cetățenii țării”, „naționalități conlocuitoare” etc., au fost înlocuite cu expresia „oameni ai muncii români de naționalitate maghiară.”⁸² Faptul poate fi interpretat ca un pas important: prin introducerea acestei expresii conducerea de partid își propusese într-un fel „desființarea virtuală” a minorității naționale maghiare. Începînd din 1985 uzul expresiei devine general (în 1988 — în timpul președinției lui Mihály Gere — a fost schimbată și denumirea în : „*Consiliul Oamenilor Muncii Români de Naționalitate Maghiară.*”) Reacția intelectualității maghiare ardelene la „transformarea sa în români” este bine ilustrată de răbufnirea lui Gáspár Biró (membru al cercului *Limes*, emigrat din Sf. Gheorghe): „Este ceva fără precedent în ceea ce privește epoca de după 1945: am fost minorități, naționalități, conlocuitori, conviețuitori, ca să ne dăm seama acum că de fapt, sîntem români!”⁸³

După această „desființare virtuală” a minorității maghiare, trebuia să urmeze și ștergerea trecutului ei. Deși încă în anii '70 nucleul istoric al mai multor orașe ardelene, mai devreme majoritar maghiare, a fost trunchiat, din anii '80, numeroase exemple arată că autoritățile au căutat *in mod conștient* să distrugă monumentele istorice maghiare și germane.⁸⁴ Conform planului, „distrugerea orașelor” trebuia să fie urmată la sfârșitul anilor '80 de „distrugerea satelor”. Programul denumit „sistemizarea localităților țării” a fost motivat de Ceaușescu, printre altele, prin ideea că, astfel, se va mări suprafața terenului arabil, scopul ascuns fiind ștergerea înfățișării și dominanței maghiare și germane în majoritatea așezărilor ardelene. (Realizarea planului ar fi dus la accelerarea asimilării, fiindcă populația smulsă din mediul ei strămoșesc și transplantată într-un mediu străin, eventual în localități cu populație majoritar românească, ar fi putut rezista mult mai puțin presiunilor asimilatoare).

Nimicirea fizică a satelor a fost precedată de nimicirea lor *simbolică*, dat fiind faptul că, din aprilie 1988, în presa naționalităților, numele localităților puteau să apară numai în limba română. La acea oră, decretul privea în bună parte doar presa scrisă (maghiară, germană, sîrbo-croată etc.), deoarece din 1985 emisiunile televiziunii centrale, ca și cele ale studiourilor teritoriale de radio în limbile naționalităților — pe motiv de „economie” — fuseseră deja desființate. (Un indiciu al programării pe termen lung al acestei „economisiri forțate” a fost că, cea mai mare parte a angajaților acestor studiouri a fost concediată iar o bună parte din arhiva sonoră a fost distrusă.)

Începînd cu mijlocul anilor '80, din cauza „campaniei” antimaghiare și a sărăciei generalizate, tot mai mulți au ales alternativa părăsirii țării fie legal, prin întregirea familiei, sau ilegal, prin fuga peste graniță.⁸⁵ Evadarea prin trecerea ilegală a frontierei a devenit însă periculoasă fiindcă, la fel ca la sfârșitul anilor '40, grănicerii au folosit din nou armele împotriva fugarilor. (Trebuie să remarcăm

că, la început, autoritățile maghiare au avut un comportament destul de *ambivalent* față de refugiații ardeleni. Se pare că unii politicieni — cei din nucleul „dur” al conducerii de partid —, ar fi fost dispuși să sacrifice minoritatea maghiară fără remușcări pe altarul relațiilor de bună vecinătate, dar largă solidarizare a populației din Ungaria cu refugiații a împiedicat ca aceștia să fie predați în mod deschis și în masă autorităților românești.

În parte din cauza adăpostirii refugiaților, în parte datorită intensificării campaniei antiungurești prilejuită de apariția *Istoriei Transilvaniei*, relațiile dintre Budapesta și București s-au alterat în așa măsură încât ele păreau să evoce atmosfera războiului rece. Deteriorarea relațiilor reiese și din faptul că, deși Ceaușescu propusese de mai multe ori o întâlnire la nivel înalt, Kádár nu a considerat că ar avea sens să se repete întâlnirea din 1977. Mai târziu, când succesorul său, Károly Grósz, se va întâlni totuși în septembrie 1988 la Arad cu Ceaușescu, după un „dialog al surzilor” din prima zi, a doua zi Grósz avea să accepte în toate chestiunile punctul de vedere al partenerului român. Însă, nici după această victorie diplomatică a lui Ceaușescu relațiile dintre cele două țări nu s-au ameliorat în chestiunile de fond...

Parțial datorită alterării relațiilor dintre cele două partide și state, parțial datorită isteriei antimaghiare, de la mijlocul anilor '80, în multiple cazuri, au fost reînforși de la frontiera maghiaro-română grupuri întregi de cetățeni maghiari care doreau să călătorească în România. (În prima parte a anului 1985, trei mii de cetățeni maghiari au fost împiedicați, sub diferite pretexte, să treacă în România.) În ultimele zile ale lunii iulie 1988, ca măsură represivă pentru demonstrația anti-Ceaușescu de la Budapesta, la care participaseră peste o sută de mii de oameni, conducerea românească a luat o decizie fără precedent în istoria diplomației europene postbelice, închizând consulatul maghiar din Cluj, consulul fiind obligat să părăsească țara în 48 de ore. Timp de trei-patru zile după demonstrație, practic nimănui nu i s-a permis să intre din Ungaria în România.

Răsturnat în decembrie 1989, regimul Ceaușescu, din fericire, nu și-a mai putut desăvârși planurile. Pentru scurt timp s-ar fi putut crede că noua conducere vrea într-adevăr să pună capăt celor șaptezeci de ani de politică antimaghiară. Numai după câteva săptămâni însă a ieșit la iveală că doar tactica fusese modificată, strategia rămăsese aceeași ...

După această sumară trecere în revistă a aproape jumătate de secol de politică românească dusă față de maghiari, credem că nu se poate să nu se observe că, de la căderea regimului fascist al lui Antonescu și pînă la căderea regimului național-comunist al lui Ceaușescu, grupurile politice conducătoare nu au renunțat *niciodată* la planul lor strategic, datînd încă de la constituirea României Mari, de a crea — după modelul Franței —, un stat național unitar („omogen”). Diferența dintre practicile politice proprii diferitelor perioade a constat doar în aceea că, dacă în

toamna anului 1944 și în a două jumătate a anilor '80, conducătorii partidelor istorice, respectiv Ceaușescu, exprimaseră în mod deschis scopul strategic urmărit, în alte perioade, obiectivele propuse erau mascate ori prin concesiile *efective* (ca pe vremea lui Groza), ori prin concesiile *aparente*. Și în aceste perioade era vorba doar de o modificare — datorată unor factori externi și/sau interni — a *tacticii*, tocmai pentru ca *strategia* să poată rămâne *neschimbată*. (Între 1945-47 se face un pas înapoi doar din necesitate, o retragere temporară pentru a nu periclita stăpînirea Ardealului.)

Iar, în ceea ce privește „problema maghiară”, numai în parte putem fi de acord cu punctul de vedere al acelor specialiști și intelectuali din Occident sau din Ungaria, conform cărora în acești ultimi optzeci de ani deteriorarea relațiilor maghiaro-române s-ar fi datorat tot timpul propagandei șovine, manipulative a elitelor politice, în timp ce cele două popoare ar conviețui pașnic dacă n-ar fi ațîțați „de sus”. Nu putem să uităm că partea covârșitoare a societății românești, captivă gîndirii în termenii statului național, este convinsă că minoritatea maghiară (și pînă a reprezentat ceva, cea evreiască, germană, rusă) constituie *o coloană a cincea virtuală*. Datorită secularii spălări a creierului, acești români cred cu fermitate că minoritatea (îndeosebi cea maghiară, „veșnic iredentistă”¹) constituie *un factor de destabilizare*, pentru că în loc să se asimileze de bună voie sau să emigreze din țară, este continuu nemulțumită, revendicîndu-și „privilegiile”. În plus, în perioada „socialismului real” (se pare că parțial chiar și în zilele noastre), atît marea majoritate a societății românești, cît și elita politică românească au fost ferm convinse că în România nu exista de fapt vreo problemă națională, maghiarii din România neavînd vreun motiv real să fie nemulțumiți. Nemulțumirea maghiarilor este generată și menținută de fapt de Ungaria (prin agenții săi, adică naționaliștii maghiari din România, atît pe calea rețelelor sale secrete, cît și pe cea, ocolitoare, occidentală), în esență pentru că Ungaria nu a renunțat în perspectivă la Ardeal, și pentru că ea încearcă să creeze, din însărcinare sovietică, neliniște internă în România.”⁸⁶

În consecință, nu este exagerată afirmația conform căreia evoluția politicii României față de maghiari este influențată și de factori *iraționali*. Cercetarea acestora însă nu mai cade în sarcina istoricului. □

NOTE

1. Sintem conștienți de faptul că — în absența surselor românești de arhivă — abordarea noastră deocamdată nu poate fi dccît schematică. Considerăm totuși că sursele care ne stau la dispoziție oferă o bază corespunzătoare cercetărilor ulterioare.

2. Putem observa la mai mulți autori că, deși titlurile sugerează ca subiect politica națională românească, la o privire mai atentă putem constata că se ocupă de fapt exclusiv de politica față de minoritatea maghiară. (vezi printre altele: Lipcsey Ildikó: *A román nemzetiségpolitika négy évtizede*. Külpolitika, nr.2/1989, precum și Fülöp Mihály: *Románia nemzetiségi politikája*. Budapest, 1982. Magyar Külügyi Intézet, manuscris dactilografiat. Proprietatea autorului.) Remarcăm totodată, pe baza studiilor, a surselor bibliografice cunoscute pînă acum, publicate în ultimii ani de istoricii români, că cercetarea istoriei contemporane în România este, se pare,

centrată puternic pe istoria politică (îndeosebi problematica PCR de dinainte și de după 1945 sau cea a epocii Ceaușescu), problema minoritară fiind în fond ignorată. Studiul lui Virgil Țărau, *Problema națională în politica Partidului Comunist Român în anii 1944-1946. Considerații preliminare* (apărut în Analele din 1997 ale Institutului de Istorie din Cluj) poate fi considerat ca o rară excepție. Dar concepția studiului este bine reflectată însăși de alegerea titlului: cercetarea „problemei naționale(!)” în politica PCR...

3. Conform recensământului din 1930, din totalul populației erau, cu cifre rotunjite, 7% maghiari, 4-4% evrei respectiv germani, 3% ucrainieni, 2% bulgari.

4. Menționăm că, în epoca tratată de noi, Bucureștiul ducea adesea o politică diferită față de cîte o minoritate națională în comparație cu celelalte. De exemplu, în timp ce pentru maghiari se înființează o „regiune autonomă”, pe sîrbii și croații din Banat îi deportează în Bărăgan. Sau, în timp ce în anii '70, evreii și germanii, fiind „răscumpărați”, pot părăsi — contra unei sume — țara, cea mai mare parte a cererilor de „unificare a familiei” din partea maghiarilor este respinsă...

5. Din „vorbele scăpate” de unii politicieni responsabili reiese că, dacă ar fi avut ocazia (adică, dacă Moscova ar fi încuviințat așa ceva, ca în cazul cehilor), nu s-ar fi dat înapoi nici de la deportarea colectivă a maghiarilor. (Vezi, de exemplu, interviul acordat de Ionel Pop, inspector al Ardealului de Nord, Curierului din București din 20 octombrie 1944.)

6. Cf. *Fehér Könyv az 1944 őszű magyarellenes atrocitásokról*. (Red.: Gáll Mária, Imreh Ferenc), Cluj, 1995 („Gărzile de voluntari” — formate din foștii membri ai Gărzilor de Fier, refugiați din Ardealul de Nord, indivizi cu antecedente penale, au acționat independent unii de alții, dar cu știrea, ba chiar sprijinul conducerii militare române. Formația condusă de Gavril Olteanu — purtînd numele lui Iuliu Maniu — era compusă din circa 600 de persoane și oficial vînau „partizani naziști și horthyști.”)

7. Ministrul cu problemele minoritare, Gh. Vlădescu-Răcoasa a formulat această problemă pentru gazeta Tribuna Poporului în felul următor: „România nu se poate prezenta la tratativele viitoare de pace, cu minorități răzvrătite.”

8. Începînd din toamna anului 1944 nu mai putem vorbi de presă maghiară independentă. În toamna anului 1944 doar stînga maghiară (Uniunea Populară Maghiară condusă de comuniști, respectiv grupurile maghiare ale PCR și PSDR) mai primeau aprobare pentru înființarea de publicații. Atitudinea acestora era destul de lipsită de critică față de guvernul Groza, iar cînd gazeta clujeană social-democrată „Erdély” s-a încumetat uneori să fie mai critică, intervenea cenzura...

9. După părerea unor contemporani și a unor istorici specializați în domeniu, problema frontierelor a fost decisă în favoarea României, de ja în momentul eșuării „ieșirii” Budapestei din război, la 15 octombrie 1944. Parțial este adevărat, pentru că după această dată Uniunea Sovietică a fost ferm de partea Bucureștiului în privința litigiului de frontieră. Cu toate acestea, conducerea română — chiar și o bună parte a opiniei publice românești! — s-a temut ca nu cumva, Consiliul Miniștrilor de Externe să accepte totuși o oarecare corecție a frontierelor în favoarea Ungariei. După părerea noastră, această *teamă* reală a fost unul dintre cei mai puternici factori de motivație în tratarea „problemei maghiare” în 1945-46.

10. Magyar Országos Levéltár Jelenkori Gyűjtemény (Colecția Contemporană a Arhivei Naționale Ungare) (în continuare MOL), Külügyminisztérium Békelelkészítő Osztály iratai (Documentele Departamentului de Pregătire a Păcii al Ministerului de Externe) (în continuare KÜM BéO) în XIX.-J.-I-a, cutia 63, piesa IV-150, 720/Bé.-1946.

11. Este foarte caracteristică opinia din acea vreme, cum că: „În România atunci va fi democrație cînd toți maghiarii vor pleca în Ungaria și toți evreii în Palestina.”

12. Conform unei informări din toamna anului 1945, „la Cluj, în decursul unei singure luni, au fost colonizați 5.000 de studenți, 8.000 de liceeni și 3.000 de funcționari universitari și

publici...” (Dacă la sfârșitul lui 1944 la Cluj trăiau 10.000 de români, în urma românizării în 1948 trăiau deja 47.000 !) Raportul poate fi găsit la MOL, KùM BéO, XIX-J-I-a, cutia 63, IV-142. 40.550/Bé.-1945.

13. Dispoziția nr. I/97/456/VIII. a Consiliului de Miniștri către Ministerul de Interne și Ministerul pentru Problemele Minoritare dispunea ca toți conducătorii organelor executive subordonate celor două instituții „să expulzeze toată naționalitatea maghiară care trăiește în prezent sub administrație românească”. (Din fericire situația politică nu a făcut posibilă executarea ordinului...) MOL, KùM BéO, XIX-J-I-a, cutia 61, piesa IV-144, 54/res/Bé.-1945.

14. Referitor la aceasta, vezi mai pe larg studiile noastre în Magyar Kisebbség nr. 4/1996 („Az 1945-ös erdélyi földreform a Groza-kormány kisebbségpolitikájának tükrében”), respectiv în Valóság nr.3/1998 („Az erdélyi magyar szövetkezetek sorsa a második világháború után”).

15. MOL, KùM BéO, cutia 62. IV-146., 1107/Bé/1946.

16. Și profesorii Universității Bolyai știau ce rol important joacă universitatea maghiară în propaganda românească, ca atare erau pe drept revoltați de faptul că guvernul tergiversa plata celor 2 miliarde de lei necesare modificărilor... Mai pe larg, vezi: *Erdély magyar egyeteme 1944-1949*. Vol. II.) Sub red.: János Lázok — Gábor Vincze) Tg.Mures, 1998, 139.

17. Gh.Vlădescu-Răcoasa formula astfel: „Noțiunea de minoritar are un conținut degradant, reflectă o stare de inferioritate. În România nici un cetățean de naționalitate maghiară, germană, bulgară, rutenă etc., nu poate fi în vreun sens minoritar. Poate fi doar pur și simplu cetățean, posesorul a tuturor astfel de drepturi și îndatoriri pe care le aduce cu sine organizația statală a țării. Maghiarii, bulgarii, germanii, etc. constituie minorități doar din punct de vedere statistic...” (România Liberă, 18 noiembrie 1944.)

18. Au mai existat și excepții. Publicistul țîrgumureșan Károly Vigh critica astfel statutul naționalităților în numărul din 11 februarie 1945 din Szabad Szó: „Statutul desființează atât în titlul său cât și în text denumirea de minoritate. Dar oare schimbă aceasta ceva în situația de a fi minoritar? (...) Din Statutul Naționalităților putem afla cine este minoritar. Cel care este minoritar chiar și atunci când întâmplător este în majoritate numerică. Statutul român al «naționalităților» legalizează această stare de minoritar:”

19. Atribuțiunile „subministerului” erau următoarele: *studierea* „problemelor izvorâte din manifestările vitale” ale minorităților naționale; soluționarea acestor probleme conform principiilor Statutului Naționalităților; *verificarea și supravegherea* măsurilor referitoare la minoritățile naționale. Cf.: *A nemzetiségi politika három éve a demokratikus Romániában*. București, 1948. Ediția Ministerului Naționalităților (sic!), 4.

20. Publicația propagandistică de mai sus îi descrie pe cei trei politicieni ca fiind cei care „au inițiat, au dirijat și supravegheat în mod consecvent garantarea practică a egalității în drepturi a tuturor cetățenilor.” Op.cit., 12.

21. Süle, Andrea: *A Román Kommunista Párt nemzetiségpolitikája a pártokumentumok tükrében*. In: Jelentések a határon túli magyar kisebbségek helyzetéről. Budapest, 1988. Medvetánc Könyvek, 139.

22. Bineînțeles, acesta din urmă nu era îndreptat împotriva minorității maghiare (sau germane), totuși cele mai afectate au fost aceste două minorități, deoarece printre ele se găsea proporția mai importantă a celor cu averi, cu capital privat mai însemnat.

23. Cîteva exemple de românizare a orașelor: proporția maghiarilor în populația Clujului în 1944 - 88%, în 1948 doar 58%; Țîrgu-Mureș în 1944 - 94%, în 1948 doar 74%; Oradea în 1941 - 92%. iar în 1948 doar 64%; Satu Mare în 1941 - 92%, iar în 1948 doar 66%. Sursa: *Erdélyi településeink népessége nemzetiség szerint (1930-1992)* Budapest, KSH 1996. (Calculul ne aparține).

24. În raportul ambasadorului ungar de la București din 21 decembrie 1948 se poate citi că: „din partea română s-a lovit de un refuz categoric permisiunea intrării în România chiar și a membrilor de familie și a repatriaților”. (MOL, Román TÜK XIX-J-1-j, cutia 18, dosarul 16/b, 039-48.)

25. *Proiectul de Constituție al Republicii Populare Române* (București, 1948), ediția Frontului Democrației Populare, articolul 25.

26. *Népújság*, 21 mai 1949.

27. *Romániai Magyar Szó*. 15 decembrie 1948.

28. A existat însă o diferență însemnată. În Constituția din '48 nu a existat o referire specială la limba procedurii juridice, în timp ce în cea din '52 se precizează că limba acesteia este română, dar în regiunile și raioanele „în care locuiesc alte naționalități decât cea română, este garantată” folosirea limbii materne a populației respective. (Începînd cu sfîrșitul anilor '50, începutul anilor '60, utilizarea limbii naționalităților în practica juridică s-a putut afirma din ce în ce mai puțin).

29. Mai pe larg, vezi studiul nostru: „*Változás a Román Munkáspárt magyarságpolitikájában: a kolozsvári magyar nyelvű felsőoktatás felmorzsolása (1950-1959)*” Korunk, nr.4/1997, 70-82.

30. Public, Gheorghiu-Dej a folosit pentru prima oară expresia de „minoritate națională” la Congresul învățătorilor din aprilie 1952. Și în Constituția din 1948 este folosită expresia de „naționalități conlocuitoare”. în timp ce în cea din 1952 apare expresia de „minoritate națională”.

31. MOL Román TÜK, XIX-J-1-j, cutia 18., dosarul 16/b, 171/szig.biz./1952.

32. În toamna lui 1956 au fost desființate toate (patru) liceele pedagogice, pînă atunci independente, pregătirea învățătorilor maghiari continuînd doar în cinci secții. Cf.: *Învățămîntul de toate gradele în limbile minorităților naționale după limba de predare în anii școlari 1955/56-1958/59*. Anuarul statistic al R.P.R., 1959, București, 1959.

33. MOL secția documentelor MDP-MSZMP, documentele MSZMP KB Külpolitikai Osztály, 288. fond, 32/1959/5. ö.e., 80.

34. MOL secția documentelor MDP-MSZMP, 288. fond, 32/1958/8.ö.e., 213-218.

35. Consecințele pe termen lung ale politicii naționaliste minoritare și de învățămînt pot fi revelate cu un deceniu și jumătate mai tîrziu și din datele recensămîntului din 1966: la fiecare o mie de cetățeni români care au împlinit 12 ani reveneau 22 de licențiați, în timp ce la cei maghiari reveneau doar 15.

36. Este semnificativ totodată faptul că în cartea lui Constantin C. Giurescu: „*Erdély a román nép történelmében*” (Ardealul în istoria poporului român), apărută la Editura Meridiane în 1968 și în limba maghiară, toponimicele ardelenne figurează numai în limba română...

37. MOL Román TÜK, XIX-J-1-j, cutia 18., dosarul 16/b, f.nr.

38. MOL secția documentelor MDP-MSZMP, 288. fond, 32/1965/22.ö.e., 19.

39. MOL Román TÜK, XIX-J-1-j, cutia 18., dosarul 16/b, 004538/1967.

40. Mai pe larg, vezi: Gagyí József: *Az új elit a Székelyföldön. Hargita megyei változások 1968 után*. (Noua elită în Țara Secuilor. Schimbări în județul Harghita după 1968), Társadalmi Szemle, 4/1997 și Szabó Katalin: *Megyei szintűk* (Făcătorii de județ) Székelyföld, februarie 1998.

41. MOL Román TÜK, XIX-J-1-j, cutia 18., dosarul 16/b, 00569/10.

42. *România a szocialista építés kiteljesedése útján* (România pe calea desăvîrșirii construcției socialiste), București, Editura Politică, 1969, 634.

43. Nicolae Ceaușescu: *Beszéd a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Országos Tanácsának plenáris ülésén, 1971. március 12.* (Cuvîntare la plenara Consiliului Național al Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară, 12 martie 1971), București, Editura Politică, 1971, 21 și 25.

44. În toamna anului 1971 — după mărturia publicațiilor maghiare — din presa maghiară din România „au dispărut” cca. 20-25 de denumiri de localități în limba maghiară. A fost interzisă

folosirea unor denumiri de localități ca Aranyosgyéres-Cîmpia Turzii, Dicsőszentmárton-Tîrnăveni, Marosvécs-Brîncovenesti, Tordaszentlászló-Săvâdisla etc. După unele presupuneri, prin aceasta vroiau să obișnuiască treptat cititorul maghiar cu folosirea exclusivă a denumirilor românești...

45. Nicolae Ceaușescu: *Beszéd a magyar és német nemzetiségű dolgozók tanácsainak együttes ülésén, 1974. április 5.*, (Cuvîntare la întrunirea comună a consiliilor oamenilor muncii de naționalitate maghiară și germană, 5 aprilie 1974), București, Editura Politică, 1974. 12-14.

46. Singura excepție poate fi considerată a fi fost Ion Vințe/Vincze János, care, în ciuda originii sale maghiare, a parcurs o carieră impresionantă: înainte de 1944 este secretarul pe județul Brașov al Partidului Comunist din ilegalitate, în 1947-48, ambasador în Ungaria, apoi ocupă mai multe posturi ministeriale, în anii '50 este general maior în Securitate, între 1960-69 este membru în cercul restrîns al colegiului de partid, pînă în anii '80 este consilierul numărul unu al lui Ceaușescu în problema naționalităților, ca să-și încheie cariera activă în calitate de vicepreședinte al Consiliului Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară...

47. *Előre*, 8 iulie 1971.

48. *Előre*, 13 iulie 1971.

49. Această sintagmă fusese repetată apoi tot mai des, adăugîndu-i-se și sintagma „apropierii” care — deși atunci nu a sărit în ochi, probabil, nimănui — nu era decît varianta eufemistică a asimilării forțate, atîta timp cît „apropierea” era imaginată doar ca proces unilateral: adică minoritățile „apropiindu-se” sînt asimilate de poporul majoritar.

50. *A Román Kommunista Párt Országos Konferenciája 1972. július 19-21.* (Conferința Națională a Partidului Comunist Român, 19-21 iulie 1972), București, 1972, Editura Politică, 12.

51. Din anii șaptezeci mai cunoaștem cazuri cînd datorită rezistenței părinților s-a reușit salvarea unor clase maghiare. În teroarea anilor optzeci, astfel de acțiuni de rezistență puteau avea loc doar în cazuri rarissime.

52. Cazuri de repartitie în masă a absolvenților maghiari în zone pur românești existaseră încă de la începutul anilor șaptezeci. De exemplu, marea majoritate a absolvenților secțiilor maghiare de matematică, fizică și chimie ale Institutului Pedagogice din Tîrgu-Mureș din anul universitar 1971-72 au fost repartizați în Regat.

53. Între anii 1972-1977, 40% dintre absolvenții maghiari ai Institutului Medico-Farmaceutic din Tîrgu-Mureș au fost repartizați în județele moldovene Bacău, Neamț și Botoșani. Sursa: *A marosvásárhelyi orvosok és gyógyszerészképzés 50 éve* (50 de ani de învățămînt medical și farmaceutic la Tîrgu-Mureș), Budapesta, Fundația Teleki László, f.an, 301.

54. *Románia Szocialista Köztársaság magyar és német nemzetiségű dolgozói tanácsainak plénumai 1978 március 13-14.* (Plenarele consiliilor oamenilor muncii de naționalitate maghiară și germană ale Republicii Socialiste România. 13-14 martie 1978), București, 1978. Editura Politică, 19.

55. Magyar Bálint: *Hipotézisek a második világháborút követő román és bulgár gazdaságfejlődés összehasonlító tanulmányozásához* (Ipoteze referitoare la studiul comparativ al dezvoltării economice postbelice a României și Bulgariei), MTA Világgazdasági Kutató Intézet, ianuarie 1980, manuscris dactilografat, 92. (În proprietatea autorului).

56. Acuzația, în 1952, împotriva lui Vasile Luca/Luka László (unul dintre oamenii forte ai conducerii de partid, pînă la arestarea sa), secui de origine, era că se împotrivise colectivizării zonei cu relief deluros a Secuimii.

57. În timpce între 1956 și 1977 la Miercurea Ciuc sau Sfîntu Gheorghe scăzuse proporția populației maghiare, la Sighișoara a crescut de la 14% la 18%, în cifre absolute s-a dublat chiar (de la 2900 la 5900). Sursa: *Az erdélyi települések népessége nemzetiség szerint (1930-1992)*, (Populația localităților ardelenene după naționalitate), Budapesta, KSH, 1996.

58. În privința românizării orașelor mai mari din Ardealul de Nord iată câteva exemple: proporția populației maghiare la Cluj în 1956 era de 47%, în 1966 de 41%, iar în 1977 doar de 32%; la Tîrgu-Mureș, în 1956 (pe vremea Regiunii Autonome Maghiare!) de 74%, în 1966 de 70%, iar în 1977 doar de 63%; la Oradea, în 1956 de 51%, în 1977 doar de 44%; la Satu Mare, în 1956 de 60%, în 1966 de 49%, iar în 1977 de 46%. Sursa: *Az erdélyi települések népessége nemzetiség szerint (1930-1992)*, (Populația localităților ardeleno după naționalitate), Budapesta, KSH, 1996.

59. Vezi: Vécsei Károly: *A migráció és urbanizáció egyes vonatkozásai Romániában*. (Unele aspecte ale migrației și urbanizării în România), Tîrgu-Mureș, 1994, manuscris dactilografiat, JATE Társadalomelméleti és Kortörténeti Gyűjtemény (în Colecția de istorie și teorie socială a Universității József Attila din Seghedin), 3892.

60. Comportamentul de după '89 al românilor stabiliți în județele Harghita și Covasna este analizat de Tancos Vilmos: *A székelyföldi románok politikai magatartása* (Comportamentul politic al românilor din Secuime), Miercurea Ciuc, 1992, manuscris dactilografiat (în proprietatea autorului), respectiv, *Kettős hatalmi szerkezet a Székelyföldön* (Dublă structură de putere în Secuime), Magyar Kisebbség, 2/1998.

61. Trebuie să remarcăm faptul că, deși măsurile antiminoritare loveau — chiar dacă în proporții diferite — toate minoritățile naționale, ținta predilectă a propagandei șovine (exceptând unele ieșiri antisemite periodice) era minoritatea maghiară.

62. Vezi, de exemplu, Nicolae Ceaușescu: *A nemzeti [sic!] kérdés megoldása Romániában in România elnöke társadalompolitikai gondolkodásából*. (Rezolvarea problemei naționale în România, in Din gândirea social-politică a președintelui României), București, Editura Politică, 1979.

63. *Előre*, 5 mai 1975.

64. Un HCM din decembrie 1971 prevedea obligativitatea raportării detaliate a convorbirilor cu cetățenii străini. Această reglementare atingea din nou în primul rând minoritățile.

65. Raportul nr.13/1983 a Erdélyi Magyar Hírügynökség (Agenția Maghiară de Știri din Transilvania) (în proprietatea autorului).

66. Bacon Walter: *Romania: Neo-Stalinism is Search of Legitimacy*. Current History, 1081., vol. 80., nr.465., 170.

67. Este demn de atenție că, atunci când în conformitate cu Decretul-Lege din 1 noiembrie 1982 al Consiliului de Stat, care prevedea plata în valută a cheltuielilor de studii a persoanelor care doreau să emigreze (ceea ce, din partea celor care doreau să emigreze în Ungaria, era de presupus că nu putea fi înfăptuit), la protestele SUA, respectiv amenințarea cu retragerea clauzei națiunii celei mai favorizate, decretul a fost retras pe tăcute. La acea oră, Bucureștiul lua încă în considerare avertismentele Washingtonului, peste un an-doi, însă, nici că-i mai păsa...

68. Asupra politicii de asimilare a minorităților, atenția opiniei publice fusese atrasă, pe de o parte, de documentele transmise în Occident de Károly Király, Pál Takács și György Lázár (pseudonimele lui Sándor Tóth și Zádor Tordai), pe de altă parte, de revista samizdat Ellenpontok, redactorii acesteia au reușit să transmită Conferinței de la Madrid chiar și un proiect de program referitor la problema minorităților din România.

69. Pacea. Ion Mihai: *Vörös Horizontok. Egy kémfőnök vallomásai*. (Orizonturi roșii), Washington, Regnery Gateway, 1987, 123.

70. Între anii 1977-1992, proporția populației maghiare în câteva orașe ardeleno a evoluat astfel: la Cluj, populația maghiară scade de la 33% la 23%; la Tîrgu-Mureș, de la 63% la 51%; la Oradea, de la 44% la 33%; la Sf. Gheorghe, de la 83% la 75%; la Covasna, de la 74% la 67%. (În acest interval nu s-a schimbat proporția populației maghiare la Miercurea Ciuc și la Odorheiu

Secuiesc. Singura localitate mai mare din România unde proporția maghiarilor a crescut, atât în procente cât și în cifre absolute, este Careiul: între 1977-92 a crescut de la 44% la 53%, respectiv de la 10,5 mii la 14 mii.) Sursa: *Az erdélyi települések népességé nemzetiség szerint 1930-1992*. Budapest, KSH 1996.

71. Rapoartele din 1988, 1989 ale Erdélyi Magyar Hírtügynökség (Agenția Maghiară de Știri din Transilvania) se refera chiar și la mai multe cazuri.

72. Rapoartele nr.49/1988 și 72/1988 ale Erdélyi Magyar Hírtügynökség.

73. Este caracteristic pentru cinismul puterii modalitatea prin care încerca să mascheze adevăratele sale intenții. În data de 12 iulie 1988, la Cluj, inspectoarea Maria Răduțiu declara cu cinism în fața directorilor de școală convocați la inspectoratul județean ca scopul transferării este: „de a-i face pe tineri să-și cunoască mai bine țara, oltenii, moldovenii să cunoască Ardealul, iar ardelenii să cunoască Oltenia, Moldova.” *Határ/Idő/Napló – Erdélyi Figyelő*, Nr.2/1988.

74. Pascu ațîta împotriva maghiarilor, deja din toamna anului 1944: „...s-a dovedit că, la unguri barbaria aceasta este o boală cronică, nevindecabilă și de aceea trebuie distrus întreg organismul în care s-a incubărit pentru a i se pierde sămînța”. *România Nouă*, 26 septembrie 1944.

75. După apariția cărții lui Lăncrănjan, 36 de scriitori maghiari au protestat împotriva publicării acestei opere fascistoide. Aceasta a fost cea mai largă acțiune de solidaritate în viața spirituală maghiară de dinainte de 1989.

76. Cantitatea impresionantă a articolelor apărute în 1985-86 reiese și din faptul că ele au umplut un tom voluminos separat, reeditat și în limba română (și în limbi occidentale). Vezi: Pascu, Ștefan – Ștefănescu, Ștefan. coord.: *Jocul periculos al falsificării istoriei*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.

77. Citat de Szűcs Pál: *Bukaresti napló 1985-1990*. (Jurnal bucureștean 1985-1990), Budapesta, 1998, Ed. Osiris, 45.

78. Printre lucrări au existat și unele care deși au fost traduse în limba maghiară și au fost tipărite, din cauze pînă acum necunoscute, nu au ajuns în librării. Astfel: Mircea Păcurariu: *A magyar államnak az erdélyi román egyházzal szembeni politikája a dualizmus korában 1867-1918*; (Politica statului ungar față de biserica română din Ardeal în perioada dualismului 1867-1918); Mihai Fătu: *Az ország észak-nyugati részének román egyháza a horthysta megszállás alatt 1940-1944*; (Biserica română din nord-vestul țării în perioada ocupației horthyste 1940-1944); precum și Nicolae Comeanu: *A román egyház az ország észak-nyugati részén a horthysta ildöztetés idején* (Biserica română din nord-vestul țării în timpul persecuțiilor horthyste). Este de remarcat faptul că toate cele trei lucrări au fost publicate de Editura Institutului Biblic și Misionar al Bisericii Ortodoxe Române.

79. În 1983-1984, au fost îndepărtați și cei mai mulți dintre puținii conducători economici și politici care mai rămăseseră în funcții. De exemplu, în toamna lui 1983, a fost schimbată conducerea, pînă atunci în majoritate maghiară, a fabricii de tractoare din Miercurea Ciuc, iar un an mai tîrziu, primul secretar al județului Harghita, József Szász — aplicîndu-i-se principiul „rotației de cadre” — a fost transferat la Turnu Severin. După aceasta, a rămas doar un singur secretar județean de origine maghiară în Ardeal, István Rab, la Sf. Gheorghe. În 1984, sub pretextul exploziei de la statuia lui Mihai Viteazul din Sf. Gheorghe, au fost demiși și ofițerii de miliție de naționalitate maghiară.

80. Între 1978 și 1989, 65% dintre studenții maghiari ai Institutului Medico-Farmaceutic din Tîrgu-Mureș proveneau din județele Mureș, Harghita și Covasna, însă doar 29% din totalitatea absolvenților maghiari fuseseră repartizați în aceste județe, 30% fiind repartizați în județele din Moldova și Regat. Sursa: *A marosvásárhelyi orvosi és gyógyszerészképzés 50 éve*. (50 de ani de învățămînt medical și farmaceutic la Tîrgu-Mureș), Budapesta, Fundația Teleki László, f.an,309.

81. Szűcs, Op.cit.,238

82. *Elore*, din 28 decembrie 1984 („Raport despre sarcinile Consiliului Oamenilor Muncii de Naționalitate Maghiară în lumina direcțiilor celui de-al XIII. Congres al Partidului”) Menționăm că și altă dată s-a mai întâmplat ca minoritatea maghiară să fie declarată — în conformitate cu principiul statului-națiune — români vorbitori de limbă maghiară. De exemplu, în anii '70, în mica enciclopedie apărută la Editura Albatros, scriitorii ardeleni maghiari sînt prezentați drept „scriitori români vorbitori ai dialectului maghiar...”

83. *Biró*, 154.

84. Vezi raportul nr.60/1987 a Erdélyi Magyar Hírtgyönökség (Agenția Maghiară de Știri din Transilvania). (De altfel, în a doua jumătate a anilor '80, minoritățile naționale au fost eliminate integral și din materialele muzeelor orășenești. Potrivit mai multor relatări, o parte a documentelor diferitelor colecții de arhivă referitoare la maghiari și evrei a fost distrusă.

85. La mijlocul anilor '80 autoritățile maghiare au permis cetățenilor români sosiți în Ungaria să călătorească mai departe în Austria. (Unde puteau primi azil politic). După estimarea lui Arakóvács Attila, între iunie 1985 și iulie 1987, circa 20.000 de cetățeni au emigrat în Austria prin Ungaria, cea mai mare parte fiind de naționalitate maghiară.

86. [Pál Bodor] *Háttérvázlal Romániáról* (Schită de fundal despre România), New York - München, 1986. Ediția Amerikai Erdélyi Szövetség și Nemzetör, 13.

Traducere de Elek Szokoly

*

Gábor VINCZE (n. 1962), absolvent al Universității de Științe József Attila, facultatea de istorie, cercetător al situației minorității maghiare din România, lector la Facultatea de Istorie a Universității Babeș-Bolyai din Cluj, membru în bordul editorial al revistei *Magyar Kisebbség – Nemzetpolitikai Szemle*.

Pagini din reconcilierea româno-maghiară: 1989-1999. Rolul organizațiilor civice

GABRIEL ANDREESCU

Există sau nu un model de reconciliere româno-maghiară?

În plină campanie militară, William Clinton a dorit să explice concetățenilor săi necesitatea intervenției americane în Iugoslavia. La câteva zile după începutul bombardamentelor NATO în Serbia, președintele american a invocat printre argumente, în periplul său făcut în nordul Statelor Unite, posibilitatea concretă de a rezolva disputele dintre majoritate și minoritate, dacă acest lucru se dorește. România — a explicat Bill Clinton — dînd exemplul o altă țară din Balcani¹ —, a știut să depășească tensiunea dintre români și maghiari. România a devenit un model pentru rezolvarea conflictelor interetnice.

Nu era prima dată cînd Bill Clinton făcea astfel de afirmații. În 1997, aflat într-o vizită fulger la București, pe 9 iulie, la două zile după ce la Madrid Alianța Nord-Atlantică nominalizase Polonia, Ungaria și Republica Cehă pentru aderarea la NATO, dar nu România, Bill Clinton afirmase la fel: „Ați transformat vechi dispute în relații prietenești, în interiorul și în afara frontierelor țării. Ați semnat tratatele cu Ungaria și Ucraina. Pentru prima dată ați împărțit responsabilitățile guvernării cu etnicii maghiari. Ați făcut ca minoritățile să joace un rol mai important în construcția viitorului. Împreună cu ei, reprezentați o nouă Românie”.

Ziarele românești au preluat imediat știrea afirmațiilor lui de Bill Clinton în turneul său de susținere a intervenției în Balcani. Însuși președintele Statelor Unite afirma — iată! — că ungerii trebuie să fie mulțumiți de situația din România. Iar maghiarii de acasă, tot timpul nemulțumiți!

De această dată, Markó Béla, președintele UDMR, partidul care, în toate alegerile din 1990 pînă astăzi a cîștigat cvasitotalitatea voturilor maghiarimii din România, a reacționat. A organizat o conferință de presă pentru a face referire la

comentariul președintelui american. „Nu este adevărat că în România putem vorbi despre o reconciliere”, a comentat liderul considerat până și de criticii UDMR drept un autentic moderat.

Polemica peste Atlantic avea loc, repet, în primăvara anului 1999. De doi ani de zile, UDMR încerca să obțină recunoașterea dreptului la existență a unei universități maghiare. Fără succes. În noiembrie 1996, fostele două coaliții din opoziție câștigătoare în urma alegerilor — Convenția Democratică din România și Uniunea Social-Democrată — invitaseră UDMR să participe la guvernare. Promiseseră, în schimb, rezolvarea cererilor maghiare privitoare la utilizarea limbii materne în învățământ și în administrație. În luna mai 1997, Guvernul Ciorbea, rezultat în urma alegerilor, adoptase o Ordonanță de urgență privind completarea și amendarea Legii învățământului. Solicitățile UDMR fuseseră respectate. Dar ratificarea de către Parlament a aceluia document s-a amînat continuu. Senatorii și deputații coaliției — nu numai cei ai opoziției! —, au făcut UDMR-ului scene insuportabile. În disperare de cauză, UDMR a hotărît să adopte calea unor inițiative parlamentare pe cont propriu. Atît prima, din vara anului 1998, de recreare a universității maghiare istorice — Universitatea Bolyai — cît și a doua, din toamna anului 1998, de înființare a unei universități multiculturale în limbile maghiară și germană², au fost un insucces. Adăugate la constanta campanie antimaghiară a formațiunilor și ziarelor naționaliste, care își strigau șovinismul nestingherite, acestea au iritat și au obosit liderii UDMR. „Modelul de reconciliere româno-maghiar”, invocat mereu de Guvern și Președinte cînd era vorba să legitimizeze în cadrul unor discuții internaționale evoluția democratică a României, arăta acasă, deseori, penibil. Pînă și pentru secretarul de stat pentru învățământul superior din Guvernul care includea și UDMR, cererile maghiarilor erau „*solicitări de segregare etnică, în forme instituționale diverse*”³! Unde era atunci reconcilierea?

La doar trei luni de la intervenția președintelui Bill Clinton și de la replica lui Markó Béla, Parlamentul a adoptat noua lege a învățământului. În luna iunie 1999 principalele solicitări ale maghiarilor în cel mai important domeniu al intereselor lor erau adoptate. Forma finală introdusese cîteva mici compromisuri⁴, dar marea cotitură în relațiile româno-maghiare, din 1996, dăduse roade.

Smaranda Enache

Seara de 29 ianuarie 1990, București. La sediul Grupului pentru Dialog Social am auzit, prima dată, despre Smaranda Enache. „Ai văzut-o aseară pe doamna aceea din Târgu Mureș?”, m-a întreat un vechi prieten, oprindu-mă pe culoar, vădit impresionat de o emisiune prezentată cu o zi înainte pe TVR1. Nu o văzusem. Smaranda Enache, co-președinta Ligii Pro Europa, creată la sfîrșitul lunii decembrie 1989 în orașul transilvan, fusese interviuată pe 25 ianuarie de un reporter. Trimisă la București, înregistrarea intrase pe TVR1 în seara zilei de 28. Intervenția ei trăgea

un semnal de alarmă asupra tensiunilor din Tîrgu-Mureș. „Nu trebuie să repetăm aici ceea ce se întîmplă în Nagorno Karabah. Evoluția situației din acest oraș”, spunea ea, „este o cheie a democrației românești”.

Cese întîmpla la Tîrgu-Mureș? Cine era Smaranda Enache? Ce era Liga Pro Europa?

Tîrgu-Mureș este un vechi oraș secuiesc, cu o puternică tradiție universitară și de viață intelectuală, devenit, între 1948 și 1959, capitală a Regiunii Autonome Maghiare. Asemenea mării majorități a orașelor din Transilvania, Tîrgu-Mureș era majoritar unguresc. Pe vremea autonomiei, populația maghiară atingea cam 80%. Prin anii '70 maghiarii mai reprezentau circa 70% dintre tîrgu-mureșeni. Din acel moment, programul de schimbare etnică a proporțiilor a intrat în linie dreaptă. S-au construit fabrici pentru care au fost aduși muncitori din Regat. Medicii, profesorii și alte categorii ale elitei sociale maghiare erau repartizați cît mai departe, în provinciile românești. În nici un caz în Tîrgu-Mureș. În 1989, românii și maghiarii din oraș ajunseseră aproape la paritate. După revoluție, la sediul Comitetului județenei de partid a fost găsit un plan detaliat al măsurilor de implantare de etnici români, pe ani, pentru schimbarea în continuare a proporțiilor. Planul era prima probă concretă a programului asimilaționist al statului național-comunist controlat de regimul Ceaușescu.

Ultimii ani ai deceniului '80 au cunoscut manifestarea violentă a politicii antimaghiare. Vorbitorii de limbă maghiară au fost excluși din aproape toate pozițiile de conducere. Vechile manifestări bilingve, sau biculturale, cu care erau întîmpinate altădată sărbătorile oficiale, rămăseseră doar o amintire. Poezii în limba maghiară nu se mai recitau nici măcar la sfîrșitul anului școlar. Scrierile maghiare erau obligate să folosească pentru toponimice exclusiv denumirile în limba română.

Acei ani au anunțat însă și apariția unei timide neobedițe întemeiată pe atitudini democratice. Teatrul de Păpuși din Tîrgu-Mureș fusese, în sensul acesta, un mediu privilegiat. În 1983, Smaranda Enache, secretară literară a Teatrului, absolventă a Facultății de Filologie București, a fost numită directoarea instituției. Din acel moment Teatrul de Păpuși a devenit spațiul unor atitudini de contestare a regimului, pe cît de ingenioase și amuzante, pe atît de marginale. Comitetul de partid își ieșea din pepeni dacă, cumva, într-o piesă, se întîlnea în scenă combinația culorilor roșu, alb și verde⁵. Cînd simbolurile maghiare apăreau pe vreun afiș, acesta era dat la topit. Cenzura tăia la sînge orice trimitere național-maghiară. În 1989, controlul oricărui semn de indisciplină devenise isteric. La Teatrul de Păpuși din Tîrgu-Mureș indisciplina, deci contestarea regimului, a însemnat solidarizarea unor români din instituție cu colegii lor maghiari.

Liga Pro Europa

Așa se face că demonstrațiile din decembrie 1989, care au dus la răsturnarea regimului Ceaușescu, au găsit în Tîrgu-Mureș un grup româno-maghiar unit. În seara zilei de 21 decembrie, pe străzile Tîrgu-Mureșului s-a strigat „Nu există

șovinism”. Smaranda Enache a fost invitată să facă parte din Consiliul județean al Frontului Salvării Naționale, noua structură de conducere a orașului.

În acele momente fierbinți, grupul de intelectuali care-și trăia în acea perioadă exilul interior la Teatrul de Păpuși, devenit un fel de adăpost pentru gîndirea alternativă, se aduna zilnic. Compozitorul Boldizsár Csiky, fostul secretar muzical al Filarmonicii și viitorul ei director, eseistul Elek Szokoly, viitorul director și redactor al publicațiilor Ligii, teatrologul Zeno Fodor, fostul secretarul literar al Teatrului Național și viitorul său director general și alți cîțiva erau convinși de nevoia creării unei asociații civice capabilă de reflecție și acțiune. La 30 decembrie 1989, 21 de țîrgu-mureșeni de etnii diferite s-au strîns în adunarea de constituire a Ligii Pro Europa. De unde numele? Fondatorii vedeau împlinirea aspirațiilor democratice și de conviețuire interetnică doar în cadrul unei Europe unite. Ei considerau militantismul pro-european drept calea cea mai radicală a reformării societății românești.

Numai că la Țîrgu-Mureș semnele restaurației național-comuniștilor au apărut foarte devreme și erau mai puțin ambigui decît în altă parte. Smaranda Enache a avut mari probleme, în seara zilei de 10 ianuarie (1990), să publice platforma Ligii în *Cuvântul liber*. Cotidianul țîrgu-mureșean cu acest nume nu era decît moștenitorul organului de partid *Steaua Roșie*, care în noaptea din 21 spre 22 decembrie își schimbase directorul, dar rămăsese cu redacția intactă. Pe culoarele CJFSN local umblau dinozaurii care conduseseră anterior orașul. Ioan Movilă, fostul secretar de partid județean, nu-și ascundea prezența în locurile unde acum se desfășura activitatea noii puteri. Umbra responsabililor pentru represiunea din decembrie — pe 21 seara se trăsese în Țîrgu-Mureș și muriseră oameni —, printre care generalul Scriciu și colonelul Judea, se profila deasupra micii conduceri locale.

În primele zile ale lunii ianuarie, Consiliul Frontului Salvării Naționale a dat o declarație care făcea trimitere la abuzurile regimului Ceaușescu față de minoritățile naționale. CFSN promitea luarea unor măsuri pentru repararea vechilor abuzuri. Poziția noii structuri de putere în chestiunea naționalităților a dus la o evoluție rapidă a revendicărilor comunității maghiare. În fruntea lor apărea demixtarea școlilor. Fostele școli și licee maghiare, adevărate instituții de identitate comunitară a maghiarilor din Ardeal, fuseseră toate transformate în școli mixte. Aici, simbolurile maghiare dispăruseră cu desăvîrșire. Învățămîntul maghiar nu rămăsese decît o anexă a învățămîntului majoritar românesc. Procesul de românizare globală înaintase rapid în deceniul opt. Aceasta a făcut ca, imediat după revoluție, strategia UDMR să pună în fruntea revendicărilor revenirea la fostele instituții-școli. În cîteva orașe din Ardeal, separarea s-a și produs. CJFSN din Țîrgu-Mureș a decis în favoarea demixtării principalului liceu local, fostul liceu maghiar Bolyai. (Atunci, în 1990, liceul avea circa 25% elevi români.) Decizia CJFSN cerea ca demixtarea să se facă începînd cu luna septembrie, deci după vacanța școlară. Hotărîrea CJFSN a aprins spiritele. Părinții români au contestat-o.

Părinții maghiari, de teama anulării ulterioare a deciziei, o considerau prea târzie. Consideraseră că așa cum fusese mixat cu treizeci de ani mai devreme de la o zi la alta, putea fi demixat în același mod „acum și aici”. Copiii români și maghiari erau puși să reproducă argumentele părinților, cu ocazia diferitelor manifestări publice. Într-o zi, elevii români au găsit porțile liceului închise. După o zi-două populația română a orașului a obținut redeschiderea porților liceului pentru copiii ei. Dar deja tensiunea dintre români și maghiari atinsese cote critice.

Liga Pro Europa și violențele de la Tîrgu-Mureș

În tot acest timp, membrii Ligii Pro Europa încercau disperăți să oprească degradarea relațiilor dintre cele două comunități. Smaranda Enache a vorbit cu profesorii români și maghiari și cu elevii din școli. Exerciții de mediere ratate. S-a adresat preoților ortodocși. Aceștia au refuzat dialogul cu bapțiștii, catolicii sau evreii. Nici intelectualitatea din Tîrgu-Mureș nu s-a arătat, cu foarte rare excepții, mai responsabilă. Istoricii invitați să dezbată tema româno-maghiară au evitat la rîndul lor să-și folosească autoritatea pentru a-i chema pe români și pe maghiari la căutarea unei soluții de detensionare a situației. Apelurile repetate făcute de Smaranda Enache și colegii ei — folosind accesul lor extrem de limitat la postul local de radio și TVR — au sunat în deșert. În schimb, au început să-i fie transmise amenințări scrise și telefonice. Inclusiv în jurul părinților Smarandei Enache s-a făcut dintr-o dată un gol. Comunitățile tăiaseră legăturile dintre ele. Promotorii relațiilor româno-maghiare, de genul Smarandei Enache, au început să fie considerați, de către conaționalii lor, trădători.

Pe 17 martie (1990) Smaranda Enache a plecat la Budapesta, la întâlnirea intelectualilor români și maghiari pentru reconcilierea istorică. Între timp, la 19 martie, au izbucnit la Tîrgu Mureș grave violențe, prin descinderea în oraș a unor săteni din zona Gurghiului, complet dezinformați de liderii lor de opinie, care îi amețiseră cu iminența pericolului maghiar. Atacul asupra sediului UDMR și a partidelor politice democratice, sub privirile nepăsătoare ale organelor de ordine, care au privit pasive escaladarea atmosferei de linșaj, a făcut ca un număr de lideri maghiari, prizonieri în clădirea din Piața Bolyai, să fie agresăți și răniți grav de cetele înarmate de săteni. Între victime s-a aflat și unul din liderii de opinie cei mai respectați ai maghiarilor din Transilvania, scriitorul András Sütő, care a fost bătut bestial (mai târziu, în ciuda eforturilor medicilor, avea să-și piardă un ochi). Atacul asupra UDMR și linșajul asupra simbolului maghiarilor, în persoana lui Sütő, au scos pe străzile Tîrgu- Mureșului, a doua zi, la 20 martie, douăzeci de mii de maghiari, adunați într-un miting de protest stăpînit de vehementă indignare. Mulțimea cerea venirea imediată la locul conflictului a președintelui țării, Ion Iliescu. În loc de aceasta, un nou grup de săteni și susținători locali ai asociației Vatra Românească au încercat să rupă rîndurile protestatarilor maghiari, mult mai numeroși. În acest moment, între cele două grupări s-a declanșat o

înfruntare de nestăpînit, o adevărată luptă de stradă, în care organele de ordine publică nu au intervenit în nici un fel. În infernul produs, cinci cetățeni și-au pierdut viața, alte sute au fost molestați și răniți.

La sfîrșitul lunii martie a fost creat Serviciul Român de Informații, în urma unei propuneri puse în gura unui grup de tineri revoluționari inocenți de însuși Virgil Măgureanu, directorul de mai tîrziu al serviciilor, în timpul deplasării sale la Tîrgu Mureș, în marja acțiunilor de stingere a conflictului. Decizia, adoptată de Biroului CPUN era perfect ilegală — nefiind trecută prin CPUN. Campania unei părți a presei nu făcea decît să confirme, alături de alte probe, că violențele de la Tîrgu-Mureș fuseseră pregătite și orchestrate⁶ de oamenii președintelui Ion Iliescu pentru a motiva intrarea pe scenă a noului serviciu de informații, SRI — la trei luni de la desființarea, fără nici o judecată, a Securității lui Nicolae Ceaușescu, în urma revoluției din decembrie 1989.⁷

Pacifism interetnic după violențe

Izbucnirea din 19-21 martie a schimbat pentru mulți ani societatea românească. Liga Pro Europa nu mai avea cum să aducă oamenii la mitinguri. Și nici cuvintele banale despre bunele relații dintre români și maghiari nu mai puteau suna în urechile tîrgu-mureșenilor decît fals. Orașul își lingea rănile. Liga Pro Europa, învinsă în acest moment al existenței ei, a trebuit să inventeze o altă strategie. În luna iunie 1990 a început acțiunea „bicicletele”. Copii români, maghiari, germani și romi erau invitați să participe la o tabără în cadrul căreia să repare biciclete vechi aduse din Germania de un grup inimos de foști concetățeni (care constituiseră acolo Asociația Pro Romania Democratica), fiecare dintre participanți primind ca premiu cîte o bicicletă. Septembrie 1990: seminar pe teme ecologice. Specialiștii invitați, români și unguri, prezentau analizele lor alături de lectorii germani. Octombrie '90, noiembrie '90 ... ianuarie '91... alte luni, alte acțiuni. În timpul verii 1991, Liga Pro Europa a preluat organizarea, împreună cu FIDESZ⁸, a Taberei și Universității de Vară de la Bálványos. Din acest moment, tabăra a devenit un spațiu privilegiat de cunoaștere și dialog între elita românească și cea maghiară.

La cîtva timp, Liga a publicat primul săptămînal local dedicat promovării toleranței: *Gazeta de Mureș*. Mai tîrziu, în 1995, a dat naștere unui trimestrial, *Altera*, dedicat alterității, diversității și problemelor teoretice legate de aceste domenii: drepturile colective, autonomia, autodeterminarea, federalismul, regionalismul, multiculturalitatea etc. Deja, prin această revistă, Liga Pro Europa lucra pentru specialiști. Ea demonstra și astfel că problema locală a relațiilor dintre tîrgu-mureșenii români și tîrgu-mureșenii maghiari avea de fapt relevanță națională.

Alte bătălii locale: Cluj, Octavian Buracu și Dialogul Interetnic

În *Laudatio* care a fost citit la 27 februarie 1999, cu ocazia acordării titlului post mortem de „Membru de onoare al Ligii Pro Europa” lui Octavian Buracu,

apărea întrebarea retorică: *Să fie de mirare că în interviul luat ... în 1993 pentru Gazeta de Mureș, tocmai după ce Octavian Buracu fusese dat afară din serviciu (...) referindu-se la purificările etnice de la Cluj, acesta spunea: „eu ca român sînt mai revoltat decît maghiarii”?* Oare nu tocmai această consecvență demnă este caracteristica cea mai firească de pe lume pentru un om de onoare? *Ce putea fi mai demn pentru acest autentic patriot român și european decît scuzele pe care le adresase minorităților în numele neamului său pentru inepțiile xenofobe ale primarului clujean? Ce putea fi mai firesc decît înțelepciunea pe care o mărturisise cu câteva luni înainte de moartea sa: „nu există în lume popoare bune și rele, există doar oameni buni și răi”.*

Octavian Buracu fusese membru fondator al Alianței Civice, al Fundației Cultura Ardealului din Cluj, al Organizației Româno-Britanice pentru Educație în Domeniul Drepturilor Omului, membru de onoare al Asociației de Prietenie Maghiaro-Române din Pécs. Dar mai ales, își legase numele de Asociația Dialog Interetnic, căreia îi fusese fondator și președinte.

Octavian Buracu inițiase, începînd cu 1990, întîlniri, întruniri, asociații, seminarii, schimburi de opinii, luări de poziție, declarații, comunicate, liste de semnături în numele prieteniei româno-maghiare. Devenise cea mai respectată dintre vocile românești din capitala Ardealului care se ridicau împotriva exceselor bolnăvicioase ale primarului Clujului, Gheorghe Funar; alături de vocea Doinei Cornea. Ca și Doina Cornea, el nu arăta nici un dubiu, în ceea ce privește conexiunea dintre ultranaționaliștii gălăgioși și grupul politic din jurul președintelui Ion Iliescu, care preluase puterea la București. În ceea ce o privește pe cunoscuta disidentă a regimului Ceaușescu, ea fusese la fel de fermă cu provocările naționaliste ale regimului de după revoluția din 1989, cît fusese cu manifestările totalitare ale regimului comunist anterior. Iată ce scria Doina Cornea după ce Gheorghe Funar, primar al Clujului și președintele PUNR deschisese în piața centrală a municipiului (Piața Unirii) șantierul arheologic¹⁰: *„Sînt convinsă că diversiunea de la Cluj are o bătaie mai vastă decît cea strict locală. Funar nu este un nebun, cum se spune, ci un instrument în mîna Puterii și la îndemîna ei (ca toți ceilalți extremiști din anturajul ei). Putem chiar vorbi de o voință de iugoslavizare a României, de inspirație KGB-istă, care servește intereselor meschine de autoconservare a puterii”¹¹.*

Începînd cu crearea Vetrei Românești și a PUNR, în 1990, dar mai ales după alegerea lui Gheorghe Funar ca primar, Clujul, oraș cu populație maghiară majoritară pînă la al doilea război mondial și avînd încă 23% maghiari astăzi, a fost sediul provocărilor antimaghiare. Acest centru nu numai al vieții economice și universitare, dar și al competiției simbolice dintre români și maghiari, a fost dominat, după 1992, de prezența primarului Gheorghe Funar — lider al celui de-al doilea partid ca importanță parlamentară din România pînă în 1996, PUNR. Funar este un extremist naționalist al cărui discurs atinge deseori limita patologicului. Sub mandatul său, în oraș au fost deteriorate monumente maghiare, au fost amendați arbitrar participanți

la mitingurile maghiare, s-a amenințat cu mutarea statuiilor, a fost furat steagul de pe consulatul maghiar, la îndemnul primarului (!), au fost vopsite băncile în roșu galben și albastru etc. Maghiarii au protestat, au demonstrat, au participat la procesiuni, au pus în gardă, au reacționat uneori cu reținere, alteleori cu mînie. Dacă totuși Clujul nu a devenit sediul unor înfruntări sîngeroase, aceasta s-a datorat și prezenței cîtorva personalități românești care s-au asociat maghiarilor din Cluj. Poate nici un exemplu nu este mai semnificativ decît apelul Asociației de Dialog Interetnic și al filialei Alianței Civice, de a mărșălui în 1994 alături de maghiari, într-unul dintre cele mai tensionate momente din viața orașului. Contrademonstrația extremiștilor Vetrei Românești, care-și pregătiseră propriile lor coloane după anunțarea unui marș de protest maghiar, ar fi generat probabil o încăierare fatală, dacă nu ar fi existat gestul liderilor civici români.

Iată de ce Octavian Buracu, Doina Cornea, Dana Prelipceanu¹², Virgil Lazăr¹³, Marius Tabacu¹⁴, Liliana Bocu¹⁵ și colegii lor, puțini la număr dar dînd viață principalelor organizații civice ale orașului, au avut un rol considerabil pentru evitarea unor vărsări de sînge de genul celei întîmplate la Tîrgu-Mureș, în martie 1990.

Români militanți ai comunicării interetnice au acționat și în alte orașe din Ardeal. La Satu Mare a fost prezentă Anamaria Pop, o cunoscută traducătoare din limba maghiară în limba română¹⁶. Un oraș care nu poate fi omis este Timișoara — cel mai cosmopolit, mai multicultural oraș din România. Toate asociațiile importante — filiala Alianței Civice, Solidaritatea, Societatea Timișoara, filiala Uniunii Scriitorilor și, în mod excepțional, liderii comunităților religioase de aici, au păstrat și au manifestat tradiția de toleranță a locului.

GDS, „22”, Alianța Civică, Uniunea Scriitorilor

Dar într-o țară super-centralizată precum România, micile victorii de provincie ar fi contat prea puțin dacă podul dintre maghiari și români nu ar fi fost menținut la București, acolo unde s-au jucat marile mize politice și unde a trebuit să-și conducă lupta politică pînă și formațiunea reprezentativă a maghiarilor, UDMR, deși peste 90% din populația maghiară se află în Transilvania.

S-a întîmplat ca, în cheștiunea relațiilor româno-maghiare, o atitudine decisivă să o aibă grupul de intelectuali care au format, la sfîrșitul anului 1989, Grupul pentru Dialog Social și revista editată de acesta, care-și alesese ca titlu data căderii regimului comunist: „22”. Format din foști disidenți (Doina Cornea, Mircea Dinescu, Radu Petrescu, Radu Filipescu etc.) și din intelectuali care refuzaseră explicit ideologia comunistă (Radu Popa, Andrei Pippidi, Gabriel Liiceanu, Andrei Pleșu, Mihai Șora, Mariana Celac...), aceștia au avut, imediat după revoluție, datorită trecutului lor, un imens prestigiu. Orientați spre o gîndire democratică, cei mai mulți liberală, ei au intrat imediat în relație cu omologii lor din Ungaria, participînd la mai multe întîlniri-evenimente, desigur, cu o mare valoare simbolică în acea perioadă — incluzînd dialogul româno-maghiar din 17-23 martie 1990.

Dar „ideologia” Grupului în această materie a fost cel mai bine sintetizată și, într-un fel, valorificată, prin Revista 22. Încă din primele numere, revista a avut drept colaboratori minoritari (Szász János, Helmuth Britz), aici au fost publicate apelurile privind reconcilierea româno-maghiară¹⁷. În timp ce șovinismul, limbajul urii, umpluseră ziarele feseniste, articolele din 22 chemau la dialog, îi prezentau pe colegii lor germani, maghiari, armeni, eleni etc. În luna martie a apărut primul articol despre țigani, iar în continuare revista avea să utilizeze exclusiv cuvântul „rom” — absolut exotic pentru majoritatea populației din țară.

O instituție a intercomunicării a fost, în perioada amintită, Uniunea Scriitorilor. Uniunile scriitorilor au avut un statut deosebit în raport cu toate celelalte organizații în întregul sistem comunist. Percepându-le drept instituții principale de propagandă, recunoscând forța scriitorilor de a domina spațiul simbolic, acestor uniuni li s-au oferit condiții și privilegii. În România, în Bulgaria sau fosta URSS, scriitorii erau printre pușinii cetățeni care aveau șansa să viziteze țările din Occident. Aveau acces la resursele uniunilor — împrumuturi, vile pentru vacanță etc. Toate acestea nu au făcut decât să crească vizibilitatea uniunilor scriitorilor în societate.

Cu atât mai mult, spațiul simbolic controlat de scriitori juca un rol decisiv în momentul răsturnării logicii societății românești, la sfârșitul anului 1989. Adunarea generală a scriitorilor, desfășurată la sfârșitul lui decembrie 1989, l-a ales ca președinte pe Mircea Dinescu. Unul dintre cei mai cunoscuți disidenți ai epocii Ceaușescu, extrem de popular pentru stilul lui de comunicare, Mircea Dinescu era și a rămas o persoană liberală. Imediat după revoluție, scriitorii maghiari de la Budapesta și din București au stabilit contacte și proiecte¹⁸. Sistematic, Uniunea Scriitorilor a refuzat să se implice în propaganda naționalistă, spre care o invita regimul și unii dintre scriitorii colaboraționaliști ai regimului Iliescu. Cu greu poate fi subestimată această distanțare de politica naționalistă a Uniunii Scriitorilor din România, de naționaliști. (O realizăm mai bine, dacă facem comparația cu rolul instituției omoloage din Iugoslavia.) Deși Uniunea Scriitorilor nu a fost o asociație militantă, în sens propriu, pentru promovarea bunelor relații româno-maghiare, ea a asigurat legături, un spațiu de întâlnire, un cadru al proiectelor comune.

În toamna anului 1990 s-a format cea mai largă organizație din România, Alianța Civică. Nevoia unei forțe populare care să apere valorile fundamentale ale democrației a devenit evidentă după acțiunea minerilor din 13-15 iunie 1990¹⁹. Atunci România a fost aproape de a cădea, din nou, într-o dictatură. Partidele considerate pro-democratice erau încă marginale în lupta politică. Existau în toată țara mai multe organizații civice care își arătasera devotamentul pentru drepturile omului și pacea interetnică. Dar ce puteau face ele în fața unor forțe politice care își aserviseră întreaga administrație, inclusiv instituțiile militare? Începând cu sfârșitul lunii iulie 1990, sediul Grupului pentru Dialog Social a devenit locul de unde s-a pregătit înființarea Alianței²⁰. De aici m-am adresat principalelor grupuri,

din marile orașe ale țării: GDS și Grupul Independent pentru Democrație, în București; Societatea Timișoara din orașul unde a început revoluția din decembrie 1998; Asociația 15 Noiembrie din Brașov; Agora din Iași, Liga Pro Europa din Tîrgu-Mureș. În luna noiembrie a fost creată Alianța Civică, prin cooperarea organizațiilor amintite, cu un impact național din primul moment. La chemarea AC din decembrie 1990, în București au răspuns circa 200.000 de oameni, alte zeci de mii în principalele orașe. O astfel de mobilizare nu se realizase niciodată pînă atunci.

În primul consiliu director al Alianței Civice au fost invitate personalități cum erau Smaranda Enache și Péter Bánya. În filialele AC din Tîrgu-Mureș și Covasna, românii și ungurii s-au adunat împreună, un fapt excepțional, avînd în vedere tensiunea care i-a distanțat, printr-o elaborată manipulare, ani de zile. Gîndită de la început ca o mișcare multietnică, Alianța a reușit în această primă perioadă să arate că o mișcare amplă, la nivel național, îi poate aduna din nou pe români și maghiari. În ianuarie 1991, AC a elaborat și adoptat un document asupra Drepturilor și Libertăților Fundamentale²¹, iar în iunie 1991, o Declarație asupra drepturilor minorităților naționale²².

Alianța a avut o spectaculoasă intervenție în toamna anului 1991, cînd o periculoasă incitare era cît pe ce să aprindă Transilvania.

Toamna anului 1991: stare de urgență în Armata a IV-a din Transilvania

În toamna anului 1991, Parlamentului României îi fusese înaintat un proiect de lege privind organizarea Serviciului Român de Informații, moștenitorul vechii Securități. În proiect, SRI cerea dreptul de a urmări indefinit pe oricare cetățean, de a elimina eventualele plîngeri împotriva Serviciului, de a avea și utiliza întreprinderi comerciale și activități economice proprii. Prerogative excesive, antipatizate de populație, căreia aceste puteri îi aminteau de autopoternicia vechii Securități. Iată de ce SRI trebuia să își demonstreze din nou utilitatea, ca în luna martie 1990. În plus, în aceeași perioadă, se finaliza adoptarea Constituției României. Introducerea unei optici naționaliste în Constituție era o altă miză a jocului²³.

Pentru a invoca din nou amenințarea maghiară, în Parlament a fost adus „Raportul Covasna-Harghita”. „Raportul” era un document prin care se incrimina colectiv populația maghiară, majoritară în cele două județe, de a fi amenințat și alungat pe românii din regiune. O schemă urmînd perfect propaganda contra populației albaneze din Kosovo, de a-i fi alungat pe sîrbi, prin care s-a deschis calea represiunii²⁴. Zile întregi reprezentanții partidelor extremiste au perorat de la tribuna Parlamentului contra pericolului maghiar. Acuzele despre ce se întîmpla în Covasna și Harghita erau rizibile, dar eficace. Televiziunea le transmitea în direct, permanent. S-a creat brusc, din nimic, o atmosferă incendiară. Fiecare nou pas al partidelor naționaliste și al instituțiilor dominate de acestea era menit să amplifice instabilitatea. Reprezentanții minorității maghiare au hotărît să protesteze. Neliniștea creștea în Ardeal. Gestul ultim a fost trecerea Armatei a IV-a

din Transilvania, condusă de un general apropiat de partidele naționaliste românești, în stare de alarmă. În aer plutea incidentul. Într-un loc sau altul din Ardeal urma să se producă o scînteie. Focul din urma ei, care ar fi produs iar morți — între români, maghiari —, ar fi argumentat adoptarea legii, dînd SRI puteri sporite.

În acest moment, Alianța Civică din Covasna a făcut un apel la reconciliere. A invitat pe români și maghiari să se adune, împreună, într-un miting de protest împotriva incitărilor la ură interetnică. A organizat totul făcînd mari eforturi pentru a implica liderii comunităților. Ca vice-președinte al Alianței, am plecat de la București, la reședința județului Covasna, Sfintu-Gheorghe, unde era deja prezentă Smaranda Enache, pentru a ne adresa oamenilor din oraș. Localitatea era înțesată de oameni în uniforme: militari și polițiști. Mitingul a adunat între 3.000 și 5.000 de oameni. În plină furie naționalistă, români și maghiari s-au putut aduna pentru a susține dorința lor de a trăi pașnic împreună! Să ne ducă oare evenimentul aminte de demonstrațiile din Sarajevo, înaintea tragediei? Dar în România, mitingul pentru dialog interetnic a marcat o cotitură salvatoare în evoluția evenimentelor. Brusc, tensiunea a scăzut. Prin acțiunea de la Sfîntu-Gheorghe, Alianța Civică a reușit atunci, în cel mai periculos moment al perioadei de după confruntarea din martie '90, să evite vărsări de sînge cu urmări ireversibile pentru români și maghiari. Acesta a fost poate momentul cel mai spectaculos al implicării acestei organizații de masă, care era Alianța Civică, în tema raporturilor interetnice. Mai tîrziu, orientarea ei multietnică avea să devină secundară.

Intervenția Comitetului Helsinki Român

Dezbaterii din societatea românească pe marginea temei minorităților naționale, atît cît a ajuns ea să se poarte, îi lipsea însă o cunoaștere în adîncime a lucrurilor; practică și teoretică. Multiculturalismul, raporturile interetnice, autonomiile și statutele speciale rămăseseră subiecte exotice pentru oamenii de cultură români. Autorii aflați prin universități și în Ministerul Afacerilor Externe nu au fost în stare să producă decît teze stupide de genul „teoria că standardele internaționale sînt minime este periculoasă”. Reprezentanta unui anemic „Centru de studiu al minorităților...” creat sub egida Academiei României în 1991, a susținut chiar, la o întîlnire avută la Brașov în anul 1995, cu președintele de atunci, Ion Iliescu de față, că „minoritățile naționale” nici nu există²⁵. („Cercetătoarea” își contesta propriul ei obiect de studiu!)

Cea mai mare parte a oamenilor de cultură români au dat dintotdeauna puțină importanță temei culturilor eterogene și societății civile. S-au tot învîrtit în jurul identității naționale — a românilor — și a raporturilor dintre România și marile sisteme culturale. Mitologia statului național unitar a dominat cultura română. În perioada interbelică acest subiect a fost uneori pus în discuție de către intelectuali din Transilvania²⁶, dar astfel de excepții nu au schimbat tendința. Cu atît mai puțin a fost păstrată în memoria culturală această temă în perioada celor 50 de ani de comunism.

După 1989, politica intelectualilor reuniți în jurul Grupului pentru Dialog Social și al revistei 22, a celor din Uniunea Scriitorilor și, o perioadă, din jurul Alianței Civice, au avut ca motivație mai ales atitudini umaniste. Pro „minoritarismul” lor era expresia unui comportament decent și educat, nu a unei viziuni adecvate despre specificul unei societăți multiculturale. Apelurile, declarațiile, articolele exprimând filozofia prieteniei semnate de intelectualii din jurul Grupului pentru Dialog Social nu aveau cum să acopere însă spinoasele chestiuni, ori tensiunile între interese, dintr-o societate multiculturală cum e cea românească — în ciuda refuzului majorității românești de a recunoaște acest fapt.

Doar transilvănenii erau mai în cunoștință de cauză. Aminteam de scoaterea — după 1995 — a excelentei reviste, *Altera*, de către Liga Pro Europa, revistă gândită ca spațiu de analiză a conceptelor multiculturalismului, minorităților, autonomiilor, federalismului. Dar pînă la impunerea trimestrialului ardelean mai urma un drum lung, care trecea prin intrarea Comitetului Helsinki pe „piața” temei minorităților.

Primul ziar care a anunțat apariția Comitetului Helsinki Român a fost ... The New York Times. Numărul din 6 ianuarie 1990²⁷. Am creat această organizație împreună cu mai mulți prieteni, după vizita organizației Helsinki Watch în România — făcută ca să sprijine apariția unei organizații prietene. Pentru crearea unei asociații de drepturile omului fusesem anterior contactat și ajutat de reprezentanți ai Ligii pentru Apărarea Drepturilor Omului de la Paris, de militanți ca Sanda Stolojan și Mihnea Berindei.

Comitetul a primit o recunoaștere juridică în aprilie 1990, sub numele Asociația pentru Apărarea Drepturilor Omului din România — Comitetul Helsinki, după ce se lansase deja în câteva investigații. Comitetul Helsinki a avut o evoluție cu adevărat importantă după ce în el au intrat câteva persoane înzestrate cu forță și competență, în primul rînd, Renate Weber, în toamna anului 1990, apoi Manuela Ștefănescu²⁸, în 1991. Comitetul a realizat câteva lucruri spectaculoase, blocarea unor proiecte de lege antidemocratice, elaborarea unor politici publice alternative.

Desigur, oamenii Comitetului făcuseră referiri la minoritățile naționale și pînă atunci. Ele se mențineau în limitele militantismului civic, corect dar semnificativ mai mult prin atitudine decît prin subtilitate. În toamna anului 1994, Renate Weber și cu mine am fost invitați la Tușnad, la o reuniune a conducerii Uniunii Democratice a Maghiarilor din România cu principalii lor specialiști. Subiectul: proiectul de lege privind drepturile minorităților naționale și comunitățile autonome depus de UDMR în Parlament.

Atunci a devenit evident că nici un progres de substanță nu e posibil fără o aprofundare a concepției maghiarilor asupra drepturilor minorității maghiare și a conceptelor minorităților în general. Ajunși la București, am lansat împreună cu Renate Weber și Valentin Stan o cercetare în chestiunea proiectului de lege a UDMR, care aștepta deja de peste un an de zile la Parlament să fie luat în seamă.

La trei luni de zile de la lansarea planului nostru, a apărut sub egida Comitetului Helsinki²⁹ „Studiul asupra Concepției UDMR privind drepturile minorităților naționale”. După încă trei luni, sub egida Centrului era publicat, în urma rezultatelor studiului, un proiect de lege privind drepturile minorităților naționale, singura „ofertă” de acest gen făcută, pînă astăzi, de autori români.

Gyula. „Evoluția concepției UDMR”

Consiliul pentru Minoritățile Naționale, creat sub autoritatea Secretariatului general al Guvernului, a răspîndit studiul în sute de exemplare. Ambasade, instituții au cerut lucrarea noastră. Maghiarii au folosit-o în elaborările lor și în luările de poziție. Acest material a strîns legătura noastră cu analiștii UDMR, cum ar fi Anton Niculescu ori Miklós Bakk. Atitudinea acestor specialiști asociați formațiunii politice a maghiarilor a fost la fel de importantă pentru păstrarea legăturilor cu românii pe cît a fost de importantă activitatea românilor democrați³⁰.

De la o zi la alta rolul pe care începea să-l joace studiul nostru devenea mai vizibil. Între 12 și 13 mai (1995) toți trei autorii am fost invitați la Gyula — localitate din estul Ungariei, locuită și de români. Tema seminarului avea un titlu pe măsură: „Statul național și autonomia etnică”. Fusese organizat de către Fundația Pro Minoritate a FIDESZ-ului, Friederich Naumann ca sponsor și Liga Pro Europa, ca prieten. Prezența maghiară a fost neașteptată: Zsolt Németh, care era vicepreședinte al FIDESZ; Gáspár Biró unul dintre cei mai cunoscuți experți în chestiunea minorităților (mai tîrziu, bun prieten); Gergely Pröhle etc. Din țară sosise Attila Varga, care reprezenta UDMR-ul în discuțiile legate de proiectul lor de lege. Smaranda Enache era și ea prezentă. Seminarul fusese de fapt dedicat studiului publicat sub egida Centrului de la București. Surpriza: *Concepția UDMR privind drepturile minorităților naționale* fusese tradus de către organizatori în limba maghiară, în revista fundației. Și iată, l-am auzit cu acea ocazie pe vicepreședintele FIDESZ afirmînd că studiul reprezintă cel mai important text apărut în România în problema minorităților, după 1940. Să fi fost acesta un comentariu exagerat de politicos? Cumva, o ironie?³¹

După cîtva timp a trebuit să scriu cu Renate Weber „Evoluția concepției UDMR...” și să facem corecturile de rigoare asupra textului elaborat anterior. Dar acum, la trecerea cîtorva ani, cred și eu că studiul a fost capul unei serii care a contat în schimbarea fondului dezbaterilor politice din România și, implicit, în evoluția cadrului negocierilor dintre România și Ungaria. Studiul *Concepția UDMR privind drepturile minorităților naționale* a inițiat o suită de cercetări teoretice, cu aplicație directă asupra problemelor de fond ale minorităților din România. Fără o astfel de doctrină a minorităților dezvoltată „din mers” ar fi fost foarte greu să poată fi găsite răspunsuri, în anii care au urmat, multelor provocări pregătite să tulbure ori să aprindă viața publică.

Anul marilor crize: 1995

Alegerile din toamna anului 1992 aduseseră la putere PDSR, condus de Ion Iliescu și grupul de partide extremiste PUNR, PRM, PSM. După acea dată, presiunea asupra maghiarilor din România a fost un exercițiu sistematic al vieții politice de zi cu zi. Totuși, partidul maghiarilor, UDMR, se afla în cadrul coaliției Opoziției, Convenția Democratică din România. Acest fapt avusese o valoare simbolică aparte: democrații maghiari și democrații români se aflau împreună, agresați de forțe care amestecau naționalismul și anti-democratismul. În acest sens, linia de despărțire rămânea una politică, și nu etnică. Puțini lideri politici din CDR erau conștienți de rolul considerabil al acestei asocieri. Unirea UDMR, a PNȚCD, a PNL, a PSDR, a PAC etc., în cadrul Convenției Democratice a fost posibilă datorită presiunii continue, pînă în anul înființării (1991), a asociațiilor civice — în primul rînd, a Alianței Civice — și a receptivității celei mai mari personalități politice a Opoziției, Corneliu Coposu.

Mai mult: în anul 1993, cînd la conducerea UDMR candidau două tendințe, una moderată, a lui Béla Markó, cealaltă, radicală, a lui László Tőkés, liderii CDR au venit la Congres să susțină prima echipă. Un ajutor important, dat tot cu împingerea de la spate a organizațiilor civice românești. Valoarea venirii la conducerea UDMR a unei echipe moderate a fost, într-o perspectivă post-factum, considerabilă. Dialogul cu elita politică maghiară, cu rolul lui în influențarea cel puțin subliminală a Congreselor UDMR, nu ar fi fost posibil dacă partidele românești și UDMR nu ar fi participat la aceeași coaliție.

Iată însă că începutul anului 1995 a adus o schimbare bruscă și radicală în atmosfera din interiorul CDR. Un număr de membri ai Consiliului Național au început să critice poziția UDMR, afirmînd că opțiunile maghiarilor nu respectă Constituția. Aceștia au ajuns să preia acuzațiile Puterii, chiar sloganul că maghiarii nu ar fi loiali statului român. UDMR se vedea acum contestată de întregul eșichier politic românesc. CDR a cerut UDMR să facă o declarație de loialitate, și de asemenea, una de recunoaștere a Constituției³². Dacă nu, trebuie să își dea demisia din coaliție.

Atlanta

Tulburarea care avea loc în cadrul CDR era se pare semnul unei strategii mult mai subtile. Guvernul român se afla pe ultima sută de metri în negocierile cu partea ungară pentru încheierea Tratatului de bază și în discuții confidențiale cu guvernul Meciar, pentru a trage clapa Ungariei. Presiunea internațională asupra României era în schimb foarte mare. Uniunea Europeană, Consiliul Europei, dar și Statele Unite, vroiau să pună o dată capăt acestei surse de insecuritate care era problema maghiară în România. Raportul lui Dennis Sammut: „The Romanian and Hungarian Communities in Romania. Conflict and Reconciliation?”³³ nota: „*The sensitivity of the political leaderships to nationalistic discourse, the impact of military and church leaders on the sway of political debate and the fragility of the situation*

on the ground means that a small incident (...) may very well spark of larger incidents. The lesson from other countries teaches us that the spiral of violence once started is difficult to stop". Dar autorul care făcuse o călătorie în luna mai 1994 în România și avusese discuții cu oficialii români spera că „... some progress will be registered soon, leading perhaps to the signing of the Romanian – Hungarian Friendship Treaty”.

Domnul Sammut nu avea, după cum se vede, puterea de a imagina că Ministerul Afacerilor Externe de la București pregătește de zor cartea înfruntării împreună cu colegii slovaci, nici lovitura de grație care urma să fie dată oricărei reconcilierii cu maghiarii prin adoptarea ofensatoarei Legi a învățământului nr. 84, din 1995. Pînă una-alta, o punere la zid a UDMR, de către întreaga clasă politică românească oferea un atu important naționaliștilor din România. Maghiarii nu erau respinși numai de Ion Iliescu, Funar, Vadim sau Verdeț, ci chiar de partidele de Opoziție, autointitulate „democratice”!

Caracterul sofisticat al strategiei antimaghiare din acea primă parte a anului 1995, în pregătirea bătăliei interne și internaționale care lua proporții de toată frumusețea, a determinat probabil autoritățile române să accepte o mediere propusă de grupul american, Project for Ethnic Relations, mediere desfășurată sub egida fostului președinte Jimmy Carter tocmai la Atlanta.

Masa rotundă desfășurată între 14 și 15 februarie 1995, la Centrul Carter din Atlanta, avea o componență demnă de notat: Viorel Hrebenciuc, secretar general al Guvernului; Traian Chebeleu, purtătorul de cuvînt al Președintelui; Ovidiu Șincai, consilierul lui Adrian Năstase, în acel moment primul om din PDSR; Liviu Maior, ministrul învățământului; Nicolae Țăran, vicepreședinte al Partidului Alianței Civice. Radu Vasile, chemat și el ca vicepreședinte al Senatului României nu a răspuns în final invitației. Din partea UDMR era prezentă toată conducerea: președintele *en titre* Béla Markó; președintele de onoare László Tökés; președintele executiv Csaba Takács; liderul grupului parlamentar UDMR, György Tokay; senatorii György Frunda și József Csapó; unul din fruntașii comunității universitare, Árpád Kelemen.

Surprinzător, societatea civilă era prezentă și de astă dată, în ciuda caracterului eminent politic al dezbaterii. Am fost invitat la întîlnirea de la Atlanta înșirîndu-mi-se toate pozițiile: Alianța Civică, Grupul pentru Dialog Social și Comitetul Helsinki. Mai erau prezenți, desigur, organizatorii: Allen Kassof, Livia Plaks și alții membri ori invitați ai Project for Ethnic Relations.

În timpul întîlnirii nu s-a putut cădea de acord nici măcar asupra unui comunicat comun. Dar prezența societății civile a evitat, totuși, ca întîlnirea să se termine cu o gravă criză, cu o tensiune mai mare la sfîrșit decît la început.

Eșecul Tratatului cu Ungaria

Pe 21 martie 1995, șefii de stat ai Uniunii Europene urmau să se întrunească, la Paris, cu omologii lor din țările care ceruseră aderarea. Cu doi ani înainte,

Uniunea Europeană lansase un Pact de Stabilitate, destinat rezolvării crizelor regionale din Europa. UE dorea semnarea tratatelor de bază între țări vecine precum Ungaria și Slovacia sau Ungaria și România. Liderii Uniunii foloseau dorința de integrare a țărilor pentru a le forța să pună capăt principalelor surse de instabilitate sub-regionale. Eșecul lamentabil al Uniunii Europene în fața crizei iugoslave stătea, fără doar și poate, la originea acestei presiuni.

În martie 1995, în întâmpinarea *summit*-ului de la Paris, Bill Clinton și Uniunea Europeană au transmis președinților României, Ungariei și Slovaciei mesaje prin care, în termeni diplomatici, atrăgeau atenția asupra importanței semnării tratatelor de bună vecinătate.

Ministerul Afacerilor Externe făcea politica unui guvern rezultat dintr-o coaliție naționalistă. Bucureștiul a încercat să se coordoneze cu guvernul Meciar — de asemenea demagog și naționalist — astfel ca întreaga responsabilitate a blocării tratatului să fie aruncată pe umerii Ungariei. MAE român a zis „nu” ofertei maghiare în momentul în care slovacii declarau că este puțin probabil să semneze tratatul cu Ungaria. Imediat ce ministrul de Externe român Teodor Meleșcanu a anunțat eșecul negocierilor cu Budapesta, slovacii au trădat înțelegerea, acceptînd semnarea tratatului „lor”. România devenea „elevul cel rău”.

În fața unui eșec diplomatic atât de usturător, Guvernul a încercat să salveze aparențele. El a încercat să obțină susținerea poziției sale de către opinia publică românească. În acest scop, a acuzat Ungaria că a introdus cererea introducerii în tratatul de bună vecinătate a Recomandării 1201 — un document privitor la protecția minorităților naționale adoptat de către Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei în 1993. El a reușit să asmută aproape întreaga presă românească împotriva acestui document care, de fapt, nu conținea nimic îngrijorător. Numeroase personalități publice au fost aduse la canalele de televiziune ca să înfiereze Recomandarea 1201. Și iată că, în primul moment, Guvernul de atunci a obținut felicitări pentru poziția sa nu numai din partea politicianilor coaliției naționaliste, ci și a Opoziției. Prin declarația sa de susținere, Opoziția prelua o parte din responsabilitatea coaliției aflate la putere.

În această atmosferă care ar fi așezat pentru mult timp un zid între societatea românească și cea ungară, s-a dovedit foarte importantă o inițiativă lansată cu circa un an de zile mai devreme. Împreună cu Renate Weber fondasem un Centru de Studii Internaționale, primul *think-tank* destinat relațiilor externe, independent. Centrul a fost prezent la televiziune, pe posturi de radio, în presa scrisă, explicînd caracterul pozitiv al Recomandării 1201 și motivația acestei manipulări a opiniei publice absolut impresionantă³⁴. Am obținut mai multe semnături de solidaritate pe o Declarație care condamna manipularea opiniei publice, prin prezentarea de informații false sau trunchiate. Dar cel mai important a fost succesul în a convinge Opoziția să se distanțeze de poziția Guvernului de atunci, de sabotare a tratatului cu Ungaria.

Adoptarea Legii Învățămîntului nr. 84

Prima parte a anului 1995 arătase ca o campanie continuă îndreptată împotriva maghiarilor din România — ca și a celor din Ungaria. UDMR spera să dea totuși o minimă satisfacție electoratului său maghiar printr-un succes în ceea ce privea noua formă a Legii învățămîntului. Se aștepta ca legea să fie adoptată pînă la începutul verii 1995. Capitolul privitor la utilizarea limbii materne în educație reprezenta cel mai important domeniu al intereselor identitare maghiare.

Și într-adevăr, legea învățămîntului nr. 84/1995 a trecut. O catastrofă! Nu numai că maghiarii nu obținuseră ameliorările dorite, față de legea anterioară³⁵, dar pierduseră chiar drepturi de care se bucurau pînă atunci. Legea introducea ca disciplină de studiu „Istoria românilor”, în locul „Istoriei României”, ceea ce era evident o ofensă adusă minorităților. Învățămîntul de specialitate în maghiară și în cîteva domenii de importanță majoră devenea practic inaccesibil minorităților naționale. Accesul la învățămîntul superior în limba maternă, în universități de stat, a fost limitat la numai cîteva domenii. Dar cea mai rea prevedere a legii se referea la limitarea susținerii examenelor de admitere în limba maternă. A interzice candidaților din rîndurile minorităților naționale să-și susțină examenele în limba maternă — în care studiaseră — însemna a-i pune într-o poziție net inferioară celorlalți concurenți. Singura modalitate de a evita un asemenea dezavantaj ar fi fost urmarea (cel puțin a) ultimului ciclu de studii dinaintea universității în limba română. Efectul probabil: scăderea dramatică a copiilor maghiari doritori să urmeze școala în limba maghiară.

Iată, deci, o lege cu prevederi categoric inferioare celor din legea învățămîntului valabilă pînă în 1995. O sfidare! De data aceasta, maghiarii au reacționat într-o solidaritate amenințătoare. Lobby-ul maghiar a obținut imediat o rezoluție de condamnare a adoptării Legii, din partea Parlamentului European. „*The European Parliament ... calls on the Romanian Senate and the Chamber of Deputies to introduce a law seeking to overturn the discriminatory law already enacted*”,³⁶ enunța, fără echivoc, rezoluția acestuia din 13 iulie 1995.

În două săptămîni, UDMR a reușit să obțină aproape 500.000 de semnături pe un nou proiect de lege privind învățămîntul în limba maternă. Aproape întreaga populație adultă maghiară! Studenți maghiari au plecat pe biciclete la Consiliul European, în semn de protest. Apropierea anului școlar anunța un conflict major.

Într-o asemenea atmosferă, Înaltul Comisar al OSCE, Max van der Stoep, a venit în grabă la București. A discutat cu guvernul, cu maghiarii, a discutat și cu Comitetul Helsinki Român, al cărui comunicat dat publicității la 21 august 1995 analizase și condamnase decizia Parlamentului. Rezultatul acestor negocieri masive a fost amînarea punerii în aplicare a legii. Prevederile referitoare la studiul în limba maternă din Legea învățămîntului nr. 84 nu s-au aplicat de fapt nici o zi. Schimbările politice din toamna anului 1996 aveau să scoată complet din joc incitarea legislativă pusă la cale de coaliția naționalistă din 1995.

De ce România nu a ajuns ca Serbia?

Misiunea americană a lui Dennis Sammut din 13 iulie 1994, despre care am povestit, a încercat să sintetizeze în patru anexe: (1) principalele măsuri de securitate pozitive care ar fi fost luate de principalii actori din România; (2) acțiunile acestora, percepute drept ostile; (3) preocupările principalilor actori; (4) aspirațiile lor. Dar care era lista „actorilor” conținând, în perspectiva misiunii americane, în rezolvarea raporturilor interetnice din România? Iat-o: Guvernul României; Guvernul Ungariei; liderii minorității maghiare din România; Grupările naționaliste.

În Raportul prezentat la masa rotundă din 1994, misiunea americană nu a amintit nimic despre organizațiile civice din România. A mai adăugat doar, la lista anterioară, organizațiile internaționale.

Dacă doar actorii amintiți ar fi existat în România, este destul de posibil ca țara să fi devenit centrul unui conflict interetnic și regional de proporții. Exemplul conflictului din R.F. Iugoslavia este nu neapărat un model, dar rămîne o sugestie asupra a ceea ce se putea întîmpla în România. Asemănările dintre regimul Slobodan Miloșevici și regimul Ion Iliescu sînt departe de a rămîne superficiale.

În R.F. Iugoslavia există 1,8 milioane de albanezi. În România există circa 1,8 milioane de maghiari. Primii se bucură de sprijinul Albaniei și de posibila asistență a statelor arabe. Ceilalți, de sprijinul Ungariei și de o indiscutabilă simpatie internațională. Ambele comunități, cea albaneză din Iugoslavia și cea maghiară din România manifestă o puternică solidaritate internă. Ambele au reușit să mențină, ani de zile, o singură formațiune reprezentativă. Ambele au proiecte elaborate, mizînd — inclusiv maghiarii din România — pe autodeterminarea internă.

Și în România și în Iugoslavia evoluția politică de după 1989 a fost dominată de problema legitimității forțelor interesate de putere. La Belgrad, în momentul prăbușirii comunismului, Slobodan Miloșevici, membru al nomenclaturii, a mizat pe cartea naționalistă. Și a cîștigat. La București, după revoluția din decembrie 1989, în fruntea noului organism de putere — Consiliul Frontului de Salvare Națională —, au apărut patru foști lideri comuniști, apropiați ai Moscovei. Pentru a se salva de contestațiile care dominau capitala țării, într-un context foarte fragil, au lansat o amplă campanie xenofobă și naționalistă. Au utilizat pentru asta întreaga presă și administrația pe care le aveau la dispoziție. În Iugoslavia, Miloșevici a folosit forțele secrete pentru manipulări, șantaj, crime. Orice acțiuni ce i-au părut necesare pentru desfășurarea strategiei sale naționaliste. Forțele care formau armata ocultă a lui Ion Iliescu, interesate de salvarea membrilor fostei Securități, nu s-au sfiit să declanșeze confruntările sîngeroase de la Tîrgu-Mureș. Dar cea mai mare și spectaculoasă asemănare dintre regimul Ion Iliescu și cel al lui Slobodan Miloșevici este folosirea unor forțe cu caracter paramilitar, împotriva celor care se opuneau politicii lor aventuroase. De patru ori a chemat președintele de atunci, la București, miile de mineri din Valea Jiului, pentru a-și rezolva tensiunile politice. Prima dată în ianuarie 1990, pentru a-i intimida pe cei

care-i contestau poziția; a doua oară, în februarie 1990, pentru a-i zdrobi pe demonstranți. A treia oară, pe 13-15 iulie, minerii au fost din nou aduși în București pentru a pune Opoziția sub teroare. În septembrie 1991, minerii au venit din nou pentru a da jos un guvern care îi părea deja prea reformator.

Exemplele acestea arată că și în România, ca și în R.F. Iugoslavia, regimul lui Ion Iliescu nu și-a impus nici o limită în ceea ce privește utilizarea violenței, în scopul păstrării puterii. Și cum regimul Ion Iliescu a pedalat, ca și regimul din Sud-Vest, pe opțiunea naționalist-antimminoritară, ar fi fost gata să ducă conflictul cu maghiarii, pe care i-a incitat constant în acești ani, pînă la cele mai sîngeroase confruntări.

Nu spun prin această argumentare că o escaladare a conflictului interetnic în România ar fi urmat patternul iugoslav. Diferențe fundamentale, precum participarea maghiarilor (spre deosebire de albanezii kosovari), la viața politică, ori dispersia minorității maghiare în Transilvania — unde oricum nu reprezintă decît 25% — ca să nu mai vorbim despre absența unei tradiții a utilizării armelor sînt elemente decisive pentru configurația eventualului conflict. Susțin doar că o escaladare sîngeroasă ar fost foarte posibilă, ar fi căpătat o proporție națională și ar fi destabilizat întreaga regiune.

Asemănarea dintre România și Serbia există, din păcate, și din punctul de vedere al opoziției politice la regimul naționalist. O Opoziție slabă, fragmentată, mediocră, confuză. Crearea Convenției Democratice din România, în 1991 — coaliția Opoziției —, a fost realizată *în ciuda* și nu *în virtutea* voinței a numeroși lideri de partid. Doar presiunea pînă la amenințare a unor organizații neguvernamentale prestigioase, în primul rînd, a Alianței Civice, a permis acest mariaj. Campania electorală din 1996, incluzînd controlul sistemului electoral, care a asigurat victoria Opoziției din 1996, a depins decisiv de efortul acelorași organizații. Mai mult decît atît, ani de zile partidele fostei Opoziții au încercat să cîștige electoratul puterii, prin declarații naționaliste. Preocuparea acesteia pentru „idealul” României Mari nu a fost mult mai puțin fermă decît vecinii noștri o arătau pentru Serbia Mare.

Scrisorile

Ceea ce ar mai trebui adăugat la toată această istorie a eforturilor de reconciliere este întoarcerea de cîteva ori a degetului și spre politicienii maghiari. În toamna anului 1996, UDMR a avut neinspirata idee de a se opune public semnării tratatului de bază dintre România și Ungaria. Înainte de alegeri, coaliția la putere în România acceptase să facă acest gest de politică externă datorită, posibil, concurenței din ce în ce mai agresive a PUNR și, se pare, *lobby*-ului american. Argumentul UDMR, că textul tratatului nu oferă suficiente garanții privind drepturile minorității maghiare din România era superficial. Urmarea: UDMR putea fi acuzată, și dacă tratatul reușea să fie încheiat, și dacă era ratat. Într-o scrisoare deschisă adresată liderilor maghiari, am făcut aceste observații. Din fericire, după prima reacție de opunere, poziția UDMR s-a schimbat, încet-încet, în următoarele săptămîni.

Dar scrisori deschise către liderii UDMR au trebuit repetate mai ales după 1996, atunci când UDMR a amenințat de mai multe ori cu ieșirea de la guvernare. Desigur, nemulțumirile maghiarilor față de partenerii din coaliție erau motivate. Dar părăsirea coaliției ar fi dus la căderea Guvernului, cu consecințe catastrofale pentru stabilitatea politică. Consecințe catastrofale ar fi avut această decizie și asupra maghiarilor. Ei ar fi reușit să concentreze antipatia și a foștilor parteneri, și a adversarilor politici tradiționali. Iată de ce, în ciuda temerii interpretării acestor apeluri deschise ca dovadă de megalomanie, mi s-a părut obligatorie lansarea unor mesaje pe care adresanții nu le mai puteau evita: responsabilizarea liderilor UDMR în fața opiniei publice. Importantă a fost asocierea, la aceste scrisori deschise, unele citite în timpul procesului de decizie, a Smarandei Enache. Respectul de care se bucura între maghiari — Smaranda Enache este și o cunoscătoare a limbii și culturii maghiare — a dat, cred, acelor scrisori, o anumită pondere. Politicienii maghiari aveau un motiv în plus să analizeze cât de înțeleaptă ar fi fost decizia ieșirii lor din Guvern.

Pînă la urmă UDMR a rămas la putere, motivele de intensă frustrare au trecut. Pentru unii dintre ei abia după ce s-au stabilizat lucrurile din punct de vedere legislativ a devenit limpede cât de irațională ar fi fost părăsirea Guvernului de către maghiari — pe care o promisese periodic, în 1997, 1998 sau 1999.

Alegerile din 1996 și schimbarea relațiilor interetnice în România

La o întîlnire pe care o propusese în martie 1999 cu cîțiva lideri de organizații neguvernamentale din România, pentru a le cere ajutorul în procesul de reformă, președintele Emil Constantinescu a început cu următoarea afirmație: „*pînă în 1996 societatea civilă a asigurat educarea democratică a populației. Fără ea nu ar fi fost posibilă includerea UDMR în guvern și nu ar fi fost posibilă semnarea tratatului cu Ucraina...*”.

Era, iată, prima recunoaștere la nivel oficial a rolului pe care l-au avut bătrîniile celor cîțiva militanți pentru bunele relații româno-maghiare și, mai general, al bunelor relații cu vecinii României, pentru harta politică de după alegerile din 1996. Într-adevăr, în urma alegerilor din 1996, cîștigate de către Convenția Democratică din România și candidatul acesteia la președinție, Emil Constantinescu, UDMR a fost cooptat în coaliția majoritară și la guvernare. Era prima dată în istoria țării, din 1918 pînă în 1996, când reprezentanții maghiarilor din țară participau la împărțirea puterii. Partidele naționaliste, PUNR și PRM au intrat în opoziție. Imediat, noul guvern a făcut pași importanți în tratarea relațiilor cu vecinii. Sub ministrul de Externe Adrian Severin, relațiile româno-maghiare au trecut repede la un parteneriat strategic și, peste puțin timp, tratatul de bază cu Ucraina, extraordinar de complicat, a fost semnat și ratificat de cele două țări. A fost înființat un Departament pentru Protecția Minorităților Naționale, condus de un maghiar cu rang de ministru. În mai și iunie, prin două ordonanțe de urgență, Guvernul Ciorbea

a stabilit noi norme în domeniul utilizării limbii materne în educație și administrație, la înaltele standarde cerute de UDMR, răspunzând principalelor doleanțe ale maghiarilor din România.

Aceste evoluții au fost simple, aproape firești, ca și cum istoria ultimilor 7 ani ar fi fost doar un vis urît șters deja pe jumătate. Clasa politică păru-se să preia ștafeta societății civile și să ducă la capăt ceea ce timp de șapte ani aceasta insistase că se poate, trebuie și merită a fi făcut. La începutul lunii iulie, înainte de întâlnirea de la Madrid a Consiliului Nord-Atlantic, care urma să ia în discuție lărgirea NATO, România nu trecuse la necesarele măsuri radicale de reformă economică. Dar ea îndeplinesc, într-un mod absolut spectaculos, condițiile politice privitoare la minorități și la relațiile cu vecinii, adică, a principalelor surse de insecuritate internațională.

La Madrid au fost invitate la aderare Polonia, Ungaria și Republica Cehă. S-a anunțat continuarea lărgirii NATO și recunoașterea de către Alianță a progreselor făcute de România și Slovenia în sensul acoperirii criteriilor de integrare. Deci, pentru România, un „nu” urmat de o politicoasă anunțare a unei speranțe.

Criza universității în limba maghiară

Guvernul Ciorbea rezolvase prin ordonanțele de urgență privind învățământul și administrația locală cele mai importante cereri ale comunității maghiare. Mai trebuiau ratificate de Parlament. În ciuda tuturor regulilor de funcționare ale unei formațiuni politice, câțiva parlamentari ai coaliției aflate la putere s-au aliat opoziției naționaliste și au respins ordonanțele. Prima sesiune a noului for legislativ cu majoritate CDR-USD-UDMR s-a terminat în vara lui 1997 cu criza penibilă creată de respingerea actelor normative promise maghiarilor. În toamnă s-a declanșat criza guvernamentală care a dus în final la căderea guvernului Ciorbea. În iarna 1997-1998 ea a atins apogeul. Criza a pus în umbră tematica etnică. Dar în vara anului 1998, jocurile politice s-au orientat din nou spre relațiile româno-maghiare.

La sfârșitul lunii iunie 1998, patru parlamentari maghiari din Cluj au depus un proiect de lege privind reînființarea Universității Bolyai, „forțând” raporturile dintre UDMR și partenerii de coaliție. Totul s-a făcut fără o pregătire corespunzătoare a demersului, fără o evaluare a consecințelor. Propunerea maghiară a oferit muniție politicienilor naționaliști și presei. Vara parlamentară, în lipsă de alte *can can-uri* politice, propunea un scandal pe tema universității maghiare.

Îngrijorător și semnificativ era că aproape întreaga comunitate universitară românească nu a identificat un obiectiv mai demn pentru sine decât opunerea la dorința maghiarilor de a avea o universitate de stat proprie. Imediat după depunerea proiectului de lege de reînființare a Universității Bolyai, organizația Forumul Civic Național Român a dat publicității un comunicat vehement împotriva instituției independente maghiare. La scrisoarea deschisă a Forumului au aderat 48 de

universității. În luna iulie, profesori vorbind în numele Societății Române de Științe Fundamentale susțineau că statul român nu are nici un interes moral sau material, să producă specialiști de limbă maghiară (!).

În avangarda acestei mișcări era chiar noul ministru al Educației Naționale, Andrei Marga. Sub semnătura lui Mihai Korka, secretar de stat pentru învățământul superior din Ministerul Educației Naționale, a fost emis un document oficial intitulat „*Segregarea etnică a învățământului superior din România nu este oportună!*”. Conținutul era la fel de iritat și agresiv ca și titlul.

Ca reacție la această campanie, UDMR a amenințat cu ieșirea de la guvernare, hotărîre întărită de sabotarea în continuare, în Parlament, a proiectului de modificare a Legii învățământului. Întrunit de urgență, Consiliul Reprezentanților Unionali a anunțat că dacă ordonanța Guvernului Ciorbea nu se va adopta în forma ei inițială, pînă pe 30 septembrie 1998, UDMR părăsește coaliția. Pe 8 septembrie, liderii CDR și PD au făcut o nouă ofertă UDMR-ului: o universitate maghiaro-germană.

Avînd în vedere complicatul mecanism parlamentar, adoptarea ordonanței în cele trei săptămîni avute la dispoziție era, practic, imposibilă. În ultimul moment, în noaptea de 30 septembrie spre 1 octombrie 1998, membrii guvernului au ajuns la o soluție. Printr-o Hotărîre Guvernamentală au inițiat procedura de înființare a unei universități cu limbile de predare în maghiară și germană (Universitatea Petöfi-Schiller). La 4 octombrie, Consiliul Reprezentanților Unionali, întrunit în ședință ordinară, a hotărît că UDMR va rămîne la guvernare. Spargerea coaliției aflată la putere fusese din nou amînată.

Relaxarea venită după tensionata lună septembrie nu a durat mult. Pe 15 octombrie, Consiliul Național al Rectorilor din România a dat publicității o declarație susținînd că Hotărîrea Guvernului ar fi neconstituțională și ilegală. În întîmpinarea poziției rectorilor, decanii facultăților de drept din principalele patru orașe ale țării au făcut cunoscută opiniei publice „analiza lor critică”. Ei suțineau că „*înființarea unei Universități maghiaro-germane ar constitui o măsură de discriminare raportat la cetățenii români de etnie română și la celelalte minorități*”. Ei calificau hotărîrea Guvernului drept ilegală și criticau implicarea în această chestiune a Departamentului pentru Protecția Minorităților Naționale.

În această atmosferă care deruta opinia publică — doar în privința universității maghiare se exprimau rectorii universităților și decanii facultăților de drept! — Comitetul Helsinki a trebuit să lanseze o contra-campanie. Comunicatele sale, trimise instituțiilor și presei, au venit la timpul oportun. Analiza amănunțită, riguroasă a indicat erorile și falsificările comise în argumentele lor de rectori și decani. Desigur, vocea Comitetului Helsinki era firavă în corul general, ridicat împotriva cererilor pentru o universitate de stat în limba maternă. Dar Comitetul a subminat tocmai valoarea simbolică a intervenției universitarilor: presupusa lor competență. Actorii politici aveau acum din nou proba esențială: societatea românească nu era un monolit șovin.

Prin astfel de dezbateri și negocieri s-a câștigat de fapt timpul necesar pentru ca procesul să evolueze. Izbucnirea, între timp, a războiului din Kosovo și intervenția NATO a demonstrat opiniei publice românești că problemele minorităților schimbă logica vieții internaționale. Avînd un partid minoritar la guvernare și invocînd capacitatea ei de rezolvare a situației minorităților — amintită și de președintele american —, România a optat mai firesc spre susținerea acțiunii NATO. Peste puțin timp, principalele obiective legislative de pe agenda UDMR au fost atinse într-o formă apropiată de dorința inițială. Confruntarea politică din interiorul și din exteriorul coaliției adusă la putere de alegerile din 1996 se finalizase — în raport cu tema naționalistă — printr-un succes.

Minoritatea romă: un ochi spre experiența americană?

Am tot vorbit anterior despre evitarea unei crize profunde a democrației din România, între 1990 și 1999, lucru care s-ar fi produs dacă tensiunea dintre români și maghiari s-ar fi transformat într-un conflict intern și regional —, în logica, chiar dacă nu în forma conflictului din R.F. Iugoslavia. Ca urmare, raporturile dintre români și maghiari au fost, în acești ani, cele mai importante pentru realitățile interetnice din România și din regiune. Nu este o ironie ci doar o confirmare a acestei afirmații, comportamentul Înaltului Comisar pentru Minoritățile Naționale, Max van der Stoep. El a făcut naveta în România pentru a trata cu autoritățile chestiunea relațiilor dintre români și maghiari.

În schimb grava problemă a romilor a intrat doar marginal pe agenda sa, deși pînă în 1996 se înregistraseră 35 de atacuri îndreptate împotriva unor comunități de romi din satele României — unele soldate cu morți, cu case arse — și doar una, cea din martie 1990, între români și maghiari¹⁷.

În plus față de aceasta, situația minorității maghiare a necesitat cele mai importante ajustări în materie legislativă și a constituit, drept urmare, locomotiva normelor și concepțiilor în materie de minorități.

Dacă problema relațiilor româno-maghiare este esențial de natură politică, asta face ca și instrumentul de rezolvare a ei să fie tot politic. În consecință, depășirea contenciosului dintre comunități are o schemă de soluționare relativ simplă: esențialmente, un act de voință cuplat cu unul de cunoaștere. Asta explică și de ce un număr de organizații neguvernamentale din România, care au dominat zona simbolică și de specialitate pe această temă, au putut juca rolul pe care l-au jucat în relațiile româno-maghiare.

Nimic asemănător în ceea ce privește minoritatea roma din România. Gravitatea provocărilor pe care romii le pun societății românești este atît de mare încît, dacă vedem lucrurile din acest punct de vedere, tema romilor domină complet problematica minoritară în România. Ea nu va putea fi „rezolvată” de către specialiștii și militanții bunelor intenții români în dialog cu militanții romi. Doar

procese ample, cum ar fi construcția internă a comunității — în plin proces, datorită apariției liderilor civici și politici ai comunității — și dezvoltarea unor largi strategii la nivelul politicilor centrale și locale ar putea să ofere o speranță acestei minorități.

În principal, romii ridică două teme: cea a discriminării și cea a unei identități culturale problematice.

Pentru că am ajuns la tema discriminării romilor, aș nota următorul citat:

„... by the time desert came around something had caused me to venture into the perilous subject of the Romanian's treatment of the Roma, and how I saw such an incredible similarity to the Romanian attitude towards Roma and the attitude that had been prevalent towards blacks and Indians in America.

'Oh, no! Absolutely not,' said my host. 'One simply cannot make any comparison to the situation with Tiganis and the American black. It's just not at all the same.'

*I told my host that I thought it was precisely the same. First of all because racial prejudice was racial prejudice, and that the same things were said about blacks and Indians, that they were ignorant, incapable of learning, unclean, lazy, and were only good for entertainment and sex etc. And I went on to talk about how the internalization of these prejudicial ideas damages the hearts and minds of its victims as I had seen not only in my own family (Here I must say that I am a person of mixed blood, African-American, Anglo-Saxon, but predominantly Native-American Indian Cherokee. And I am a psychological victim, from a family of generations, conflicted by racial self-hatred) but that I had seen this with blacks and Indians throughout Latin America, principally southern Mexico in the state of Oaxaca where I have lived nearly twenty-years”.*³⁸

Acest scurt pasaj aparține eseului pe care Roger Parham-Brown l-a susținut în 1999, cu ocazia unui simpozion (la București) și pe care apoi l-a publicat în Revista 22. Scriitorul american a sintetizat cât se poate de bine, după doi ani de viață în România, problema de mentalitate care apare în relațiile dintre români, maghiari (membrii altor naționalități) și țigani. El a enunțat cu multă empatie stereotipiile nemiloase care afectează membrii acestei comunități.

Desigur, la aceste stereotipii se adaugă datele socio-economice. Procentul de șomeri în rîndul romilor este cel mai mare, procentul copiilor care termină școala primară este cel mai mic. Romii în România au un standard de viață semnificativ inferior majorității.

Aceste date privind viața socială își au originea într-o discriminare istorică. Romii au fost robi pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Discriminarea actuală nu este mai puțin evidentă. Romii sînt primii dați afară din serviciu. Mai există încă anunțuri: „nu angajăm romi”, „nu servim romi” etc. Nu doar am aflat despre astfel de comportamente insultătoare, ci și am fost de față la manifestarea lor.

Mi s-a întîmplat să fac de mai multe ori referire, în dialog cu liderii romi, cu ocazia unor seminarii, la exemplul afro-americanilor³⁹. Liderii roma au fost de fiecare

dată reticenți la comparația cu modelul Statelor Unite. Dar iată, Roger Parham-Brown insistă asupra analogiei. Eseul pe care l-am citat constituie cea mai fermă asociere făcută pînă acum între cele două experiențe. Venind chiar din America, analogia ar putea fi privită cu mai puțină suspiciune chiar de liderii roma.

Ce s-ar putea învăța din experiența americană a luptei împotriva discriminării?

Sistemul de protecție american este expresia immanentă a evoluției sistemului constituțional american⁴⁰. În acest sens, produsul unui extrem de puternic sistem de justiție și a flexibilității sale în a răspunde marilor schimbări de realitate și mentalitate din societatea americană. Din acest punct de vedere, există, indiscutabil, cîteva „învățămintele” pentru promovarea situației romilor din România.

În primul rînd, rolul sistemului de justiție în tot procesul emancipării comunităților de romi. Scrierea și adoptarea de legi pro-minoritare rămîne inutilă dacă acestea nu se transformă în acte practice prin care se face dreptate. Normele din România sînt mai ferme și mai precise decît litera Amendamentului 14 la Constituția americană sau a Civil Act-ului din 1964. Deci, nu avem nevoie numai de o dezvoltare legislativă. Ci de gîndire și acțiune practică în cazurile de discriminare a romilor. O presiune, din acest punct de vedere, din partea societății civile, ar putea avea un rezultat. Inițiative au avut loc, prin încercarea Comitetului Hesinki, APADO Brașov, Liga Pro Europa, de a motiva avocați să participe în procesele cu țigani. În această direcție sînt încă de parcurs pași uriași.

În al doilea rînd, ceea ce ne învață experiența americană este rolul pozitiv pe care îl are tratarea discriminării individuale pentru viața comunității ca atare. Nu trebuie să accentuăm neapărat dimensiunea colectivă a drepturilor. Ea crește, într-o măsură apreciabilă, din statutul fiecărui membru.

În al treilea rînd, trebuie remarcată și invocată unitatea sistemului de justiție. Nu pot fi făcute progrese numai pentru romi. Evoluția sistemului democratic, în sensul respectării principiilor sale, este indispensabilă pentru promovarea politicii față de romi în particular și față de minorități în general. Relația inversă este deasemeni valabilă. Nu poți avea o democrație în România dacă sistemul de justiție nu acoperă și cazul romilor.

Dincolo de discriminare, romii din România ridică și tema pe care am numit-o anterior „identitate culturală problematică”. Prin această formulă înțeleg o realitate culturală care intră în conflict cu legile generale ale statului, expresie, la rîndul ei, a unui ordin mai larg care reflectă statutul cetățeanului în Europa sfîrșitului de secol. Statul este chemat să aplice legea sa internă, și implicit, să aducă cetățeanului beneficiile ei.

O problemă a comunităților de romi ar fi opoziția dintre unele obiceiuri ce țin de specificitatea lor profundă și legi referitoare la drepturile și libertățile fundamentale.

Aș enumera, între atitudinile problematice, ținerea acasă a fetelor. Pentru anumite comunități tradiționaliste, școala ar fi o sursă de viciere (de „impurificare”)

a potențialelor eleve roma; o amenințare pentru identitatea lor. O altă temă ar fi opoziția violentă a unor bărbați la educația sexuală în general și la planningul familial, în particular. Sistemul vinderii fetelor sau băieților — în funcție de regiune — și căsătoria la vârsta de 13-14 ani — sub limita pe care o prevede legea — constituie un alt exemplu-problemă.

Modelul american constituie un exemplu în măsura în care dominanța drepturilor individuale și principiul statului de drept nu sînt puse în discuție. Cred că în privința problematicii romilor, această perspectivă asigură necesara emancipare a comunității romilor și, nu mai puțin, a întregii societăți românești.

Toamna anului 1999: minoritățile naționale, activismul civic și științele sociale

Activismul civic, prin excelență vizînd interesul public, nu poate face abstracție de datele psihologiei personale. Unii oameni sînt tentați spre radicalitate, alții spre evitarea conflictelor. Poate radicalismul era absolut necesar să te descurci într-o lume grea, nemiloasă, așa cum era România înainte de 1989. Dar în planul vieții publice trebuie respinsă tentația radicalismului. Micul grup care s-a dedicat militantismului pro-minoritar a trebuit să facă apel la compromis, la soluția de mijloc, la ideea salvatoare, la ieșirea din impas. De asta a fost nevoie să se negocieze cu liderii recunoscuți și cu cei nerecunoscuți; cu ipocriții și cu oportuniștii, cu cei tari și cu cei slabi. Nici o șansă nu trebuia ratată, dacă ea ar fi împins căruța înainte.

La capătul a zece ani de militantism pro-minoritar se poate spune că au fost împlinite scopurile esențiale. Întîi-și-ntîi, a fost evitată escaladarea distructivă a conflictului dintre români și maghiari. Nu spun că România putea deveni o Serbie a lui Miloșevici. Dar putea deveni o Românie a lui Iliescu, Vadim Tudor și Gheorghe Funar, cu un conflict intern fierbinte și o tensiune în relațiile externe, marginalizînd complet țara⁴¹.

Dar nu numai că a fost oprită escaladarea. S-a mai cîștigat ceva cu miză adevărată: progresul substanțial în logica statului român „național și unitar”. Minoritățile au devenit o prezență în conștiința publică nu numai în sens negativ, amenințător și străin. Ele au ajuns să facă parte din lumea în care trăim, arătînd pentru deja mulți români fațeta lor pozitivă.

Prezența la guvernare a UDMR a constituit un fapt simbolic și practic excepțional. Sîntem încă prea aproape de acest moment, pentru a evalua întreaga importanță a faptului că o formațiune politică maghiară a fost chemată la conducerea României. Știm, în orice caz, că această experiență a deschis, pentru prima dată, tema unei posibile democrații consensuale în România.

În ceea ce privește garanțiile legislative pentru drepturile minorităților naționale din România, ele corespund astăzi, după părerea mea, cu ceea ce cadrul constituțional românesc și al măsurilor speciale poate să-l ofere. Maghiarii nu au obținut studiul geografiei și istoriei patriei lor în limba lor maternă, la liceu. La fel, universități de stat pot fi multiculturale, nu și în limba unei singure minorități naționale. Dar aceste limitări

ale proiectului lor inițial rămân, totuși, detalii absolut periferice față de chestiunea de fond, a învățămîntului în limba maternă.

Dacă acceptăm că strategiile pro-minoritare au dat rezultate palpabile, la capătul a zece ani, are sens și întrebarea următoare: cui i se datorează succesul? Acțiunii politice? Intervenției externe? Logicii, conceptelor și teoriilor? Militantismului civic?

Am arătat că viața politică, cîmp al luptei pentru putere în vidul lăsat de căderea comunismului, a fost marele generator al tensiunilor, confruntărilor și manipulărilor interetnice. Faptul excepțional, că partidul reprezentativ al maghiarilor a fost integrat, o perioadă, unei coaliții politice românești s-a datorat unei presiuni din afara spațiului politic. S-ar putea aminti că lucrul acesta s-a mai întîmplat în Bulgaria și Slovacia. Dar, în toate cazurile, cooperarea inter-etnică a fost un fenomen tîrziu și conjunctural.

În ceea ce privește intervenția externă pentru promovarea păcii interetnice în România, ea a fost importantă, dar condiționată de existența actorilor interni. Trebuie notat că forțele șovine românești erau și xenofobe. Cei care au manipulat ura etnică erau și cei care se opuneau prezenței externe. Pentru ei, cu adevărat interesantă era cooperarea cu mafiile și autoritarismele din fosta URSS. Cazul Serbiei a arătat că intervenția externă nu însemna nimic fără o contraponderă internă.

Iată de ce cred că tot ceea ce a fost povestit pînă acum face credibil rolul activismului civic pentru afirmarea interculturalității în România. Se pune însă și întrebarea: ce poate realiza activismul civic fără forța conceptelor? Ce poate el să spună, dacă nu este hrănit cu știința academică?

Ca să răspundem la această întrebare, aș invoca una dintre notațiile acestui minunat filozof care este Richard Rorty: „*human rights need passion and courage, not reason and theory*”⁴². Pentru el, „*the quest for secure philosophical foundations of human rights practice is philosophically doomed to fail and is practically useless*”.

Cum să-l înțelegem pe Rorty? Desigur, nu *ad litteram*. Statutul minorităților⁴³ într-o societate multiculturală nu este atît de simplu de înțeles și de descris. Pentru învingerea stereotipiilor ai nevoie de argumente, nu doar de voință. Dar — asta spune experiența acestor ani — conceptele apar dacă există dorința vie de a le folosi pentru evitarea răului. Nu cred că vreunul dintre oamenii numiți pînă acum în această panoramă asupra căutării păcii interetnice au deținut, la început, o cunoaștere academică a doctrinei minorităților. Și totuși, acești oameni au dezvoltat actuala concepție asupra raporturilor interetnice din România și nu universitățile sau alte instituții academice. Din contră, lumea universitară din România s-a purtat absolut mizerabil cînd a deschis subiectul minorităților naționale.

Cele spuse mai sus au legătură cu tema operaționalității conceptelor *noastre*. Prea mult științele sociale și-au permis să rămînă la un obiect abstract, rămas mult în urma dezbaterilor reale de pe scena publică. Ele pot fi calificate drept mature numai dacă ajung să opereze. Poate și din acest motiv ele devin din ce în ce mai mult integrate în noua paradigmă a științei conflictelor.

Nu poți gândi raporturile din interiorul societății americane fără să ai în vedere că nativii americani au fost considerați, de la început, drept popoare înzestrate cu drepturi. Când Francisco de Vitoria, sfătuitorul împăratului Spaniei, a concluzionat în 1532 că nativii din America au dreptul asupra pământurilor lor, el a introdus un element care a determinat, pas cu pas, ce s-a întâmplat mai târziu. Doctrina lui Vitoria a contat în sensul că europenii au căpătat „*respect for the tribes as societies of people*”⁴⁴. Iar mai târziu, pe această logică, s-a ajuns ca statele americane să încheie tratate cu triburile de indieni, capitol ce a făcut ca un rol covârșitor în reglarea situației indienilor să îl aibă președintele Statelor Unite.⁴⁵ Pe aceeași linie s-a construit spațiul de negociere de astăzi dintre indieni și autoritățile federale și statale. Gîndirea care a produs soluții pentru realizarea unui raport de echilibru între comunitățile umane de pe teritoriul american a trebuit să țină seamă de toate aceste fapte anterioare. Vine Deloria Jr. și Clifford Lytle au transcris acest adevăr sub forma: „*the ability of the law to incorporate customs within its intellectual framework*”⁴⁶.

A ține cont de detalii înseamnă a ține cont de viața reală. Iată de ce cred că științele sociale trebuie să fie mai intim legate de activismul civic și politic. Științele sociale nu sînt decît dimensiunea mentală a efortului la care sîntem datori pentru a face mai decentă lumea în care trăim. Istoria acestor ani, a salvării raporturilor etnice în România, este și istoria felului în care s-a reușit împlinirea, cu ajutorul conceptelor, a unei voințe pozitive. □

NOTE

1. Este foarte probabil ca de pe pământ american, țările din Europa de Sud-Est să fie etichetate, toate, drept balcanice. În sens geografic și politic, cel puțin. România nu este o țară balcanică. Dacă este sau nu o țară a Europei Centrale – idee promovată de către fostul ministru de Externe, Adrian Severin –, aceasta rămîne o dezbatere neîncheiată.

2. Universitatea urma să poarte numele „Petőfi-Schiller”.

3. Este vorba despre Mihai Korka, care făcuse astfel de declarații și într-un material publicat sub egida Ministerului Educației Naționale și în presă.

4. În clasele cu educație în limba maternă. Istoria (Românilor) și Geografia se predau în limba română. Prin lege, se pot crea și universități multiculturale.

5. Culorile steagului maghiar. Cum cele trei culori de bază nu puteau fi complet eliminate, frunzele copacilor trebuiau vopsite adesea în alte culori.

6. Aflat în spital, Mihăilă Cofariu, una dintre victime, admitea că preotul trăsese clopotele în satul lor, cu cîteva zile înainte de evenimente, anunțîndu-i să se pregătească pentru a descinde la Tîrgu Mureș, ca să pună capăt „iredentismului maghiar”.

7. Unul dintre actorii esențiali ai acelor evenimente a fost chiar directorul SRI, Virgil Măgureanu. Există informații privind rolul său determinant în inițierea Vetrei Românești. O ședință pregătitoare, în care Virgil Măgureanu a explicat necesitatea preluării stindardului naționalist înainte ca acesta să fie descoperit de partidele istorice, a avut loc la începutul formării CPUN – chiar într-una din sălile de lingă ședința de Consiliu.

8. FIDESZ a intrat în Parlament în 1990, iar din 1998 este partid de guvernămînt. FIDESZ a dat întotdeauna importanță relațiilor româno-maghiare. Inițial însă o făcea de pe o platformă mult mai liberală decît o arată astăzi.

9. Szokoly Elek, „*Laudatio pentru Octavian Buracu*”, *Gazeta Pro Europa* nr. 2/1999, pag. 6-7. Primarul xenofob al Clujului era Gheorghe Funar, președinte al PUNR între 1992 și 1996.
10. Intenția era mutarea statuii lui Matei Corvin, cel mai important monument maghiar din toată Transilvania.
11. Doina Cornea, „*Conflictul de la Cluj nu este un conflict interetnic*”, 22, nr. 28, 8 iulie 1994.
12. Dana Prelipceanu a devenit cunoscută prin solidaritatea ei cu Doina Cornea pe vremea regimului Ceaușescu. Este actuala președintă a Asociației de Dialog Interetnic.
13. Virgil Lazăr era și corespondent al ziarului național *România liberă*. Articolele sale au avut o importanță considerabilă pentru prezentarea corectă, de către acest ziar aliniat Opoziției între 1990 și 1996, mai ales după ce s-au accentuat tendințele naționaliste ale acestuia.
14. O perioadă ziarist la TV Cluj.
15. Liliana Bocu a avut și inițiativa rară de a lansa programele pentru copiii de romi.
16. Devenită, în 1994, coordonatoare a Filialei Ligii Pro Europa, iar la sfârșitul anului 1999, directoarea Centrului Cultural de la Budapesta.
17. Printre altele, Apelul către politicienii români democrați al Comitetului Helsinki Maghiar.
18. Un rol decisiv l-a avut însă Pomogács Béla, scriitorul maghiar devenit președinte al Uniunii Scriitorilor din Ungaria în anul 1996, inițiator al multor întâlniri dintre scriitori și intelectuali români și maghiari.
19. Între 14 și 15 iunie 1990, populația Bucureștiului a fost terorizată de circa 12 000 mineri, dirijați de membri ai serviciilor secrete, chemați de președintele de atunci, Ion Iliescu, pentru a anihila o îndelungată demonstrație împotriva regimului.
20. După Marea demonstrație din București, din luna iulie 1990, îndreptată împotriva regimului Iliescu, Mihai Băcanu, Ana Blandiana, Sorin Dumitrescu și alte câteva personalități care vor juca un rol important în viitorul Alianței Civice, s-au întâlnit la sediul cotidianului *România liberă* pentru a gândi împreună o formulă de solidaritate civică. Acest grup a fost invitat să participe la strategia lansată la Grupul pentru Dialog Social.
21. La care au lucrat juristul Doru Cosma și viitorul ministru de Justiție, Valeriu Stoica, pe baza unei inițiative venite din Franța, de la Mihnea Berindei.
22. Inițiatoarea era Smaranda Enache.
23. În final, în Constituție au intrat principiile ca „*România este stat național unitar*” și „... *fundamentul statului este unitatea poporului român*”.
24. Studii recente au demonstrat falsitatea acestei teze.
25. Desigur, limbajul doamnei în cauză nu avea nimic dintr-un discurs elevat care să ridice tema doctrinelor, conceptelor ș.a.m.d.
26. Au fost promovate inclusiv teorii federaliste.
27. Celestine Bohlen, „*Ex-Dissidents Will Monitor Bucharest on Rights*”, *The New York Time INTERNATIONAL*, Saturday, January 6, 1990.
28. Ea s-a specializat de-a lungul timpului pe monitorizarea alegerilor și abuzurile poliției.
29. De fapt, a noului Centru pentru Drepturile Omului care fusese creat între timp sub egida APADOR-CH.
30. Acest studiu-povestire nu aduce în discuție importanța considerabilă pe care a avut-o asupra relațiilor româno-maghiare alegerea în fruntea UDMR a unui grup de politicieni moderați.
31. La câțva timp, am primit premiul Pro Minoritate al statului ungar și am descoperit astfel că nu a fost ironie.
32. Inițiativa anti-UDMR a fost lansată de PSDR și de PAC.
33. Round table discussion hosted by the Verification Technology Information Centre at Chatham House: 13 July 1994.

Comunitățile române și maghiare din România. Conflict și reconciliere? nota: „Sensibilitatea conducerii politice pentru discursul naționalist, impactul liderilor militari și bisericești în influențarea dezbaterilor politice și fragilitatea situației în acest domeniu înseamnă că un incident minor (...) poate foarte ușor aprinde scînteia unor incidente mai mari. Lecția celorlalte țări ne învață că cercul violenței odată declanșat este dificil de oprit.” [...] progrese vor fi în curînd înregistrate, datorită poate semnării Tratatului de prietenie româno-ungar”

34. Dintre politicieni, doar Adrian Severin, Dinu Zamfirescu și Horia Rusu au exprimat o atitudine rațională.

35. Legea anterioară data din 1978.

36. „Parlamentul European... solicită Senatului și Camerei Deputaților din România să introducă o lege care să înlocuiască legea discriminatorie deja promulgată”

37. Statutul Înaltului Comisar îi dă acestuia competențe de atenționare și prevenire a conflictelor interetnice și are în vedere pericolul pentru stabilitatea internațională pe care acestea îl prezintă.

38. „... în timpul desertului ceva m-a împins să mă aventurez pe terenul alunecos al atitudinilor și comportamentului românilor față de romi și am afirmat că mi se pare că există o similitudine incredibilă între ceea ce se întîmplă aici și atitudinea dominantă pentru multă vreme față de negrii și indienii din America.

O, nu! În nici un caz!, a reacționat gazda mea. Nu se poate face nici un fel de comparație cu negrii din America, pur și simplu nu este același lucru!.

I-am explicat gazdei mele că eu cred că este exact același lucru. În primul rînd pentru că prejudecățile rasiale sînt prejudecăți rasiale oriunde, iar apoi pentru același lucru se spune despre negri și indienii americani: că sînt ignoranți, incapabili să învețe, murdari, leneși, că sînt buni numai de distracție și sex etc. Apoi am continuat, accentuînd asupra consecințelor nefericite pe care interiorizarea acestor idei preconcepute le are asupra minții și sufletului victimelor sale, consecințe pe care le-am putut observa atît în propria-mi familie (cu precizarea că sînt de origine afro-americană și anglo-saxonă, dar predominant american-indiană și am crescut într-o familie măcinată de mai multe generații de complexe rasiale ce m-au făcut o victimă în termeni psihologici) , cît și în cazul indienilor sau negrilor din America Latină, mai ales în sudul Mexicului, în Oaxaca, unde am trăit aproape 20 de ani.”

39. Îmi amintesc, în particular, un seminar organizat de RomaniCriss în 1997.

40. Sistemul constituțional american a suferit un proces continuu de dezvoltare dar sistemul de protecție al minorităților a atins marea cotitură în anii '60. Punctul de referință al acestei evoluții a fost Civil Rights Act of 1964, considerat cel mai acoperitor act legislativ de după cel de-al doilea război mondial, adoptat de Congresul Statelor Unite la 2 iulie 1964.

41. Cumva, în sensul conflictului dintre autoritățile din Turcia și kurzi, blocînd sistemul democratic la un nivel foarte jos.

42. Richard Rorty, „*Human Rights, Rationality and Sentimentally*”, in Stephen Shute & Susan Hurley eds., *On Human Rights*, 1993.; „drepturile omului necesită curaj și pasiune, nu rațiune și teorie.” Pentru el „căutarea unei fundamentări filozofice stabile a practicii drepturilor omului este filozofic sortită eșecului și practic inutilă”

43. În formula drepturilor omului trebuie să cuprindem și drepturile minorităților, la care, atunci, Rorty se referă implicit..

44. Vine Deloria Junior, Jr., Clifford M. Lytle. *American Indians, American Justice*, University of Texas Press. Austin. 1983, p. 3

45. Datorită competențelor sale în domeniul tratatelor.
„respect pentru triburi ca societăți de oameni/populație”
46. Vine Deloria Jr. și Clifford Lytle. *Op.cit.*, p. 60
„capacitatea legii de a incorpora limite în cadrul său intelectual”

*

Gabriel ANDREESCU, membru fondator al Comitetului Helsinki Român, membru fondator al Grupului de Dialog Social, director executiv al Revistei Române de Drepturile Omului, director al Centrului de Studii Internaționale. A publicat numeroase articole și studii, este autorul volumelor: „Sisteme axiomatice ale logicii limbajului natural”. Funcții și operaționalizare, „Cel mai iubit dintre ambasadori”, „Despre filozofia disidenței”, „Patru ani de revoluție”, „România versus România”, „Naționaliști, antinaționaliști... o polemică în publicistica românească”, „Problema transilvană”. Pentru activitatea sa a fost distins cu numeroase distincții între care premiile Pro Amicitia, acordat de Asociația Ziariștilor Maghiari din România și Pro Minoritate, acordat de Guvernul Ungariei, membru de onoare al Ligii Pro Europa.

Mișcările xenofobe și dilemele „includerii” și „excluderii”: cazul minorității maghiare din România

MICHAEL SHAFIR

Istoria contemporană, alături de științele politice, fac distincție între „statul civic” și „statul-națiune”. Dacă primul s-a dezvoltat acolo unde autoritatea statului a putut fi impusă înainte ca „suveranitatea *demos*-ului” să devină baza fundamentării statale — și deci a permis includerea ulterioară a membrilor *demos*-ului ca actori politici bucurându-se de egalitatea deplină în drepturi —, lucrurile stau altfel acolo unde „națiunea” a precedat democrația. Aici, reclamarea egalității s-a făcut nu la nivel național, de stat, ci la nivel internațional și interstatal. Se spunea că „națiunile” trebuie să fie egale între ele, iar popoarele să aibă dreptul la statul lor propriu, separat. În aceste ultime cazuri, apartenența la un grup etnic devine o condiție pentru a te bucura de drepturi civile, acordate numai acelui grup. În modelul ideal al statului național, nu există nici o diferență între cetățenie și naționalitate.

E de la sine înțeles că diferența între cele două moduri de a concepe statul are o importanță uriașă pentru procesul democratizării în general, dar mai ales, pentru cursul pe care îl urmează formele de guvernare post-comuniste, în curs de conturare. Literatura de specialitate e prea vastă pentru a putea fi citată aici, totuși punctul de plecare al unui demers centrat pe acest aspect ar trebui să fie originala carte a lui Liah Greenfeld despre cele „cinci drumuri către modernitate” (1995). Pot fi abordate două strategii alternative: una „de includere”, prin includerea tuturor cetățenilor unui stat ca având drepturi egale, indiferent de apartenența lor etnică — sau „de excludere” care, dusă pînă unde o cere logica sa interioară, ar necesita „epurarea etnică”. Totuși, acele strategii în care „națiunea” și nu *demos*-ul îi definește pe membrii comunității, situația e mai complexă, deoarece opțiunile de „construcție a statului” sînt ele însele rezultatul unor opțiuni prealabile de „construcție a națiunii”. Aici, cei doi poli sînt din nou „excluderea” și „includerea”. Așa cum arată Juan J. Linz și Alfred Stepan (1996:28), acolo unde

principiul dominant al cetățeniei este *ius soli* (cetățenie acordată în virtutea nașterii în țara respectivă), etnicitatea sau naționalitatea nu joacă practic nici un rol nici în definirea națiunii, nici a cetățeniei. De fapt, nu e nici o diferență între cele două, deși acest lucru se întâmplă numai dacă *pays légal* și *pays réel* coincid. Dar, acolo unde principiul este *ius sanguinis* sau cetățenie prin descendență (ca în Germania sau Israel), acordarea cetățeniei non-etnicilor e o „favoare” și depinde de decizia discreționară a guvernului și/sau electoratului. Nu întâmplător, protestatarii din fosta Republică Democrată Germania strigau „*Wir sind das Volk*” (noi sîntem poporul) și nu „*Wir sind die Staatsbürger*” (noi sîntem cetățenii). Dacă o situație similară ar fi existat în România, oamenii ar fi strigat „*noi sîntem neamul*”, noțiunea de „*neam*” avînd exact aceeași conotație „organică”, *Blut und Boden*, ca și cea de *Volk*. Acest lucru a fost, totuși, mult mai greu de făcut în Timișoara, pe 16 decembrie 1989, în fața locuinței lui László Tökés. Tökés, pastor reformat care i s-a opus lui Ceaușescu, „a aprins scînteia revoluției române”, dar a fost etichetat apoi ca „răufăcător” de către partidele și mișcările xenofobe românești.

Imediat după decembrie 1989, în România se striga „*noi sîntem români*”. Acest slogan „de excludere” exprimă un construct mai complex, deoarece ascunde o afirmație *implicită*: *numai noi sîntem români, deci numai noi avem dreptul la exprimarea opțiunilor*. Într-adevăr, „*noi sîntem români*” rimează cu „*noi sîntem aici pe veci stăpîni*”. Cu alte cuvinte, constructul recunoaște existența „celorlalți”, dar refuză să recunoască egalitatea lor. Nu reflectă — sau cel puțin încă nu reflectă — susținerea „epurării etnice”, fiind o simplă declarație care afirmă „eu sînt în propria mea casă, pe cînd voi sînteți tolerați”. Un tolerat nu e neapărat privat de drepturi. El/ea va beneficia de acele drepturi pe care „toleratorul” dorește să i le acorde, dar „dreptul de a-și cere drepturile” nu va figura niciodată printre ele. Acest construct „*noi sîntem români*” reflectă perfect strategiile de „construcție națională” adoptate de elitele politice românești după Unirea Principatelor din 1859 și, mai ales, între 1918 și 1923 (vezi Livezeanu, 1995).

Lucrarea de față va prezenta pe scurt aceste strategii, pe fundalul atitudinilor față de cererile celei mai puternice și numeroase minorități naționale din România (1,6 milioane), cea maghiară, mai precis față de cererile susținute de Uniunea Democratică a Maghiarilor din România (UDMR). În acest scop am făcut distincție între partidele „mainstream” și acele mișcări xenofobe și formațiuni politice pe care, în cîteva studii publicate cu vreme în urmă, le-am numit „partide ale continuității radicale” (Shafir, 1994b, 1999). Aceste partide (spre deosebire de cele ale „revenirii radicale”, care se revendică, în căutarea rădăcinilor lor istorice, de la formațiunile fasciste sau proto-fasciste) sînt o continuare, într-o formă exacerbată, a strategiilor „național comuniste”, care urmăresc, în general, în regimurile din Europa Centrală și de Est și, în special în România, ceea ce numim *Ersatzlegitimation*. Scopul meu este de a examina dacă — și în ce măsură — partidele „mainstream” pot fi considerate

diferite de partidele „radicale” (fără a lua în calcul originea lor), în atitudinea față de dilema „excludere-includere”, dar și de a cerceta în profunzime ezitățile și limitele cultural determinate ale formațiunilor moderate în făurirea unui „stat civil”. În acest scop voi folosi matricea tipologică dezvoltată de Linz și Stepan (1996:428 – 433), în analiza făcută construcției naționale, statului și democrației, în statele baltice post-comuniste. Această tipologie, cred, poate fi aplicată întregului spectru al sistemelor foste comuniste. Economia acestei lucrări nu permite, firește, prezentarea istoricului individual, nici al UDMR, nici al altor formațiuni asupra cărora mă voi opri.

Așa-numita „mișcare culturală” *Vatra Românească*, Partidul Unității Naționale Române (PUNR) și Partidul România Mare (PRM) sînt formațiunile xenofobe pe care le voi analiza, deși lista organizațiilor de acest fel din România este mult mai lungă. Strategia de „construcție națională” se bazează pe premisa că „*demos-ul*” și „națiunea” trebuie să se suprapună (vezi tabelul). Aceasta, oricum, este în ochii lor „situația ideală”, cea pentru înfăptuirea căreia statul trebuie să lupte, dar care nu există *de facto*. De aici rezultă că „strategiile de excludere” îndreptate către minoritățile naționale în procesul construcției statului combină, în cazul acestor mișcări, strategiile de Tipul I, de eliminare sau măcar de încurajare sistematică a opțiunii de „exit” a acelor minorități, cu strategiile de Tipul II, care se reflectă în constructul „*noi sîntem români*”, izolînd minoritățile naționale de procesul politic prin garantarea unor libertăți civile, dar nu și a drepturilor politice.

Strategii de construcție națională ideologie îndreptată spre <i>demos</i> /națiune	Strategii de construcție a statului: strategii îndreptate spre minoritate sau minorități non-naționale	
Relație	Strategii „de excludere”	Strategii „de includere”
<i>Demos</i> și națiune trebuie să se suprapună	Tipul I: de eliminare sau măcar de încurajare a opțiunii de „exit”	Tipul III: se fac eforturi majore de asimilare a minorităților în cultura națională și nu sînt recunoscute în special drepturile politice și culturale ale minorităților
<i>Demos</i> și națiune pot fi diferite	Tipul II: izolarea de procesul politic, prin garantarea libertăților civile, dar nu și a drepturilor politice	Tipul IV: se fac eforturi majore de a acomoda minoritățile, prin instrumentarea unei serii de aranjamente politice și civile care recunosc drepturile minorităților

Tabel

(Sursă: J.J. Linz și A. Stepan, Probleme ale tranziției și consolidării democrației: Europa de Sud, America de Sud și Europa Post-comunistă; Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 1996, p.429.)

Strategiile de Tipul I pot fi adînc înrădăcinate în „memoria istorică” și datorate suspiciunilor. Cînd, la începutul anului 1990, minoritatea maghiară a încercat să recîștige pentru copiii săi fostele școli în limba maghiară desființate de regimul Ceaușescu odată cu curentul românizării Transilvaniei, intelighenția etniei majoritare din regiune a fost cuprinsă de panică. Apelurile membrilor acelei intelighenții, pentru salvarea „leagănului ancestral al nașterii noastre, Transilvania, cea atît de adesea înecată în sînge” (citată de Deletant, 1991: 31), lansate de recent înființata *Vatra Românească*, aveau să găsească un teren propice în oamenii simpli, beneficiari ai „migrării interne” care urmărea schimbarea structurii etnice a regiunii. Pe fundalul acestor suspiciuni reciproce, fosta poliție secretă comunistă (Securitatea) avea să joace rolul moașei *Vetrei Românești*, să înceneze ciocnirile etnice de la Tîrgu-Mureș și, într-un sfîrșit, să-și atingă scopul autointeresat de a renaște ca noul Serviciu Român de Informații.

Secole întregi de politică asimilaționistă a Ungariei, dinainte de pierderea provinciei în 1918, îndreptată împotriva etnicilor români din regiune, au ajuns astfel să se răzbune în atitudini pe care mulți români le percep ca pur și simplu „de apărare” și ca reacții la „provocări”. Să luăm, de exemplu, cazul lui Radu Ceontea, primul președinte al PUNR. Înființat în martie 1990, PUNR-ul a fost considerat multă vreme un fel de „armă politică” a *Vetrei Românești*. Inițialele sale, VR, sînt înscrise în emblema oficială a partidului. Într-adevăr, încă de la început, Ceontea descrie PUNR ca pe un „partid care îmbrățișează ideile generale acoperite de platforma-program a *Vetrei Românești*” și, așa cum avea să recunoască ceva mai tîrziu, PUNR era „fiul *Vetrei*, pentru că s-a născut din *Vatră*” (citată de Gallagher, 1997:29, 31). Ceontea va da curînd frîu liber percepției cultural-moștenite față de minoritatea etnică maghiară, ca și părerilor asupra felului cum trebuie să arate viitorul României post-comuniste. Într-un interviu datat sfîrșitul lui decembrie 1990 – începutul lui ianuarie 1991, el povestește cum s-a născut „într-un cătun de pe Valea Mureșului, care a suferit toate relele posibile de pe urma ungarilor.” Tatăl său, spune el, a fost „măcelarul satului” și l-a învățat că „fiecare ungar are o funie în buzunar” cu care „sugrumă românii”. Cînd merge la București pentru a participa la dezbaterile Parlamentului, spune Ceontea: „N-am curaj să mînc...la restaurantul hotelului, căci mă tem că ungurii m-ar otrăvi.” Mai mult, în timpul absenței sale, apartamentul lui din Tîrgu-Mureș era „păzit 24 de ore din 24 de doi polițiști, fiindcă nu vreau ca soția și fiica mea să fie violate și apoi ucise” (*Baricada*, 25 decembrie 1990).

Dar Ceontea n-a fost multă vreme președintele PUNR, ci a fost înlocuit în octombrie 1992 de naționalistul extremist, primar al Clujului, Gheorghe Funar. Prea puțini au fost înclinați să-l ia în serios pe Ceontea cînd, după excluderea lui, el avertiza că în curînd „veți regreta moderații ca noi” (*România liberă*, 6 octombrie 1992). Dar avea dreptate. Ceaușescu, va sublinia Funar în repetate rînduri, a fost „un bun român”, dar a acordat „prea multe privilegii minorității maghiare” (citată în

Gallagher, 1992:16). Membrii acestei minorități, va afirma el în repetate rânduri, nu numai că subminau securitatea statului român, avînd, printre altele, organizații paramilitare secrete, dar erau și agenți ai unor puteri oculte, urmărind să cumpere Transilvania. Membrii PUNR susțineau că provincia era confruntată acum cu același pericol ca și Palestina cînd evreei au început să cumpere pămînt acolo (Gallagher, 1997:31-32). La un moment dat, Funar sugerează ca Ungaria să înființeze un „minister al absorbției”, pentru a ușura întoarcerea „etnicilor maghiari”, a căror comunitate, spune el, a fost „un focar de instabilitate și ură” de-a lungul „celor cîteva secole de diasporă” (*Ziua*, 25 iulie 1995). Și, adresîndu-se susținătorilor săi, în 1996, la un miting de la Alba Iulia, Funar acuză UDMR că pune la cale „iugoslavizarea” României, lăsînd pe seama celor care-l ascultau să-și imagineze care ar putea fi răspunsul potrivit unor asemenea planuri (citat de Shafir, 1997:151-152).

Soluții similare, de Tipul I, au fost adesea susținute de Corneliu Vadim Tudor, unul din foștii poeți de curte ai lui Ceaușescu, conducătorul PRM, partid înființat în noiembrie 1990. De ce să ne mai mirăm atunci că, în noiembrie 1998, urmînd unei rupturi în PUNR, Funar avea să se alătore PRM-ului, ca secretar general. „Noi nu credem - scria Tudor, în stilul său binecunoscut și plin de ură, în septembrie 1990 în *România Mare*, unul din cele două săptămînale ale PRM – în varianta voastră (a UDMR) de Casă Comună Europeană. Așa sîntem noi: mai țărănoi, mai primitivi, nu ne place să fim servitorii și valeții altor popoare, vrem să fim stăpîni în casa sufletelor noastre.” Dacă unguirilor nu le place, n-au decît să „colonizeze stepele alea ale voastre sau să vă închiriați pămînturi în Siberia și Asia, dar să vă intre bine-n cap că Transilvania va fi pe veci românească” (*România Mare*, 21 septembrie 1990, citată în Andreescu, 2000). Dacă UDMR nu termină cu „provocările”, scria ceva mai devreme Tudor, „va veni o vreme cînd forțele sănătoase ale acestei țări vor cere un referendum național, ca să hotărască dacă acești trădători dovediți mai pot sta aici sau nu, și dacă nu, să fie expulzați odată pentru totdeauna! Pentru pacea a 20 de milioane de români, merită să scăpăm de gunoiul ăsta, indiferent ce-ar spune cercurile oculte ale Occidentului” (*România Mare*, 3 august 1990, citată în Andreescu, 2000).

Începînd cu anul 1991, declarat de *România Mare* „Anul Internațional de Luptă împotriva Terorismului Maghiar”, săptămînalul a publicat în fiecare număr cel puțin o pagină dedicată incitării împotriva minorității maghiare și a unguirilor, într-o rubrică distinctă. Cel mai bine ar fi dacă așa-zisa „conspirație” maghiară ar putea fi prezentată împreună cu ale celorlalți „dușmani tradiționali”. Astfel, în 1991, *România Mare* publică o caricatură în care UDMR era scris „Jude-MR” (Shafir, 1991a). Cînd cursul maghiar și iugoslav al râului Tisa a fost poluat cu cianuri, în februarie 2000, incidentul ducînd la proteste internaționale, Tudor, adresîndu-se unui public vatrîst, într-unul din atacurile sale antiglobalizante, pune incidentul pe seama „vînzării” lacome a bunurilor României investitorilor străini (în cazul în speță, australienilor). Dar adaugă apoi că acest incident este minor comparat cu „otrăvirea

de milenii a fîntînilor sufletului românesc, de către cianura maghiară”. Politica Ungariei față de România, spune el, rimînd, s-a mișcat întotdeauna între „ură și cianură” (subliniat, în original, în *România Mare*, 3 martie 2000).¹

PRM, PUNR și Vatra Românească au susținut încă de la început scoaterea UDMR în afara legii. Dacă s-ar fi dat curs unor asemenea strategii, ele puteau fi încadrate în Tipul II al tipologiei Linz și Stepan. Garantarea de „libertăți civile, dar nu și de drepturi politice” are, și ea, o dimensiune simbolică, iar aceasta din urmă, dincolo de aparențe, e consubstanțială conflictului interetnic din Transilvania. E îndreptată, în aceeași măsură, și spre trecut, și spre viitor. Decizia lui Funar de a picta băncile publice din Cluj în culorile steagului românesc poate avea o alură comică, „postmodernă”, așa cum nu lipsită de ridicol a fost și apariția lui într-o dezbatere televizată a candidaților la președenție, în 1996, cu trei pahare de plastic în față, în aceleași trei culori. Dar culorile naționale românești pe băncile publice într-un oraș cu o minoritate maghiară de peste 20% seamănă prea mult cu inscripțiile *Für Juden verboten* (interzis evreilor), de pe băncile din parcurile Germaniei naziste. În 1997, cînd steagul național al Ungariei, arborat la recent inauguratul consulat maghiar din Cluj, a fost dat jos de funcționari ai primăriei, din ordinul lui Funar, Tudor a anunțat că partidul lui îi va premia pe acei funcționari cu un milion de lei și, mai mult, că oferă trei milioane de lei oricui va arde în public steagul maghiar (RFE/RL *Newsline*, 28 iulie 1997). Mai important, poate, primarul Clujului a încercat în câteva rînduri să combine demolarea unor monumente atestînd prezența maghiară în oraș (între care cele mai importante erau catedrala romano-catolică și statuia ecvestră a regelui din secolul al XV-lea, Matei Corvin, vezi Shafir 1994a), cu ridicarea unor monștri arhitecturali continuînd realismul socialist, sub forma unor monumente dedicate eroilor naționali români.

Strategii „de excludere” de ambele tipuri sînt, oricum, întîmpinate cu rezerve și presiuni de comunitatea internațională, în contextul „democratizant” de după 1989. Este puțin probabil astăzi ca vreuneia din cele două mișcări, de continuitate radicală (exemplul iugoslav e cel mai elocvent) și de revenire radicală (ilustrată de reacția Uniunii Europene la aderarea „Partidului libertății” austriac la coaliția guvernamentală, în 2000), să li se dea *carte blanche*, fie că e vorba de Europa Centrală și de Est, fie de Occident. Epoca „suveranității depline” pare că a luat sfîrșit, chiar dacă încă nu i s-a semnat certificatul de deces. Dar mai greu e să te descurci cu strategiile „de includere” de Tipul III, nu în ultimul rînd pentru că și anumite „democrații consacrate” aplică, parțial sau total, asemenea strategii.

Dificultățile provin de asemenea și din granița fragilă care desparte uneori partidele extremiste de cele aparent moderate. Să luăm, de exemplu, Frontul Salvării Naționale (FSN) sub conducerea (în toate, mai puțin numele) fostului președinte Ion Iliescu. Constituit ca partid politic în 1990, Frontul își va schimba numele pînă la urmă în Frontul Democratic al Salvării Naționale și, finalmente, în Partidul

Democrației Sociale din România (PDSR). După alegerile din 1992, partidul intră într-o coaliție neoficială, devenită mai apoi oficială, cu PRM și PUNR. Comparat cu pozițiile acestor două partide de continuitate radicală, partidul lui Iliescu poate într-adevăr să pară un partid moderat de stînga. Această impresie a fost adesea intensificată de conflictele din interiorul coaliției privind minoritatea maghiară și Ungaria, în general. După încheierea tratatului de bază cu Ungaria, PUNR-ul a părăsit, în semn de protest, coaliția a cărei majoritate era formată din PDSR. Dar acest lucru poate fi doar o impresie, dovedind, dacă e să dovedească ceva, doar recunoașterea, din partea conducerii PDSR, a imposibilității de a mai aplica strategii „de excludere” într-un context internațional schimbat. De fapt, la sfîrșitul lui 1999 s-a aflat că Iliescu fusese unul dintre „părinții fondatori” ai Vetrei Românești. El și-a păstrat, se pare, calitatea de membru *in petto*, deoarece statutul lui prezidențial nu-i permitea să se identifice cu asemenea organizații. Iar în 2000, după ce PUNR-ul a pierdut mare parte din suportul electoral, datorită conflictelor interne, liderii organizației au ales să candideze pe listele parlamentare ale PDSR, înțelegerea oficială între partid și Vatra Românească fiind parafată pe 19 decembrie (*Adevărul*, 20 decembrie 1999). *Quod erat demonstrandum*.

În tipologia Linz și Stepan, strategiile PDSR față de minoritatea națională maghiară se potrivesc perfect în strategiile „de includere” de Tipul III (vezi Tabelul I). Cu alte cuvinte, ele au fost elaborate încercînd asimilarea minorității în cultura majorității, fără nici o recunoaștere specială a drepturilor politice sau culturale minoritare. Așa cum descriu în amănunt Linz și Stepan, aceste strategii includ garantarea libertăților de expresie, adunare și organizare, de a-și forma propriile partide politice și a propune candidați pe listele electorale, acordate minorităților culturale. Trebuie, totuși, să ne reamintim mereu că aceste libertăți sînt condiționate de „disponibilitatea membrilor minorității de a renunța la propria identitate, limbă și cultură, în folosul naționalității dominante” (Linz și Stepan, 1996:430). Contradicția e doar de suprafață: libertățile garantate de către strategiile de includere de Tipul III perpetuează inegalitățile existente prin omiterea oricărei „discriminări pozitive” (sau „acțiuni afirmative”) care ar duce la dispariția statutului de inferioritate numerică a minorităților.

Să luăm, de exemplu, prevederile *Constituției României*, document adoptat de Parlament — reunit ca Adunare Constituantă postcomunistă — în noiembrie 1991 și aprobat într-un referendum pe 9 decembrie, același an. Adunarea a fost dominată din plin de formațiunea lui Iliescu, încă numită pe-atunci FSN. Articolul 1 din documentul fundamental stipulează că „România este un stat național, suveran, independent, unitar și indivizibil”, iar Articolul 4 stipulează că „Baza statului o constituie unitatea *poporului român*” (*s. a.*). Natura unitară a statului era prevăzută și de Constituția din 1923, și de cea adoptată sub Ceaușescu, în 1965. Sub Ceaușescu, termenul era interpretat ca însemnînd că minoritățile naționale nu existau deloc în

România. De fapt, limba oficială a înlocuit termenul „minoritate națională”, la început cu „naționalitate conlocuitoare”, pentru ca apoi să se vorbească despre „români de naționalitate maghiară”. Dar chiar sub Constituția democrată din 1923, termenul semnifică guvernare centralizată, făcînd dificilă, dacă nu de-a dreptul imposibilă, devoluția atribuțiilor statului. Și, cu siguranță, omitea orice formă de autonomie bazată pe specificul național al unei regiuni. Reprezentanții UDMR în Adunarea Constituantă nu au pus, oricum, sub semnul întrebării, caracterul unitar al statului, o greșeală pe care au ajuns s-o regrete. Dar ea a izvorît mai ales din nevoia de a contrazice prevederea „național”, înscrisă în Constituție. Ei au arătat că un stat care are 14 (astăzi 16) minorități naționale recunoscute, nu are dreptul să se autodescrie ca „național”, cu atît mai mult cu cît termenul a fost adoptat în secolul XIX, dar a dispărut între timp din constituțiile democratice moderne. (Shafir, 1991b).

Așa cum arată co-președintele *Asociației pentru Apărarea Drepturilor Omului în România-Comitetul Helsinki* (APADOR-CH), Gabriel Andreescu, termenul de „stat național” a fost interpretat de „părinții fondatori” ai Constituției, ca purtător nu al unei interpretări „civice” (putem aici vorbi de consociațional) — care ar considera toți cetățenii statului ca membri egali într-o comunitate mixtă, indiferent de originea lor etnică —, ci ca purtător al sensului de „comunitate stabilită pe o [unică] bază etnică” (Andreescu, 2000). Într-adevăr, cei șase autori ai documentului fundamental aprobat de referendumul din decembrie 1991, resping în mod explicit interpretarea caracterului statului ca bazat pe ceea ce ei numesc „termenul ambiguu de populație”. Mai degrabă, subliniază ei, noțiunea trebuie să transmită o „trăsătură psihologică”, una capabilă să exprime „o comuniune de origine etnică, limbă, cultură, religie, factori psihologici, de viață, tradiții și idealuri, dar mai presus de toate [o comuniune] de trecut istoric [unic] și dorința de a sta pentru totdeauna pe acest teritoriu” (Constantinescu et al., 1992: 6-7). Desigur că nu e o întîmplare faptul că definiția *statului* e foarte asemănătoare cu ceea ce mulți autori percep ca fiind trăsăturile definitorii ale *etnicității*.

Prevederea „statului unitar”, a Articolului 4 care lasă în afara comunității pe cei care nu se identifică etnic cu „poporul român” și, mai ales, definirea României ca „stat național”, avea pînă la urmă să se ciocnească de cererile UDMR de recunoaștere a autonomiei și a maghiarilor ca „națiune parteneră” sau „element co-constituent”. Aceste cereri au fost toate incluse în programul din 1995 al UDMR (vezi Buletin informativ al UDMR, 31 mai 1995), pe care PDSR și partenerii săi de continuitate radicală l-au respins ca fiind „extremist” și ca punînd în pericol caracterul național al României, ca și integritatea sa teritorială. Pentru înțelegerea circumstanțelor adoptării acestui program, trebuie să ne întoarcem puțin la evoluția relațiilor majoritate-minoritate, imediat după schimbarea de regim din 1989.

La 5 ianuarie 1990, FSN-ul declară „solemn” că va „garanta drepturile și libertățile individuale și colective ale minorităților etnice.” Declarația condamna

politica lui Ceaușescu față de minorități, accentuând că „trista moștenire lăsată nouă de dictatură” face necesară „elaborarea de garanții constituționale pentru drepturile și libertățile colective ale minorităților etnice.” Declarația afirma de asemenea că, pentru a garanta aceste drepturi, va fi înființat un Minister al Minorităților Etnice. Asta nu s-a întâmplat atâta vreme cât partidul lui Iliescu a fost la putere. „Sîngele vărsat în comun”, se spunea în declarație, „a arătat că politica de instigare la ură, bazată pe politica șovină a asimilării forțate, ca și încercările succesive de a defăima Ungaria vecină și pe maghiarii din România, n-au reușit să distrugă încrederea, prietenia și unitatea dintre poporul român și minoritățile naționale.” (Rompres, 5 ianuarie 1990). Dar FSN a descoperit în scurtă vreme că apelul la naționalism și alianțele încheiate cu exponenții săi extremi, erau mai profitabile.

Și, cum promisiunile făcute la apusul regimului comunist n-au fost niciodată îndeplinite, UDMR a căutat ajutor în altă parte. A devenit membru al organizației-umbrelă, de opoziție, a *Convenției Democratice din România* (CDR). Deși, în paralel, însuși UDMR a suferit un proces de radicalizare. Așa cum observă Linz și Stepan (1996:431), „aderarea majorității la un proces de asimilare necruțătoare, poate duce la frustrarea minorității, la radicalizarea ei, la rupturi între moderați și radicali și la lipsa de loialitate a unora din membrii săi.” Exact așa s-a întâmplat în interiorul UDMR, unde o aripă „radicală”, condusă de László Tökés se opune unei aripi mai „moderate”, încercînd mai întîi să adopte strategii mai ușor de acceptat de mentalitatea majorității etnice. Deși „radicali” erau în minoritate, influența lor a crescut pe măsură ce „moderații” eșuau în încercarea de a dovedi că strategia lor era capabilă să asigure îndeplinirea cererilor minimale ale minorității. În decembrie 1994, Béla Markó, președintele și liderul facțiunii „moderate”, afirma că autonomia teritorială, o cerere „radicală”, era unul dintre scopurile principale ale organizației sale. Cu gîndul la experiențe istorice recente², aceasta era „anatema” pentru majoritatea românilor, și UDMR s-a trezit curînd în fața unui ultimatum: ori să jure fidelitate Constituției în general și Articolului I în particular, ori să părăsească CDR. Evident, trebuiau să opteze pentru a doua variantă (Shaffir, 1995). Incidentul a demonstrat în ce măsură atitudinile induse cultural și suspiciunile treceau peste diferențele dintre partide, punînd sub semnul întrebării încă o dată, și într-o măsură și mai mare, diferențele reale între formațiunile radicale și partidele „mainstream”.

În martie 1995, UDMR a dat semne de „instituționalizare” a cererilor sale mai radicale, odată cu aprobarea programului său de triplă autonomie (personală, administrativă și teritorială), la al patrulea congres al său (Monitorul U.D.M.R., nr. 8, iulie 1995). Din acestea, cea de-a doua era cea mai puțin controversată, deoarece nu urmărea decît descentralizarea sau devoluția, pentru întărirea prerogativelor administrației locale. Totuși, cei care doreau neapărat, puteau să vadă în asta o încălcare a prevederii constituționale a „statului unitar”. În cazul „autonomiei personale”, lucrurile arătau altfel. Această parte a programului stipula că toți

membrii minorității etnice maghiare din România, indiferent unde erau stabiliți pe teritoriul țării, aveau dreptul să participe în alegerea unui corp reprezentativ al minorității pe care, într-o formulare foarte neinspirată, „radicalii” UDMR s-au grăbit să-l numească „un fel de parlament”. Nu le-a trebuit mai mult membrilor suspicioși ai majorității etnice, ca să citească în asta dorința de a produce dezmembrarea teritorială a României. În ceea ce privește autonomia teritorială, așa cum am spus mai înainte, aceasta era o chemare care îi făcea pe majoritatea românilor să se unească, în ciuda diferențelor dintre ei.

Pe acest fundal, nu e de mirare că promulgarea de către Parlamentul României a Legii Educației (Legea nr. 84/1995) ilustrează clar strategiile „de includere” de Tipul III. Susținerea acestei legi de către mulți dintre deputații și senatorii CDR arată odată mai mult că împărțirea partidelor în „radicale” și „mainstream” e mult prea simplistă. Legea era departe de a fi o „abordare civică” a problemelor minorităților naționale. Într-adevăr, așa cum au arătat reprezentanții parlamentari ai UDMR, unele din prevederile acesteia erau cu un pas în urma legii comuniste a învățământului, din 1978. De exemplu, școlile profesionale în limbile minorităților erau acum interzise, ca și dreptul, anterior existent, al membrilor minorităților naționale de a da examene de admitere la facultăți în limbile materne. Luînd în considerare faptul că mulți dintre candidați erau absolvenți ai școlilor cu predare în limbile minorităților, acesta era evident un „stimulent negativ” pentru părinții care voiau ca, în viitor, copiii lor să urmeze asemenea școli. Și pe urmă, predarea istoriei și geografiei din clasa cincea (de la unsprezece ani în sus) urma să fie făcută numai în limba română și, mai mult, materia predată nu era Istoria României, ci „a românilor”. (La acest punct, se menținea o schimbare făcută în programa școlară, sub Ceaușescu.) Cu alte cuvinte, în timp ce copiii minorităților naționale erau privați de dreptul de a învăța despre istoria și tradițiile lor, copiii etnic majoritari erau implicit socializați în stipulațiile Articolului 4 al Constituției (unitatea poporului român), făcînd mai simplă manipularea tinerei generații cu ajutorul celor ce ar urma să practice retorica extremă a naționalismului, exact așa cum făcuse și regimul național-comunist.

Mai mult, în localitățile unde un singur copil (sau părinții lui) dorea să studieze în limba oficială a țării, era obligatorie înființarea de clase speciale. Pe de cealaltă parte, minoritățile nu se bucură de dreptul la educație în limba maternă la toate nivelurile educației publice (de la școli primare la universități). Mai degrabă, educația universitară în limba maternă urma să fie limitată la facultatea de medicină în limba maghiară, la teatru și pedagogie. În sfîrșit, nu a fost acceptată nici cererea UDMR de a se permite cultelor religioase să organizeze școli laice, respectîndu-se astfel tradițiile istorice din Transilvania, interzise de comunism (cf. Textului legii din Dimineața, 13 iulie 1995, vezi de asemenea Shafir, 1994a și 1996).

Un exemplu de legislație adițională promulgată ca urmare a strategiilor de Tipul III este Legea nr. 69/1991, care stabilește cadrul de funcționare legală a administrației lo-

cale. Reflectînd o interpretare rigidă a „statului unitar” și a prevederilor constituționale stipulînd (cf.Art. 13) că „Limba oficială în România este limba română”, legea nu permite folosirea limbii materne în contactul, discuțiile și actele oficiale promulgate de autoritățile locale. Chiar în localitățile cu majoritate absolută a populației neapartinînd etniei majoritar românești, membrii minorităților naționale trebuiau să se adreseze oficialităților numai în limba română și dezbaterile consiliilor locale, ca și deciziile lor, trebuiau să se desfășoare sau să fie promulgate numai în limba română.

Formarea noului cabinet condus de Victor Ciorbea în decembrie 1997, ca urmare a „renașterii” electorale din luna anterioară, a constituit un reper istoric. Nu numai că PDSR-ul și/sau aliații săi extremiști s-au aflat, pentru prima oară în analele postcomuniste, fără putere și fără influență asupra puterii, dar, așa cum remarca Andreescu, „pentru prima oară în istoria țării...reprezentanți ai maghiarilor din România erau parte acum în guvernarea țării (Andreescu, 1999)”. Alăturîndu-se guvernului, împreună cu CDR și Uniunea Social-Democrată (USD), UDMR și-a văzut imediat împlinită una din cererile cele mai vechi: înființarea unui Departament pentru Protecția Minorităților Naționale. Departamentul era cît pe-acî să devină un Minister în toată puterea cuvîntului și, deși acest lucru nu s-a întîmplat, capul său, un reprezentant al „aripii moderate” a UDMR, avea statut de ministru plin.

Mult mai important este faptul, nemaintîlnit de cînd Transilvania a devenit parte a României în 1918, că o altă „premieră istorică” se ivea la orizont: introducerea Tipului IV de strategii „civice”, în politica față de minoritățile naționale ale țării. Acestea, să ne aducem aminte, ceruseră autorităților statului „să facă un efort maxim de acomodare a minorităților, prin instrumentarea unor aranjamente politice și civile care recunosc drepturile minorităților” (vezi Tabelul I). Mai bine zis, era vorba de o reciprocitate tacită: UDMR va renunța la susținerea publică a cererilor sale de triplă autonomie. Într-adevăr, la congresul din octombrie 1997 al organizației, nu s-a mai pomenit nimic de autonomie.

Dincolo de calculele politice (fără UDMR, majoritatea guvernamentală în parlament ar fi fost cel puțin fragilă), doi factori adiționali au contribuit la această schimbare promițătoare: un factor internațional și unul intern, cel dintîi covîrșindu-l, ca impact, pe al doilea. Înlocuirea lui Ion Iliescu, la conducerea statului, de către Emil Constantinescu și formarea unui cabinet compus din partide pînă atunci considerate ca aparținînd la ceea ce se chema „opозиția democrată” nu numai că a fost aplaudată în cercurile occidentale, dar venea într-un moment în care NATO se extindea spre Est și Uniunea Europeană începea de asemenea să simtă presiunea unei asemenea extinderi. „Stimulentul extern” a jucat astfel un rol important în schimbarea de atitudine și nu întîmplător președintele Statelor Unite, Bill Clinton, a apreciat pozitiv în cîteva ocazii participarea UDMR la guvernare, ca fiind principalul indicator al noii „căi democratice” a țării. „Factorul intern” s-a bucurat rareori de atenție din partea observatorilor, dar importanța lui nu trebuie trecută

cu vederea. Între 1990-1996, câteva organizații civile și ONG-uri au făcut ca „ușa dialogului” cu minoritatea maghiară să rămână deschisă și să împrăștie tensiunile încurajate de guvern, inclusiv prin strategiile de Tipul III și prin încercări „fripturiste” de a abate atenția opiniei publice de la problemele sociale și economice ale țării, către debușeurile tradiționale ale „învinovățirii străinilor dintre noi” (Andreescu, 1999³).

Cele două măsuri de importanță capitală semnănd o schimbare spre „strategii civice” au fost „ordonanțele de urgență” guvernamentale nr.22 și nr.36 din 1997. Prima ordonanță, emisă la 18 mai, înlătura prevederile restrictive ale Legii nr. 69/1991. Ea permitea folosirea limbii materne a minorităților în contact cu autoritățile, în localitățile unde populația minoritară se găsește într-un procent de cel puțin 20%. Mai mult, folosirea limbii minorităților era acum permisă în dezbaterile consiliilor locale unde o treime sau mai mult din membri aparțineau unei minorități etnice, cu condiția să existe o traducere ulterioară în limba română a celor discutate. Informațiile de interes public aveau să fie publicate în limbile minorităților, în localitățile cu o populație etnic minoritară de minimum 20%. În sfârșit, dar nu în ultimul rând, inscripțiile stradale și în locuri publice, bilingve (uneori trilingve), aveau să fie permise. Toate acestea satisfăceau, în mare parte, cererile UDMR, privitoare la administrația locală.

Problema cu ordonanțele guvernamentale este că, deși ele intră în vigoare imediat, trebuie totuși să fie aprobate și de parlament. Așa cum era de așteptat, naționaliștii din PDSR, PUNR și PRM s-au opus noii legislații. PUNR a făcut apel la Curtea Supremă care, pe 24 februarie 1998, a decis că ambele ordonanțe, nr. 22 și nr. 36, erau neconstituționale. Curtea a acceptat argumentul partidului naționalist că amendarea legislației existente prin ordonanțe este invalidă atunci când afectează așa-numita „legislație organică”, cea care trebuie aprobată de majoritatea absolută a deputaților și senatorilor pentru ca să intre în vigoare sau să fie schimbată (RFE/RL Newline, 25 februarie 1998).

Conform unui studiu bazat pe grupuri de lucru, efectuat de Alina Mungiu-Pippidi în 1996-1997 printre subiecți ardeleni ai ambelor grupuri etnice⁴, poziția partidelor xenofobe privind inscripțiile bilingve nu se bucură de susținerea majorității etnicilor români, iar cei care aprobă măsura sînt totuși numai o minoritate a populației românești. Numai 16,1% din etnicii români au avut fie o atitudine „foarte pozitivă”, fie una „pozitivă” în privința introducerii inscripțiilor, în timp ce 39,1% au avut una „negativă” și „foarte negativă”. Mai mult de unul din cinci subiecți au fost „indiferenți” (20,4%) și 22,1% nu au răspuns. (Mungiu-Pippidi, 1999: 156).

Oricum ar fi fost, capacitatea coaliției de a asigura majoritatea constituțională necesară pentru schimbarea Legii nr.69/1991 era tot mai îndoielnică, din motive care nu aveau nimic de-a face cu UDMR și natura cererilor sale. Ordonanța de urgență nr.22 schimbă de asemenea prevederile legii care interzicea ca primarii

să fie membri ai guvernului, făcînd astfel posibil ca Ciorbea, care fusese ales primar al Bucureștiului în 1996, să devină premier. Dar Partidul Democrat, principalul component al alianței USD, voia acum ca Ciorbea să fie înlocuit, un scop pe care avea să și-l atingă în aprilie 1998, cînd Ciorbea a fost înlocuit cu Radu Vasile și întreg cabinetul, remaniat. Democrații amenințau astfel că vor vota în parlament împotriva ordonanței, și asta nu din pricina prevederilor referitoare la minoritățile naționale.

Între timp au existat incidente în cîteva locuri, inclusiv la Tîrgu-Mureș și Cluj, unde inscripțiile bilingve au fost înlăturate. Era de așteptat ca naționaliștii români să se opună acestora. Problema reală a UDMR, cel puțin în ceea ce-l privea, era aceea a atitudinii afișată de guvernanți, adică de partenerii de coaliție ai UDMR. Astfel, în Tîrgu-Mureș, după ce autori necunoscuți au mînjit semnele bilingve în culorile steagului național românesc, în iulie 1997, prefectul local, Dorin Florea, membru al PNȚCD, s-a opus reînstalării și a trebuit să fie chemat la ordine de către guvern. Și mai ciudată a fost atitudinea ministrului de interne, Gavril Dejeu — cu alte cuvinte, a omului care trebuia să ducă ordonanța la îndeplinire. Vizitînd Clujul — al cărui primar, Funar, tocmai trimisese scrisori deschise lui Ciorbea și ministrului de externe de-atunci, Adrian Severin, cerîndu-le ca guvernul să anuleze ordonanța Dejeu, spune, pe 4 august 1997, că autoritățile locale din Transilvania ar trebui să procedeze „cu prudență” în implementarea acesteia. El atrage atenția că ordonanța nu a fost încă adoptată de parlament și spune că trebuie să dăm dovadă de „înțelepciune”, să evităm „conflictele care pot să semene cu cele din fosta Iugoslavie” (RFE/RL Newline, 5 august 1997).

Cel care era pe-atunci ministru de interne părea să-i țină și el partea lui Funar, care dispusese ca angajații primăriei să dea jos steagul arborat la recent inauguratul, în oraș, consulat maghiar (vezi mai sus). Dejeu consideră că deschiderea consulatului în centrul Clujului e „o greșeală”, spunînd că ar fi trebuit găsită o altă clădire, mai puțin centrală, în scopul de a evita o „situație de conflict”. Dar „uită” să menționeze că primăria n-a oferit *nici o* clădire consulatului, el fiind găzduit pînă în ziua de azi într-un birou aflat în proprietatea Episcopiei Bisericii Reformate Maghiare. În spatele acestei povești se ascunde mai mult decît o simplă anecdotă. Dejeu era membru al PNȚCD, principalul partid al CDR. El aparținea „aripii transilvane”, ai cărei numeroși membri își revendică identitatea politică din tradițiile de familie care traversează generații. Aripa respectivă — fostul Partid Național Român — a fost asociată întotdeauna cu lupta românilor împotriva dominației Ungariei în Transilvania. Chiar după unirea regiunii cu România, în 1918, și joncțiunea cu Partidul Țărănesc, în 1926, liderii ardeleni ai PNȚCD, inclusiv Iuliu Maniu, n-au reușit niciodată să treacă peste suspiciunea față de unguri.

Aceste inhibiții culturale au făcut ca mulți țărâniști (dar și parlamentari din Partidul Național Liberal, al doilea mare segment al CDR) să-și susțină adversarii

PDSR în promulgarea prevederilor anti-maghiare ale Legii nr. 84/1995 (Legea Educației). Ele nu puteau dispărea peste noapte și nici nu s-a întâmplat astfel. Un factor conjunctural a determinat, totuși, împingerea lor în planul al doilea. Acesta era speranța că România va fi a) primită în NATO, în primul val și b) acceptată din start la negocierile pentru admiterea în Uniunea Europeană. În București se credea cu tărie (și pe drept cuvânt) că, pentru ca acestea să se petreacă, România trebuia să-și îmbunătățească rapid relațiile cu vecinii, în general, și cu Ungaria, în special, și să renunțe la strategiile de Tipul III. Odată cu abandonarea speranțelor, n-a fost greu ca naționalismul „de includere” al PNȚCD și PNL să renască. Factorul cultural nu murise — ci doar dormise o vreme.

Aceste involuții, din ce în ce mai marcate de soarta ordonanței nr. 36, aveau să amenințe unitatea unei coaliții și-așa foarte fragilă, din cauza unor factori care depășesc subiectul de față (vezi Shafir, 2000). UDMR avea să mai amenințe din când în când că va părăsi guvernul. Ceea ce l-a oprit a fost lupta internă dintre „moderați” și „radicali” și faptul că părăsirea coaliției ar fi însemnat implicit o victorie a „radicalilor”. Al doilea factor care juca un rol în deconsilierea UDMR la a renunța la speranță erau apelurile organizațiilor civile sau ale personalităților societății civile, ca de exemplu fosta dizidentă anti-Ceaușescu și locuitoare a Clujului, Doina Cornea, care îndemna părțile să ajungă la un compromis (Andreescu, 1999).

În cazul ordonanței nr. 22, acest lucru a devenit posibil cu mai mare ușurință decât în cazul ordonanței nr. 36. Actul a fost adoptat de Camera Deputaților la 29 iunie 1999, după ce a fost aprobat de Senat, pe 25 mai, același an. Un apel al PDSR, PUNR și PRM la Curtea Constituțională împotriva prevederilor acestuia a fost respins pe 20 decembrie, din motive de procedură, deoarece fusese înaintat după ce Președintele Constantinescu semnase promulgarea lui ca lege (RFE/RL Newline, 26 mai, 30 iunie și 21 decembrie 1999). Dar atunci, relațiile dintre partenerii coaliției și UDMR erau foarte diferite de ce fuseseră la începutul anului 1997.

Ordonanța de urgență nr. 36, aprobată la 9 iulie 1997, permitea instruirea în limba maternă la toate nivelurile educaționale și desființa prevederile Legii nr. 84/1995 care impunea studiul istoriei și geografiei în limba română. Alte măsuri la care UDMR avusese obiecții erau modificate în așa fel încât să satisfacă cererile minorității maghiare. Înaintea plecării sale în prima lui vizită în străinătate, premierul Ciorbea anunțase, în martie 1997, că Universitatea maghiară Bolyai, unită cu forța cu Universitatea română Babeș din Cluj, va fi redeschisă. Această cerere se număra printre cele mai dureroase ale UDMR, întoarcerea minorității la propriile instituții căpătînd dimensiuni simbolice, mai presus de orice: pentru etnicii maghiari din România, o universitate separată simboliza restituirea drepturilor lor culturale. Din această perspectivă, ea era la fel de importantă ca restituirea proprietăților deținute de bisericile maghiare tradiționale din Transilvania. Așa cum au spus mulți vorbitori maghiari, universitatea din Cluj a fost ultima proprietate maghiară

naționalizată de comuniști. Prefectul Clujului și membru al PNȚCD, Alexandru Fărcășan, a protestat imediat, ca și Andrei Marga, rectorul universității Babeș-Bolyai, unificată în 1959, care avea să devină în 1998 ministrul țărănist al educației. Sensibilitatea la această problemă a fost ilustrată de o mișcare neobișnuită a Președintelui Constantinescu, imediat distanțându-se de premier și spunând că Babeș-Bolyai trebuie să rămână o instituție unificată, eventual împărțită într-o secție autonomă română și una autonomă maghiară. (RFE/RL Newline, 13 și 14 martie, 1997).

Cît de populare și/sau nepopulare erau schimbările preconizate, în ochii celor două grupuri etnice transilvane? Numai o minoritate redusă, de 14,8% dintre majoritari, după studiul lui Mungiu-Pippidi, era de acord ca istoria și geografia să fie predate în limba maghiară, în loc de română. Peste 12% erau indiferenți și aproape majoritatea (43%) se opuneau acestei măsuri. O proporție largă de unu la patru subiecți din acest grup (25,3%) au fost incapabili să răspundă. De partea maghiară, cei „fără răspuns” au fost ceva mai puțini (20,6%), dar o largă majoritate de 61,1% considerau măsura ca binevenită. O foarte mică parte, de 6,1%, s-a declarat împotriva, iar „indiferenții” au dublat cifra (Mungiu-Pippidi, 1999:157).

A devenit curînd evident că legislativul nu va dansa cum cîntă guvernul. Că opoziția se opunea legislației propuse de guvern, asta nu era o surpriză. Dar cea mai puternică rezistență a dovedit-o senatorul PNȚCD, George Pruteanu. El s-a opus mai ales eliminării prevederii predării istoriei și geografiei în limba română și garantării dreptului la universități finanțate de stat, pentru minorități, în propria lor limbă. Dar Pruteanu se opunea și unor concesii mult mai mici, ca de exemplu predarea limbii române și a literaturii române după manuale speciale, mai potrivite abilităților lingvistice mai puțin dezvoltate ale elevilor provenind din rîndul minoritățile naționale. De fapt, Pruteanu era mai aproape de poziția fostului președinte al comisiei pe care o prezida el acum, senatorul PDSR Gheorghe Dumitrașcu, decît de strategiile pe care propriul său partid le susținuse la începutul coaliției. Și a reușit să convingă majoritatea senatorilor CDR să-i susțină poziția. Într-adevăr, textul legii aprobate de Senat la 16 decembrie 1997 era exact „variantea Pruteanu” și excludea majoritatea amendamentelor introduse de ordonanța 36. Și mai important, predarea istoriei și geografiei în limba română redevenea obligatorie, dreptul minorităților la educația universitară se restrîngea la „grupuri și secții”, iar bisericile istorice ale Transilvaniei tot nu-și puteau deschide școli laice. În sfîrșit, în martie 1998 Pruteanu a fost exclus din PNȚCD, după ce susținuse poziția democraților în privința ordonanței nr. 22 (vezi mai sus). La sfîrșitul zilei, el a aterizat în PDSR, nu înainte de a fi flirtat cu PUNR, care se pare că i-a oferit candidatura la președenție în alegerile din 2000 (vezi RFE/RL Newline, 17 decembrie 1997, 15 ianuarie 1999 și 25 februarie 2000).

Singurul mod de a mai proteja legea (și implicit apartenența UDMR la coaliție) era acum de a convinge Camera Deputaților să aprobe o versiune total diferită de cea aprobată de Senat și să asigure preeminența primei variante asupra celei de-a

două, în procedura de „mediere”. Oricum, UDMR întâmpina opoziții serioase în două puncte esențiale. Mai întâi, prevederea „asimilaționistă de includere” care stipula ca istoria și geografia să fie predate în limba română, câștigase între timp susținere aproape universală printre partenerii săi de coaliție. În al doilea rând, Marga, acum ministru al educației, se opunea ferm separării universităților. Ministrul a mers atât de departe încât a avertizat împotriva „efectelor nedorite” care puteau rezulta din acceptarea „separatismului” în educația universitară, folosind astfel o terminologie nu numai similară celei a extremiștilor anti-maghiari, dar enunțând o culpabilizare practic bazată pe etnicitate. Și, întocmai ca Dejeu înaintea lui, a avertizat că o universitate de stat separată, în limba maghiară, ar putea deveni „o sursă de conflict interetnic, asemănătoare cu cea din fosta Iugoslavie” (RFE/RL Newline, 12 și 23 iunie 1998). Se subînțelegea că inteligența maghiară din Transilvania era, prin definiție, neloyală României. Și alegînd exemplul iugoslav pentru a-și ilustra argumentul, Marga cel „mainstream” îmbrățișa exact aceleași imagini cu care extremistului Funar îi plăcea să-și illustreze discursul urii (vezi mai sus). Pentru a contracara pericolele așa-zisului „separatism”, Marga își promovează propriul model de așa-zis „multiculturalism”, introdus la Babeș-Bolyai, deși acest model lăsa neschimbată dominația românească în universitate și în corpurile ei decizionale, ca să nu mai vorbim despre aspectul „simbolic” al cererii.

Unul din principalele praguri psihologice către o universitate maghiară este punerea sub semnul întrebării (deschis sau în alt fel) a „statului-națiune”, definit pe criterii etnice.⁵ Datorită bănuielii că o universitate maghiară ar deschide calea unor cereri care ar depăși autonomia culturală sau chiar teritorială (a se citi federalizare sau chiar secesiune), majoritatea etnicilor români (conștient sau nu) tinde să respingă această idee. Poate cel mai clar exprimat a fost acest lucru de către deputatul PNȚCD Emil Săndulescu, în timpul dezbaterilor din cadrul Comisiei pentru Educație a Camerei Deputaților, care s-a opus amendării Legii Educației de către propriul partid, afirmînd răspicat că „România este un stat unitar, nu unul federal” (RFE/RL Newline, 3 septembrie 1998).

Se pare că în această problemă, „clasa politică” românească e mai aproape de „credința populară” decît în cazul inscripțiilor bilingve sau al predării istoriei și geografiei (așa cum am menționat, în timp ce majoritarii etnici, în general vorbind, nu susțin aceste măsuri, nici nu li se opun cu mare vehemență). Dacă 72% din români se opun unei universități maghiare și 24,1% sînt pentru, printre etnicii maghiari ideea este susținută de 84%, în timp ce 12,2% se opun (Mungiu-Pippidi, 1999: 212).

Confrunțați cu eșecuri repetate în rezolvarea problemei, în iunie 1998, patru deputați UDMR au propus un proiect de lege în favoarea reînființării Universității Bolyai. Așa cum era de așteptat, inițiativa a eșuat din nou, la nivel de comisii, dar a dat ocazia „prejudecăților culturale” anti-maghiare din subcultura politică românească să iasă la iveală cu și mai multă putere decît înainte. Așa cum arată

Andreescu, aproape întreaga comunitate academică susținea un proiect de scrisoare a organizației PDSR, Forumul Civic Național, care denunța cu vehemență această inițiativă. Însuși Ministrul Educației conducea corul, așa cum o demonstrează un document oficial al ministerului, conceput de ministrul-adjunct Mihai Korka. Titlul documentului era grăitor în sine: „Segregarea etnică în educația universitară din România nu este oportună” (Andreescu, 1999).

Începuse, se pare, numărătoarea inversă a participării la coaliție a UDMR. La înfîlnirea din 30 septembrie, liderii coaliției au ajuns totuși la o soluție de compromis: guvernul condus de Vasile avea să emită o altă ordonanță, făcînd posibilă înființarea universităților „multiculturale”, avînd cursuri în maghiară și germană. Universitatea proiectată avea să se numească „Petöfi – Schiller”(Andreescu, 1999; RFE/RL Newline, 1 octombrie 1998). Dar Ministerul Educației s-a opus în continuare compromisului, Korka afirmînd că ministerul se va opune înființării universității multiculturale, atîta timp cît româna nu va fi de asemenea introdusă ca limbă de predare. Aceasta, de altfel, era și poziția lui Marga. Ministrul respinsese ceva mai devreme propunerea Ungariei de a înființa o universitate maghiară *particulară* – o măsură care ar fi anulat argumentul că o universitate de stat în limba maghiară nu se putea crea pe temeuri bugetare. Educația în România, a spus Marga, ca reacție la această propunere, se desfășoară în funcție de decizia Parlamentului național propriu al României și numai a lui. În ceea ce-l privea, el personal nu putea fi de acord cu „separatismul educațional”. Încă o dată, respingerea indignată reflecta sensul „statului național”, cu atît mai mult cu cît, în avansarea propunerii, Zsolt Németh, ministrul adjunct de externe, a arătat că Ungaria nu se mai putea considera „stat național”, într-un context geopolitic în care atîția maghiari trăiau acum dincolo de granițele sale (RFE/RL Newline, 31 iulie și 2 octombrie 1998 și Shafir, 1998).

Hotărîrea a fost, în mod previzibil, atacată în tribunal de PUNR și PDSR, ambele partide reclamînd neconstituționalitatea ei, deoarece introducea „discriminarea pozitivă a unei singure minorități”, iar majoritatea etnică nu se bucura de un tratament egal. Curtea de Apel din București a acceptat argumentul PUNR în decembrie 1998, susținînd că decizia încălca de asemenea și Legea Educației din 1995. Dar acea hotărîre a fost respinsă de Curtea Supremă în aprilie 2000 (RFE/RL Newline, 11 decembrie 1998 și 5 aprilie 2000).

În sfîrșit, și după multe animozități inutile care nu vor dispărea prea curînd, Legea Educației a fost aprobată în formă amendată, cam la doi ani după ce cabinetul Ciorbea dăduse ordonanța de urgență nr. 36. Legea adoptată la 1 iulie 1999 prevede ca istoria și geografia să fie predate în limba maternă la nivelul primar și în limba română, la gimnaziu. Examenul de admitere la facultate poate fi susținut în limbile minorităților naționale. Mai mult, chiar dacă documentele școlare se tipăresc în limba română, celelalte documente pot fi scoase în limbile de predare și, mai important, la cerere, școlile și universitățile sînt datoare să traducă dosarele în limbile minorităților. Acest

lucru e important pentru acei elevi și studenți care doresc să-și continue educația în Ungaria. Programa pentru limba și literatura română e aceeași, dar manualele sînt diferite, pentru a corespunde nevoilor minorităților. Limba maternă a fost reintrodusă în școlile profesionale, cu atenționarea că învățarea terminologiei în limba română este obligatorie. Dreptul minorităților naționale la „orice tip de învățămînt superior” a fost recunoscut, dar nu și dreptul de a înființa universități de stat în respectivele limbi. Dar restricția din 1995 de a se studia în limba maternă numai în „secții și grupe” la universitățile existente a fost completată pentru a include și „colegii și facultăți” și, chiar mai mult, a fost permisă înființarea „universităților multiculturale”, funcționarea lor urmînd a fi stabilită printr-o legislație separată. Mai important, noua lege stipulează că „Persoanele aparținînd minorităților naționale sînt îndreptățite să-și înființeze și să-și organizeze propriile instituții de învățămînt superior.” În fine, legea stipulează că „cultele religioase recunoscute oficial la nivel de stat pot să-și înființeze și să-și organizeze instituții private de educație.”⁶

Una peste alta, era un compromis cu care UDMR se putea prezenta în fața electoratului său. Înseamnă asta oare că „civismul” a învins pînă la urmă în România strategiile de excludere și pe cele de asimilare-includere? Cu îngăduință, asta ar fi o exagerare grosolană. Ar fi probabil mai înțelept să se aștepte dezvoltările de pe cele două fronturi — posibil — paralele.

Pe de o parte, foarte probabila revenire la putere a PDSR la viitoarele alegeri poate transforma episodul 1996-2000 într-o excepție. „Prejudicata culturală” rămîne și continuă să se reflecte în mare măsură în media care, în loc să încurajeze „civismul” joacă mai degrabă pe mîna extremiștilor și a aliaților lor prezentîndu-i ca fiind „curentul dominant”. Proba de foc a civismului va consta în negarea sau, dimpotrivă, afirmarea sa de către noii conducători ai țării în cazul cînd previzibila schimbare guvernamentală va avea loc. Dar chiar și în cazul unui scenariu improbabil în care forțele de centru-dreapta din PNȚCD, PNL și alte partide vor continua să guverneze în coaliție cu UDMR, implementarea legislației „civice” agreată de comun acord, poate întîmpina noi dificultăți. La urma urmelor, universitatea „Petöfi-Schiller”, a cărei înființare a fost aprobată în 1999, așteaptă încă așezarea pietrei de temelie.

Celelalte evoluții asupra cărora merită să ne oprim au de-a face cu schimbările în cadrul UDMR. Există semne destul de substanțiale că puterea „radicalilor” ar crește, dar nu le putem discuta aici în detaliu. Unul dintre motive este că această aripă a fost clar favorizată, în raport cu „moderații”, de cabinetul național-conservator Viktor Orbán, care a venit la putere în Ungaria în 1998 și care, mai mult, include naționaliști de nădejde ca József Torgyán, liderul Partidului Micilor Proprietari. Legăturile cu „țările prietene” pot fi de importanță crucială în evoluția ambelor strategii, și raportate la minoritățile naționale, dar și ale acestora din urmă, așa cum a fost demonstrat pe larg de Rogers Brubaker (1996). Cabinetul Orbán a alocat două miliarde de forinți (7,2 milioane USD) pentru înființarea unei

universității particulare în limba maghiară, în Transilvania. Dar o parte importantă a acestor fonduri a mers către facțiunea „radicală” a UDMR, cu episcopul Tökés ca președinte al unei fundații care urmează să înființeze „Universitatea Creștină Partium” de pe lângă seminarul teologic al lui Tökés, din Oradea. Aripa „moderată” din UDMR și-a ascuns cu greu nemulțumirea. În ciuda faptului că înființarea unei universități private a devenit posibilă sub legislația amendată, atîta vreme cît Marga sau unul ca el va fi ministru al educației, Universitatea Creștină va avea și mai multe probleme în aprobarea programei școlare de către minister. În sfîrșit, nici una din cele două aripi ale UDMR nu vrea să uite cererea de a se înființa, pe lângă „Partium” sau „Petöfi – Schiller”, o universitate subvenționată de stat în limba maghiară, iar acest lucru este o invitație la noi conflicte cu puterile viitoare, oricare ar fi culoarea lor politică.

Ar fi probabil prematur să vorbim despre „un model românesc al relațiilor interetnice”, așa cum s-a făcut la București, între 7-8 iulie, sub auspiciile Ambasadei SUA, USAID și ale celor două ONG-uri cu sediul în Cluj (Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală și Centrul de Cercetări ale Relațiilor Interetnice). Scepticismul meu nu privește discuția în sine, ci utilizarea termenului „model”, ceea ce implică o demnă de urmat emulație. Un sondaj ale cărui rezultate au fost făcute publice cu această ocazie a arătat că 43,4% din subiecții etnici români și 62,8% din cei unguri au fost de părere că relațiile interetnice s-au îmbunătățit după 1998, pe cînd 35,8% din români și 27,6% din unguri sînt convinși că, dimpotrivă, relațiile s-au înrăutățit (TVR, 8 iulie 2000). Dar o primă impresie este că problema are contururi cel mult neconcludente și că românii sînt, pînă la urmă, mai puțin convinși de noul „civism” decît maghiarii. Acei români care sînt totuși convinși nu reprezintă, cu siguranță, majoritatea. Iar dacă ținem seama că românii sînt, la urma urmelor, majoritari, nu trebuie să trecem cu vederea nici „partea goală a paharului”, mai ales cînd ea se apropie de două treimi. □

REFERINȚE BIO-BIBLIOGRAFICE

- Adevărul* (București) 1999.
- Andreescu, G., *Pages from the Romanian-Hungarian Reconciliation 1989-1999: The Role of Civic Organizations*, Institute for International Education, Washington, D.C., lucrare de atelier.
- Andreescu, G., 2000, *Shadow Report*, lucrare de atelier, Ombudsman' for National Minorities.
- Baricada* (București), 1990, 1991.
- Brubaker, R., 1996, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Buletin informativ al UDMR* (București), 1995.
- Constantinescu, M., 1992, *Constituția României - Comentată și adnotată* - (București: Regia Autonomă „Monitorul Oficial”).
- Deletant, D., 1991, *The Role of Vatra Românească in Transylvania*, Report on Eastern Europe, Vol. 2, no. 5, pp. 28-37.

- Dimineața* (București), 1995.
- Gallagher, T., 1992, *Electoral Breakthrough for Romanian Nationalists*, RFE/RL Research Report, Vol. 1, no. 45, pp. 15-20.
- Gallagher, T., 1995, *Romania After Ceausescu* (Edinburgh: Edinburgh University Press).
- Gallagher, T., 1997, *Nationalism and Post-Communist Politics: The Party of Romanian National Unity, 1990-1996*, în Stan, L. (ed.), *Romania in Transition* (Aldershot: Dartmouth), pp. 25-47.
- Greenfeld, L., 1995, *Nationalism: Five Roads to Modernity* (Cambridge: Harvard University Press).
- Hungary Around the Clock* (Budapest), 2000.
- Linz, J.J. and Stepan, A., 1996, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press).
- Livezeanu, I., 1995, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building & Ethnic Struggle, 1918-1930* (Ithaca: Cornell University Press).
- Monitorul U.D.M.R.* (București), 1995.
- Mungiu-Pippidi, A., 1999, *Transilvania subiectivă* (București: Humanitas).
- RFE/RL Newslines*, 1997-2000.
- Televiziunea română*, 2000
- România liberă* (București), 1992
- Rompres* (București), 1990.
- Shafir, M., 1985, *Romania: Politics, Economics and Society: Political Stagnation and Simulated Change* (London: Frances Pinter).
- Shafir, M., 1989, *Xenophobic Communism: The Case of Bulgaria and Romania*, *The World Today*, Vol. 45, No. 12, pp. 208-12.
- Shafir, M., 1991a, *Anti-Semitism without Jews in Romania*, Report on Eastern Europe, Vol. 2, No. 26, pp. 20-32.
- Shafir, M., 1991b, *Romania's new Institutions: The Draft Constitution*, Report on Eastern Europe, Vol. 2, No. 38, pp. 22-33.
- Shafir, M., 1994a, *Ethnic Tension Runs High in Romania*, RFE/RL Research Report, Vol. 3, No. 32, pp. 24-32.
- Shafir, M., 1994b, *The Post-Communist Era* în Braham, R. L. (ed.), *The Tragedy of Romanian Jewry* (New York: Columbia University Press), pp. 333-86.
- Shafir, M., 1995, *Agony and Death of an Opposition Alliance*, *Transition*, Vol. 1, No. 8, 1995, pp. 23-28.
- Shafir, M., 1996, *Controversy Over Romanian Education Law*, *Transition*, Vol. 2, No. 1, 1996.
- Shafir, M., 1997, *Romania's Road to 'Normalcy'*, *Journal of Democracy*, Vol. 8, No. 2, pp. 144-158.
- Shafir, M., 1998, *End Note: Irrational Rationality in the Carpathians*, RFE/RL Newslines 4 August.
- Shafir, M., 1999, *The Mind of Romania's Radical Right*, în Ramet, S. (ed.), *The Radical Right in Central and Eastern Europe Since 1989* (University Park: The Pennsylvania State University Press), pp. 213-32.
- Shafir, M., 2000, *The Ciurbea Government and Democratization: A Preliminary Assessment*, în D. Light, D. Phinnemore (eds.), *Post-Communist Romania: Coming to Terms with Transition* (London: Macmillan), în curs de apariție în 2000.
- Ziua* (București), 1995.

NOTE

1. Lucrurile nu evoluau diferit nici de cealaltă parte a graniței, unde liderul partidului extremist-naționalist Calea Dreptății și Vieții Maghiare, István Csurka, s-a folosit de poluarea râului din partea românească pentru a-i lua în răspăr pe acei „Rothschilds” care au finanțat compania australiană de exploatare minieră Esmeralda, acționarul majoritar al minei de aur care cauzează poluarea și, totodată, pentru a lansa un apel la revizuirea frontierelor. Conform lui Csurka, respectivii „Rothschilds” (sinonimul pentru evrei și presupusa lor putere financiară internațională), „finanțează pentru un pumn de aur, cea mai crudă distrugere a mediului de pe teritoriul fostei Ungarii Mari”. „Trianonul (tratatul care a condus la dezmembrarea Ungariei după primul război mondial) se revarsă în Tisa cu o nestăvilită indiferență răsăriteană”, remarca el câteva zile mai târziu, ca apoi să uzeze imediat de ocazia sărbătoririi la 15 martie a Revoluției din 1848 pentru a chema la „o Transilvanie independentă” ca soluție împotriva poluării râurilor ungare. Vorbind în Parlament la 20 martie, Csurka descria poluarea ca „un război ofensiv fără focuri de armă”, îndreptat împotriva „spațiului vital (életter)” ungar, recurgând la terminologia de sorginte nazistă. Csurka a susținut că poluarea s-a constituit într-un act îndreptat spre „exterminarea” națiunii ungare (bagatelizarea implicită a Holocaustului nefiind accidentală) și a chemat la măsuri imediate, militare, economice și ecologice de protecție împotriva unor viitoare poluări (*Hungary Around the Clock*, 17 și 29 februarie, 16 și 21 martie 2000).

2. O Regiune Autonomă Maghiară (RAM) a existat în România între 1952 și 1968. A fost un aranjament nesatisfăcător atât pentru minoritatea maghiară cât și pentru majoritatea românească. Cea dintâi l-a privit ca insuficient deoarece numeroși membri ai minorității maghiare trăiau în fara regiunii: într-adevăr, Bucureștiul era supranumit „al doilea oraș maghiar după Budapesta”, ceea ce era, desigur, o exagerare. Tocmai de aceea, UDMR a introdus mai târziu conceptul de „autonomie personală” (vezi mai jos). De altfel, nu putea fi vorba de o autonomie reală sub un regim stalinist, iar RAM nu a fost nimic altceva decât un transplant al modelului sovietic al „regiunilor autonome”. Pe de altă parte, majoritatea românească percepea RAM ca „stat în stat”, respingând-o, ca și preeminența unor etnici maghiari în conducerea din acea vreme a PCR. Autonomia maghiară a început să fie gradual amputată spre sfârșitul anilor '50, în cadrul unui proces evolutiv care a condus la ascensiunea „național-comunismului”, întâi sub fostul conducător PCR Gh.Gheorghiu-Dej, și apoi sub Ceaușescu, când „național-comunismul” a fost transformat în „comunism xenofob” (Shafir, 1989). În cursul acestui proces, RAM a fost desființată (după ce fusese supusă mai întâi denaturării prin înlocuirea treptată în funcții a majorității maghiarilor cu etnici români); întreaga Transilvanie a fost supusă unui proces de „românizare” datorat emigrării interne și imigrării planificate și susținute de centrul de la București; a avut de suferit în special educația în limba maghiară cu transformarea claselor, apoi a unor întregi școli din instituții maghiare în instituții de limbă română. Abolirea Universității Bolyai din Cluj din 1959 nu a fost prin urmare o măsură singulară, chiar dacă a fost cea mai dureroasă (Shafir, 1985:158-165; Gallagher, 1995: 50-58). Aceste inițiative ale autorităților centrale au dus, de altfel, la deteriorarea relațiilor dintre București și Budapesta care în perioada Ceaușescu au atins un prag la limita confruntării militare.

3. Un rol deosebit a revenit Ligii Pro Europa din Tîrgu-Mureș, Asociației pentru Dialog Interetnic din Cluj, respectiv APADOR-CIH și think-tank-ului înființat de acesta. În lucrarea citată, Andreescu menționează și omagiază activitatea unui număr de alte organizații civice evitând totuși să specifice că evoluția atitudinii lor față de minoritatea maghiară a fost mult mai sinuoasă decât s-a văzut din afară. Această constatare este valabilă mai cu seamă pentru Alianța Civică care, în multe privințe, a fost incapabilă să depășească „prejudecățile culturale” discutate mai jos, în ciuda contribuției sale inițial remarcabile la stingerea tensiunilor interetnice.

4. Acest studiu a fost primit cu mult criticism, dar nu sînt întrutotul sigur că respectivii critici, din care unii au pus sub semnul întrebării reprezentativitatea eșantionului, au dreptate în criticismul lor, respectiv că studiul nu face distincție între „grupul țintă” și „sondajul de opinie”. Poate că, la urma urmelor, criticismul a fost porovocat de stăruința exagerată a studiului asupra chestiunilor metodologice.

5. Nu este întimplător că singura țară europeană unde minoritățile se bucură de ample drepturi culturale (în acest caz, minoritatea suedeză) este Finlanda.

6. Apelul adresat Curții Constituționale de către PUNR-PDSR de invalidare a legii prin invocarea faptului că ar viola stipulările privind caracterul „național” și „unitar”, ca și stipulările privind „limba oficială a țării”, a fost respins la 20 iulie. (RFE/RL Newsline, 22 iulie 1999).

Traducere de Alina Nelega-Cadariu

*

Michael SHAFIR, este analist principal pentru Europa Centrală și de Sud-Est, la Radio Europa Liberă Praga, și editorul revistei East European Perspectives, difuzată prin Internet de aceeași instituție. Este autorul volumului Romania: Politics, Economics and Society: Political Stagnation and Simulated Change și a peste 200 de articole despre probleme ale țărilor comuniste și post-comuniste publicate în reviste de specialitate și în volume colective editate în SUA, Marea Britanie, Germania, Franța, Olanda, România, Israel și Ungaria.

Xenophobic Movements and the Dilemmas of 'Inclusion' and 'Exclusion': the Case of the Hungarian Minority in Romania, studiu prezentat în cadrul atelierului nr. 309, *Practici de excludere: mișcările xenofobe și statul* (15 august 2000), cu ocazia 'Conferinței Societății Internaționale pentru Studiul Ideilor Europene' (Bergen, Norvegia, 14-18 august, 2000)

Val d'Aosta — o multitudine de resurse

ANNA MARIA TRAVERSA

Un șir de imaculate piscuri montane — printre cele mai înalte din Alpi — formate prin mișcări orogenetice pe verticală, o vale centrală aproape plată și în jurul ei alte văi: aceasta este Val d'Aosta, o regiune intramontană alpină în nord-vestul Italiei, la granița cu Franța și Elveția. Cu 30 de milioane de ani în urmă, în era cuaternară, clima s-a răcit în așa măsură încât s-au format ghețari gigantici. Aceștia au pornit în jos, dinspre munte, prin văile laterale, și s-au unit într-un unic larg fluviu, o masă de gheață alunecând către Piemont. Acești ghețari, înalți de peste 1000 de metri, s-au dispus în formă de U, largi și plați la poale, dar cu creste din ce în ce mai abrupte pe laturi, atît în văile centrale, cît și în cele marginale. În urma procesului treptat de încălzire a climei, o cantitate enormă de nisip, pietricele și bolovani a fost purtată și abandonată la gura singurului rîu, Dora Baltea, care șerpuiește prin valea în formă de S, de la izvorul aflat la poalele Mont Blanc-ului, pînă la Pont-St.Martin, la extremitatea Piemontului. În prezent, stațiuni vestite în lumea întreagă au răsărit de-a lungul acestei văi morenice (St.-Vincent, Chatillon, Saint-Pierre, Morgex, Pré-Saint-Didier, La Salle).

Cîmpia. Cîmpia este o panglică centrală de pămînt scaldat în soare, întreruptă ici-colo de strîmtori contorsionate. E diferită de munții dimprejur în multe privințe: climat, peisaj, habitat și resurse economice. Ea este divizată în trei zone importante, începînd cu poalele Mont Blancului: valea înaltă, cea mijlocie și cea joasă. Clima e aici mai blîndă deoarece zăpada și înghețul durează mai puțin de patru luni pe an. Aceste condiții sînt favorabile multor culturi, în bazinele aluvionare și pe pantele blînde: cereale, viță de vie, pomi fructiferi și legume. Merele cultivate în valea înaltă, de exemplu, sînt renumite, iar vinurile din unele localități (precum Morgex, Aymavilles, Saint-Pierre, Chambave, Donnas) sînt apreciate de cei mai exigenți degustători.

Cîmpia este sinonimă cu deschiderea, meșteșugul, comerțul și turismul de lux, pentru că e punctul de convergență al unor importante căi de transport: autostrada națională, care pe unele porțiuni urmează vechiul drum construit de romani, calea ferată, inaugurată în 1866, și șoseaua spre Aosta, dată în folosință în perioada 1967-1969. Confortul dat de

aceste legături facilitează contactul tot mai strâns, transportul rapid și interacțiunea economică eficientă - care, de altfel, au existat și înainte, dar acum sînt mult mai bine organizate și se desfășoară pe o scară mai largă, începînd cu secolul al XX-lea, cînd primele așezări industriale au apărut de-a lungul căii ferate. Cîmpia reprezintă doar 4% din suprafața Val d'Aostei, dar aici e cea mai mare densitate a populației, împrăștiată în peste 33 de comune.

Orașul Aosta. În centrul cîmpiei, în chiar inima văii, se află Aosta, cel mai mare oraș și capitală a regiunii, fosta Augusta Praetoria. Este reședința decizională și a serviciilor administrative (îndeosebi de la crearea Regiunii Autonome, în 1948), a instituțiilor bancare, a celor mai multe licee și așezăminte culturale. *Roma Alpilor*, cum se numea, a fost fondată în anul 25 î.Ch.; a fost construită după un plan geometric riguros, pe teritoriul unei tabere romane, iar numărul mare de monumente sau ruinele lor mai dau mărturie de grandoarea civilizației romane: Arcul lui Augustus, Poarta Praetoriană, teatrul, amfiteatrul, băile termale, forumul, meterezele și Turnul Pailleron. S-au păstrat edificii din perioade istorice succesive: turnuri medievale (Fromage, Lepreux, Bramafam, Seigneurs de la Porte Saint-Ours), vechile case burgheze, muzee (mai ales Muzeul de Arheologie) și cîteva dintre monumentele cele mai bogate, evocatoare ale creștinătății, Catedrala și Biserica Saint-Ours, cu ale lor colecții inestimabile.

Aosta este, de asemenea, un oraș industrial cu 40.000 de locuitori; el adăpostește aproximativ o treime din populația Val d'Aostei, în special după dezvoltarea industrială de excepție de la începutul secolului XX, care a antrenat valuri de imigranți, precum și dezvoltarea unor așezări urbane destul de armonioase care au înflorit în jurul vechii structuri romane. Puțin cîte puțin, a crescut interesul comercial, industria metalurgică a intrat în declin, lăsînd loc marilor afaceri. Aosta este bine deservită de toate tipurile de transport - există un aeroport internațional care în curînd va fi deschis și traficului comercial. Din vremuri îndepărtate, Aosta a fost o importantă intersecție, un veritabil nod rutier pe drumul către cele mai mari orașe ale Italiei, dar și înspre localități din străinătate. Deja de 30 de ani, orașul se află la convergența celor mai importante autostrăzi dinspre Mont Blanc cu tunelurile rutiere Gran San Bernardo, fiind un punct de legătură strategică vitală între centrul Europei și Mediterană. Sînt găzduite aici evenimente culturale remarcabile. Pe scurt, Aosta are tot ce-i trebuie pentru a face față competiției europene.

Munții. Munții - a doua caracteristică importantă a regiunii - se ridică deasupra cîmpiei, acoperind 96% din suprafața totală a regiunii.

Piscurile alpine abrupte înconjoară cîmpia, dînd o senzație de liniște peisajului punctat de 14 văi largi, mai mult sau mai puțin adînci, bazine verzi scăldate în soare. Multe rîuri își au izvorul în ghețarii imeșși care au alimentat Dora Baltea dintr-un grup de văi laterale, atît de pe pantele dinspre nord cît și de pe cele dinspre sud-vest, mai expuse la soare (părțile *adret* și *envers*, cum le spun localnicii).

Vreo 41 de comune, destul de inegal populate, sînt risipite în munți; aici condițiile de muncă și de viață diferă foarte mult, depinzînd de structura teritoriului, de fermele și de existența așezărilor permanente, de facilitățile turismului, de sport și de dezvoltarea legăturilor rutiere. Zona montană este alcătuită din două părți: munții înalți, cu renumitele lor vîrfuri, cunoscute în întreaga lume (Mont Blanc, Monte Rosa, Monte Cervino, Gran Paradiso) și munții de altitudine mijlocie, cuprînsă între 600 și 1200 de metri.

Principalele etape ale evoluției istorice

Teritoriul Val d'Aostei a fost populat încă din neolitic, după retragerea ghețarilor. A fost din belșug binecuvîntat cu prețioase comori arheologice (cavouri, topoare, brățări, cuțite și catarama, multe dintre acestea găsite în cantonul Valais din Elveția). Trecătorile montane Gran San Bernardo și Piccolo San Bernardo erau folosite încă din neolitic. Celții le-au străbătut cu mult timp în urmă pentru a se stabili în Val d'Aosta, alături de băștinașii liguri.

Există dovezi ale acestui amestec al primilor locuitori celto-liguri, *salassi*, în texte ale vechilor scriitori romani Strabo și Dio Cassius.

Pecetea romanilor. Trecătorile montane dintre Italia și Galia prezentau un deosebit interes pentru romanii care doreau să dețină controlul zonei. După ce i-au înfrînt pe *salassi*, romanii s-au stabilit definitiv în Val d'Aosta, în anul 25 î.Ch. Ei au pus bazele Augustei Praetoria, devenită popasul de noapte în drumul spre Roma, Milano, Strasbourg și Lyon, capitala, pe atunci, a Galiei. Au folosit trecătorile Gran San Bernardo și Piccolo San Bernardo care, astfel, au căpătat și o funcție militară și politică. Vestigiile romane sînt spectaculoase în Aosta, ca și la Pont-St.Martin (un pod roman perfect conservat), Donnas (un arc tăiat în piatră, de 20 de metri înălțime), Bard (înalte ziduri de susținere care încă mai dăinuie) și la Pondel (un pod cu apeduct la intrarea în Valea Cogne).

Regatul franco-burgund. După căderea Imperiului Roman, în secolul V, Val d'Aosta a avut de îndurat mai multe invazii ale barbarilor (ostrogoții, lombarzii, francii și burgunzii). Definitivarea destinului lingvistic și etnic al Val d'Aostei a fost pecetluită în anul 575, cînd lombarzii au cedat regiunea regatului de Burgundia, care corespundea mai mult sau mai puțin cu regiunile lingvistice franco-provensale. Era perioada în care structurile embrionare ale neo-latinei prindeau contur în Europa de Vest, odată cu declinul treptat al latinei, iar Val d'Aosta a început să stabilească o serie de contacte cu procesul cultural și lingvistic al elvețienilor vorbitori de franceză, dar și cu al celor din zona Savoia și Lyon. „Influența etnică, lingvistică, juridică, socială și religioasă a franco-burgunzilor a fost decisivă; ea a constituit baza grupului etnic alpin și a civilizației din Val d'Aosta” (Lin Colliard). Locuitorii văii au asimilat în consecință formele lingvistice mai apropiate de limba lor, franceza devenind limba văii și a locuitorilor acesteia.

Casa de Savoia. Destinul regiunii a intrat într-o altă fază importantă în anul 1000 cînd, după fărîmițarea Burgundiei în mici domenii feudale, Val d'Aosta a devenit un comitat stăpînit de Humbert-aux-Blanches-Mains, conte de Aosta, din dinastia

conților de Savoia. Timp de aproape nouă secole, Casa de Savoia va fi legată de istoria acestui mic teritoriu alpin. În 1191, contele Thomas I a acordat drepturi cetățenești sau diverse scutiri locuitorilor orașului Aosta, dar și altor comunități din regiune, pe baza unui pact bilateral numit Carta Drepturilor Cetățenești. Aceasta recunoștea și menținea libertățile din zonă și îi proteja pe locuitorii săi, care la rândul lor ofereau în schimb sprijin militar și financiar. La începutul secolului al XV-lea, s-au înregistrat tentative de uniformizare a condițiilor legale și administrative ale statelor de Savoia, dar locuitorii Val d'Aostei au refuzat să aplice *Statuta Sabaudiae* inițiată de ducele de Savoia, deoarece prevederile acestui act le restrângeau privilegiile și jurisdicția.

Instituțiile din Val d'Aosta

S-ar putea afirma că originile formelor de guvernământ actuale ale Val d'Aostei își au rădăcinile în Evul Mediu. Exista în acel timp un excelent aparat administrativ și juridic care le permitea locuitorilor Val d'Aostei să-și rezolve diversele probleme ale vieții de zi cu zi. Instituțiile create sprijineau relațiile dintre guvernul savoier și administrația locală. Contele de Savoia avea un reprezentant în Aosta, Vicontele (sau Bailli), de care depindeau toți ceilalți nobili și Adunarea celor Trei Stări. Aceasta a luat ființă în anul 1536, ca rezultat al voinței politice locale. Era un aparat format din 25 de membri, care combina puterea politică cu cea administrativă și cu cea judecătorească și care va funcționa ca un adevărat organ de guvernământ pînă în secolul al XVIII-lea, fiind singura instituție abilitată să ratifice edicte ale suveranității Ducatului d'Aosta, să desemneze oficiali în funcție în diferite sectoare și să colaboreze cu Secretariatul Stărilor. Justiția la cel mai înalt nivel era aplicată direct de Suveran cînd venea la Aosta pentru așa-numitele Audieri Generale, prilej cu care, în catedrală, se reînnoiau jurămintele de respectare și apărare a drepturilor cetățenești, garantate pentru prima oară în 1191. În secolul al XVI-lea (1536), Stările Generale s-au instituit în calitate de consiliu și au desemnat un aparat legislativ cu putere absolută, Consiliul Clericilor. O așa-numită „Curte a Înțelepților” răspundea în general de problemele privind justiția.

Legea în Val d'Aosta

În secolul al XVI-lea, Val d'Aostei și-a sistematizat legile - care erau pînă atunci transmise sub formă orală - în 4262 de articole. Acestea își trăgeau substanța din legile romane, din cele canonice și din cele franco-burgunde, ca și din vechile decizii ale strămoșilor. Acest codice, numit *Coutumier*, este echivalentul unui cod civil și penal. „Acest cod al Val d'Aostei demonstrează gradul de maturitate politică și civică pe care îl dobîndiseră locuitorii acestei regiuni” (Lin Colliard). Timp de mai multe secole, guvernul local i-a oferit Suveranului o sumă de bani sub forma unei donații, perioadă în care, conform Cartei Drepturilor Cetățenești, Casa de Savoia nu a mai putut să impună în mod arbitrar taxe locuitorilor Val d'Aostei. Această pretenție

a devenit împovărătoare și obligatorie pe măsură ce tendințele centralizatoare ale Ducatului de Savoia față de locuitorii văii au fost tot mai evidente.

Limba regiunii

Declinul lent și transformările pe care le suferea limba latină în vestul Europei, precum și folosirea frecventă a francezei de către nobili și cler în Ducatul d'Aosta, l-au determinat pe Ducele de Savoia să decreteze o ordonanță, în anul 1561, conform căreia documentele urmau să fie redactate în limba franceză. Acest principiu a fost reafirmat în anul 1578, pentru că locuitorii Val d'Aostei „sînt, prin obiceiuri, starea și diversitatea limbii, diferiți față de alții”. Prin urmare, pentru ei era necesar să se publice „edictele și ordinele în expresii și cuvinte franțuzești și nu italiene, ca urmare a privilegiilor amintite.”

Spiritul intra-montan. Acest concept — sinteză a idealurilor Val d'Aostei și a regiunilor înconjurătoare — formulat de Episcopul de Aosta, Monseniorul Bailly, constituie răspunsul bisericii din vale (cu vechi și strînse legături cu biserica galică) la pretențiile trimisului Vaticanului la Torino, în 1661. Ca urmare a faptului că Papa considera Dioceza de Aosta ca făcînd parte, atît geografic cît și ecleziastic, din Italia, acesta a pretins enoriașilor un impozit. Monseniorul Bailly a susținut că Ducatul de Aosta „est provincia separata ab aliis provinciis principis nostris”, situată „no citra neque ultra montes sed intra montes” (este o provincie separată de celelalte principale provincii, situată nu dincolo de munți, ci între munți). Aceste principii geografice și legale sînt foarte clare și se va face din nou referire la ele în secolul al XVIII-lea, prin Secretarul celor Trei Stări, Jean-Baptiste de Tillier (1678-1744), care nota: „Aceasta (Val d'Aosta) nu trebuie considerată ca făcînd parte din nici una dintre acele (provincii) ce fac parte din Italia, Piemont sau Savoia, ci ca un stat intra-montan, cu totul separat și independent în problemele seculare și judiciare, guvernat de legi scrise, obiceiuri și datini specifice, datorînd totuși supunere Coroanei Regale de Savoia.” Această declarație, baza statutului special al Val d'Aostei, subliniază mai mult decît orice atitudinea Bisericii, față de care locuitorii văii și-au declarat întotdeauna loialitatea. De-a lungul secolelor, Biserica a jucat un rol cheie în apărarea autonomiei culturale și lingvistice a acestei regiuni și a integrității sale teritoriale și guvernamentale.

Legăturile slăbesc. Pentru regiunea Val d'Aostei, secolul al XVII-lea a însemnat o perioadă de criză. În 1630, ciuma bubonică a decimat populația. În lupta sa împotriva Casei de Savoia, Franța a invadat teritoriul Val d'Aostei în anul 1691 și apoi în anul 1704. În 1720, Ducele de Savoia a devenit Rege al Sardiniei și a accelerat planurile de centralizare, îndreptîndu-și atenția către partea italiană. Pretențiile de „donații” au devenit mult mai imperative, ele fiind o condiție căreia i se subordona respectarea vechilor instituții ale Văii. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea, regele Sardiniei, Charles-Emmanuel III, a refuzat să mai respecte libertățile locuitorilor Văii, ignorînd valoarea instituțiilor regionale și subminîndu-i statutul

autonom. Dar locuitorii s-au menținut în spiritul și-n idealul autonomiei și treptat au început să se apere, mai ales din punct de vedere etnic și lingvistic.

Clerul și educația. Clerul din Val d'Aosta a încurajat educația populației încă de la începuturi și a inițiat înființarea de școli în multe cătune, chiar și în vîrf de munte. Timp de multe secole, numărul școlilor rurale din cătune a continuat să crească. Ele se aflau sub autoritatea preotului paroh, și tot el servea uneori ca învățător. Țăranii, convingși de valoarea culturii, au contribuit nemijlocit la conducerea acestor școli, în care învățau aceeași franceză pe care preotul o folosea în timpul predicilor.

Secolul al XIX-lea, un timp al schimbărilor. În 1860, Val d'Aosta s-a separat de Savoia, care a fost anexată Franței, și și-a pierdut o parte din moștenirea culturală și etnică. În anul următor, 1861, cînd a fost proclamat regatul Italiei, Valea a devenit un simplu district al provinciei Torino. Diferența dintre autonomia cu care această provincie era obișnuită și centralismul italian a devenit imediat foarte evidentă.

Luptele pentru autonomie. Locuitorii Văii au reacționat imediat la încercările de centralizare a puterii în mîinile statului italian; au luat ființă numeroase asociații (cum ar fi Liga Val d'Aostei pentru protejarea limbii franceze, fondată în anul 1909), iar revendicările lingvistice s-au alăturat celor administrative.

În anul 1922, opt mii de familii au semnat un document prin care cereau protejarea limbii franceze, dar represiunea fascistă a încercat eradicarea aspirațiilor legitime de autonomie ale locuitorilor regiunii. În 1925, o mișcare pentru acțiune regională, *Tinăra Val d'Aosta*, s-a ridicat în apărarea valorilor morale, sociale și economice ale populației din zonă și și-a exprimat sprijinul pentru ideea esențială potrivit căreia libertatea lingvistică nu poate exista decît în condițiile unei libertăți politice și administrative.

Autonomia. Imediat după prăbușirea fascismului, în 1943, — ca urmare a activității susținute a celor care credeau cu tărie în recîștigarea libertăților pentru oamenii din Val d'Aosta, ca urmare a luptei pentru libertate și pentru drepturile geografice, economice și lingvistice specifice, care fuseseră anterior recunoscute de statul italian —, a fost redactat un Statut Special definitiv, la 26 februarie 1948. Acesta a fost adoptat de către Adunarea Constituantă a Republicii Italiene, conform Constituției Republicii, Articolul 6, care stipulează: „Republica protejează minoritățile lingvistice prin dispoziții speciale.” Prin urmare, Val d'Aosta se bucura simultan atît de o autonomie legislativă, menționată în cadrul legilor Statului, cît și de integrare, determinată, de la caz la caz, pe baza legilor Statului. În unele domenii, puterea legislativă are înfietate în fața competenței regionale. Un comitet coordonator exercită controlul Statului asupra activității din regiune. Este necesar acordul Statului pentru unele dispoziții privind existența legilor administrative (de exemplu, aplicarea legii bilingvismului în toate școlile și adaptarea programelor școlare la situația locală, art. 39 și art. 40).

Organele guvernamentale ale regiunii. Consiliul Văii, constituit din 35 de consilieri aleși prin sufragiu universal, deține puterea legislativă. Președintele

Guvernului Regional, care este ales de către Consiliu, are de asemenea toate prerogativele unui prefect.

Guvernul Regional, format din opt asesori numiți de Președinte și aprobați de Consiliul Văii, deține puterea executivă, alături de Președinte.

Recunoașterea oficială a drepturilor lingvistice. Dreptul locuitorilor din Val d'Aosta de a folosi limba franceză și de a beneficia de educație bilingvă este recunoscut prin trei articole de bază ale Statutului Special. Primul dintre acestea, articolul 38, așează limba franceză pe poziții egale cu cea italiană. Actele publice pot fi scrise în oricare dintre aceste limbi, cu excepția dispozițiilor cu valoare de lege, care trebuie scrise în italiană. Întrucât ambele limbi sînt considerate oficiale, trebuie să se aloce timp egal învățămîntului în fiecare limbă, la toate nivelurile, de la grădiniță pînă la învățămîntul universitar (art.39). Alți factori importanți pentru educația bilingvă în regiune includ posibilitatea folosirii limbii franceze și în învățămîntul profesional al subiecților și, în sfîrșit, dreptul de a adapta conținutul, metodele și programele de învățămînt ale Statului la cerințele sociale, lingvistice și culturale ale regiunii. Pînă acum, aceste criterii educaționale au fost aplicate cu succes în grădinițe și în școli primare. Au fost de asemenea experimentate în ciclul gimnazial și la nivel universitar. Folosirea limbii franceze ca bază de studiu este o condiție fundamentală pentru realizarea unui activ și echilibrat bilingvism.

Adaptarea programelor Statului la cerințele sociale și culturale ale regiunii a devenit o condiție la fel de necesară pentru afirmarea și întărirea identității lingvistice și culturale a populației Val d'Aostei. O recentă completare (din 1993) a Statutului Special al Val d'Aostei (art. 40), adoptată de către Parlamentul Republicii, permite predarea limbii germane în grădinițele, școlile primare și gimnaziale din cadrul comunităților vorbitoare de germană din Upper Lys Valle (comunele: Issime, Gressoney-Saint Jean, Gressoney-La-Trinité). Prin urmare, în aceste școli, învățămîntul este trilingv: în italiană, în franceză și în germană. Din 1993, învățămîntul e, de asemenea, multilingv în toate școlile gimnaziale din regiune (elevi între 12-14 ani), unde se predă și engleza, pe lîngă franceză și italiană. Personalul didactic este angajat pe criterii regionale, iar procesul de recrutare este competițional, incluzînd un test de cunoaștere perfectă a limbii franceze. Testele de bacalaureat pot fi date atît în italiană cît și în franceză; acest drept e recunoscut de către Curtea Constituțională.

Prin urmare, Statutul Special al Val d'Aostei asigură folosirea limbii franceze pe picior de egalitate cu cea italiană. Întrucît și pentru alte situații constituționale Statul Italian dispune de un regim bazat pe recunoașterea comunităților lingvistice și pe posibilitatea folosirii a două limbi în arealul vieții publice, în Val d'Aosta administrația regională sau oricare alt cetățean poate alege să folosească una sau cealaltă limbă (decizia Curții Constituționale Italiene nr. 156 din 11 decembrie 1969). Aceasta este o situație de bilingvism complet.

Pax Lingvis, un proiect european. Ca urmare a unei bogate și complexe experiențe a educației bilingve și multilingve, comunitatea din Val d'Aosta simte o

nevoie irepresibilă să-și compare experiența educațională cu rezultatele obținute în același domeniu de către alte comunități și țări bilingve și multilingve din Europa. În acest scop, în aprilie 1993, la cererea asociației internaționale *Le Monde Bilingue*, Consiliul Regional al Val d'Aostei a adoptat o lege regională privind demararea unui program purtând titlul semnificativ: *Pax Lingvis*.

Acesta este deschis colaborării tuturor europenilor (instituții de cercetare naționale, regionale sau locale, politice și administrative, politicieni, oameni de știință, profesori etc.) interesați de problemele educației multilingve.

Scopul programului este acela de a promova schimbul de experiență, de a defini și implementa proiecte de cercetare și studii, precum și de a dezvolta o strânsă colaborare, necesară în răspîndirea și implementarea multilingvismului.

Toate acestea fac parte dintr-o strategie concretă de educație, de înțelegere, cooperare și solidaritate între popoare și indivizi.

O regiune multilingvă. Spiritul intra-montan al Val d'Aostei, precum și frecvențele contacte dintre această vale și țările învecinate au favorizat formarea caracterului său etnic și lingvistic. De-a lungul secolelor, populația văii a avut întotdeauna contacte directe cu francezii, elvețienii și piemontezii și, deoarece valea face parte din zona vorbitoare de limbă franceză, populația acesteia folosește un dialect franco-provensal. Este vorba despre un dialect romanș care are caracteristici fonetice și structurale apropiate de ambele grupuri dialectale: „oil” și „oc”. Pînă în secolul trecut, dialectul franco-provensal era răspîndit în Alpii Vestici (Franța, Elveția și regiunea piemonteză a Italiei). Astăzi, în Val d'Aosta, mai mult de 70.000 de persoane vorbesc fluent un dialect avînd un vocabular și o pronunție inconsistente. În mare parte e bazat pe cuvinte arhaice sau cu influențe din vorbirea specifică în Savoia, Valais sau Piemont. În general, limbajul în valea joasă a suferit influențe piemonteze, în timp ce în valea mai înaltă există multe urme lingvistice de adaptare a cuvintelor franceze. Fenomenele contemporane, precum mobilitatea geografică și socială, imigrarea masivă și răspîndirea mass-media nu au prea subminat obiceiurile lingvistice, adînc înrădăcinate în familiile din Val d'Aosta. Dialectul continuă să fie punctul central în jurul căruia se învîrte identitatea populației și sentimentul de apartenență. Trebuie menționat faptul că persoanele vorbitoare de dialect sînt mai mult concentrate în munți. Cu toate acestea, sînt vorbitori de dialect și chiar de piemonteză atît în Aosta cît și în cîmpie. Comercianții din regiunea Piemont au introdus dialectul lor în valea centrală, în special între Pont-St.Martin și Aosta.

Dialectul germanic. În valea de jos, la poalele Muntelui Rosa (orografic, în stînga rîului Dora Baltea), trei comune din Valea Lys formează o insulă germanică, în care se vorbește dialectul *walsler*, o minoritate lingvistică în sînul unei alte minorități. Este vorba despre comunele Issime, Gressoney-Saint Jean și Gressoney-La-Trinité, locuite de o colonie de etnie și limbă germană, ce numără aproximativ 1000 de persoane. Originea acestei colonii datează din secolul al XVIII-lea, cînd unii dintre acești coloniști au traversat regiunea muntoasă înaltă Valais și au coborît coasta

italiană a Muntelui Rosa pînă în Val d'Aosta, în timp ce alții s-au dispersat în Alpii Vestici și Centrali, de la Monte Rosa la Tirol. Cauzele venirii lor în valea Gressoney nu sînt prea clare. Ajunși în această regiune, au găsit probabil nelocuite văile Ayas și Gressoney și s-au stabilit, pur și simplu, aici. O altă ipoteză ar fi aceea potrivit căreia Episcopul de Sion, care își exercita jurisdicția în Gressoney, a trimis coloniști din Valais la începutul secolului al XVIII-lea pentru a da cea mai bună folosință acestor pămînturi. În orice caz, în valea Ayas, singurele urme germanice se regăsesc în denumirea unor localități, în timp ce în valea Lys influența germanică este vie și pregnantă. Idioma alemanic, sau *Tisch*, este folosit de grupul *Walserisch* originar din Valais și este diferit de la un sat la altul. Dialectul *issime* (*Toitsu*) este mai vechi, deoarece migrația a avut loc înainte; de fapt, cîțiva dintre acești locuitori, zidari iscusiți, au emigrat în Franța și n-au prea avut contacte cu vorbitorii de germană. În plus, acolo doar franceza este învățată în școli. Spre deosebire de aceștia, locuitorii din valea Gressoney, la origine țărani, iar apoi comercianți de lînă, bumbac, mătase și pînză, au continuat să mențină contactele cu vorbitorii de germană din Elveția și Germania. În această comunitate, ca de altfel oriunde altundeva în Val d'Aosta, școala a avut întotdeauna un rol foarte activ în păstrarea limbii materne a locuitorilor. Cei din comuna Gaby, situată între Issime și Gressoney-St.Jean, au vrut să păstreze tradiția francezei; ei au vorbit întotdeauna franceza sau idiomul românș. Totuși, în cîteva mici văi alăturate comunei Gaby, spre nord, se pot întîlni încă denumiri germane. Pe deasupra, grupul walser a reușit să-și păstreze tradițiile și folclorul, precum și influențele din arhitectura germană, datorită Elveției și Tirolului. Legea constituțională (nr.2 din 23 septembrie 1992, art.2, menționat mai sus) a introdus un articol - nr.40 - , în Statutul Val d'Aostei, conform căruia „Populația vorbitoare de germană din comunele din Valea Lys, menționată de legea regională, are dreptul să-și protejeze caracteristicile și tradițiile culturale și lingvistice. Populației la care ne-am referit în primul paragraf i se garantează predarea în limba germană în școli, aceasta constituind o necesitate de adaptare la nevoile locale.” Recent a fost înființat un organism subordonat autorității publice, *Communauté de Montagne no.8*, care are funcții administrative, organizatorice și operaționale pentru cele trei comune; el răspunde de dezvoltarea economică și socială a zonei.

Limba franceză: perspectiva istorică. Începînd cu perioada galo-romană, locuitorii regiunii au vorbit limba latină vulgară, din care a derivat limba romanică. În secolul al VI-lea, Val d'Aosta a fost inclusă în Regatul Franc al Burgundiei, fapt care a sporit influența lingvistică a variantei nordice a vechii limbi galice. În secolul al IX-lea, franco-provensala, un amestec de franceză veche și provensală, s-a afirmat, și apoi a ajuns în contact cu dialectul *oïl* care s-a răspîndit în paralel cu creșterea expansiunii dinastiei capețiene, în secolul al XII-lea. Franciana a devenit dominantă și, întinzîndu-se peste Alpi, a pătruns în statul Savoia și, în consecință, și în regiunea

vasală, Val d'Aosta. Actele oficiale erau întotdeauna redactate în latină, pe când franceza se răspîndea în rîndul nobililor și trubadurilor. Un rol deosebit în promovarea limbii franceze l-au avut clericii, în vreme ce populația vorbea în dialect. În secolul al XIV-lea, locuitorii Val d'Aostei au început să învețe imnuri religioase în limba franceză, pe care le alternau cu cîntecetraditionale în latină. În anul 1561, oficialitățile franceze au înlocuit latina din toate actele publice (prin Edictul lui Emmanuel-Philibert, duce de Savoia, care urma Ordonanței instituite de Francisc I., din 1539).

Bilingvismul franceză-dialect franco-provensal a dăinuit în Val d'Aosta pînă în secolul al XIX-lea. Odată cu unificarea italiană din 1861, încercările de „italienizare” au fost legate de pretențiile lingvistice care aveau să se transforme în pretenții politice și administrative după primul război mondial. Locuitorii au acceptat impunerea limbii italiene dar au cerut protejarea tradițiilor lor și dreptul de folosire a limbii materne - franceza. În 1897, limba franceză a dispărut din tribunale, și, după numeroase schimbări succesive, restricții și interdicții, ea aproape că a dispărut și din învățămînt.

Momentul de cotitură a survenit în 1884, odată cu crearea primei școli bilingve. Acest pas s-a bazat pe decizia prefectului, care a hotărît că planificările școlilor primare ar trebui împărțite în două părți egale, destinate atît studiului în limba franceză cît și celui în limba italiană.

Regimul fascist a interzis folosirea limbii franceze, la începutul secolului al XX-lea, și a încercat să promoveze imigrarea în vale a vorbitorilor de limbă italiană, precum și emigrarea vorbitorilor de limba franceză în afara Val d'Aostei. Centralizarea politică și administrativă a condus la o încercare de asimilare a minorităților lingvistice, în diverse domenii: toponimiile franceze, limba autorității eclesiastice, toate nivelele de învățămînt, ziare, reviste și epitafuri pe monumentele funerare. Oricum, în ciuda acestor lupte, a italianizării forțate, a conflictelor culturale și sociale și a tot felul de alte atacuri, folosirea limbii franceze a continuat în toate arealele: școli, biserici, în viața publică, în cea cotidiană. Limba franceză s-a răspîndit în teritoriu; aproape toată lumea, cu excepția cîtorva imigranți, cunoaște și vorbește fluent franceza. Aproape toți locuitorii Val d'Aostei consideră folosirea limbii franceze ca fiind o moștenire de tradiție și istorie și o situație extrem de norocoasă, întrucît aceasta permite nu doar un contact ușor cu vechile neamuri - francezii și elvețienii -, dar ea va constitui și un important atu pentru a se putea trăi în Europa, în viitor, ca și pentru promovarea integrării cetățenilor *non-EU*, vorbitori de limba franceză. Trebuie menționat, de asemenea, faptul că Regiunea Autonomă este sensibilă la nevoia de deschidere a Văii către relațiile internaționale, motiv pentru care aceasta participă la inițiative precum „Communauté de travail des Alpes Occidentales” și Comitetul Regiunilor Europei.

Folosirea limbii franceze. Iată domeniile de competență, scrise și orale:

— învățămînt preșcolar, învățămînt primar, gimnazial, liceal: folosită de cei mai mulți dintre directori, profesori și personal administrativ;

— administrație publică: folosită de membrii conducerii regionale, de cei mai mulți dintre consilierii regionali și de o bună parte dintre oficiali;

— presă: în Aosta apare un cotidian numit *Le Peuple Valdostain* — organ de informare a mișcării autonomiste *Union Valdostaine* - și se poate cumpăra ziarul imigranților din Val d'Aosta, chiar la Paris, *La Vallée d'Aosta*. Aici se pot procura cele mai importante cotidiene și săptămânale din Franța și din Elveția; sînt de asemenea publicate articole în franceză în cele mai mari săptămânale din Val d'Aosta, *La Valle Notizie* și *Le Moniteur*, *Il Corriere della Valle* și *Il Corsivo*;

— radio: cîteva programe săptămînale; știri cotidiene în limba franceză;

— televiziune: Legea nr. 103 din 14 aprilie 1975 a cerut companiilor concesionare de televiziune să programeze emisiuni în limba franceză. Programele televiziunii RAI-3 regională, pentru Val d'Aosta, alocă cel puțin un spațiu pe săptămîină, în franceză, deja de mulți ani: reportaje în limba franceză în cadrul știrilor de seară, pe RAI-3, stația locală;

— viața socială: în relațiile dintre locuitorii „băștinași” și în cadrul familiilor bilingve, italo-franceze, dar și în sectoarele comerciale și turistice;

— activitatea comercială: folosită în special de către membrii grupurilor autonomiste, în timpul sesiunilor Consiliului Regional, ale consiliilor comunale, în discursuri și mitinguri electorale;

— activitatea culturală: congrese, expoziții, prezentări de carte, teatre, cîntece corale, conferințe.

Folosirea franco-provensalei. Locuitorii Val d'Aostei vorbesc franco-provensala (este vorba în principal de o competență orală) în următoarele domenii:

— în învățămîntul preșcolar, în învățămîntul primar și gimnazial: profesorii și elevii, familiile și școala colaborează în a revela copiilor valorile limbii lor;

— administrație publică: membrii Guvernului și, în general, oficialii originari din Val d'Aosta;

— radio și televiziune: în timpul programelor avînd ca temă cele mai răspîndite aspecte ale tradițiilor locale populare, precum și cele religioase și culturale - cîntece, poezii, teatru;

— viața socială: relațiile dintre oameni, în special în zonele rurale - franco-provensala în partea de sus și de mijloc a Văii; în partea de jos a văii centrale, piemonteza coexistă cu franco-provensala;

— activități culturale: cercetarea și concursurile de vorbire etnologică sînt organizate în fiecare an în diferite tipuri de școli; franco-provensala se bucură, de asemenea, de un loc important în cadrul evenimentelor artistice, inclusiv teatrul popular, și mai ales în concursurile corale la nivel regional.

Folosirea dialectelor *titsch* și *toitschu*. În Valea Gressoney, unde se vorbește germana, grupul *walser* se exprimă în limbajul local (oral și în scris) în următoarele domenii:

- în învățământul preșcolar, în școli primare și gimnaziale: profesorii nativi și elevii. O oră de germană pe săptămână este predată tuturor elevilor;
- în administrația publică: în consiliul orașenesc;
- în viața socială: în relațiile dintre nativi, în sectoarele comercial și turistic;
- în activitățile culturale: conferințe, concerte, festivaluri.

Folosirea limbii italiene. Limba italiană a fost vorbită de toți locuitorii din Val d'Aosta timp de 60 de ani, ca urmare a industrializării regiunii, a imigrării masive a muncitorilor și a aducerii de oficiali ai Statului din regiunile unde se vorbea italiana. Un alt factor de răspândire a limbii italiene este creșterea numărului de căsătorii mixte. În această situație, membrul italian al familiei își păstrează deseori limba natală, dar îi este simplu să învețe franco-provensala și franceza vorbită de partenerul de viață. Dacă familia conține și vorbitori vîrstnici de franceză, acest fapt promovează bilingvismul și, câteodată, chiar trilingvismul, la copii. Preoții celebrează în mod curent slujba în biserici atît în italiană cît și în franceză, mai ales în unele sate, pe cînd cea mai mare parte a imnurilor se cîntă în franceză. Locuitorii din Gressoney, cu vechi tradiții catolice, încă de la stabilirea lor în Val d'Aosta, dinainte de Reformă, asistă întotdeauna la messa în limba germană, conform tradiției din Vale, care a dăinuit pînă la începutul secolului XX. Mai apoi, preoții au început să prefere limba italiană. Cu ocazia prezentării unei cărți de cîntece unor familii, în anul 1992, s-a celebrat o mare slujbă ecumenică, multilingvă, în biserica din Issime, în franceză, germană și în dialect germanic.

Bilingvismul și școlile. Natura specială a sistemului școlar din Val d'Aosta este strîns legată de folosirea și protejarea limbii franceze.

Regiunea are două tipuri de competență legislativă în ce privește sistemul școlar: primară sau privind exclusiv instrucția tehnică și profesională; integrarea și aplicarea legilor Statului la învățământul preșcolar, primar și gimnazial, incluzînd instituturile și liceele de artă.

Obiectivul educației bilingve este acela de a conferi limbii franceze o funcție capitală în definirea identității etnice și lingvistice a populației din Val d'Aosta. Diferitele nivele de școlarizare au obiective diferite, dar scopul este unic. De la învățământul preșcolar și pînă la cel mai înalt nivel educațional, egalitatea dintre cele două limbi este esențială și planificată. Pe durata învățământului preșcolar, însușirea celor două limbi se face oral, simultan și paralel.

În școlile primare, cele două limbi se învață prin scris și citit. E de o importanță fundamentală ca toți elevii să fie capabili să-și aprofundeze experiența propriului mediu încojurător și să dezvolte relații interpersonale și sociale, cunoștințe logice, științifice și istorice, să-și îmbogățească cunoașterea structurilor logice ale limbajului propriu, direcția evoluției sale în timp, valoarea originilor și a legăturilor culturale, și toate acestea pentru a fi demni de moștenirea culturală a Val d'Aostei și pentru a o putea afirma în fața tuturor vorbitorilor de franceză și a lumii europene.

În învățământul gimnazial și în formele superioare de învățământ se adîncesc studiile privind istoria, cultura, societatea și economia Val d' Aostei.

Cultura bilingvă. Legea regională nr. 89, din 21 decembrie 1993, reglementează inițiativele și acțiunile de promovare a culturii și științei din Val d' Aosta. Primul articol stipulează: „cu scopul de a încuraja dezvoltarea culturală a oamenilor din Val d' Aosta, regiunea va trebui să producă ad-hoc inițiative și acțiuni în acord cu modalitățile și limitele propuse de prezenta lege și în respectul bilingvismului prezent în Val d' Aosta.”

Inițiativele ce vor fi propuse se adoptă după deliberarea guvernului regional și se aplică de Autoritatea Publică Educațională, și acestea sînt:

- organizarea de congrese, colocvii, seminarii, conferințe și dezbateri;
- promovarea de bilanțuri, cercetări, studii și alte inițiative culturale, științifice, pedagogice și etnografice;
- promovarea și răspîndirea franco-provensalei și a dialectului *walserisch* ;
- organizarea și promovarea unor programe, proiecte și activități pentru a sprijini educația bilingvă, săptămîni de schi și alte activități extra-curriculare menite să îmbunătățească cunoașterea situației culturale, geografice, economice și sociale a regiunii;
- organizarea unor serii de evenimente, de obicei ca parte a unor „sesiuni culturale” și presupunînd o varietate de spectacole de teatru, muzică, cinema și dans.(art.2)

Asociații și instituții recunoscute de Legea Regională

Există multe astfel de instituții, care sînt foarte active și funcționează pentru a proteja tradițiile, cultura și pentru a răspîndi limba franceză și dialectele:

- SERVICES CULTURELS, în subordinea Autorității Educației Publice;
- BUREAU RÉGIONAL POUR L'ÉTHNOLOGIE ET LA LINGUISTIQUE: promovează, dezvoltă și coordonează cercetări etnografice și lingvistice pe teritoriul Val d' Aostei;
- ACADEMIE DE SAINT-ANSELME: protejează tradițiile religioase și civile precum și moștenirea lingvistică și culturală din teritoriu;
- ASSOCIATION VALDOTAINE DES ARCHIVES SONORES: colectează toate înregistrările sonore referitoare la situația din Val d' Aosta;
- CENTRE D'ÉTUDES FRANCO-PROVENÇALES: promovează studierea și cercetarea dialectelor vorbite în Vale, precum și etnologia Văii d' Aosta; elaborează un atlas al dialectelor. În fiecare an, Centrul organizează o competiție școlară pe tema dialectelor (Concursul Cerlogne), în colaborare cu Autoritatea Educației Publice, cu scopul de a păstra cu grijă și de a promova folosirea franco-provensalei; promovează cercetarea documentelor etnografice și lingvistice și îi încurajează pe educatori în ajutorul pe care aceștia îl dau elevilor pentru însușirea unei înțelegeri mai depline a situației lingvistice din Val d' Aosta, prin activități interdisciplinare cum ar fi studiul în teritoriu și alcătuirea arhivelor;

— CENTRE D'ÉTUDES ET DE CULTURE WALSER DE LA VALLÉE D'AOSTE: promovează cercetarea, conservarea și răspîndirea dialectului *walser*

— FÉDÉRATION VALDOTAINE DU THÉÂTRE POPULAIRE: promovează și răspîndește activitatea teatrală ca mijloc de exprimare culturală populară;

— INSTITUT VALDOTAIN DE LA CULTURE: promovează cunoașterea și mai profundată a dezvoltării civilizației din Val d'Aosta;

— SOCIÉTÉ DE LA FLORE VALDOTAINE: studiază și răspîndește cunoștințe despre științele naturii și geografia fizică, apără și conservă mediul înconjurător și peisajul rural;

— SOCIÉTÉ VALDOTAINE DE PRÉHISTOIRE ET D'ARCHÉOLOGIE: cercetează, studiază, conservă și înfrumusețează monumentele preistorice și protoistorice din Val d'Aosta;

— INSTITUT HISTORIQUE DE LA RÉSISTANCE EN VALLÉE D'AOSTE: încearcă să adune documentele cele mai complete cu putință privind mișcarea de rezistență din Val d'Aosta, promovînd cunoașterea și studierea acestui fenomen prin intermediul cercetării, al publicațiilor, al congreselor și al altor inițiative. □

BIBLIOGRAFIE

- R. Barbagallo, *La Regione Valle d'Aosta*, Milano, 1986.
 Centro Studi e Cultura Walser, Gressoney e Issime, *I walser in Valle d'Aosta*, Aosta, 1985.
 A. Cerutti, *Le pays de la Doire*, Aoste, 1971.
 L. Colliard, *Précis d'histoire valdotaine*, Aoste, 1980.
 B. Janin, *Le Val d'Aoste. Tradition et renouveau*, 4th edition, Aoste, 1991.
 G. Pezzoli, *Droit linguistique et éducation bilingue au Val d'Aoste*, Aoste, 1983.
 P. Thiebat, *Une région alpine intramontane. La Vallée d'Aoste*, Chambéry, 1982.

Traducere de Ioana-Maria Cistelecan

*

Ana Maria TRAVERSA este profesoară de limbă și civilizație franceză la Liceul Pont-Saint-Martin (Val d'Aosta) și membră a grupului de lucru pentru Proiectul European Pax Linguis.

Anna Maria Traversa. **The Vallée d'Aoste – a range of resources**, publicat de The European Bureau for Lesser Used Languages în 1994, preluat cu permisiunea editurii.

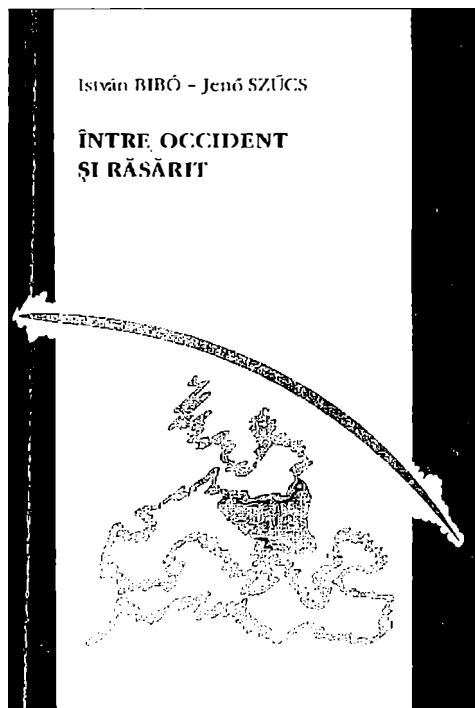
Trei regiuni istorice europene

JENŐ SZÜCS, ÎN ÎNTRE
OCCIDENT ȘI RĂSĂRIT,
EDITURA T3, SFÎNTU-
GHEORGHE, 1999.

Discurs în vogă la sfârșitul anilor '80 în Occident, pe fondul falimentului integral al regimurilor comuniste, și la începutul anilor '90 în fosta Europă comunistă, central-europenismul pare că a intrat într-un con de umbră. Revigorat și practicat în spațiul țărilor grupului de la Vișegrad, discursul central-european se „topește” pe măsură ce discursul pan-european se manifestă

în paralel cu demersul politic al extinderii Uniunii Europene. Se poate afirma, fără a greși prea mult, că discursul despre Europa Centrală s-a constituit în singurul discurs tradiționalist care a tins să ocupe spațiul lăsat liber de seriosul recul al marxismului, fie el și reformat, așa cum a fost el în Polonia, Ungaria sau fosta Cehoslovacie. Atâta vreme cât stafia regimului comunist bîntuia fostele țări-satelit ale URSS, discursul central-european reprezenta, prin recursul la tradiția democratică și la valorile cultural-artistice, unica soluție pentru întoarcerea la normalitate. De asemenea, discursul despre Europa Centrală răspundea perfect practicilor și concepțiilor multiculturalismului și ale „societății deschise”. Totodată, trebuie menționat că întreaga semnificație profund pozitivă dată „celeia de-a treia Europe”, din punct de vedere geopolitic și cultural, a încurajat „fuga de Est”, dar și un tip de discurs vag invidios și sarcastic față de poziția privilegiată a „adevăraților” central-europeni.

Odată ajunși în acest punct de repaus al central-europenismului, putem să ne oprim și noi și să revizităm întreaga dezbatere a acestei noțiuni geopolitice. Acesta este, în ultimă instanță, și un recurs la istoria mai apropiată sau mai îndepărtată a românilor. Cu cât este mai îndepărtată cu atât este mai supusă manipulării și eșuării dezbaterii ori căderii ei în derizoriu. Recursul la clasicii central-europenismului, cum ar fi istoricul maghiar Jenő Szűcs, nume aproape necunoscut cercurilor academice românești, se impune pentru a vedea ce înseamnă Europa Centrală din punct de

vedere istoric. După cum nu se pot înțelege anumite trăsături sau manifestări dacă nu sînt cercetate originile unui fenomen, tot așa, clasicii acestui concept reînviat la sfîrșitul anilor '70 în cuprinsul fostei Austro-Ungarii ne pun în față modele culturale istorice de reflecție. Jenő Szűcs reface ideea de Europă Centrală pornind de la antichitatea romană. Clasicul studiu al lui Szűcs pe această temă are ca fundament moștenirea Imperiului roman, moștenire care a fost preluată și adaptată. Demonstrația lui Szűcs are cîteva puncte care merită o minimă atenție.

Primul punct este focalizarea sa asupra Imperiului roman și a spațiului mediteranean. Se știe că, vreme de milenii, civilizația umană a fost sinonimă cu spațiul mediteranean sau cel puțin izvoarele ne fac să interpretăm istoria antică în acest fel. Este adevărat că spațiul mediteranean a fost legat de Orientul apropiat, China și India, însă referirile la modelele politice antice de guvernare sînt în general pozitive față de moștenirea greco-latină și oarecum neutre față de despotismul oriental. Divizarea administrativă a Imperiului roman în 395 A.D. a făcut ca ideea de imperiu să fie preluată de Imperiul carolingian, în apus, și de Imperiul bizantin, în răsărit. În timp ce în Imperiul basileilor Marea Mediterană și nordul Africii au rămas spațiul vital, în apusul Europei *translatio imperii* s-a făcut dinspre lumea galo-romanică înspre lumea germanică. Drept dovadă că himera mediteraneană a continuat să bîntuie imaginația politică a împăraților de la Constantinopol, campaniile împăratului Justinian din secolul al VI-lea în Italia și nordul Africii (mergînd pînă la Cartagina) a urmărit refacerea gloriei imperiului cezarilor romani. Imperiul carolingian a luptat pentru investitura papală, iar schisma religioasă de la 1054 a dublat divizarea administrativă din 395 cu una culturală. Ideea de Europa a acoperit, deci, spațiul sfîntului Imperiu roman de națiune Germană și creștinismul catolic, ceea ce denumim generic Occident. Așa cum spunea Szűcs, „termenul de Occident se referă la lumea antică formată în spațiul mediteranean în opoziție cu Bizanțul și Islamul, care își însușise jumătatea sudică a lumii antice.”

Al doilea punct al lui Szűcs este nașterea celeilalte Europe. Secolul luminilor a desemnat spațiul de la est de Pannonia și Carpați „Europa de Est” după ce a fost cunoscut ca „Imperiul mongol”. Principala caracteristică a acestei Europe fusese cea a omogenității spațiului ocupat de hanatele mongole, cucerite de cnezatele rusești începînd cu secolul al XV-lea, și a eterogenității spațiului dintre polonezi și munții Urali. Coordonatele formării geopolitice a celor două Europe au fost prima expansiune a barbarilor asimilați de moștenirea romană (500-800), ofensiva către est a Occidentului prin catolicism (1000-1300) și extinderea influenței bizantine către nordul Dunării începînd cu secolul al X-lea. Emergența Europei Centrale se produce pe fondul întîlnirii dintre modelul politico-cultural occidental și cel oriental.

Nu se poate înțelege ce înseamnă Europa Centrală fără a cunoaște trăsăturile celor două Europe care dau substanță Europei „de mijloc”. Szűcs se

sprijină pe punctul de vedere exprimat de István Bibó, potrivit căruia trebuie căutate „cele mai adânci rădăcini ale organizării democratice a societății”. Szűcs completează elementele pe care Bibó le consideră cruciale în organizarea democratică a societății — cutume, obligațiile și drepturile personale și mutuale, structura oscilantă a „cercurilor strâmte ale libertății” care protejează de concentrarea puterii și de contrabalansarea metodelor de servitute etc. — și ține să adauge că acestea s-au perpetuat în cadrul unor structuri de-a lungul Evului Mediu și a modernității timpurii. Originile a ceea ce stă la baza gândirii politice de astăzi — legea naturală, contractul social, suveranitatea poporului, separația puterilor — au fost conturate în universitățile apusene (Bologna, Paris, Oxford), au fost importate din antichitatea greacă în Renaștere. Mergînd în completarea lui Bibó, Szűcs arată că „dacă există cineva care să caute rădăcinile dezvoltării sociale în sens occidental (așa cum a arătat Bibó) sau să încerce să identifice caracteristicile originale ale Vestului (așa cum a arătat Marc Bloch), această considerație este importantă întrucît o asemenea caracteristică a Vestului este separația structurală și teoretică a societății de stat”. Concluzia lui Szűcs este că, spre deosebire de concepția estică a statului, din care derivă despotismul, unde statul este cel care creează societatea, în vest societatea este cea care a creat statul. Afirmația este susținută prin modelul democratic al Atenei și prin cel practicat de *res publica* romană, ilustrată de celebra SPQR. În timp ce democrația ateniană a fost sufocată de autocrația bizantină, moștenirea romană a rezistat în republicile italiene care au împrumutat și experiența ateniană. Pe aceste fundamente se nasc ierarhiile feudale occidentale medievale și anume pe contractul dintre suzeran și vasal și nu pe opresiune și arbitrarie ca în despotismul oriental. Urmînd linia lui Bibó, Szűcs este de părere că aceste structuri sociale au fost atît de diferite încît au creat două realități culturale distincte.

O altă trăsătură care a divizat profund cele două Europe este aceea a apariției a două tipuri diferite de urbanitate. În timp ce în Est autocrația s-a reproduș și la nivel urban, în Vest s-a petrecut fenomenul de amalgamare a moștenirii romane cu cultura barbarilor. Acest proces de amalgamare poate fi observat și prin prisma dublului schimb. La nivel instituțional, puterea germanică a fost dizolvată de sistemul roman iar la nivelul corpului social populația romanizată a fost „contaminată” de triburile germanice. Aceste precondiții au dus, prin trei procese, la o altă dinamică a dezvoltării vestului urban. Cele trei procese au fost „revoluția agrară” de la începutul „evului întunecat”, ce a dus la nașterea unui nou tip de cultură urbană în Occident, statutul autonom al orașelor (suveranitatea politică) și amalgamul dintre revoluția agrară și autonomia politică a generat așezări urbane puternice economic și cu o înaltă conștiință politică. Orașul răsăritean s-a dezvoltat pe trei direcții: elitele urbane erau prezente și în mediul rural, orașul era deopotrivă centru militar și administrativ, putînd fi astfel mai ușor controlat de puterea centrală, și statutul

funcționarilor și al celor din afara orașului era ambiguu. La acestea se adaugă și separarea sacralului de secular în orașul occidental. Pe termen lung, prezența și perpetuarea privilegiilor orașului occidental a însemnat, în terminologia actuală, descentralizare, imperiile însele fiind concepute în forma de organizare politică a „fedațiilor slabe” (weak federation). Ceea ce este îndeobște cunoscut ca proces de „centralizare” a statelor medievale apusene se bazează pe existența contractului social. Modelul revoluției franceze a mers cel mai departe reinterprețind logica acestui contract social, pe o arie geografică restrânsă însă. Contractul social avea „ca orice copil, doi părinți: feudalismul și Biserica”. Raportul dintre puterea laică și cea seculară își avea sursele în antichitate dar coroborate cu contribuții conceptuale proprii.

În fine, noțiunea de „libertate” încadrată structurilor sociale și politice a influențat decisiv condiția umană care este „măsura tuturor lucrurilor”. Aici se cuvine menționat un aspect care a marcat decisiv evoluția statutului social: existența sau inexistența servituții. Trei tipuri de „libertate teoretică” au alimentat mai largă noțiune de „libertate”. În primul rând, a fost subordonarea unor grupuri variate față de autorități variate pentru a fi eliberate de o autoritate care putea fi unilaterală. Acest tip a creat acea formă de agregare socială legitimă a *comunității*. Această legitimitate a fost conferită grupurilor umane fără permisiunea autorității, *sine auctoritate principis, absque licentia superioris* (Baldus de Ubaldis). În al doilea rând, a existat individul, și el eliberat de sub o singură autoritate și care înceta să mai fie obiect, transformându-l în subiect. El devenea membru al comunității, parte a ei și apărat de ea. În al treilea rând a existat omul ca ființă naturală, subiect și credincios creștin, liber și conceput ca „animal politic” (Aristotel). Argumentele au derivat din etică, politică și teologie și au statuat legile naturale ale ființei umane.

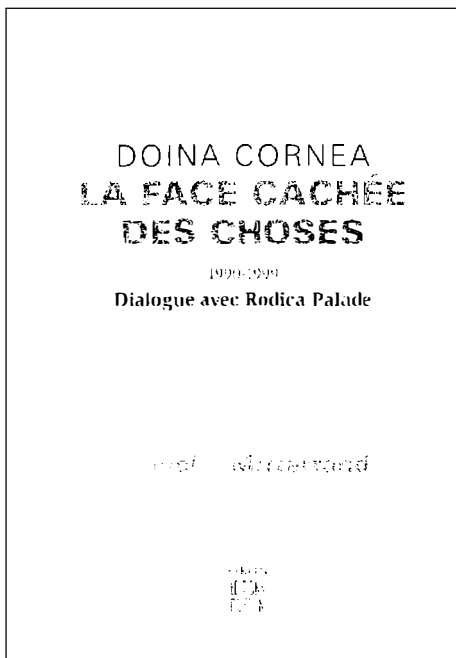
La antipodul acestor analize stă ceea ce s-a constituit în Europa de Est și care este privit de două secole încoace în termeni negativi. Ceea ce este intermediar, Europa Centrală, este acel spațiu în care coexistă cele două tipuri de modele, cel apusean și cel răsăritean. În măsura în care periferiile celor două modele au ceva în comun pe care și-l pot împărtăși, istoricește vorbind, atunci acolo este Europa Centrală în concepția lui Jenő Szűcs.

Stelium Lambriu

Doina Cornea, LA FACE CACHÉE DES CHOSES (1990 - 1999).

DIALOGUE AVEC RODICA
PALADE. PRÉFACE DE
DANIELLE MITTERRAND.

TRADUIT DU ROUMAIN PAR
ARIADNA COMBES, KIRON
ESPACE, EDITIONS DU FELIN,
2000. 310 P. AVEC 10
ANNEXES.

Anul 1989 a constituit un moment

de cotitură în destinul întregii Europe și nu e o exagerare să-l comparăm cu momentele cruciale ale anilor 1848 sau 1918. Acesta este anul în care, vestindu-se „apocalipsa inevitabilă” a unui foarte apropiat sfârșit de mileniu, Europa de Est, cea care o jumătate de secol s-a simțit sedusă și apoi brutal abandonată de Europa de Vest (dar mai ales de *americani!*), a fost bulversată de revoluții mai mult sau mai puțin de catifea, mimate sau autentice, televizate sau nu... Istoria întregului continent a făcut, sau a crezut cu naivitate că face, o întoarcere de 180 de grade spre trecutul conceput drept viitor. Unele țări au crezut că trebuie să înceapă cu recuperarea trecutului, încet, tacticos, pentru ca într-un târziu, căținel-căținel, să-i ajungă, vezi doamne, din urmă pe cei mai iute de picior care, sperau ele, poate se vor întinde o vreme la umbra unui copac, precum iepurele fraier care pierde competiția cu broasca țestoasă doar pentru că a tras un zdravăn pui de somn, dintr-o prea mare autosuficiență... Este cazul țării noastre. Alte țări au spus „acum ori niciodată!”, au ales arderea etapelor, au strâns cureaua etc., și sînt mult mai aproape de liman, de „luminița de la capătul tunelului”.

Printre atîtea personaje, de-acum celebre, care *se făceau* că fac revoluție, care *se făceau* că trag, care *se făceau* că fac procesul Dictatorului sau al comunismului, care *se făceau* că instaurează democrația, libertatea etc., sau pur și simplu *se făceau* că muncesc, Doina Cornea, personalitate incomodă (prin rectilinearitate) și ca atare deja controversată, era de mult timp un om liber. Ea nu și-a cîștigat libertatea, cea mult clamată în decembrie 1989, odată cu răsturnarea

regimului ceaușist. Libertatea ei interioară era deja un bun pe care nici un „body-guard” proțăpît la poartă nu i-o putea lua. (Unii dintre noi nu ne-am cîștigat-o nici măcar azi!) Vocea Doinei Cornea, care poate că și pe mine m-a contrariat, la un moment dat, așacum era ea, firavă, iritantă, dar limpede, răspicită și fermă, s-a făcut auzită încă din anul 1982, odată cu lansarea primului protest la postul de radio Europa Liberă. Și nu a fost ultima audiere... așa încît, încet-încet, pentru români, Doina Cornea a devenit un simbol, unul dintre puținele pe care ni le puteam permite să le mai avem.

Talentul românilor de a se raporta la simboluri nu a scăpat ocazia de a face din Doina Cornea o Ioana d’Arc a României, ba chiar o Cassandră ale cărei profeții au ajuns să fie considerate niște prăpăștii. O asemenea personalitate nu poate fi privită decît cu patetism, e și asta o caracteristică a noastră. Și de la mitizare la miticism este, vai, doar un pas. Iar tratarea viscerală a unei persoane, ba chiar, nu o dată, în mod grobian, nu ajută la nimic. Iată că avem acum prilejul s-o cunoaștem parcurgînd paginile volumului pe care ne propunem să-l recomandăm atenției opiniei publice.

În aceste dialoguri sub formă de memorii, „una dintre cele mai celebre și autentice opozante ale dictaturii lui Ceaușescu evocă ultimii șase ani de luptă, în serviciul libertății și al dificilei cuceriri a democrației.”

Versiunea franceză a acestor pagini este onorată de prefața Daniellei Mitterrand care, cu acest prilej, pe lîngă un elogios portret pe care-l face Doinei Cornea, ne surprinde cu unele observații pertinente, de bun simț, dar și de politician lucid și rafinat, referitoare la România, la situația sa politică, economică și socială, la minorități, și mai ales la volumul propriu-zis pe care se dovedește că l-a parcurs cu multă atenție. Și pe care-l caracterizează astfel, în finalul cuvîntului introductiv: „Ce pledoarie extraordinară pentru o democrație inspirată de popoarele bogate într-o cultură impregnată de moralitate!”

Structura versiunii franceze, din anul 2000, respectă, cu excepția Anexelor, structura și conținutul versiunii românești care a precedat-o (în anul 1999): șapte capitole ample, al căror material este, în mare parte, ordonat cronologic (I: *Semnificația actului mărunt* : Intelectualii între dispersie și coeziune; Comunismul nu trece pe lîngă oameni fără să lase urme; Începutul unirii forțelor democratice: Forumul Democrat Antitotalitar; II: *Convenția Democrată*: Clasa politică, societatea civilă în drumul lor anevoios spre democrație; Domnul Coposu; III: *Călătorii... Întîlniri... Conferințe*, cuprinzînd agenda de lucru a anilor 1990, 1991, 1992, Întîlnirile neonorate ale anului 1993, dar și anul 1994; IV: *Despre maghiari și relațiile româno-maghiare*; V: *Despre monarhia constituțională*; VI: *Biserica greco-catolică în destinul meu*; și, în fine, VII: *În loc de concluzii*)

Cele zece anexe ale prezentului volum în limba franceză reprezintă o selecție din cele 18 anexe ale versiunii românești, dovadă de luciditate și modestie:

sînt eliminate multe dintre scrisorile trimise de Doamna Doina Cornea unor proeminente personalități politice românești și europene, precum și răspunsurile la aceste scrisori. Păstrarea lor ar fi constituit o probă de vanitate, căci în versiunea românească acestea făceau dovada activității neobosite a Doinei Cornea și a poziției sale intransigente în toate chestiunile care au învolburat societatea românească postdecembristă. Documentele eliminate erau menite să-i convingă — dacă se mai putea — pe unii compatrioți cîrcotași care se declaraseră sătisiți de prea tenacea activitate a Doinei Cornea. În versiunea franceză, care este îndeosebi în atenția noastră, ele nu-și mai aveau rostul. Așa încît conlocutoarele (Doina Cornea – Rodica Palade) au păstrat doar zece anexe cuprinzînd documente, scrisori, cuvîntări, luări de poziție, grupate pe următoarele probleme: 1. *Despre unirea forțelor opoziției*; 2. *Proclamarea Forumului Democratic Antitotalitar — Cluj*; 3. *Despre campania electorală*; 4. *Programul Doinei Cornea*; 5. *Grupaj de texte privind situația politică din România*; 6. *Cazul Ilie Ilașcu*; 7. *Despre problema maghiară*; 8. *Drepturile Bisericii greco-catolice*; 9. *Drepturile regelui Mihai*; 10. *Despre extremism*.

. Avem așadar în față o istorie subiectivă a perioadei 1990-1999, în care toate faptele sînt privite din punct de vedere moral: nașterea primelor organisme democratice, a puhoiului de partide politice, apariția și evoluția unora dintre oamenii politici ai momentului, alegerile, mineriadele, fenomenul „Piața Universității”; vorbe frumoase și calomnii, eforturi pentru a crea o imagine favorabilă peste hotare pentru România, remarcabile portrete ale unor personalități ale vremii, pledoarii pentru libertate, democrație, egalitate a tuturor șanselor pentru toți cetățenii, fără deosebire de origine etnică sau confesiune religioasă. Paginile dedicate lui Corneliu Coposu dezvăluie aspecte surprinzătoare ale personalității acestui atît de contestat, la început, iar apoi cu atît mai regretat — post mortem — om politic.

Într-un capitol aparte, *Istoriografie și memorie*, aflăm povestea creării Memorialului de la Sighet, dar și a divizării lui, parcă pentru a nu se dezminți adînc înrădăcinata meteahnă romînească a dezbinării. În ce privește istoriografia românească, rolul acesteia trebuie să fie acela de repunere în drepturi a adevărului istoric, chiar neplăcut — uneori —, iar nu acela de a mitiza niște întîmplări sau domnitori, ajungîndu-se chiar pînă la ridicola sfințire a lui Ștefan cel Mare.

În capitolul *Despre maghiari și relațiile româno maghiare*, se aduc interesante clarificări despre manipularea atît a românilor cît și a maghiarilor pentru escaladarea unor deja celebre conflicte interetnice care au murdărit atît de mult imaginea țării. Cantitatea de jeg pe chipul țării nu a fost egalată decît de mineriade sau de interdicția impusă, în mai multe rînduri, regelui Mihai de România de a călca pe pămîntul natal... Oricum, conflictele interetnice precum și cele interconfesionale au fost provocate, întreținute și ațîțate în mod continuu de forțe obscure (poate aceleași care au terorizat populația în zilele lui decembrie 1989-ianuarie 1990), tocmai

pentru a legitima menținerea în structurile de conducere ale țării a fostei nomenclaturi securisto-comuniste. Doina Cornea face o analiză lucidă a „radicalismului” maghiar („Escaladarea pretențiilor este aproape întotdeauna consecința unor frustrări”), dar și a intoleranței românilor care, precum s-a constatat la alegerile din noiembrie 2000, s-a îndreptat în mod foarte primejdios către extremism: „Trăim în cadrul unor reglementări internaționale în care factorul demografic prevalează asupra celui istoric; e însă tot atât de adevărat că și drepturile omului prevalează asupra absolutismului național”. În ce privește conflictele interconfesionale, Doina Cornea afirmă cu convingere: „creștinismul este modelul universalității, al respectării alterității. Nu poți fi în același timp creștin și xenofob. Spre deosebire de iudaism, unde prevalează comunitatea în fața lui Dumnezeu, în creștinism prevalează persoana în fața lui Dumnezeu: *omul ales ia locul poporului ales*. De aceea orice relație personală se bazează pe înțelegere și pe un efort continuu de a o cultiva.”

În paginile dedicate monarhiei constituționale, Regele este considerat protector al valorilor democratice, și aflăm activitatea susținută a Doamnei Cornea în apărarea dreptului Regelui de a veni în România. Parlamentele vin și pleacă, guvernele se mai remaniază, pe când Regele reprezintă simbolul durabilității și al continuității: „Legile [Parlamentul] sînt abstracte. Iubirea [pe care poporul o poartă Regelui] este o relație vie, iar conducătorul nu este o entitate abstractă. Îi iubesc pe acei conducători în care am încredere și care îmi oferă certitudinea că nu mă vor înșela”.

În privința controversatei probleme a repunerii în drepturi a Bisericii greco-catolice, precum și a restituirii proprietăților sale, ideea avansată este că, dacă Statul a luat prin decretul 358 din 1 decembrie 1948, tot Statul va trebui să repare abuzul ca să nu lase cele două Biserici naționale surori să își privească neputincioase credincioșii cum se păruiesc prin fața sau chiar în lăcașurile sfinte.

Desigur că bogăția de idei, de opinii (cu unele s-ar putea chiar să nu fim cu totul de acord), ne ispitesc la alte și alte citate. Ne vom rezuma, și ca o invitație la lectura integrală, fie a variantei românești fie a celei franceze, să reproducem viziunea foarte personală și plastică pe care Doina Cornea o are despre mult pomenitul tunel cu acea luminiță de la capătul lui, care se tot îndepărtează precum *fata morgana*: „...nu vom da niciodată de capătul lui, dacă lăsăm timpul să treacă peste noi cu a sa haotică înșiruire de evenimente și, dacă ne lăsăm folosiți de viața din jur, în loc să ne folosim noi de potențialul vieții noastre. Eu cred, pînă la urmă, că adevăratul tunel se află în sufletul nostru — adesea, insuficient pregătit... Un tunel zidit de noi înșine, ceas cu ceas, fără să ne dăm seama... Dacă ne-am regîndi viața și am reclădi-o pe alte temeieri, tunelul s-ar lumina, tunelul s-ar topi” (...), căci, parafrazîndu-l pe Monseniorul Vladimir Ghika, „nu *tunelul* contează, ci cum îl parcurgem”.

Cornelia Cistelecan

Contents

Editorial

3

LINGUISTIC RIGHTS — FUNDAMENTAL RIGHTS

John Packer and Guillaume Sieminski

The Language of Equity: The Origin and Development of the Oslo Recommendations Regarding the Linguistic Rights of National Minorities

5

The High Commissioner on National Minorities requested the Foundation on Inter-Ethnic Relations (FIER) to take up the initiatives of developing guidelines to constitute an expert interpretation of existing standards which could serve to facilitate the development and implementation of appropriate policies and laws pertaining to the linguistic rights of national minorities. The result of this process is a set of language related recommendations which focus on a number of spheres of regulation and activity of particular importance to the maintenance and development of the linguistic identity of persons belonging to national minorities. The authors present the origin and development of the Oslo Recommendations regarding the linguistic rights of national minorities and come to the conclusion that they are not -and never were intended to be- new standards.

Jim Cummins

Bilingualism and Second Language Learning

25

Interest in the phenomena of bilingualism and second language learning among both researchers and policy-makers has continued to grow during the past five years. The continued salience of these phenomena is due in part to the rapid growth in cultural and linguistic diversity in industrialized societies brought about by increased immigration and refugee resettlement programs. Policy-makers are naturally concerned to maximize the efficiency and effectiveness of programs that teach the dominant societal language(s) to both children and adults.

Increased economic and scientific interdependence in the international arena also creates greater demand for competent bilinguals who can facilitate cross-cultural cooperation. In particular, the spread of English as a second language throughout the world raises both technical issues related to language teaching pedagogy and sociopolitical issues related to cultural and economic hegemony.

Miklós Kontra

**Language Rights Arguments in Central Europe and the USA:
How Similar Are They? 43**

The author has come to the conclusion that the implicit dangers of misunderstanding between a Central European scholar and a West European or North American scholar, when discussing language rights, are considerably greater than it is usually assumed. Miscommunication may result from differences in shared basic knowledge or assumptions, but also from inaccurate printed information. It is a curious feature of the various discourses on language rights and bilingualism that one can come across arguments which seem to be identical, but are used for diametrically opposed purposes.

DOCUMENT

**Ordinance nr. 137/2000 regarding the prevention and sanctioning
of all forms of discrimination 62**
**Protocol nr. 12 to the Convention for the Protection of Human Rights
and Fundamental Freedoms 70**
**Explanatory Report to the Protocol nr. 12 to the Convention for the
Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 72**

Comment
István Haller

Sanctioning all forms of discrimination 81

The author offers a comparison between the Romanian Governments' Ordinance on sanctioning all forms of discrimination and similar international documents.

TRANSYLVANIAN CONVERGENCIES

Gábor Vincze

From National Minority to "Romanians of Hungarian Nationality" 85
The author presents the evolution of the treatment of the Hungarian minority from Romania between 1944-1989, underlining the essential trends of the nationalist governments. He demonstrates that despite the ideological contradictions, all forms of dictatorship, extreme right or extreme left, have been oppressive towards minorities. The author also emphasizes the historical and cultural mistrust of the majority towards minorities.

Gabriel Andreescu

Pages from the Romanian-Hungarian Reconciliation: 1989-1999.
The Role of Civic Organizations 128

The author offers a comprehensive overview of the contribution made by the Romanian civil society to the Romanian-Hungarian dialogue, underlining the essential role of various NGOs in conflict prevention, mediation and building of a Romanian model of inter-ethnic relations. Without the support of NGOs, political parties would difficulty have accepted mutual compromises.

Michael Shafir

Xenophobic Moevements and the Dilemmas of "Inclusion"
and "Exclusion":
The Case of the Hungarian Minority in Romania. 159

The author presents the differences between the inclusionary and exclusionary strategies towards national minorities in the context of demands raised by Romania's largest national minority, the Hungarian community and its political representatives. Analyzing attitudes and policies of both mainstream democratic and marginal xenophobic parties, the author comes to the conclusion that the dividing line between their policies towards the Hungarian minority are rather unclear. The author concludes by expressing his skepticism towards the real existence of a Romanian model of inter-ethnic relations.

FACES OF EUROPE

Anna Maria Traversa

The Vallée D'Aosta — a range of resources 181

The article is the first work in the European Languages collection published by the European Bureau for Lesser Used Languages. The author gives an overview of Val d'Aosta, its history, assets and linguistic arrangements.

REVIEWS

Steliu Lambru

Jenő Szűcs: The Historical European Regions

195

Cornelia Cistelean

Doina Cornea, La face cachée des choses (1990-1999)

199

La Editura PRO EUROPA au mai apărut:

Heinrich Henckel, *Sistemul elvețian*

John P. Frank, *Modele de guvernare democratică*

Ezra Solomon, *Economia într-o societate liberă*

Chester Finn, *Politica într-o societate liberă*

Chester E. Finn Jr., *A preda democrația*

Howard Cincota, *Ce este democrația?*

Binder Pál, *Az erdélyi fejedelemség román diplomatái*

Richard Coudenhove-Kalergi, *Pan-Europa*

Willy Zeller, *Breviarul economiei de piață*

Ionel Ion, Mariana Costin-Ion, *Aritmetica. Aritmética*

Ionel Ion, Mariana Costin-Ion, *Számtan. Aritmética*

Andrei Roth, *Naționalism sau democratism?*

*** *Fragmentarium. Judaica-Christiana-Islamica*

*** *România și minoritățile. Colecție de documente*

*** *Învățămîntul pentru minoritățile naționale în România*

*** *Drepturile persoanelor deținute și închise în Penitenciarul din Tîrgu Mureș*

*** *Respectarea drepturilor lingvistice în Tîrgu Mureș*

*** *Respectarea drepturilor copilului în școlile din Tîrgu Mureș*

*** *Educația în societățile multietnice din Europa Centrală și de Est*

*** *Administrația locală în comunitățile multietnice din Europa Centrală și de Est*

*** *Administrație locală. Autoadministrare locală (vol. I-IV)*

Revista *Altera*

1. *Autonomie și autodeterminare*
2. *Drepturi individuale. Drepturi colective*
3. *Drepturi individuale. Drepturi colective*
4. *Drepturile omului și religia*
5. *Etnic. Național. Multinațional*
6. *Federalism*
7. *Federalism și reconciliere*
8. *Federalism și devoluție*
9. *Regionalism și regionalizare*
10. *Regionalism și/sau descentralizare*
11. *O Europă a regiunilor*
12. *Multiculturalism*
13. *Multiculturalism / Interculturalism*
14. *Drepturile lingvistice ale omului*

PRO EUROPE League

The PRO EUROPE League (Liga PRO EUROPA) is one of the most well-known civic NGOs in Romania, founded in the Transylvanian town of Tîrgu-Mureş (Marosvásárhely — Neumarkt), on 30 December 1989, immediately after the fall of the Ceauşescu's dictatorial regime.

The PEL has become respected due to its involvement in promoting human rights, pluralism and multicultural values. From the very beginning of the transition, the PEL has played a significant role in the political reality of Romania, joining different civic movements and alliances committed to mobilize public opinion against the restauration of the former communist structures. In the specific area of the multicultural society of Transylvania, the PEL has played an important role in monitoring discriminatory policies against minorities and in promoting tolerance between Romanians and Hungarians, a key issue for peace and democratic progress in Central Europe.

For more than eight years, the PEL has organized an impressive number of workshops, seminars, round-table debates, summer camps, conflict resolution missions and meetings for teachers, local authorities, judges, prosecutors, students, political and civic leaders, has published an independent weekly and a series of booklets and brochures.

***altera** is meant to promote the PEL's values among academics, policy makers and the large public in Romania. It is one of the few Romanian publication focusing on the issue of ethnic, religious and linguistic diversity in the Transylvanian area, as well as European integration.*

- *Acest număr a fost realizat cu sprijinul Fundațiilor Heinrich Böll (Germania) și Charles Stuart Mott (SUA), cărora editorii le adresează mulțumiri.*
 - *Opțiunile exprimate în articolele publicate aparțin autorilor.*
 - *Articolele nepublicate nu se restituie.*
 - *Drepturile de publicare sînt rezervate.*

Responsabil de număr: Elek Szokoly

Grafica: Mana Bucur

Tehnoredactare: István Haller

Tipărit la S.C. MEDIAPRINT S.R.L. Tg.-Mureș

ISSN 1224-0338

